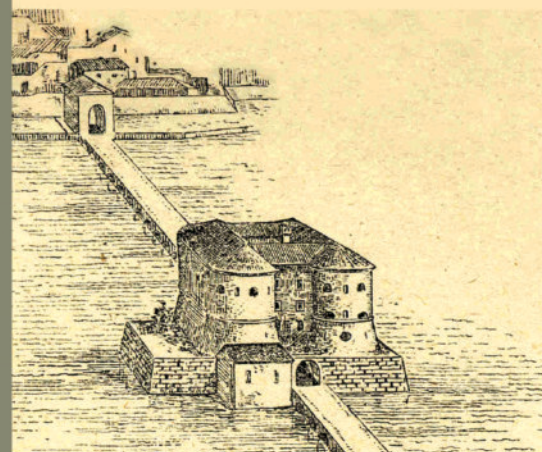

Darko Darovec

KRATKA ZGODOVINA ISTRE

Darko Darovec

KRATKA ZGODOVINA ISTRE

ANNALES MANUEL

DARKO DAROVEC
KRATKA ZGODOVINA ISTRE

VIDI & ZOJI

DARKO DAROVEC

KRATKA ZGODOVINA ISTRE

ZALOŽBA ANNALES

KOPER 2023

Darko Darovec: KRATKA ZGODOVINA ISTRE

ZALOŽBA ANNALES

Odgovorna urednica: Vida Rožac Darovec

Urednica: Tina Rožac

Lektoriranje: Tina Rožac, Vesna Mikolič

Recenzenti: prof. dr. Darja Mihelič, prof. dr. Furio Bianco, akademik prof. dr. Petar Strčić

Prevajalci: Tullio Vianello (ital.), Janez Skela (angl., nem.), Srđa Orbanić (fr.)

Oblikovanje: Dušan Podgornik

Stavek: Uroš Čuden, Medit d.o.o.

Založnika: Založba Annales, Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko,

Koper (www.zdjp.si), Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe,

kulture in okolja, Čentur (www.iris.eu)

Za izdajatelje: Salvator Žitko, Darko Darovec, Vesna Mikolič

Sliki na naslovnici: Koper, Levji grad, zgoraj (Benussi, 1924)

Elektronska izdaja

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 147197699

ISBN 978-961-6732-55-0 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, PDF)

VSEBINA

9	PREDGOVOR H KRATKI ZGODOVINI ISTRE
11	PREDGOVOR
15	UVOD
15	Pregled zgodovinopisja o Istri
18	Zakaj in čemu regionalna zgodovina?
24	Geografski pregled
27	PRAZGODOVINA
27	Od kod Istri ime
29	Najstarejši prebivalci Istre
37	ANTIKA
37	Rimska osvojitev Istre
39	Pod Rimljani
39	Upravna ureditev
41	Gospodarstvo, trgovina in polindustrijska proizvodnja
44	Razvoj krščanstva v Istri
46	Cerkvena organizacija
49	SREDNJI VEK
49	Preseljevanje narodov in propad zahodnorimskega cesarstva
51	Pod Bizancem
54	Istrska shizma
55	Langobardska osvojitev
57	Upravna ureditev pod nemškimi vladarji
58	Družbeni odnosi v karolinški državi in Rižanski zbor
60	Deželni politični dogodki
62	Stiki istrskih mest z Benečani v 10. stoletju
63	Gospodarski razvoj mest in poglobljanje beneške vplivne sfere
64	Vzpostavljanje samoupravne mestne ureditve
68	Pod oglejskimi patriarhi

- 69 Ekspanzija Kopra v 13. stoletju
- 70 Beneška osvojitvev severnoistrskih mest
- 70 Istrska vojna
- 72 Koprski agrarni zakon
- 74 Beneška uprava
- 76 Dolžnosti mest do Serenissime
- 77 Uprava v mestih
- 78 Koprski kapitan Slovanov
- 80 Konec oblasti oglejskih patriarhov v Istri in njihova upravna dediščina
- 82 Pazinska grofija in fevd ob Kvarnerju
- 84 Samostojno mesto Trst

- 89 **NOVI VEK**
- 89 Zadnje ozemeljske spremembe pod Benečani
- 89 Vojne in sloga
- 91 Gospodarsko stanje v beneški Istri
- 95 Trgovina in interesne sfere velesil
- 98 Etnografska podoba Istre v 17. stoletju
- 100 Etnološki utrinki iz Istre

- 105 **ZGODOVINSKO OZADJE ETNOGRAFSKE PODOBE**
- 108 Novoveške migracije in njihov vpliv na istrsko družbo
- 141 Spremembe srednjeveške mestne uradniške kontinuitete
- 150 Jezikovna podoba Istre v 18. stoletju
- 151 Slovansko bogoslužje in glagoljaši
- 158 Šolstvo, znanost in kultura
- 164 Cerkvoupravne reforme pred koncem Beneške republike (1797)

- 167 **DOBA MEŠČANSKIH REVOLUCIJ**
- 167 Istra v času Napoleonovih osvajanj
- 167 Prvo avstrijsko obdobje v Istri
- 169 Napoleonovo Kraljestvo Italija (1805–1809) v Istri
- 179 Ilirske province (1809–1813)
- 180 Drugo avstrijsko obdobje v Istri
- 182 Upravna ureditev po revoluciji 1848. do druge svetovne vojne

185 **OBDOBJE UTRDITVE MEŠČANSTVA IN NACIONALNIH TRENJ**

- 185 Gospodarske smernice v 19. stoletju
- 187 Nacionalni odnosi v prvi polovici 19. stoletja
- 188 Slovenci, Hrvati in Italijani sredi 19. stoletja
- 196 Vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri
- 199 Razvoj iredentizma
- 200 Slovensko in hrvaško narodno gibanje
- 201 Politično uveljavljanje Slovencev in Hrvatov v Istri
- 206 Prva svetovna vojna

211 **DOBA TOTALITARIZMOV**

- 211 Istra pod Italijo
- 213 Prepoved narodnih združenj in obeležij
- 215 Zapostavljena provinca
- 217 Istra med drugo svetovno vojno
- 222 Diplomatski boj za Istro po drugi svetovni vojni
- 224 Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954)
- 226 Slovenska žrtev za Jugoslavijo
- 230 Vzroki izseljevanj
- 236 Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje v Istri
- 238 Pomen nekdanjih lokalnih upravnih meja
- 239 Oblikovanje sodobnih narodnostnih skupnosti
- 245 Jezik v župnijah in šolah
- 247 Moderna štetja
- 254 Problemi razmejitve Slovenije s Hrvaško v Istri
- 257 Piranske katastrske meje

261 **SKLEPNA MISEL**

- 265 LITERATURA
- 283 IMENSKO IN KRAJEVNO KAZALO
- 297 SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA
- 301 SEZNAM KRATIC
- 303 RIASSUNTO
- 306 RÉSUMÉ
- 309 ABSTRACT
- 310 AUSZUG

PREDGOVOR H KRATKI ZGODOVINI ISTRE

Mineva šestnajst let od razmeroma skromne izdaje *Pregleda zgodovine Istre* in njenega dvakratnega ponatisa (1992), petnajst let od izdaje v italijanščini (1993), dobrih deset let od izdaje v hrvaščini (1996) in prav tako ponatisa (1997) pri Založbi CASH ter deset let od izdaje v angleščini pri Univerzi Zahodne Avstralije (1998). Priznati moram, da sem tudi z izdajo v angleščini doživel posebno zadovoljstvo, saj je bila s tem svetovnemu občestvu omogočena seznanitev z zanimivo preteklostjo, tradicijo in kulturo večplastnega in multikulturnega istrskega polotoka.

Medtem je precej posameznikov in tudi ustanov že večkrat izražalo željo oziroma vprašanje, kdaj bo prišlo do novega ponatisa oziroma dopolnjene izdaje v slovenščini, in to kljub temu, da je bila nazadnje dopolnjena izdaja za angleško verzijo objavljena tudi v slovenščini, italijanščini in angleščini na internetnih straneh.

No, sedaj je pred nami po obsegu več kot dvakratno dopolnjena prvotna izdaja, z naslovom, povzetem po angleški različici, *Kratka zgodovina Istre*. Tak naslov se mi zdi smiseln iz več razlogov, najpomembnejši pa je vsekakor ta, da želi ohranjati temeljno poslanstvo prvotne izdaje in sploh zamisli po oblikovanju tovrstnega dela, in sicer, na čim bolj poljuden način predstaviti znanstvene zgodovinopisne ugotovitve ter tako približati strokovni in drugi laični javnosti temeljne značilnosti in zlasti prelomne dogodke iz pestre istrske preteklosti. K temu pa me je še posebej gnalo dejstvo, da se v zadnjih dveh letih na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem izvaja izbirni predmet Zgodovina in etnologija Istre, pri katerem sem tudi sonosilec za zgodovinski del.

Zavedam se, da je vsako tako delo izredno zahtevno in nevhvaležno, kajti odpovedati sem se moral določenim pomembnim tematikam ali jih skrajšati le na ozke faktografske podatke, nekatere druge pa sem zopet po lastni presoji zlasti v dopolnjenem delu razširil in poglobil, kot npr. istrske gospodarske in demografske razmere na prehodu v novi vek, ki jih ocenjujem za prelomne za dogajanja v naslednjih stoletjih. Izbor in razvrstitev podatkov sta v takih in podob-

nih delih seveda avtorjeva, zato vem, da sem se ravno s tem odkrito izpostavil možnemu širokemu spektru kritik, za kar tudi prevzemam odgovornost, saj si že izhodiščno nisem zastavil napisati "totalne zgodovine" regije, temveč izpostaviti določene zgodovinske procese, ki so pomembno vplivali na vsestransko družbeno dogajanje v deželi.

Ob tej priložnosti se moram zahvaliti številnim predlogom in pripombam za izboljšavo *Kratke zgodovine Istre*, ki sem jih v glavnem upošteval, upoštevati pa nisem mogel želja za posvetitev večje pozornosti določenim drugim problematikam ali obdobjem, kajti s tem bi delo izgubilo svoje bistveno poslanstvo. Za tehtne nasvete, ki sem jih v veliki meri upošteval v pričujoči izdaji, se želim zahvaliti dr. Darji Mihelič, dr. Petru Strčiću, Dariu Marušiču, Stojanu Jejčiču, Leandru Cunji, dr. Andreju Vovku, prof. Furiu Biancu, prof. Claudiu Povolui, Lauru Decarliju, Radovanu Cunji, Mateju Župančiču, dr. Vasku Simonitiju, dr. Janezu Peršiču ter drugim, ki so izrazili svoja mnenja in predloge preko objav prikazov oziroma ocen ali ob predstavitev slovenske, italijanske, hrvaške in angleške izdaje.

Dopolnjeno delo pa zna biti zanimivo tudi zaradi časovne oddaljenosti od prvotne izdaje: na mednarodnem področju je Slovenija medtem postala polnopravna članica zveze NATO in EU, celo predsedujoča EU, na njenih vzhodnih in južnih mejah se je vzpostavila schengenska meja; Hrvaška pa si je medtem šele izborila popolno samostojnost na celotnem državnem ozemlju in pričela z aktivnostmi za pridruženo članstvo v EU ter bila pred kratkim povabljen v NATO; odnosi med poglavitnima državama istrskega polotoka se medtem niso izboljšali, vsaj in zlasti v pogledu meje v Istri ne, še celo poslabšali so se zaradi tega odprtega vprašanja; prav zato je zadnje obsežnejše poglavje v tej knjigi posvečeno oblikovanju slovensko-hrvaške meje v Istri. V teh pogledih precej to oddaljenost in časovno ne/distanco nazorno izpričuje Predgovor k prvi izdaji, ki sem ga zato namenoma ohranil in sledi tem uvodnim besedam.

Darko Darovec

Koper, 15. maja 2008

PREDGOVOR

Nastanku te knjižice je pravzaprav botroval sklop naključij in dejavnosti, ki so privedli do neizbežne potrebe po tovrstni publikaciji.

Najprej gre za proces svetovnonazorskega osvobajanja, ki smo mu priča v zadnjem desetletju in ki je tudi na območju istrskega polotoka privedel do bistvenih zasukov v dojemanju preteklosti in sodobnosti. Izoblikoval se je čut regionalne pripadnosti kot sestavine možne bodoče svetovne ureditve, ki ne bo zgolj in na prvo mesto postavljala vprašanja narodne pripadnosti, temveč prej človekove svoboščine in ekonomsko uspešnost. Kot nujna ovira pri doseganju tega smotra se je pokazala ideološka utesnjenost v okviru nekdanje Jugoslavije, ki sta ju slovanski državi na tleh istrskega polotoka s plebiscitarno osamosvojitvijo ne glede na žrtve presegli. S tem dejanjem pa se je med ljudi zarezala globoka rana, na katero prej verjetno še pomislili niso: meja.

Spreminjanje in oblikovanje meja je sicer v človeški zgodovini sila pogost pojav, ki pa posameznika v njegovi kratkotrajnosti doleti kvečjemu nekajkrat v življenju. Zato so te spremembe zanj upravičeno moteče, boleče in lahko tudi tragične.

V premagovanju tako nastalega konflikta – ki je verjetno prisoten ob vsej slovensko-hrvaški meji, zaradi večstoletnega občutka regionalne pripadnosti pa je najbolj akuten ravno v Istri – so nekateri poklicali na pomoč zgodovinsko znanost; ta naj bi s svojo široko strokovno zasnovo postregla z odgovori, ki naj bi legitimirali prizadevanja tako zagovornikov kakor nasprotnikov meja ali iz tega nastale nesporazume.

Kljub zavedanju o minljivosti vsakokratnih sistemov, nazorov in vedenjskih vzorcev se je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko temu izzivu odzvalo, tako da je v decembru 1991 organiziralo seminar na temo: Enotna in/ali ne-enotna Istra, z gosti iz Italije, Hrvaške in Slovenije. Namen zgodovinarjev iz treh sosednjih držav ni bil prepričevanje o pravilnosti rešitev katere koli strani, temveč pregled zgodovinskih dogajanj in sprememb na istrskem polotoku. To vodilo je oblikovalo tudi zapis za podlistek v Primorskih novicah v prvi

polovici tega leta, ki je nastal iz poglobitve in razširitve mojega referata s tega srečanja (drugi referati bodo objavljeni v posebni publikaciji Zgodovinskega društva za južno Primorsko, ki bo namenjena ravno objavam referatov z vsakoletnih zgodovinskih seminarjev na temo Istre v organizaciji zgodovinskega društva in v sodelovanju s kolegi iz Italije in Hrvaške). Ker je aktualen podlistek *Pregled zgodovine Istre* naletel na velik odziv med bralci, so se pri uredništvu Primorskih novic in Zgodovinskem društvu za južno Primorsko odločili zapis izdati tudi v vezani publikaciji. Dopolnjen, opremljen z nekaterimi novimi ilustracijami in z uporabljenimi literaturo za zgodovino Istre, se zapis sedaj nahaja pred bralcem.

Za nastanek tega dela se moram poleg omenjenih zahvaliti še moji mentorici dr. Darji Mihelič, ki mi je bila vedno pripravljena pomagati s koristnimi napotki. Posebna zahvala gre moji Vidi, ki mi z neizmernim posluhom in razsodnostjo ob vsem mojem delu stoji ob strani. Upam le, da bo ta skromna poljudna publikacija še ena v vrsti vse večjega uveljavljanja zgodovinopisja Istre in pravšnja podlaga nadaljnjim poglobljenim strokovnim študijam.

Darko Darovec

Koper, 15. maja 1992

UVOD

- **Pregled zgodovinopisja o Istri**
- **Zakaj in čemu regionalna zgodovina?**
- **Geografski pregled**

UVOD

Pregled zgodovinopisja o Istri

Krivično bi bilo reči, da o zgodovini Istre malo vemo, ker da je bilo o njej malo napisanega. Že od 15. in 16. stoletja dalje beležimo razne krajepise z opisi značilnosti Istre in njene preteklosti. Vsak krajepis je vrednost zase, morda bi izpostavil le delo novigrajskega škofa **G. F. Tommasinija** (ok. 1650) in koprškega škofa **P. Naldinija** (1700), večina tedanjih krajepisov pa je sedaj zbrana v monografiji Stari krajepisi Istre.

Prizadevni zgodovinarji s koprskim enciklopedistom **G. R. Carlijem** na čelu so te krajepise začeli zbirati že konec 18. stoletja, še posebno pa v 19. stoletju, ko so jih začeli objavljati v prvih letnikih še danes izhajajoče publikacije *Archeografo Triestino*. Iniciator je bil tržaški domoljub **D. Rossetti**, njegov učenec in prijatelj **P. Kandler** (1804–1872) pa je bil še bolj vnet zbiralec istrske zgodovinske dediščine, pravi znanstveni utemeljitelj zgodovine Istre. Njegovo delo je razen številnih študij, objavljenih v *Osservatore Triestino*, v reviji *L'Istria* (1846–1852), v omenjenem *Archeografu*, v *La Provinci* in drugod, zbrano v temeljni zbirki *Codice diplomatico istriano*, ki podaja listine za zgodovino Istre od leta 50 do prve polovice 16. stoletja.

Izredno vlogo za zgodovino Istre je odigrala ravno tako še živa revija *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria* (Poreč, 1883–) (dalje **AMSI**), kjer so poleg bogatih dokumentov iz beneškega državnega arhiva objavljene temeljne študije za poznavanje preteklosti in običajev Istranov. Za izdajanje te revije ima nedvomno največ zaslug **T. Luciani**; njegovo plodno delo je temelj vse italijanske historiografije Istre. Tudi Koprčan **C. Combi** se je v zgodovino Istre zapisal predvsem z izdajo *Bibliografije Istre* (1864), z revijo *La Porta Orientale* ter drugimi zgodovinskimi študijami, čeprav se pri njem opaža močan duh iredentizma. Nekoliko se je temu vplivu znal izogniti s prvim mo-

Slika 1: P. Coppo, Karta Istre, 1525 (PMSMP)

nografskim delom *L'Istria – note storiche* (Poreč, 1879) **C. De Franceschi**, vnet raziskovalec in politik iz Gologorice pri Pazinu. Kandlerjevemu objektivnemu zgodovinskemu duhu sta sledila **G. de Vergottini** in **B. Benussi**, ki ga moram v tem pregledu posebej poudariti, saj poleg že navedene literature prav njegovo delo *L'Istria nei suoi due millenni di storia* (1924) predstavlja tako vsebinsko kot slikovno okostje pričujočega pregleda.

Precej so k razvoju zgodovinske znanosti v obdobju po 2. svetovni vojni prispevali hrvaški zgodovinarji, ki so se usmerili predvsem v poglobljeno preučevanje značilnosti posameznih obdobj. K temu je pripomogel predvsem leta 1945 ustanovljen *Jadranski institut* s sedežem v Sušaku (danes vzhodni del Reke) (sedaj *Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU*), *Arheološki muzej Istre* v Puli, *Državni arhiv Rijeka* in *Državni arhiv Pazin*, v novejšem času *Čakavski sabor* z desetino kateder v Istri in Kvarnerskem primorju ter Oddelek za zgodovino pri reški univerzi in Odsek za zgodovino pri novonastali pulski univerzi; vsi našteti izdajajo vrsto časopisov, zbornikov ter drugih edicij. V okviru te dejavnosti bi izpostavil, **B. Marušića**, **V. Girardi Jurkić**, **K. Mihovilić**, **R. Matijašića** in **K. Buršić Matijašić** za obdobje, ki ga še štejemo v domeno arheologije, **D. Klena** in **L. Margetića** za srednjeveško, **Miroslava** in **Slavena Bertošo** ter **E. Ivetića** za novoveško zgodovino, **D. Šepića** in **D. Dukovskega** za novejšo zgodovino, **P. Strčića**, ki v svojih delih zajema skoraj vse obdobje od naselitve Slovanov v Istri, in druge; raziskovalni kader istrskih Italijanov, ki se je oblikoval okrog rovinjskega *Centra za zgodovinska raziskovanja*, se je uveljavil predvsem z izdajanjem revije **Atti** (1970), **Quaderni**, **Documenti**, **Etnia** ter drugimi posebnimi izdajami in je uspel za raziskovanje preteklosti Istre pritegniti k sodelovanju predvsem italijanske, pa tudi hrvaške in slovenske zgodovinarje.

Istra ni zanimala le italijanskih in slovanskih piscev zgodovine, temveč tudi druge evropske historiografe, kjer bi na prvem mestu omenil **W. Lenla** in **E. Mayerja**.

Slovenski zgodovinarji so se sicer manj, zato pa ravno tako tehtno poglabljali v zgodovinske vsebine Istre, začeni s **Francem** in **Milkom Kosom**, **S. Rutarjem**, **M. Pahorjem** in drugimi, v zadnjem času pa se precej posvečajo preteklosti slovenskih obalnih mest **F. Gestrin**, **D. Mihelič** in **S. Žitko**; prva dva posvečata veliko pozornosti gospodarskemu ustroju, Miheličeva pa tudi vsakdanjemu življenju v teh mestih. Na slovenski strani je bilo v drugi polovici 20. stoletja tudi nekaj poskusov izdajanja zgodovinske periodike, tako je že leta 1953 izšel **Istrski zgodovinski zbornik**, ki ga je izdalo tedanje Zgodovinsko društvo Jugoslovanske cone STO, nato pa je v letih 1977–1984 pri Založbi

Lipa izhajala revija **Slovensko morje in zaledje**. V zadnjem času pa je v raziskovanju istrske zgodovine opazen znaten premik, ki ga je nedvomno spodbudilo izhajanje revije **Annales** (1991), za njo pa še periodike **Acta Histriae** (1993), ki je sprva objavljala prispevke z mednarodnih zgodovinskih konferenc, ter monografskih zbirk **Knjižnica Annales**, **Knjižnica Annales Majora** ter **Annales Mediterranea**, kar je omogočilo tudi oblikovanje **Založbe Annales**, ki sta jo družno ustanovila prvotni pobudnik te izdajateljske dejavnosti *Zgodovinsko društvo za južno Primorsko* (1989) in leta 1994 ustanovljeno *Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper*. Posebna priložnost za oblikovanje "zgodovinske šole" pa se kaže v leta 2003 ustanovljeni *Univerzi na Primorskem*, zlasti v njenima članicama *Znanstveno-raziskovalnem središču* in *Fakulteti za humanistične študije Koper*.

Zakaj in čemu regionalna zgodovina?

Ko govorimo o zgodovini Istre, se je potrebno ozreti tudi na zgodovino-pisne teorije o regionalni oz. regionalnih zgodovinah. Pa ne zato, da bi nedvoumno ugotovili, da gre pri tej obravnavi za obravnavo zgodovine regije, temveč da se na eni strani zavemo pomena mozaikov regionalnih zgodovin pri razumevanju obče-zgodovinskih svetovnih dogodkov in procesov, na drugi pa predvsem metodoloških izhodišč, ki so bila potrebna za vzpostavitev t. i. koncepta regionalnih zgodovin. Ker pa bi lahko že uvodoma ugotovili, da je Istra ena od tipičnih sredozemskih dežel, kjer se stikata morje in kopno, kras in fliš, različne civilizacije in kulture, človek in okolje, kot jih nazorno utemeljuje F. Braudel v svojem monumentalnem delu *La Méditerranée*, kjer pravzaprav v vsej svoji veličini Sredozemlje nenazadnje nastopa le kot (makro)regija, uvodoma prisluhnimo nekaterim teoretičnim zgodovinopisnim izhodiščem pri tovrstnih obravnavah.

Če sledimo metodološki zamisli vélikega mediteraneista, je njegovo delo, ki so mu mnogi sledili, razdeljeno v tri velike sklope, vsak od njih pa ponazarja drugačen pristop k preteklosti. Na prvem mestu je "skorajda brezčasna" zgodovina odnosa človeka z okoljem, potem postopoma spreminjajoča se zgodovina ekonomskih, socialnih in političnih struktur, in, končno, hitro premikajoča se zgodovina dogodkov. Medtem ko je bila (in je še) slednja v ospredju zgodovinopisnega interesa od antičnih časov dalje in je zanjo prevladujoča

oblika pripoved o političnih in vojaških dogodkih, predstavljena kot zgodba o velikih dejanjih velikih mož – poveljnikov in kraljev –, to je t. i. tradicionalna zgodovina, ki ponuja pogled "od zgoraj", se je že v času razsvetljenstva sredi 18. stoletja vrsta piscev začela ukvarjati s t. i. "zgodovino družbe", zgodovino, ki naj ne bi bila omejena le na vojne in politiko, temveč bi vključevala zakone in trgovino, moralo in "lepo vedenje", vse, kar je bilo v središču pozornosti v slavnem Voltairovem *Essai sur les mœurs*. Čeprav je obdobje vzpona "nacionalnih držav" v 19. stoletju v zgodovinopisju, ki ga simbolizira L. von Ranke, ponovno marginaliziralo družbeno in kulturno zgodovino ter izpostavilo pretežno politično zgodovino, so se spodbujeni z raznimi družbenimi procesi in spremembami uveljavili tudi drugačni pogledi na vlogo zgodovinopisja; tako je npr. v začetku 20. stoletja ameriški zgodovinar J. H. Robinson celo sprožil novo gibanje pod geslom "nova zgodovina". Trdil je, da "zgodovina vključuje vsako malenkost in sled vsega, kar je človek ustvaril in mislil, odkar se je pojavil na zemlji". Glede metode je navedel, da bo "nova zgodovina izkoristila vsa tista odkritja o človeštvu, ki so zasluga antropologov, ekonomistov, psihologov in sociologov" (Burke, 1993, 12–15).

Tudi v Franciji je bilo okoli leta 1900 zgodovinopisje predmet živahne razprave, ki je mdr. v dvajsetih letih prejšnjega stoletja pripeljala do ustanovitve pomembne zgodovinske revije in, lahko bi rekli, kar zgodovinskega gibanja *Annales*; poosebljata jo L. Febvre in M. Bloch. Ne le da sta zagovarjala interdisciplinarnost in s konkretnimi preučevanji tudi na področju regionalnih študij (npr. Blochove Ile-de-France) vnesla v zgodovinopisje metodološke pristope historične geografije, sociologije, historične in religiozne psihologije kot pionirske prispevke k temu, kar danes imenujemo zgodovina "mentalitet", temveč sta se predvsem zavzemala za t. i. "komparativno zgodovino", razlikujoč preučevanje podobnosti med družbami od preučevanja njihovih razlik in preučevanje družb, ki so si sosedske v prostoru in času, od preučevanja družb, ki so druga od druge oddaljene.

Tak pristop je generacijo kasneje Braudel imenoval "zgodovina dolgega trajanja". Razlikovanje med kratkim in dolгим trajanjem je bilo sicer v besednjaku zgodovinarjev običajno že prej: obravnavanje posamičnega problema npr. v ekonomski zgodovini skozi več stoletij, posebej v zgodovini cen, ni bilo do sredine prejšnjega stoletja nič nenavadnega. Pri tem gre namreč poudariti predvsem Braudelove ugotovitve, da se "čas giblje z različnimi hitrostmi", saj je svoj poskus "razdeliti zgodovinski čas v geografski, družbeni in individualni čas" združil s preučevanjem zapletene interakcije med okoljem, ekonomijo,

družbo, politiko, kulturo in dogodki; da je lahko neko dolgo trajanje kratko za npr. geološka merila, da pa so vse "strukture" (čeprav počasi) spremenljive, je po Braudelu poseben prispevek zgodovinarjev k družbenim vedam, in njegovo poudarjanje "geografskega časa" je odprlo oči mnogim zgodovinarjem. Poleg tega pa je Braudel dosegel, da se zgodovinarji zavemo pomembnosti prostora v zgodovini, v tem primeru Mediterana, tako, da je postalo junak njegove epopeje samo morje, in ne kakšna politična enota, kot na primer španski imperij ali celo posameznik, kot je bil Filip II.

Za zagotavljanje dovolj homogenih podatkov, da jih je mogoče urediti v zaporedja dolgega trajanja, kot npr. gibanja cen ali stopnje smrtnosti, pa je potrebno črpati v glavnem iz obilice kvantitativnih virov, ki so omogočali izjemno poglobljene lokalne študije, tako urbane kot ruralne; v šestdesetih in sedemdesetih letih je tako nastala kopica regionalnih monografij (P. Vilar, E. Le Roy Ladurie, M. Vovelle idr.), ki so temeljile na gospodarski in socialni zgodovini ter historični demografiji, skupaj s svojimi po Braudelovem modelu napisanimi geografskimi uvodi, in so dolgovale zaslugo vzponu kvantitativne zgodovine v petdesetih letih; ker pa gre pri tovrstnem preučevanju praviloma za obdelavo serije istovrstnih virov (npr. matičnih knjig), se je za tak pristop uveljavil termin "serijski viri" oz. "serijska zgodovina" (*histoire sérielle*).

V kolikor je serijska zgodovina sprva uspešno integrirala historično demografijo v socialno zgodovino regije, je kasneje precej pripomogla tudi k razvoju kulturne zgodovine – zgodovine religij in zgodovine mentalitet. Prvi teh pristopov h kulturni zgodovini je kvantitativni ali serijski pristop, kot ga je začrtal P. Chaunu v dobro znanem manifestu in ga imenoval "kvantitativno na tretjem nivoju". Tako je že članek L. Febvra "Amiens: od renesanse do protireformacije", ki je bil objavljen v *Analih* leta 1941, pokazal na pomen preučevanja vrste dokumentov (v njegovem primeru posmrtnih popisov) skozi dolga obdobja, če se želi opaziti spremembe v stališčih ali celo v umetniškem okusu. Vendar pa je za polno uveljavitev kvantitativnega pristopa v kulturni zgodovini bilo potrebno vključiti tudi pristope t. i. kvalitativne zgodovine; omembe vreden v tem pogledu je zlasti Ph. Ariès, ki je z izobrazbo historičnega demografa celo zavračal kvantitativni pristop. Predstavljal je skupino zgodovinarjev *Analov*, med katere prištevamo tudi J. Le Goffa in G. Dubyja, ki se je v šestdesetih in sedemdesetih letih – morda tudi kot reakcija proti Braudelu – usmerila od ekonomske baze h kulturni "superkulturi", "od kleti k podstrešju". Njegovo zanimanje se je preusmerilo od odnosa med naravo in kulturo k načinom, kako dana kultura opazuje in kategorizira naravne pojave,

kot sta npr. otroštvo in smrt. Zato ni čudno, da novi kvantitativni pristopi niso mogli tako zlahka zaobjeti mentalitet, kot so lahko zaobjeli ekonomsko in socialno zgodovino. Za dosego tovrstnih ciljev pa so se morali uveljaviti tudi drugačni pristopi v zgodovinopisju, med katerimi izstopa t. i. "zgodovina od spodaj" (*history from below*), ki je v žargon zgodovinarjev prišla s člankom E. P. Thompsona iz leta 1966; ta se ukvarja s pogledi "običajnih" ljudi in njihovo izkušnjo družbenega spreminjanja (Sharpe, 2001, 26), ali kot bi rekel še J. Michelet sredi 19. stoletja, gre za "zgodovino tistih, ki so trpeli, delali, propadli in umrli, ne da bi lahko popisali svoja trpljenja". Tako lahko v tem sklopu rečemo za delo Le Roya Ladurieja o vasi Montaillou, da ni pokazalo le, da zgodovino od spodaj lahko sprejme tudi širše bralstvo, temveč tudi, da lahko nekatere vrste uradnih virov (ki so za zgodovinarje uporabne še zlasti zato, ker njihovi sestavljavci z njimi niso zavestno ustvarjali ostalin za svoje naslednike) razkrivajo mentalni in materialni svet preteklih generacij.

Čeprav je v tem pogledu potrebno imeti pred očmi Braudelov izrek, da "pokrajina ni referenčni okvir raziskovanja, temveč je referenčni okvir raziskovanja lahko le problem", moramo ugotoviti, da so tudi k tem premikom na področju kulturne zgodovine precej pripomogle prav regionalne študije.

Najizvirnejša teh študij je Vovellova (1973). Marksistični zgodovinar francoske revolucije, ki ga je, kot je dejal sam, "oblikovala šola Ernesta Labrousse", se je začel zanimati za problem "dekristjanizacije". Poskušal je meriti ta proces s pomočjo preučevanja odnosa do smrti in do onostranstva, kakor ga razkrivajo oporoke. Rezultat je bila razprava o Provansi na podlagi sistematične analize okoli 30.000 testamentov. Kjer so starejši zgodovinarji kvantitativne podatke o smrtnosti uporabljali skupaj z bolj literarnimi podatki o odnosu do smrti, je Vovelle poskušal meriti spremembe v miselnosti in občutenju. Pozornost je posvečal na primer podatkom o varovanju svetnikov zaščitnikov, o številu maš, ki jih je zapustnik(ica) želel za pokoj svoje duše, pripravam na pogreb in celo teži sveč, ki so jih uporabljali med obredom; njegova glavna domneva je bila, da jezik oporok odseva "sistem kolektivnih predstav". Svoje argumente je ilustriral z obiljem zemljevidov, grafov in tabel (Burke, 1993, 39–88).

V vsakem primeru: če sledimo predmetu (analize) le z eno samo metodo, nedvomno osiromašimo (kulturno) zgodovino. Različni problemi zahtevajo različne metode odgovorov. Čeprav so po kulturnem obratu mnogi znanstveniki opustili kvantitativne metode, se je izkazalo, da v kulturni zgodovini vendarle niso nič manj uporabne kot v tradicionalni socialni zgodovini, pa naj

gre za zgodovino vsakdanjega življenja, mikrozgodovino, zgodovino žensk ali pa zgodovino akademij, zgodovino knjig ali zgodovino oblek, lahko najdemo posrečeno mešanico kvantitativnih in kvalitativnih metod.

Problem je v tem, ker se pogosto zdi, da kultura deluje tudi kot sila, ki spodbuja fragmentacijo, pa naj bo to v Združenih državah Amerike, na Irskem ali na Balkanu. Tako zna biti ideja kulturne meje privlačna, lahko bi rekli, celo preveč privlačna, ker spodbuja svoje uporabnike k nezavednemu zdrsu iz dobesedne v metaforično rabo pojma, pri tem pa ti ne uspejo razlikovati med, denimo, geografskimi mejami in mejami med družbenimi razredi, med sakralnim in profanim, resnim in komičnim, zgodovino in fikcijo (Burke, 2007, 130–140). Tako je na primer potrebno razlikovati med pogledom od zunaj in pogledom od znotraj na določeno kulturo. Druga uporabna distinkcija se nanaša na funkcijo kulturnih meja. Zgodovinarji in geografi so jih nekoč razumeli predvsem kot prepreke. Danes pa se poudarek nagiba k mejam kot mestom srečevanja ali "področjem stikov" in k t. i. "skupni zgodovini" (*shared history*). Meje namreč niso redko področja z značilnimi lastnimi hibridnimi kulturami. V zgodnjem novem veku so na Balkanu, denimo, imeli nekateri kristjani navado čaščenja muslimanskih relikvij, medtem ko so nekateri muslimani pogosto častili krščanske relikvije. Na kratko, meje so pogosto oder kulturnih srečanj in tovrstnih ni manjkalo v Istri.

Ta ekskurz v "opravičevanje" pomembnosti regionalnih študij ni bil namenjen poskusu predstavitve uporabljenih raziskovalnih metod v pričujočem delu, kajti zavedam se, da je le-to še daleč od zmožnosti, ki bi jih lahko nudila bogata zgodovina Istre; recimo, da smo se v določenih delih ali poglavjih poskušali približati idealom pomembnih svetovnih zgodovinarjev in teoretikov, predvsem pa spodbuditi sebe in druge, da bi prišli čim prej do obilice študij, ki jih navedeni pristopi in obravnavana regija nudita.

Da se v vsej skromnosti vsaj malce približamo velikim regionalnim študijam, začnimo vsebinski del s kratkim geografskim uvodom, ki pa ne bo, kot bi lahko pričakovali, opisoval geografije Istre, tipične sredozemske pokrajine skal in grmovja, vina in oljk, morja in soli, pokrajine murv in kostanjev, temveč podal le kratek ...

Slika 2: Pregledni zemljevid Istre (izdelal Miha Staut)

Geografski pregled

Ob pogledu na geografske značilnosti Istre dobimo vtis, kot da bi te spodbujale tudi kulturne, gospodarske, narodnostne in socialne razlike, ki so se in se še vedno oblikujejo na tem skoraj eksotičnem polotoku, s primesmi od alpskega do sredozemskega sveta. Po naravnih značilnostih se polotok tradicionalno deli na *Belo*, *Sivo* in *Rdečo Istro*.

Na severu in severovzhodu Istre je gorat kraški svet s Podgorskim Krasom, Čičarijo in Učko (1401 m). Zaradi gole in svetle apniške površine je dobil ime Bela Istra. Jugozahodno od nje se razprostira nižji svet, grajen iz flišnih kamnin. Erozija je tu marsikje razgalila kamnine, ki imajo značilno sivo barvo, zato tudi ime Siva Istra. Najnižji del Istre je zahodna in južna obala polotoka; zaradi značilne kraške rdeče zemlje se imenuje Rdeča Istra.

PRAZGODOVINA

- **Od kod Istri ime**
- **Najstarejši prebivalci Istre**

PRAZGODOVINA

Od kod Istri ime

Ime Istre je povezano z grško legendo o **Argonavtih**, morda ne toliko z resničnostjo zgodbe kot z njenim sporočilom.

Le malokdo še pomni, da se je do rimske zasedbe Dacije današnja pokrajina **Dobrudža** v Romuniji imenovala **Istra**, in sicer po spodnjem toku reke Donave, ki so jo Grki imenovali **Hister** in na katero še danes spominja pritok Donave v Bolgariji Isk'r.

Po legendi so Argonavti ukradli zlato runo, simbol bogastva trgovine, perzijskemu ljudstvu **Kolhidom**, trgovcem z vzhodne obale Črnega morja. Z zlato runom so uspešno zbežali pred zasledovalci preko Črnega morja po Donavi in Savi v Jadransko morje ter po njem nazaj v domovino **Tesalijo**. Njihovi zasledovalci Kolhidi pa naj bi Istri dali ime, saj je po številnih rečnih izlivih v morje spominjala na črnomorsko pokrajino Istro, kjer je bilo tudi istoimensko mesto, kajti ljudje so nekoč verjeli, da velike reke po kopnem povezujejo morja, in da tako Donava–Sava (Hister) povezuje Črno morje z Jadranskim, kar je po njihovem dokazovala tudi podobnost delte reke. Šele kasneje so se Grki prepričali, da Sava–Donava ni po kopnem povezana z morjem, zato so dodali zgodbo o tem, kako so Argonavti od **Nauportusa** (Vrhnika) na svojih plečih tovorili ladjo Argo do prve reke, ki se je izlivala v Kvarnerski zaliv (**Absirtidi – Kvarnerski otoki**). Po nekaterih variantah mitosa naj bi del Argonavtov ostal v Istri in ustanovil Pulo.

Resnica pravzaprav ni daleč od legende oziroma jo le–ta izpričuje. Pot Argonavtov opisuje poglavitne smeri grške trgovske kolonizacije, potem ko so Perzijcem odvzeli primat. Istra (jadranska) je v njihovem širjenju kmalu postala stičišče treh poglavitnih trgovskih poti: **1.** z Vzhoda po Donavi in preko Alp na zahod, **2.** po zgornji Italiji, **3.** po Jadranskem morju.

Slika 3: Pot Argonavtov (Darovec, 1999)

Slika 4: Dionizovo potovanje na grški ladji, slika na posodi iz Vulcija, 6. stoletje pr. n. š. (Cunja, 1995)

Stari grški pisci – prvi je ime Istre zapisal zgodovinar in geograf **Hekatej iz Mileta** (560–490) – se spominjajo živahne trgovine med Jadranskim in Črnim morjem, od koder so prihajala vina z Lesbosa, Khiosa in Thasosa, korziške amfore, bogati darovi iz Sirije, Istra pa je bila bogata s kositrom. Bronaste vaze z Beneškega ali iz Grčije so našle poti preko Istre, tako tudi jantar z Baltika, kositer iz Galije in drugi artikli, seveda ni manjkala trgovina s soljo in sužnji.

Najstarejši prebivalci Istre

Ob povedanem se nam zastavlja vprašanje, kdo so pravzaprav bili prebivalci istrskega polotoka. Ker ga obkroža morje in ker je proti zaledju zaprt z visoko planoto Čičarijo, učinkuje izolirano. V bistvu pa je na poti med Apeninskim polotokom in Balkanom oziroma Sredozemljem in srednjo Evropo. Lahko bi rekli, da sta njegova zemljepisna lega in oblika omogočali naselitev v vseh obdobjih človekove preteklosti, zato je o etničnem izvoru najstarejših skupin istrskih prebivalcev težko govoriti.

Zanimivo je, da so grški pisci v svojih predstavah o svetu v Istri videli **Trakijce**, ki so se razprostirali severno od njihovih naselij ter jim tako pripisovali še preostali del Balkanskega polotoka. Ker je bil v Istri kakor na vsem zahodnobalkanskem polotoku močno prisoten ilirski element, je večina jugoslovanskih historiografov **Histre**, ki so živeli od Timava do Raše, prištevala med **Ilire**. Nasprotno italijanska historiografija prejšnjega in začetka tega stoletja v Istri precej poudarja keltske vplive, ki so se tu razširili v 5. in 4. stoletju p. n. š., ko so se **Kelti** etnično pomešali z nekaterimi ilirskimi plemeni; grški polihistor **Strabon** izrecno navaja za **Japode**, ki so živeli severovzhodno od Histrov, da so ilirsko ljudstvo, pomešano s Kelti. Vzhodno od Raše so živeli **Liburni**. Na severu so Histri mejili z **Veneti** in **Karni**.

V obravnavanju izvora etnije prevladujeta dve skrajnostni teoriji, in sicer teorija *kontinuitete*, ki zagovarja avtohtonost vsakokratnega prebivalstva, ter teorija *preseljevanja* ljudstev. Že starogrški rek nas je učil o "zlati sredini", v tem primeru torej o zgodovinsko pogojenem pretakanju in mešanju staro- in novoselcov na določenih območjih ter v določenih obdobjih.

Nedvomno pa so bili **Histri** prevladujoča etnična skupina v Istri pred rimskim obdobjem, toda njihova etnogenetična enota je nepojasnjena. Na obli-

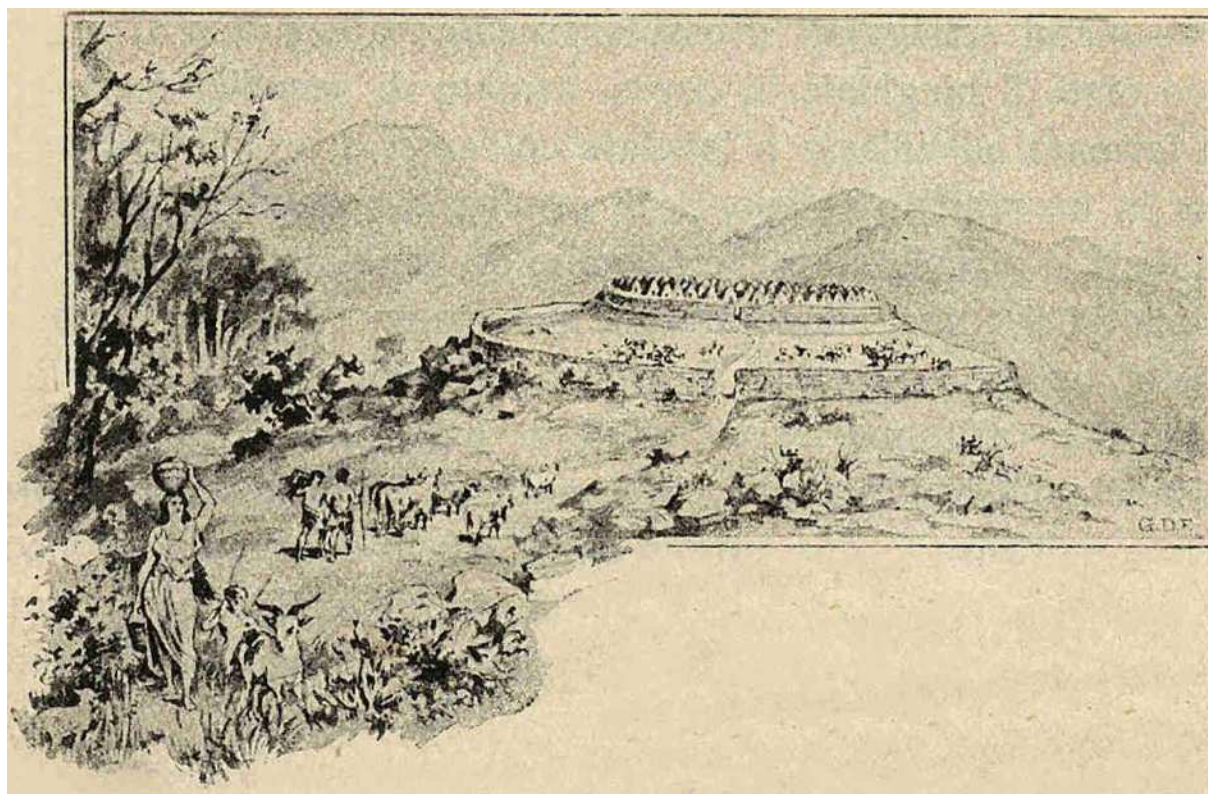
Slika 5: Prazgodovinska ljudstva

kovanje enotnega kulturnega izročila na skoraj celotnem območju istrskega polotoka kaže zlasti način pokopa umrlih, ki se je iz bronaste v železno dobo spremenil s **skeletnega v žgan pokop**, ki se je v Istri ohranil do uveljavitve krščanstva. O tem pričajo železnodobne nekropole, ki so jih začeli raziskovati že v prejšnjem stoletju, ko so odkrili velike nekropole Beram, Picugi, Visače (nekdanji **Nesactium** pri Puli), Pula. Tako lahko železno dobo štejemo za dobo, ko se je oblikovala histrska etnična skupina.

Po tradiciji so se v histrski skupini križali vplivi z italskega in balkanskega polotoka, pa tudi iz Panonije in srednjeevropskih dežel, zlasti so se tu mešali **venetski** in **ilirski** etnični elementi. Nemajhno vlogo je v Istri prek **italske**, predvsem **etruščanske** kulture odigral **grški** vpliv, še zlasti po 6. stoletju p. n. š., ko so ustanovili etruščansko-grško trgovsko mesto Spino, do katerega je bilo Histrom potrebno le kratko potovanje. Od 4. stoletja dalje so prisotni tudi **keltski vplivi**, saj so se Kelti etnično pomešali z nekaterimi ilirskimi plemeni; grški polihistor **Strabon** izrecno navaja **Japode**, ki so živeli severovzhodno od Histrov, do 4. stoletja pa tudi v vzhodni Istri do Raše, in pravi, da so ilirsko ljudstvo, pomešano s Kelti. V 4. stoletju so namreč **Liburni** ravno zaradi težav Japodov s Kelti zasedli celotni obalni pas vse do Raše v Istri in otoke, vključno s kvarnerskimi. Po omembah v antičnih virih so Histri na severu mejili še s plemeni **Karnov**, **Tavriskov** in **Rundiktov** (Rodik).

Na podlagi materialne kulture pa Histre **Stipčević** uvršča mnogo bliže **Ilirom** ter dodaja, da se o tem plemenu lahko govori kot o pretežno ilirskem. O tem ga prepričuje razvoj avtohtone ilirske kulture v Istri in stiki te kulture z grškimi in drugimi kulturnimi središči: priveski v obliki raznih živali, pasne sponse, okrašene z geometrijskimi motivi ali zelo shematiziranimi prikazi močvirskih ptic, keramične vaze in metalne posode (situle), okrašene z istimi motivi oziroma s spiralo, meandrom, svastiko itd., glinasta in monumentalna kamnita plastika, edina te vrste na ilirskem območju. To so vse domači proizvodi, ki so jih izdelovali istrski mojstri, čvrsto sledeč tradicionalnim motivom in estetskim načelom.

Pri nekaterih predmetih se občuti tuj vpliv, nekateri pa so verjetno tudi uvoženi. Med slednjimi sta vsekakor dve fragmentarni bronasti situli s figuralnimi prikazi, ki pripadata skupini podobnih situl s področja Venetov in Ilirov v Sloveniji. Odkriti sta bili v nekem grobu v Nesactiumu, ker pa so bile do sedaj le redke situle s figuralnimi prikazi odkrite na istrskem področju, je težko verjeti, da bi bile tu izdelane.

Slika 6: Kaštelir (Benussi, 1924)

Slika 7: Najdba iz Nezakcija; ženska med porodom (Puschi, 1905)

Pod močnim grško-etrusčanskim vplivom ter vplivom sosednjih Venetov na zahodu in drugih Ilirov na severu in vzhodu se v Istri razvija zelo značilna umetniška aktivnost, ki je v predzgodovinski dobi v Nesactiumu ustvarila najmonumentalnejše spomenike na ilirskem ozemlju. Gre za niz kamnitih kipov skoraj naravne velikosti, ki prikazujejo domača božanstva, pripadali pa so – kot se domneva – nekemu predzgodovinskemu svetišču. Ravno kar se tiče božanstev, pa se v Istri med imeni ilirskih na rimskih spomenikih pojavljajo imena niza lokalnih božanstev, ki jih ne srečamo nikjer drugje. To je boginja **Eia**, pa **Melesocus**, **Boria**, **Iria** idr.

Histri so kot večina drugih ilirskih plemen živeli v *gradiščih* (kaštelirjih), le da jih je bilo v Istri razmeroma precej več kot v drugih pokrajinah. Gradišča so postavljali na težko pristopnih naravnih vzpetinah ali pa ob bregovih rek, torej na položajih, primernih za obrambo pred sovražniki. Drugi enako pomemben dejavnik pri izbiri kraja za utrjeno naselje je bil gospodarski. Obzidja gradišč so se prilagajala zemljišču. Pri večini naselbin so se ohranila do danes. Po površinskih najdbah in dosedanjih izkopavanjih, ki so skoraj povsod razkrila eno samo kulturno plast, se zdi, da je veliko gradišč nastalo že v bronasti dobi. Kaže, da je v nekaterih gradiščih na prehodu v železno dobo življenje popolnoma prenehalo in so bile zgrajene čisto nove naselbine, na mnogih drugih pa se je življenje verjetno nadaljevalo z novo kulturo.

V kaštelirjih so gradili kamnite hiše, eno takih četverkotnih hiš velikosti 4 x 6 m so npr. našli v kaštelirju Monkas pri Rovinju, poznali pa so tudi okrogle kamnite hiše, predhodnice *kažunov*. B. Benussi s pomočjo temeljite **Marche-settijeve** študije (1903) v Istri našteje 520 gradišč, v katerih naj bi po Benussijevi presoji živelo pred rimsko osvojitvijo okoli 120.000 prebivalcev. Veljali so za zelo visoke in močne. Antropološke raziskave so pokazale, da so bili moški v povprečju visoki 1,65 m, ženske pa 1,53 m. Za današnje predstave ta telesna višina nikakor ne opravičuje razmišljanj antičnih piscev, toda v starih časih, ko so bili ljudje precej manjši kot danes, so se v njihovih očeh zares morali zdeti visoki.

Ukvarjali so se z ribolovom in z lovom, poljedelstvom ter živinorejo, zlasti s pašništvom, saj so na podlagi arheološkega najdišča v Nesactiumu izračunali, da je od vseh živalskih kosti več kot 50 % ovčjih in kozjih, medtem ko je bilo svinjskih le 11,2 %. Ukvarjali so se še s trgovino, ena njihovih najprivlačnejših "postranskih" dejavnosti pa je bilo tudi gusarstvo, tako da so po njih poimenovali poseben tip ladje.

Slika 8: Arheološko najdišče v Nezakciju (foto: Renco Kosinožić)

Slika 9: Slikani enoročajni vrč iz Nezakcija iz okoli 500 pr. n. š. (Cunja, 1995)

ANTIKA

- **Rimska osvojitev Istre**
- **Pod Rimljani**
- **Upravna ureditev**
- **Gospodarstvo, trgovina in polindustrijska proizvodnja**
- **Razvoj krščanstva v Istri**
- **Cerkvena organizacija**

ANTIKA

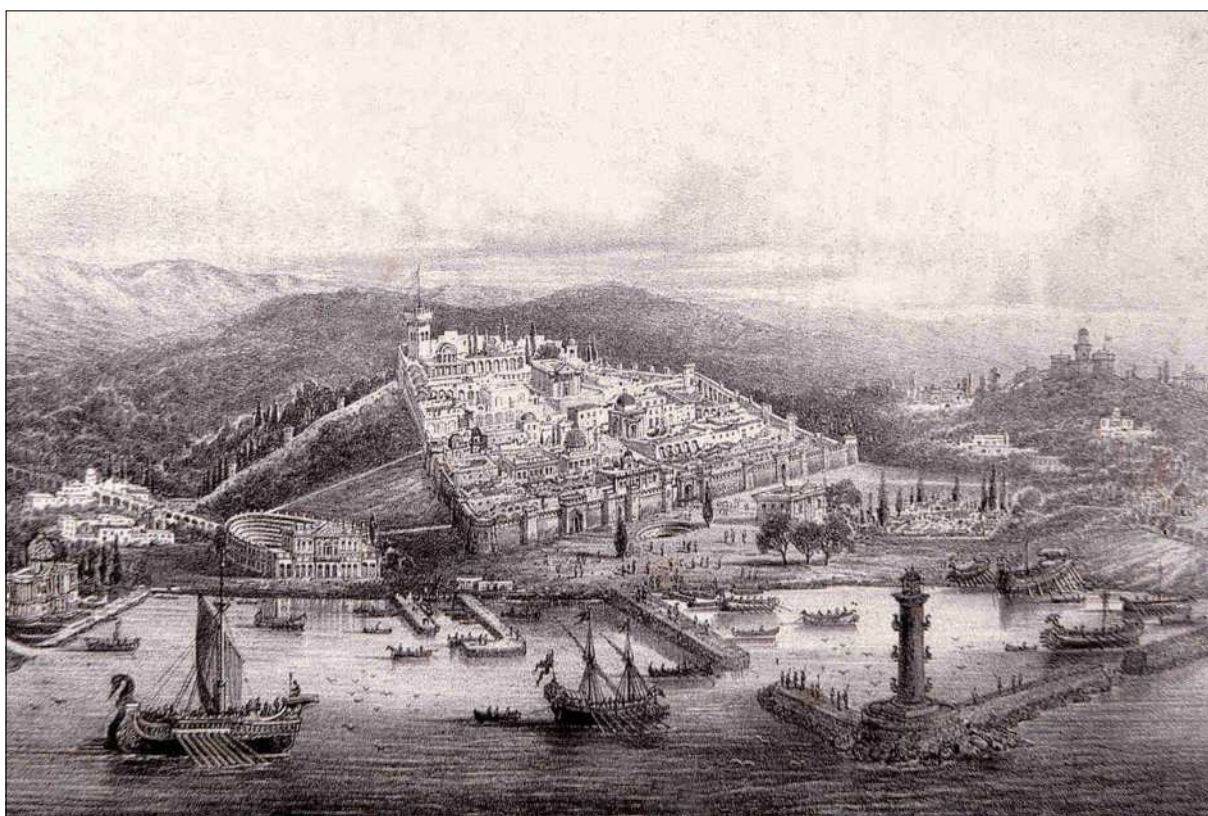
Rimska osvojitev Istre

Antičnim piscem so bili Histri znani po svojih gusarskih akcijah. Ravno te so bile Rimljanom po zavzetju severne Italije in ozemlja Venetov poglavitno opravičilo, da so že leta 221 p. n. š. uprizorili prvi vojni pohod proti Histrom. Da bi učvrstili svojo obrambno linijo, so Rimljani ustanovili vojaško kolonijo Oglej, v kateri pa so Histri upravičeno videli nevarnost za svojo neodvisnost, zato so že leta 181 p. n. š. poskušali preprečiti izgradnjo tega mesta. Bili so poraženi, vendar mir ni trajal dolgo. Na čelo Histrov je stopil "kralj" **Epul** (po grško *pijanec*), bojaželjen in brezkompromisen vladar, ki se je takoj začel pripravljati na borbo proti Rimljanom. Ti so leta 178 p. n. š. proti njemu poslali vojsko, ki pa ni izpolnila pričakovanj. Še več, nekega meglenega jutra so jih Histri zvijačno presenetili in pognali v beg, tako da so morali Rimljani na bojišču pustiti vse zaloge hrane in vina. Ravno to pa je bilo usodno za Histre, ki so bili kljub svojim telesnim prednostim in gorečnosti, kakor jih opisujejo sodobniki, precej nagnjeni k razvratništvu, tako da so jih pozno popoldne vse okajene Rimljani zlahka premagali, pobili ter preživele odgnali v suženjstvo.

Toda to še ni bil dokončen poraz Histrov. Rimljani so jih premagali šele s precejšnjo pomočjo, ki so jo po prvih neuspehih prejeli iz Rima. Odločilna bitka se je odvijala leta 178/7 p. n. š. pri legendarnem **Nesactiumu**. Dolgo so se Histri uspešno upirali v svojem plemenskem, političnem in verskem središču. Toda potem, ko so Rimljani speljali tok reke, ki je obkrožala utrdbo in jo branila, so Histri menili, da gre za čudež – "*miraculo terruit abscissae aque*", kot je zapisal rimski polihistor **Tit Livij** – in zajel jih je tak preplah, da so začeli pobijati svoje otroke in žene ter jih metati čez obzidje pred zgrožene sovražnike, da jih ne bi zajeli žive. Sam **kralj Epul** si je s svojim mečem vzel življenje, kakor mnogi pogumni bojevniki; nekatere so Rimljani le zajeli in jih odpeljali v suženjstvo. Čeprav so se Histri branili še v preostalih mestih, **Mutili** in **Fave-**

Slika 10: Pokol v Nezakciju (Scussa, 1863)

Slika 11: Trst kot rimska kolonija (Scussa, 1863)

riji, ki so ju Rimljani kmalu po opisani bitki zravnali z zemljo, je bil poraz pri Visačah odločilen za neodvisnost Istre. Kolikšen pomen so zmagi nad Histri pripisovali Rimljani, priča dvodnevno javno veseljačenje v Rimu.

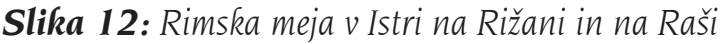
Pod Rimljani

Rimljani so Istro najprej poverili upravniku Galije, ki je bil zadolžen za civilne in vojaške zadeve. Tretjina zemljišča je postala **državna lastnina** (*ager publicus*); lahko bi rekli, da so izvedli prvo agrarno reformo v Istri. Najbolj pa je Istrane prizadela prepoved trgovanja, kar je izzvalo večkratne upore proti oblastem. To tudi kaže, da Istranov še nekaj časa niso mogli podrediti, kajti Rimljani so sprva zasedli še po Grkih in Histrih podedovane obmorske kraje, v notranjosti polotoka pa so se *Histri* v svojih gradiščih še dolgo upirali, dokler jih niso v stoletjih nadvlade uspeli romanizirati, predvsem z razvojem veleposesti, na kateri so zemljo obdelovali priseljeni sužnji in koloni.

Histrsko prisotnost potrjujejo še številna krajevna imena, ki so se bolj ohranila v notranjosti kot pri obali. Kljub temu pa najstarejša in poglobitna istrska mesta, Trst (*Tergestum*), Pula (*Pola*) in Poreč (*Parentium*), ki so v letih od 50–40 p. n. š. postala rimske kolonije, po svojem izvoru imena vsekakor kažejo na ilirsko poreklo, kakor tudi npr. Buzet (*Piquentum*) v notranjosti. Določena naselja so pridobila status utrjenega mesta (*oppidum*): Roč (*Rocium*), Pičen (*Petina*), Koper (*Aegida*), Piran (*Pyrrhanum*), Novigrad (*Neapolis/Aemonia*), Visače (*Nesactium*), Labin (*Albona*) in Plomin (*Flanona*).

Upravna ureditev

Tri poglobitna obalna mesta, ki so imela svojo samoupravo s kurijo in izbranimi upravniki, z **duumviri** na čelu, so vladala tudi nad prostranim istrskim zaledjem: **Trst** je obvladal ozemlje od reke Timav (*Timavus*) do Mirne (*Ningus*), **Poreč** ozemlje od Mirne do Limskega kanala, od tu na jug polotoka pa se je razprostiralo ozemlje **pulskega** municipija. Kasneje so na teh ozemljih nastajala še druga mesta, kot npr. **Koper** (*Aegida/Capris*), z ozemljem

med Rižano (*Formio*) in Dragonjo (*Argaon*), ter **Novigrad**, z ozemljem od Dragonje do Mirne.

Še za slavnega rimskega poveljnika **Gaja Julija Cezarja** so mejo Italije predstavili na reko **Timav**. Kmalu po njegovem uboju so mejo prenesli na reko **Rižano**, med leti 27 in 12 pa je cesar **Avgust** (*Oktavijan*) postavil mejo Italije na reko **Rašo** (*Arsa*) in ustanovil t. i. deseto regijo Italije – **Benečijo in Istro** (*Decima regio Italiae Venetia et Histria*).

Tako je bil skoraj celoten istrski polotok vključen v tedanjo Italijo kot posebna pokrajina, v kateri pa Istra ni bila podrejena, temveč je bila le združena z Benečijo. Vzhodna meja te province se je raztezala od **Triglava** prek **Nanosa** na **Snežnik** in ob reki **Raši** do **Kvarnerskega zaliva**. Kot državljani Italije so bili Istrani v pravnem, gospodarskem in kulturnem pogledu enakopravni s prebivalci Rima, in s tem oproščeni določenih dajatev ter služnosti, skratka privilegirani v odnosu do drugih prebivalcev rimskega imperija.

Ozemlje vzhodno od Raše, t. i. Liburnijo, so Rimljani zasedli po letu 50 p. n. š., vendar so ozemlje **od Raše do Trsata** priključili Italiji šele za časa vpadov in vojn s Kvadi in Markomani okoli leta 167 n. š.; toda najkasneje konec 5. stoletja, ko je usihala moč rimske države, je bila meja vnovič vrnjena na Rašo. O kontinuiteti meje Istre z Liburnijo oziroma Dalmacijo na reki Raši priča tudi podatek bizantinskega cesarja in polihistorja **Porfirogeneta**, da je še leta 950 Istra vzhodno od Raše in Klane del **Hrvaške**.

Od druge polovice 2. stoletja do propada zahodnorimskega cesarstva (476) pa je tudi ozemlje do **Ljubljane** (*Emona*) in Triglava upravno spadalo pod Italijo.

Gospodarstvo, trgovina in polindustrijska proizvodnja

Pod Rimljani se je začel v deželi razcvet. O tem pričajo mnoge arhitekturne ostaline, predvsem v Trstu, Poreču in Puli, kjer poznamo **areno**, **slavolok Sergijevcev**, **Avgustov tempelj** idr., ter drugi **napisni kamni** in **mozaiki**, ki ponazarjajo kulturno delovanje v deželi. Pula je postala nekakšno središče, mnogi rimski patriciji so imeli v bližini mesta in drugod po Istri številne posesti in letovišča; vojaški veterani so dobivali posesti v Istri in rimski kapital je dosegal v deželo, kajti že dolgo je znano, da Rimljani niso ljubili nekulti-

viranih pokrajin, in sicer iz zelo preprostega razloga, ker se z revežem ne da trgovati.

Poleg uveljavljenega kmetijstva, kjer so prednjačili predvsem **vino, olje, ostrige** in **volna**, kar so z istrskih veleposesti razpošiljali daleč na sever in v sredozemska pristanišča, se je razvila tudi obrt. Na otokih pri Rovinju se je razvilo **barvarstvo**, pri Puli je bila velika **valjalnica sukna**, na Brionih se je odvijala **tekstilna proizvodnja**, pri Fažani so odkrili pravo **tovarno opeke**, ki je bila verjetno podružnica lombardske iz Vercellija. Po vsej deželi so bile številne delavnice, kjer so **žgali glino** in razvijali **lončarstvo**, saj je Istra razpolagala z ustreznimi surovinami. V Črvarju pri Poreču so izdelovali **amfore** celo za cesarje. Južna Istra je bila premožna tudi s kremenčevim peskom, osnovno surovino za izdelovanje **stekla**, za kar obstajajo dokazi v številnih krajih. Posebno poglavje pa je bil vsekakor **istrski kamen**, ki so ga uporabljali za najbolj svečane spomenike.

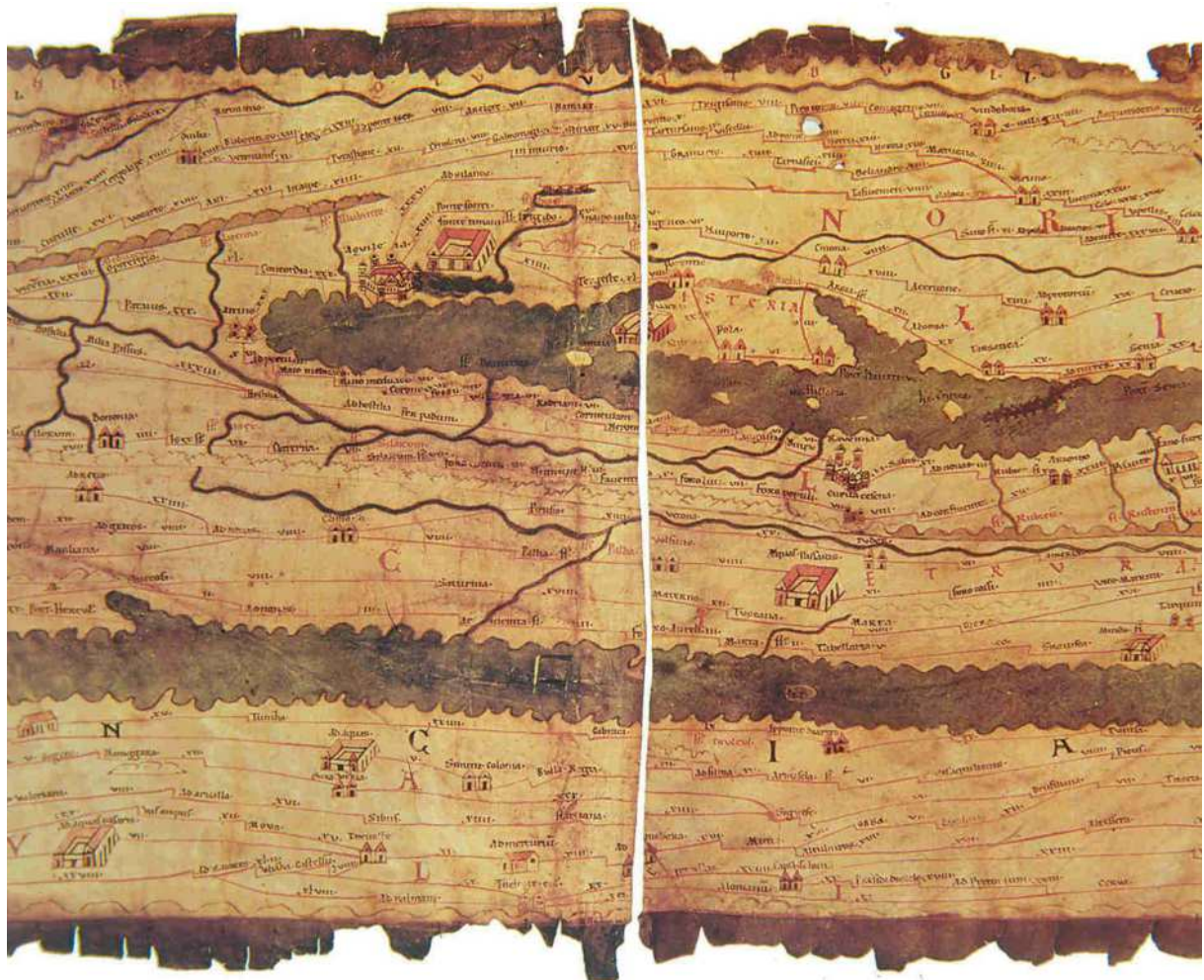
Tudi razvoj trgovine je pripomogel k hitrejšemu romaniziranju prebivalstva, saj so tako v deželo prihajali prebivalci iz raznih krajev obsežnega rimskega imperija. Za uspešno izvajanje te dejavnosti so bile potrebne dobre ceste in v Istri najdemo dve glavni prometni žili, ki sta seveda služili tudi vojaškim potrebam.

Prva cesta, t. i. **via Gemina**, se je začela v Ogleju in je preko Trsta zavila po Krasu na Materijo, Obrov, Lipo in Klano, se ob reki Reki spustila na Trsat ter nadaljevala ob dalmatinski obali. Druga, t. i. **via Flavia**, pa se je iz Trsta usmerila proti Rižani, Dragonji (Argaon) in Mirni (Ningum), kjer je približno pri Ponte Portonu prečkala to največjo istrsko reko in nato nadaljevala proti Linskemu kanalu, ob Dvigradu na Bale, Vodnjan in Pulo. Od tu je cesta zavila proti Visačam do Raše, kjer je reko prešla in nadaljevala kot lokalna cesta do Labina in Plomina ter se pri Kastvu združila s prečno potjo na prvo opisano cesto. Sploh so prečne ceste nekako povezovale istrska mesta z *vio Flavijo* ter tako tvorile mrežo cestnih povezav.

Iz Ogleja kot vojaškega in trgovskega središča so vodile še druge cestne povezave preko tedaj in tudi še v srednjem veku istrskega ozemlja, predvsem tista preko Vipave in Ajdovščine proti Ljubljani oziroma Premu. Oglej pa je proti koncu rimske dobe postal še eno središče – *središče za širjenje krščanstva*.

Slika 13: Izgubljeni rimski nagrobnik. Vzidan je bil v obzidju v predelu Bošadrage v Kopru (Carli, 1788)

Slika 14: Istra na t. i. Peuntigerjevi karti (Tabula Peutingeriana), srednjeveški (12./13. stol.) kopiji rimskega itinerarja iz 3. stoletja (Darovec, 1999)

Razvoj krščanstva v Istri

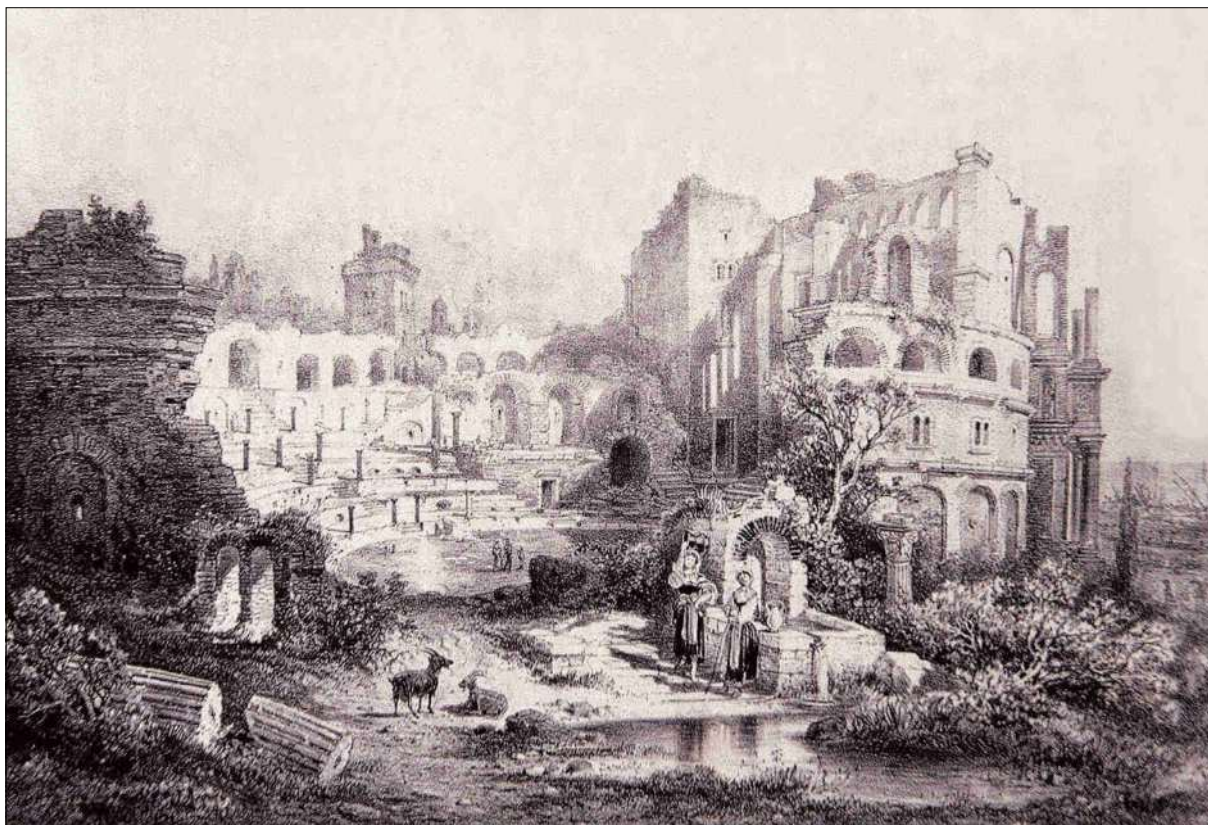
Za širjenje krščanstva v zahodni Evropi je bil **Oglej** takoj za **Rimom** nedvomno najpomembnejše središče. Okvirno lahko začetke krščanskih skupnosti v istrskih mestih postavimo v sredino ali drugo polovico 3. stoletja. Še za časa cesarja **Dioklecijana** nam viri zanesljivo izpričujejo preganjanje kristjanov (303–305) v Ogleju in Istri, kjer je mučeniške smrti umrlo najmanj 14 kristjanov. Pristni istrski svetnik iz 3. stoletja, ki je umrl mučeniške smrti, je bil **sv. Servul** iz Socerba, medtem ko v Istri poznamo vrsto apokrifnih lokalnih svetnikov, kot npr. **sv. Sergija** iz Črnega Kala. Čaščenje obeh svetnikov se je razneslo razmeroma daleč naokrog; prvega so zelo čislali na Beneškem, Trst pa še danes nosi helebardo sv. Sergija na svoji mestni zastavi.

Na stičišču Italije in Ilirika ter na stičišču kopenskih in pomorskih prometnih poti, ki so sem vodile iz različnih delov cesarstva, je bila duhovna podoba krščanstva v Istri raznolika. Prvotno grško-orientalska etnična, kulturna in duhovna poteza krščanskih skupnosti je v tej dobi vse bolj dobivala zahodne, latinske poteze. Krščanstvo je bilo v Istri omejeno na mesta, morda tudi na bližnje obmestje, medtem ko je bilo podeželsko prebivalstvo praktično v celoti pogansko. Z vstopom latinskega domačega elementa in celo pripadnikov višjih slojev v krščanstvo se je družbena podoba krščanstva spremenila in razširila. To ni bila več socialno in etnično ekskluzivna religija kot na začetku, ko je bila omejena na grško govoreče vzhodnjake in pokristjanjene Jude.

Komaj je krščanstvo izbojevalo versko svobodo (**Milanski edikt 313**), že je zabredlo v veliko nevarnost notranje razcepitve zaradi silovitega razmaha **arianske herezije**. Benečija in Istra sta bili središče katolicizma, kljub temu pa je v dobi politično nezanesljivega škofa Fortunacijana (355–368) za krajši čas v Ogleju prevladal arianizem. Mejno zahodno Panonijo je namreč iz vzhodnopanonsko-mezijskega prostora zajel val arianizma, tako da se je na tem prostoru bil boj za "pravo" vero in ravno oglejska sinoda leta 381 je pomenila dokončen obračun z arianizmom v Iliriku.

Slika 15: Pula, veduta (Tischbein, 1842)

Slika 16: Tržaški amfiteater ob koncu rimskega imperija (Scussa, 1863)

Cerkvena organizacija

Šele po tej zmagi se začne v zadnji četrtini 4. stoletja dograjevanje cerkvene organizacije z osnovno mrežo škofij (teoretično v vseh rimskih mestih) in oblikovanje nadškofijskega sistema. Skoraj celotno poznejšo naselitveno območje alpskih Slovanov je spadalo pod metropolitansko oglejsko Cerkev, tako Istra in Benečija že v zadnji četrtini 4. stoletja, čeprav se oglejski škof prvič omenja kot "*metropolitanus episcopus Venetiae*" šele leta 442.

Silovit vzpon krščanstva v tej dobi dokumentirajo tudi materialni viri. Prav druga polovica 4. in začetek 5. stoletja je obdobje intenzivne gradnje cerkva na oglejskem in istrskem območju (Oglej, Gradež, Trst, Poreč, Vrsar, Pula). Očitno so vse krščanske skupnosti v mestih, pa tudi večje na podeželju, dobile svoja kulturna središča, v večjih mestih celo po več.

V tem času doseže oglejska Cerkev največji razcvet, ki se odraža tudi v velikem vzponu oglejske krščanske književnosti, zrasle v krogu oglejskih asketov po letu 370. Vrh te književnosti je tudi veliki **Hieronim**, rojen v kraju **Stridon**, na področju, ki je bilo mejno ozemlje med Istro, Dalmacijo in Panonijo. Krajevno ime Stridon odgovarja srednjeveškemu zapisu vasi Zrenj pri Buzetu, kamor ga je večina italijanskih starejših historiografov tudi postavila. Okrog rojstnega kraja tega znamenitega krščanskega književnika so se lomila mnoga kopja zgodovinarjev in cerkvenih piscev, **R. Bratož** pa v novejši razpravi (1991) pristaja na zanj dobro utemeljeno tezo, da se je ta kraj nahajal na območju Staroda, Šapjan in Žejan v Čičariji.

Do konca 6. stoletja so se v Istri oblikovale naslednje škofije: Trst, Koper, Novigrad, Poreč, Cissa (?) in Pula, do 10. stoletja pa še Pičen v osrednji Istri. Na obseg srednjeveških škofij so se opirale upravne ureditve in razmejitve tudi v naslednjih stoletjih.

SREDNJI VEK

- **Preseljevanje narodov in propad zahodnorimskega cesarstva**
- **Pod Bizancem**
- **Istrska shizma**
- **Langobardska osvojitev**
- **Upravna ureditev pod nemškimi vladarji**
- **Družbeni odnosi v karolinški državi in Rižanski zbor**
- **Deželni politični dogodki**
- **Stiki istrskih mest z Benečani v 10. stoletju**
- **Gospodarski razvoj mest in poglobljanje beneške vplivne sfere**
- **Vzpostavljanje samoupravne mestne ureditve**
- **Pod oglejskimi patriarhi**
- **Ekspanzija Kopra v 13. stoletju**
- **Beneška osvojitev severnoistrskih mest**
- **Istrska vojna**
- **Koprski agrarni zakon**
- **Beneška uprava**
- **Dolžnosti mest do Serenissime**
- **Uprava v mestih**
- **Koprski kapitan Slovanov**
- **Konec oblasti oglejskih patriarhov v Istri in njihova upravna dediščina**
- **Pazinska grofija in fevd ob Kvarnerju**
- **Samostojno mesto Trst**

Slika 17: Poreč,
skulpturi svetnikov, 11.
stoletje
(Caprin, 1905)

SREDNJI VEK

Preseljevanje narodov in propad zahodnorimskega cesarstva

Začetek plenjenja oznanja že prodor **gotskih** in **alanskih** čet leta 378, ki so požgale Ptuj in Stridon. Še bolj pa so razna barbarska ljudstva pritiskala na rimsko cesarstvo po opustitvi obdonavske obrambe leta 395. Tega leta se je tudi dokončno razdelil rimski imperij na **zahodno** in **vzhodno** polovico, ki je nato z večjimi ali manjšimi uspehi živela še dobro tisočletje.

Kljub nenehnim pohodom in plenjenjem teh ljudstev po Italiji pa Istra, predvsem po zaslugi utrjene linije **zapornega obzidja**, ki se je razprostiralo v liniji od Trsata, na Stari trg pri Ložu, do Planine, teh strahot v 5. in v prvi polovici 6. stoletja na srečo ni doživljala.

Propad zahodnorimskega cesarstva (476) in vladavine Germanov, predvsem Gotov, niso niti v Istri niti Italiji privedli do znatnih družbenih sprememb. Stanje v Istri v tem prehodnem obdobju morda še najbolj ponazarjajo pisma prvega uradnika gotskih vladarjev, pretorijanskega prefekta **Cassiodorja Senatorja**. V pismu nekemu Pavlu med letoma 533 in 537 naroča, "... da vojaštvo ne bo brez vina, nakupi naj ga Pavel v Istri, kjer je vinska trta jako dobro obrodila." Iz naslednjih pisem izvemo, da je bila Istra "leta 537 jako bogata". Zato senator, ki je od raznih potnikov izvedel za obilno letino, predlaga za sezono 537/8 namesto davka "za toliko solidov pridelkov, kolikor bi drugikrat morali v denarju plačati," in da se pošlje "iz kraljeve blagajnice toliko solidov za nakup imenovanega žita, kolikor ga je mogoče kupiti brez njih (Istrijanov) škode."

Slika 18: Begunci pred Atilo (Darovec, 1999)

Slika 19: Na platnici Biblije, ki je nastala v 8. stoletju v angleškem benediktinskem samostanu, je Cassiodor Senator upodobljen kot prepisovalec in varuh knjig

Pod Bizancem

Ko je leta 538/9 Istra prešla pod bizantinsko ali vzhodnorimsko oblast, je skupaj z Benečijo v upravnem pogledu zapadla pod **eksarhat v Raveni**. Civilna in vojaška oblast v Benečiji z Istro sta bili sprva ločeni, mesta pa so obdržala svojo municipalno ureditev. Ko pa so se v drugi polovici 6. stoletja začeli sovražni vpadi v Istro, predvsem **Langobardov** po letu 568 ter kasneje **Avarov** ali **Obrov** in **Slovanov**, je prišlo do večje spremembe v upravi; civilno in vojaško oblast so združili in na čelo dežele je prišel vojaški poveljnik, **magister militum**, ki je prevzel še oblast civilnega upravnika pokrajine (*iudex provinciae*). Na čelo mest so postavljali **tribune**, **vikarje** in **lociservatorje**.

Bizantinci so se na mejah Istre s Franki srečali že sredi 6. stoletja, torej še pred langobardskim prodorom v Italijo. Tega je do leta 568 zaustavljala že rimski obrambni pas od Trsata do Planine in Ajdovščine, ki je potekal v glavnem v dveh linijah pred severovzhodno upravno mejo Istre; tako lahko domnevamo, da je tudi v bizantinskem obdobju z obrambno linijo t. i. **tržaškega numerusa** potekala upravna meja Istre.

Položaj se je spremenil po langobardskih, avarskih, predvsem pa po slovanskih vdorih, ki so v začetku 7. stoletja segli prav do juga polotoka. Odtlej se je širila bizantinska oblast na vzhod le do Raše in Učke, na sever pa do južnega roba Čičarije in Buzeta ter seveda na Tržaško kotlino ob morju. Tako je Istra razpadla ne le v političnem smislu, temveč tudi v povsem različne kulturne prostore.

Za Langobardi, ki so ob preseljevanju iz panonske v furlansko nižino vdrli tudi v severno Istro, predvsem v tržaško zaledje, tu pustošili in pustili tudi nekaj svojega prebivalstva, je Istrane posebno preplašil skupen vdor Avarov ali Obrov in Slovanov leta 599; tedaj se Slovani prvič omenjajo v tej pokrajini, in sicer v ohranjenih zgodovinskih virih vatikanske papeževe kancelarije, naslednjega leta 600 pa jih omenja tudi sam **papež Gregor I**. V naslednjih letih so Slovani združeni z Langobardi (602) in celo samostojno (611) plenili po Istri, se spopadali z bizantinsko vojsko in predvsem mestnimi milicami. O kaki večji slovanski naselitvi pa nam arheološki in zgodovinski viri tedanjega časa ne poročajo, kajti redki slovanski priseljenci so se kaj kmalu, predvsem pod vplivom vere, romanizirali; le skromni arheološki izsledki pričajo, da so

Slika 20: Evfrazijeva bazilika v Poreču iz 6. stoletja, spomenik zgodnjbizantinske umetnosti (foto D. Podgornik)

Slika 21: Slonokoščena skrinjica iz bizantinskega obdobja (9.–12. stol.), zakladnica stolnice v Kopru (Darovec, 1999)

bili Slovani v mestnih obrambnih milicah najemni vojaki, predvsem ob Mirni, kjer se je razprostiral obrambni pas koprsko-novigrajske škofije, ki je na severozahodu tekel po kraškem robu proti Trstu.

Dotok Slovanov v Istro je potekal v dveh smereh, in sicer s severa so prihajali predniki **Slovencev**, z vzhoda in po morju pa pradedje **Hrvatov**. Pri tem jih je očitno uspešno zaustavljala tudi obrambna organizacija z oblikovanjem t. i. **Tržaškega numerusa**, ki se je raztezal od Timava po kraškem delu Istre vse do Kastva. V ozadju tega obrambnega kompleksa pa so obrambne celote tvorila še mesta. S tem časom – od konca 6. do začetka 9. stoletja – se je s prvimi slovanskimi valovi začelo širiti prebivalstvo, ki je danes poleg ostankov istriotščine nosilec genetično dveh najstarejših še živih istrskih jezikov, slovenskega in hrvaškega. Prvi vdor je bil v znamenju nasilja. Slovani, ki so prihajali s severa in skozi Posavje, so (tudi s podporo Obrov in pod njihovim pritiskom) zavzeli severni, kraški del Istre do klanskega gozda in do doline Reke severno od Čičarije ter do roba kotla okrog Trsta že pred letom 600. V začetku 7. stoletja se je njihov prostor razširil v ozkem pasu med cesto iz Trsta proti Istri in zahodnim robom Čičarije do bizantinskih utrdb severno od Buzeta. Približno v istem času v začetku 7. stoletja so Slovani z vzhoda mimo Tarsatike (severni del Vinodola) zavzeli vzhodno Istro do Učke in Raše. Vsi poznejši slovanski valovi pa niso bili več zvezani z nasilnim osvajanjem, marveč z agrarno kolonizacijo opustelih območij, ki je pomenila v fevdalnem srednjem veku (z zelo majhnim deležem mestnega prebivalstva v celotni populaciji) praktično edini temelj za pomembna spreminjanja značaja etničnih prostorov in njihovih meja. To se je pokazalo že z naselitvijo Slovanov po začetku frankovske oblasti okrog leta 800 s strani frankovske oblasti po "opustelih krajih" (*deserta loca*), kjer so lahko "prebivali brez škode za vas" (= prebivalce istrskih mest). Kolonisti s severa so tedaj zajeli prostor Buzetskega (izražen morda še danes v jezikovnih posebnostih), kolonisti z vzhoda Pazinsko, kar je potrjeno tudi po posebnih arheoloških najdbah tega prostora (Žminj).

Slovanom se je do **frankovske osvojitve Istre leta 788** uspelo naseliti le na severu polotoka, na območju med izvirom Rižane, Dragonje in Mirne v okolici Buzeta, in na vzhodu severovzhodno od Raše, kjer še danes gora Perun nad Moščeniško Drago spominja na slovanske poganske dni. S tem v zvezi je očitno tudi vest, po kateri je papež Janez IV. (640–642) poslal v Istro in Dalmacijo opata Martina, da bi odkupil sužnje, ki so padli v roke poganom. Splošno je znano namreč, da se Slovani po svojem prihodu v predalpski prostor še dolgo niso pokristjanili. Vzroke za to lahko iščemo tudi v odsotni de-

javnosti oglejske Cerkve, ki je bila zadolžena za misijonarstvo na tem ozemlju, a se je namesto tega od druge polovice 6. pa vse do konca 7. stoletja raje ubadala s t. i. **shizmo "treh kapitljev"** ali kar **"istrsko shizmo"**, imenovano po kraju, kjer se je najdlje obdržala.

Istrska shizma

V sredini in drugi polovici 6. stoletja je predvsem zaradi Justinijanovega cezaropapizma in unitarističnih poskusov v Cerkvi prišlo do odpada oglejske Cerkve (in spočetka tudi milanske ter večine Cerkva na Zahodu) od Rima in Carigrada. Šlo je namreč za gibanje, ki ni temeljilo na dogmatičnih razlikah oziroma "krivi veri", ampak je pomenilo izraz želje po ohranitvi notranje avtonomije.

Razširitvi oziroma ohranitvi te shizme po Istri so botrovali pestri zunanje-politični in notranjepolitični dejavniki. Zunanjepolitični so se odražali predvsem v nenehnih sporih in merjenjih moči med **bizantinsko** in **langobardsko** državo na severnem Jadranu, potem ko je prvi ostalo le še ozemlje Istre in ozek pas ob obali med Oglejem in naglo razvijajočim se mestom v **beneških lagunah**. Bizantinsko ozemlje na skrajnem severu Jadrana so nekateri tedanji kronisti upravno pripisovali kar Istri. Medtem pa so se tem ozemljem krepko približali tako bizantinski kot langobardski državi nevarni **Franki**.

Notranjepolitični dogodki so se zrcalili predvsem v stalni konkurenci in boju med **oglejsko** in **gradeško patriarhijo** za metropolitsko oblast nad Istro, dokler je niso na koncilu v Mantovi leta 827 dodelili oglejski patriarhiji. Ustanovitev in hkrati že ločitev gradeške patriarhije od oglejske štejemo ravno v leto 568, ko se je skupaj s cerkvenimi zakladi pred Langobardi zatekel v Gradež prvi vodja razkolnikov, oglejski škof Pavlin. Gradeški patriarhi so se nekaj časa čutili legitimne dediče oglejskih patriarhov, kajti slednji so nato stolovali v Krminu pa v Čedadu in Vidmu, torej vselej na ozemlju Langobardov. Ti so jih izkoriščali za netenje nesoglasij v bizantinski državi in v gradeški patriarhiji poverjeni Istri.

Nezanemarljiv je bil pritisk **papeža**, ki mu je v zadnji četrtini 6. stoletja skupaj z Bizancem uspelo napraviti vrzel v dotlej strnjeni vrsti shizmatičnih škofov. Vendar so že leta 590 na "sinodi desetih škofov" v **Maranu** na bizan-

tinskem ozemlju shizmatični škofje ponovno sprejeli v svoje vrste oglejskega patriarha Severa, ki je skupaj s tremi istrskimi škofi, **tržaškim**, **poreškim** in **cisenskim**, zaradi pritiska in nasilja bizantinske oblasti v Raveni preklical svojo privrženost shizmi, a je sedaj ponovno pristopil k njej.

Nenazadnje je svojevrsten dejavnik še **avarsko-slovanska** nevarnost, ki je prisilila krščanske skupnosti iz današnjih slovenskih dežel v eksodus v varnejše pokrajine pod bizantinsko oblastjo. Prav gotovo je bila versko-politična kriza v severnoistrskih mestih (**pulski škofje** se večidel niso pridruževali shizmi) povezana s priseljevanjem (katoliških?) ubežnikov iz kontinentalnega zaledja. Tako nam na to razgibano in obenem nič kaj prijetno dokazovanje moči, ki je opešalo šele z upadanjem moči langobardske države konec 7. stoletja, kažejo: omemba katoliškega **škofa Janeza** – ki je prišel iz Panonije, bil leta 599 (ali malo pred tem) postavljen za škofa v **Novigradu** (kaštel *Novas*, v poznoantičnih virih tudi *Neapolis*, v srednjeveških virih *Emon(i)a* in *Civitas nova*), od koder pa ga je shizmatični **škof Sever** pregnal – ter razprtije v **Kopru** (v mestu, ki je bilo cerkvenoorganizacijsko združeno z Novigradom, je patriarh Sever po odstranitvi novigrajskega škofa Janeza postavil za škofa po imenu neznanega shizmatika, ki pa je s prebivalstvom vred prestopil v katolicizem in prekinil vezi s shizmatiki) in v **Trstu** (tržaški **škof Firmin** je leta 602 prestopil v katoliško Cerkev, vendar je naletel na hud odpor med mestnim prebivalstvom, ki ga je ščuval shizmatični patriarh).

Langobardska osvojitev

Vendar so Langobardi doživeli še en in tokrat poslednji višek v svoji državotvorni karieri. Leta 751 so namreč porazili Bizantince in zasedli **Raveno**, glavno središče bizantinske oblasti na severnem Jadranu. V tem času so tudi kratkotrajno vladali v Istri, kar Istrani pomnijo bolj kot strahovlado in drzno izkoriščanje, tako da so si zaželeli ponovne bizantinske oblasti, ki so jo, če ne prej, doživeli po langobardskem porazu s Franki leta 776. Langobardska nenadna osvojitev Ravene pa je še najbolj koristila Benečanom, saj ti od tedaj dalje niso prosili Bizanc niti za potrditev svojega doža, ampak so ga povsem sami izbirali, čeprav ne moremo reči natančno, kdaj in kako so se Benečani povsem otresli bizantinske oblasti.

Slika 22: Novigrad, 17. stoletje (Caprin, 1905)

Slika 23: Frankovski vojaki v boju (risba iz druge polovice 8. stoletja)

Upravna ureditev pod nemškimi vladarji

Z obdobjem Frankov, ki so, to moramo poudariti, Istro dobili po zmagi nad Bizantinci v Italiji leta 788/9 za "zeleno mizo" in ne z vojaško zasedbo, je prenehala potreba kopne obrambe vse do madžarskih vdorov konec 9. in v prvi polovici 10. stoletja. Na severu pa je poražena (776) langobardska država zapustila trdno mejo med Furlanijo in Istro na reki **Timav**.

To še ne pomeni, da Furlanija in Istra nista bili kako drugače povezani v skupni državi. Novi bavarski vladar Ludvik Nemški je leta 828 na državnem zboru v Aachnu zaradi neuspešne obrambe odstavil furlanskega krajišnika Balderika, "krajino, ki ji je vladal sam, pa razdelil med štiri grofe". Te grofije so bile, kot ugotavlja B. Grafenauer, nekdanja ožja Furlanska krajina v Furlaniji, Istra s tržaškim Krasom do Vipavske doline, Nanosa in Snežnika, grofija ob Savi (to je prva oblika poznejše Kranjske) in spodnja Panonija severno od Drave.

Posebno se je zopet uveljavila vzhodna meja Italskega kraljestva na vzhodni meji Istre do Triglava po uveljavitvi Verdunske pogodbe leta 843, ko so si cesarstvo razdelili vnuki Karla Velikega. Lotar je prejel **Italijo**, v katero sta bili zajeti Furlanija in Istra, Ludvik Nemški pa **Vzhodnofrankovsko** državo, in do leta 952 je po vzhodni meji Furlanije in Istre potekala tudi državna meja med tema državama, ki je pomenila hkrati mejo dveh različnih pravnih območij.

Za nadaljnji tok dogodkov je pomembno leto 952, ko je kralj Oton I. v sklopu obrambne organizacije pred Madžari ločil Istro in Furlanijo (Veronsko marko) od **Italskega kraljestva** in ju priključil **vojvodini Bavarski**. S tem je v Istri prišlo do velikega nemškega vpliva. Ta se je še povečal, ko je cesar Oton II. leta 976 oblikoval samostojno **vojvodino Karantanijo** brez Bavarske, zato pa z Istro in Veronsko marko.

V tej vojvodini je igrala Istra samostojno deželno vlogo, saj so se vojvode velikokrat imenovali **karantanski in istrski vojvode**, kot npr. **Adalberon** leta 1000 ("*dux Carentani et Hystriae*") ali njegov naslednik **Konrad** ("*ducatum in Carentano et in Histria*"), v deželi pa so vladali grofje ali tudi mejni grofje. Dokončno se je Istra oblikovala v samostojno mejno grofijo, ko jo je nemški cesar Henrik III., želeč oslabiti vpliv koroških vojvod, podelil v fevd **Udalriku Weimarskemu** (1040–1070). Tedaj so priključili Istri tudi ozemlje vzhodno od Raše do Reke, tako da je v geografsko-administrativnem smislu oblikovala na vzhodu današnji obseg dežele, vendar tedaj že dobro stoletje brez Trsta z

zaledjem, ki je bil kot enklava izdvojen iz deželne uprave in poverjen oblasti **tržaških škofov**.

Udalriku Weimarskemu so kot fevdalni gospodarji Istre sledili **Markvard Eppenstein** (umrl 1076), oglejski patriarh **Sikard** (1077), **Henrik Eppenstein** (1078), **Popon** in **Udalrik Weimar - Orlamünde** (1090–1102), **Spanheimi** (1112–1173), **Andechs - Meranski** (1173–1208). Vsi so bili v glavnem kranjski in istrski mejni grofi obenem.

Družbeni odnosi v karolinški državi in Rižanski zbor

Frankovska oblast je temeljito spremenila družbene odnose v Istri. Prekinila je rimsko-bizantinsko ureditev in uvedla **fevdalizem**, vendar se to ni zgodilo kar čez noč.

Mestom so odvzeli oblast nad zalednim področjem v skladu s frankovsko politiko, ki je vsa zemljišča brez gospodarja štela za vladarjevo last. Obenem so bili meščani izpostavljeni še samovolji svojih škofov. Pokrajino so razdelili na **centarhije** s frankovskim upraviteljem na čelu, ki je stoloval v **Novigradu**. Ko si je začel frankovski vojvoda **Janez** (*Iohannes*) prisvajati posesti, nalagati meščanom razne davke in na mestno ozemlje naseljevati Slované, so se istrski meščani pritožili centralni oblasti. Spore so reševali na zboru pri reki Rižani pri Kopru okoli leta 804 pred poslanci Karla Velikega.

V pogodbi med frankovsko fevdalno oblastjo in domačo municipalno je bila mestom priznana samouprava, vendar jim zalednega ozemlja niso vrnili. Za Slované pa je vojvoda Janez obljubil, da jih bo izselil, če bodo povzročali škodo ali bili v nadlego. Vendar je **Rižanski zbor** pomenil le kratkotrajen uspeh istrskih mest, ker so se fevdalni družbeni odnosi razvijali dalje ter se še krepili. Predvsem je rasla moč Cerkve, škofov (posebno v Trstu, Poreču in Puli) in opatov, ki so jim frankovski vladarji v pričakovanju podpore podeljevali posesti in razne privilegije.

Čeprav je bil Rižanski zbor nekakšen kompromis med novo frankovsko oblastjo, ki je postopoma uvajala fevdalne oblike družbene ureditve, ter antično municipalno ureditvijo, ki je po zboru sicer ohranila nekatere svoje upravne organe, so vendar oblastne in lastniške pristojnosti ohranili le še na ozkem ozemlju mesta in so nekdanj bolj ali manj širna mestna zaledna

območja postala državna last. Tu so se naseljevali novi prebivalci, ki so tako napovedali večstoletno kontinuiteto v poseljevanju dežele, se v tem procesu stapljali s staroselci, dokler niso sami prevladali.

Usoda slovanskih kolonov iz Rižanskega zbora nam ni znana. Mogoče so bili odstranjeni in izgnani, mogoče so se stopili s prevladujočim prebivalstvom, mogoče je pa tudi, da so ostali na pustih zemljiščih, kakor je to predlagal vojvoda Janez. Ta zemljišča so bila verjetno v delu obmejnega ozemlja, spadajočega pod Tržaški numerus, vendar so bila oddaljena od mest ob morju, pa tudi od mest v notranjosti, kot Labin, Motovun, Pičen in Buzet. Konstantin Porfirogenet, bizantinski zgodovinar, pravnik in filozof iz 10. stoletja, ugotavlja (*De Thematibus*), da so Slovani prišli v velikem številu ter se razporedili na tem gorskem območju, vendar niso oblikovali svojega kraljestva, niti mestec niti župnij.

Postopno širitev Slovanov v Istri namreč nakazuje tudi agrarni razvoj, ki je tekel močnejše pod vplivom staroselcev (istrskih Romanov) oziroma v za Italijo značilnih oblikah agrarnega prava kot najemno razmerje (dediščina antičnega kolonata, liberaličnega zakupa itd.) brez stalne velikosti zemljišča kmečkega gospodarstva in zaradi tega brez ustaljenih velikostnih razmerij med različnimi tipi gospodarstev.

Tudi župani se kot značilna oblika slovanske krajevne samouprave, – ki jo zasledimo v 8. stoletju v današnji Gornji Avstriji, na Hrvaškem in v Srbiji pa so v 9. stoletju oblikovane že številne županije – v Istri pojavijo šele konec 12. stoletja, natančneje je prvi znani omenjeni *Zupanus Drasicha de Galegnana* leta 1199 v Gračišču pri Pazinu.

Ko so v letih po Rižanskem zboru nekdanja ozemlja mest polagoma prejeli v fevd razni plemiči, je na podeželju hitro rasla nova fevdalna veleposest, saj je imel že samo vojvoda Janez v enem samem okolišu nad dvesto kolonov. Zlasti pa se je krepila **cerkvena posest**, kajti v istem času je Cerkev uživala vso državno podporo. Vendar se v tem vrtincu družbenih sprememb po sredi 8. stoletja prav koprška škofija oziroma njeni vodilni možje niso najbolje znašli, saj je predvsem zaradi pomanjkanja sredstev ostala brez škofa. Škofove obveznosti naj bi sprva pripadle gradeškemu patriarhu, nato pa tržaškemu škofu. Stolica naj bi bila pridržana koprskemu mestu, vendar je bilo to na račun tržaške škofije prikrajšano za podeljena cerkvena posestva. Tako je tržaška škofija že v času 844–855 prejela kronsko ozemlje od Opčin do Loke ter posest označevala z "*vescovato*" (škofija). V naslednjem stoletju je poleg nekaterih posesti v osrednji Istri (Beram, Sipar, Umag, okolica Poreča in Pa-

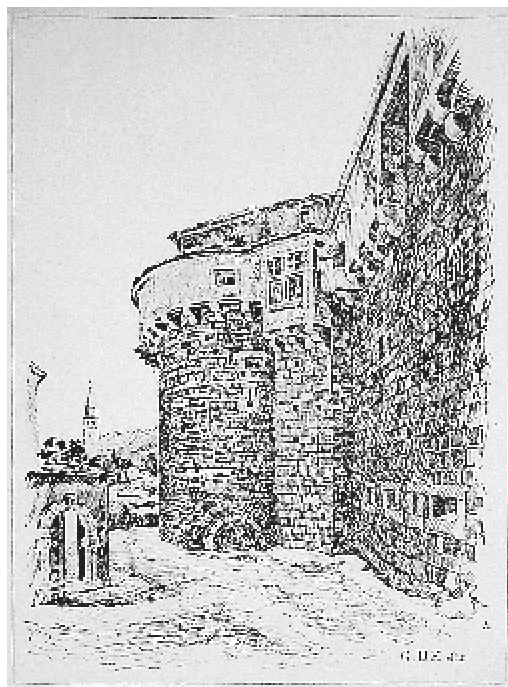
zina) leta 948 prejela še vrhovno oblast nad mestom in okolico v obsegu 3 (frankovskih) milj, to je 21 kilometrov.

Ni pa zanemarljiva domneva nekaterih zgodovinarjev, da je bil v času Rižanskega zbora Koper še vedno pod Bizancem, le njegov teritorij naj bi bil v posesti Frankov, zato naj na Rižanskem zboru tudi ne bi bilo koprskega škofa. Bizantinska posest naj bi v času Rižanskega zbora pa do konca 9. stoletja segala od Kopra do Umaga. "Vsekakor pred letom 929 pa se koprskega škofijskega prestola polasti tržaški škof," trdi tržaški zgodovinar Kandler, "saj je tedaj združil še posest Sipra in Umaga. Tega ne bi bil mogel storiti, če ne bi že posedoval koprskega ozemlja do Sipra." Kakorkoli že, odtlej lahko sledimo stalnim nasprotjem oziroma konkurenci med mestoma tako v trgovskem kot v upravnem pogledu (in torej ideološkem), kajti Trst se je kot škofijsko mesto naslanjal na nemške vladarje, Koper kot posvetno pa na zgornjeitalska mesta, ki niso pozabila antične municipalne ureditve ter so jo tako ohranjala do ponovnega vzpona mest konec 12. stoletja.

Deželni politični dogodki

Istrski fevdalni gospodarji so bili oddaljeni, in zato odsotni in zavzeti z dogodki v Nemčiji, upravo v Istri pa so prepuščali svojim namestnikom. Posledica tega je bila slabljenje centralne oblasti v Istri, razbijanje upravne enotnosti in oblikovanje fevdalnih gospodstev. Ker niti škofje in opati niso bili mogli neposredno izvrševati oblasti na svojih ozemljih, so to poverili svojim svetnim predstavnikom (*advokatom*), medtem ko so obrambo prepuščali posameznim fevdalcem. Ta "obramba" se je sčasoma spremenila v prisvajanje posesti. Tako je grof **Majnhard Schwarzenberški** (*Črni grad*) v drugi polovici 12. stoletja postal gospodar na področju osrednje Istre ter s tem postavil temelj kasnejši **Pazinski grofiji**. Po dednem pravu je konec 12. stoletja ta posest pripadla **goriškim grofom**.

Na podoben način je nastalo **devinsko gospodstvo** na severovzhodnem delu istrskega polotoka. Kot advokati oglejskih patriarhov so pridobili mnoga posestva na istrsko-slovenskem Krasu. V prvi polovici 12. stoletja so svojo oblast razširili na gospodstva Reko, Kastav, Veprinac in Moščenice, ki so pripadali pulskim škofom. Ta posest ob morju se je imenovala tudi **Meranija**.

Slika 24: Pazinski kaštel
(Benussi, 1924)

Slika 25: Rialto v Benetkah na sliki V. Carpaccia, 1494; viden je še lesen most v nekdanj trgovsko največjem centru Evrope (Molmenti, 1905)

K slabitvi enotne fevdalne oblasti v Istri so pripomogla še **mesta** na zahodni obali Istre. Predvsem zaradi postopnega ponovnega pridobivanja svojih mestnih ozemelj in s tem možnosti svobodnega razvoja trgovine po morju so se poskušala čimbolj otresti neposredne odvisnosti od fevdalne oblasti. V odnose istrskih mest so se vpletali in jim vsiljevali svojo voljo še **Benečani**, ki so v 9. stoletju nasledili Bizanc na Jadranskem morju.

Stiki istrskih mest z Benečani v 10. stoletju

V 9. in 10. stoletju so imela istrska mesta in Benetke skupne sovražnike, **Hrvate** (napad na Sipar, Umag, Novigrad in Rovinj leta 876) in **Saracene**. Vodilna vloga v borbi proti njim je pripadla Benečanom, kar so ti znali izkoristiti. Tako se je Koper, kot tedaj že najpomembnejši beneški partner v Istri, leta 932 obvezal beneškemu dožu za čas njegovega življenja za 100 amfor vina letno ter da bodo beneški meščani v Kopru uživali zaščito in rešili vprašanje dolga beneškim meščanom.

Ker je bilo to sklepanje pogodb med mesti različnih držav in brez pristanka vrhovne oblasti, se s koprsko pogodbo ni strinjal istrski mejni grof **Winter**, ki je prepovedal vračanje dolga beneškim meščanom, začel ropati njihove posesti in pleniti beneške ladje. Po beneških gospodarskih sankcijah je mir med predstavniki istrskih mest in mejnim grofom v Rialtu leta 933 pomenil zmago Benečanov ter potrditev že pridobljenih privilegijev na istrski obali. Povrh tega so se Istrani zavezali, da bodo pravočasno obvestili beneške meščane v Istri v primeru vojne nevarnosti s strani italškega kralja.

Kako neodvisno je bilo sklepanje pogodb med istrskimi mesti in Benečani, priča tudi oblast locoposita grofa Sikarda leta 977 v Kopru, ko je mesto komaj leto dni po ustanovitvi **Velike vojvodine Karantanije** (976) neodvisno sklenilo pogodbo z Benečani, ti pa so tedaj še vedno priznavali bizantinsko nadoblast. Ker so se odnosi med Benetkami in nemškim cesarstvom po uboju doža Candiana IV. leta 976 poslabšali, so istrska mesta, posebno Koper, poskušala to okoliščino izrabiti za odpravo obveznosti, sklenjenih v Rialtu leta 933, ter navezati ponovne ugodne trgovske stike z Benečani. Grof Sikard je s skabini (*scabinus*) v "*actum in civitate Justinopolim*", kot je mesto v dokumentu dosledno označevano, potrdil darovnico iz leta 932, sprejeti pa so morali še

posebnega doževega uradnika v mestu, ki je nadzoroval izvrševanje sklepov, kar je bil prvi tak primer v deželi. Koper se je še obvezal, da bo nevtralen v primeru vojne istrskih mest z Benečani. Poleg tega sta Koper in Piran še v času cesarja Otona II. leta 974 dobila pravico obrambe svojega ozemlja z lastno vojsko, kar s pravico do nižjega sodstva nakazuje na že obširen mestni teritorij, ki ga je v škofovi odsotnosti poleg dveh nižjih cerkvenih uradnikov očitno upravljal posvetni oblastnik – grof Sikard.

Odlično podobo ponovnega pridobivanja mestnega ozemlja daje diploma cesarja Konrada II. iz leta 1035. Cesar je v zahvalo za zvestobo, verjetno proti nemirnemu koroškemu vojvodi Adalberonu, podelil meščanom mesta Kopra (*"homines habitatores civitatis Iustinopolis, que alio nomine Capras vocatur"*) nekatere kraje na meji proti Momjanu, in sicer polovico Novega grada (ki ga je težko lokalizirati), potem Skorušico (Oskuruš/Fontanam fuscum), Brda (Wardaveglam), Maurijevo (Valem mauriacum), Hrvoje (Turrus capriaca) in Brič (Curtis Bruce) "ter zemljo poleg Dragonje do morja z vsemi pritisklinami" kakor tudi lastnino meščanov, kjerkoli že je. Tako je bila vzpostavljena oblast Kopra do Dragonje in morja ter s tem nad Izolo in Piranom. Pomembna je še druga točka listine, v kateri cesar potrdi vladanje meščanom po navadah in običajih njihovih prednikov (*"legem et rectam consuetudinem qua parentes eorum vixerunt"*), kar je bilo poudarjeno tudi v pogodbi z Benečani leta 977.

Gospodarski razvoj mest in poglobljanje beneške vplivne sfere

Beneška premoč na morju se je kazala tudi ob obisku doža **Petra Orseola** v Poreču in Puli leta 1000, ko je šel na kazenski pohod proti gusarjem, Hrvatim in Neretljanom. Tem so Benečani morali dobro stoletje plačevati davek za neovirano plovbo po Jadranu. Odtlej se Benečani štejejo tudi za **vojvode** (*dux*) Dalmacije in v to čast vsako leto za Veliko noč praznujejo t. i. praznik "*Sposalizio del' Mar*".

V naslednjem obdobju, ki ni bilo zaznamovano z vojnami z gusarji in Benečani, so se istrska mesta postopoma gospodarsko razvijala (tudi v zvezi s križarskimi vojnami), razvijala so poljedelstvo, predvsem oljarstvo in vinogradništvo, ribolov in solinarstvo ter razne obrti in ustvarjala precejšnje dobičke s pomorsko trgovino.

Vendar jih je ta vzpon ponovno privedel v spor z Benečani, najprej leta 1145, ko so se **Pula, Koper** in **Izola** (ki je spadala pod Koper) uprli Benečanom. Poražena istrska mesta so prisilili na t. i. "**prisege zvestobe**" (*facere fidelitatem*) beneškemu dožu in na obveze o vojaški pomorski pomoči. Sledil je ponovni upor Pule (1149) in njegova ponovna prisega zvestobe (1150), ki se je razširila še na druge sodelujoče v upor: **Rovinj, Poreč, Novigrad** in **Umag**. Obljubiti so morali še vojaško pomoč v ladjah ter plačevanje davkov (v glavnem v olju). Kolikšno pomembnost so Benečani pripisovali podreditvi mest od **Savudrije do Premanture**, je pričal čudoviti sprejem v Benetkah, ki ga je doživela zmagovita ekipa s poveljnikoma Morosinijem in Gradonicom. Beneški dož si je tedaj nadel naziv "**Istriae dominator**".

Po novi vojni Pule z Benečani (1195) so morali Pulčani porušiti mestno obzidje. Koper pa je upore istrskih mest izkoristil, tako da je bil do Benečanov lojalen in je v zahvalo dobil leta 1182 za dobo 29 let pravico do monopolnega **pristanišča soli**, ki je na odseku med Gradežem in Pulo imelo izključno pravico za uvoz pribrodarjene soli na celino. S tem je bil Kopru dan temeljni privilegij, ki ga je v naslednjem obdobju tudi z beneško pomočjo izkoristil za uveljavitev ekonomskega primata med istrskimi mesti.

Vzpostavljanje samoupravne mestne ureditve

Kljub tem negotovim razmeram so se mesta zaradi ekonomske neodvisnosti in odsotnosti gospodarjev upravno osamosvajala. Primorska mesta so za razliko od mest v notranjosti, ki so jih ustanovili zemljiški gospodje in so jim le oni lahko podelili mestne pravice (na Slovenskem od 13. stoletja dalje), iz poznoantičnega obdobja ohranjala prvine avtonomne ureditve. Od bizantinske dobe dalje je sicer lokalna samouprava v mestih zamirala, nikoli pa ni povsem zamrla. Na to kažejo izvoljeni **sodniki** (*iudices*), v frankovski dobi imenovani **skabini**. Na čelu mest so t. i. **locopositi**, ki jih je imenovala centralna oblast. Vendar so se postopoma vživeli v mestno življenje in tako pristajali na nekatere ustaljene odnose v njih.

Z 12. stoletjem se začne proces osvobajanja mest izpod oblasti škofov in lokalnih fevdalnih veljakov, v čemer so prednjačila zlasti severnoitalska mesta. Vplivi so se kmalu zanesli tudi v istrska mesta. Tako so meščani ustanovili

Slika 26: Grafična upodobitev bitke pri Savudriji, ki jo je vrezal Domenico Rossetti (PMSMP)

Slika 27: Pula, slavolok Sergijevcev, imenovan Porta Aurea (Tischbein, 1842)

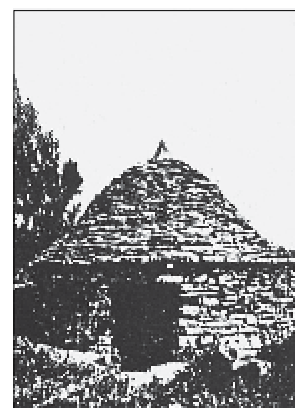
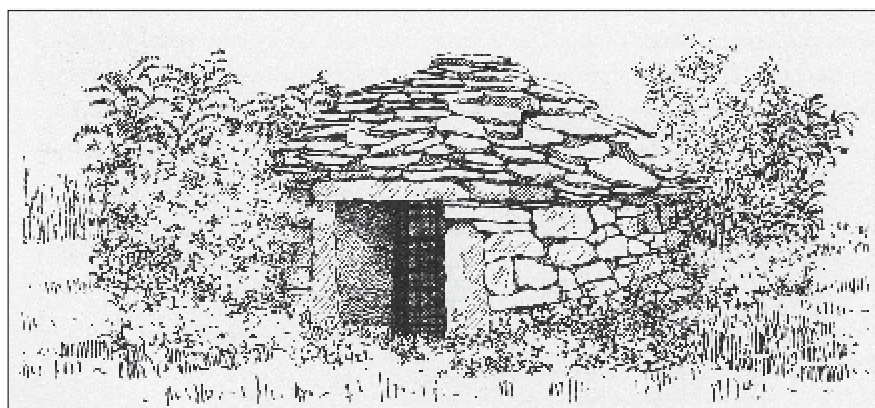
komune (Koper 1186, Piran 1192, Poreč 1194, Pulo 1199, Trst in Milje 1202), ki so jim sami izbrali načelnike, **konzule**, **rektorje** in nato **podestate** (najprej ga zasledimo v Kopru, in sicer leta 1186). Tudi nekaterim večjim krajem, ki niso imeli statusa mesta, se je uspelo osvoboditi izpod fevdalne in škofovske oblasti ter vzpostaviti mestno avtonomijo. Status mest (= *civitas*) v Istri so namreč imeli le kraji, ki so si municipalni privilegij pridobili že v antiki ali bizantinski dobi, obenem pa so bili tudi sedeži škofij. Ta mesta so bila **Trst**, **Koper**, **Novigrad**, **Poreč**, **Pula** in **Pičen**, ki pa vsa niso vzdrževala kontinuitete v oblasti škofov, kot je bil primer s Koprom, **cisenska škofija** iz pozne antike pa je doživela misteriozno usodo.

Oblast v mestih se je tako prenesla od škofov, ki so bili vladarji vsega ljudstva, na izbrane mestne svetne načelnike, ki so sprva morali ravno tako kot škofi poslušati še voljo vrhovne oblasti – **arenga** (skupščine vseh meščanov). Z razvojem teh struktur odločanja so začeli uglednejši in premožnejši meščani izkoriščati svoja pooblastila in sčasoma so se tudi zaradi lažjega vodenja mestne skupnosti "dvignili" nad ostalimi meščani. Tako so se oblikovali **mestni sveti**. Ti so po zgledu Benetk po koncu 13. stoletja izvedli t. i. "**zaprtje**" (*serrata*) mestnih svetov, kar je pomenilo, da medse niso več sprejemali predstavnikov novih mestnih družin. Sprejeli so jih le v časih splošne depopulacije zaradi epidemij, ki so prizadele tudi plemiške družine.

Skoraj nasprotna je usoda **koprške škofije**, ki naj bi po mnenju starejših kronistov obstajala že leta 524 s prvim legendarnim škofom in mestnim zaščitnikom sv. Nazarijem. Po virih je izpričana leta 599 (škof Janez), nato pa še sredi 8. stoletja z dvema škofoma, Janezom in Senatorjem. Vmesna obdobja do ponovne ustanovitve koprške škofije leta 1186, ko je nato obstajala nepretrgoma do združitve s tržaško leta 1830, so škofiji vladali bližnji škofje, novigrajski, gradeški in tržaški. Vendar škofija svoje stolice ni izgubila, odsotnost škofa pa mnogi zgodovinarji pojasnjujejo s pomanjkanjem sredstev za njegovo vzdrževanje. Tako je ponovno zasedenost škofijskega prestola omogočil šele koprski komun leta 1186 z dodelitvijo nepremičnin (krajev Lopar, Padna, Brič in Srmin ter 1000 teras trt) škofiji, in sicer v času, ko se je komun oblikoval v avtonomno enoto ter potreboval škofijo predvsem za samopotrpitev.

Slika 28: Absalon, prvi koprski škof, tabelna slika (ok. 1220), ki jo hrani koprski Župnijski urad (Darovec, 1999)

Slika 29, 30: Istrski kažuni (Perossa, 1998)

Pod oglejskimi patriarhi

V času poslednjih svetnih istrskih fevdalnih gospodov, **Spanheimov** in **Andechs - Meranskih**, so mesta lahko svobodno izbirala mestne načelnike. Še več, mesta so med seboj sklepala tudi trgovske pogodbe "na daljše razdalje", kot npr. Piran z Dubrovnikom leta 1188 in s Splitom 1192, Poreč z Dubrovnikom 1194, samostojno so razreševali spore, kot je npr. Labin sklenil dogovor o miru z Rabom, Piran z Rovinjem leta 1210, ko mu je sledila nevarnost s strani koprskih bojevnikov itd.

Svobodo v odločanju pa so uspeli precej omejiti oglejski patriarhi, ki so od nemškega cesarja Istro prejeli v fevd leta 1208. Patriarh **Volfger** je začel v mesta in večje kraje postavljati svoje predstavnike oblasti. V Kopru je bil nekaj časa "**potestas marchionis**", ki je stoloval v Pretorski palači, v Puli "**comes regaliae**", kasnejši upravniki oglejskih patriarhov pa so se imenovali **gastaldi** (glavni – *generalis gastaldus*), **rihtarji** (richtarius) in mejni grofje – **markizi** (*marchio*).

Kljub podeljeni oblasti mejnega grofa nad celotno Istro so posesti goriških grofov v osrednji Istri in devinskih gospodov na Kvarnerju ostale izven nadzora oglejskih patriarhov. Oglejski patriarh **Bertold Andechs** je sicer leta 1220 dobil od nemškega cesarja pravico, da izdaja odredbe v zvezi s trgovino, da izvršuje sodno oblast in daje pomilostitve, kuje denar in prepoveduje mestom izbor načelnika – podestata (predvsem beneškega meščana) brez patriarhovega privoljenja.

Toda ker je politika patriarhov temeljila na vzpostavitvi povsem zamajane centralne oblasti v mejni grofiji Istri, je nujno privedla do odpora mest na zahodni obali Istre in v konflikte z Benečani. Slednji so leta 1230 s prizadevanjem Koprčanov uspeli vzpostaviti neko vseistrsko organizacijo, imenovano "**Universitas Istriae**", ki ji je stal na čelu Benečan. Zveza se je zaradi prevelikega uveljavljanja Kopra že čez dobro leto razdrla. Patriarhi niso stali križem rok in leta 1232 so zasedli uporno Pulo, leta 1238 pa so uspeli pridobiti na svojo stran Koper. V Puli so se patriarhi zanašali na družino Sergijevcev, tako da so Sergijevca Nassinguerra potrdili za mestnega načelnika in za upravnika patriarhovitih posesti v okolici Pule, s čimer so družini dali temelj njihove moči. Ta politika je privedla Pulo do vojne z Benečani leta 1242. Z mirom se je mesto obvezalo, da bo prejelo Benečana za mestnega načelnika in da brez beneškega dovoljenja ne bo obnovilo obzidja.

Ekspanzija Kopra v 13. stoletju

Posebno napeto je bilo v Istri v drugi polovici 13. stoletja, ko je sedež oglejskega patriarha zasedel **Gregor Montelongo** (1251–1269). Patriarhova oblast v deželi je slabela, vendar je bila še vedno dovolj vplivna, da je krojila politiko mest.

V prvem obdobju je patriarh favoriziral vlogo Kopra proti Trstu na eni strani, na drugi strani pa proti srednjeistrskim obalnim mestom in krajem v notranjosti polotoka. Tako je patriarh leta 1254 podelil Kopru vrhovništvo nad Bujami, Oprtaljem, Buzetom in Dvigradom. Istega leta je Koper v vojni s Trstom pridobil ozemlje tržaške škofije od Ospa do Rakitovca, ki je bilo že pretežno naseljeno s Slovenci. Ravno tako se je krepil koprski vpliv nad Piranom in Miljami.

Položaj se je zaostрил posebno leta 1267, ko je mesto Koper začelo vojaško oblegati Poreč. Dejstvo, da je to ekspanzijo Kopra patriarh poskušal zaustaviti s pomočjo goriškega grofa Alberta, priča, da so mu vajeti ušle iz rok. S svojim dejanjem je namreč zaigral na napačno karto, saj je postavil nasproti dve tedaj patriarhatu nasprotni sili. **Goriški grof** in **komun Koper** sta proti patriarhu sklenila zvezo in grof je Gregorja Montelonga julija 1267 dal zapreti v samostan Rožac v Furlaniji. Poreč se je pred to novo zvezo obvaroval tako, da se je 27. julija podredil Benetkam. Ker je zveza Kopra z goriškim grofom pritiskala še na druga istrska mesta, so poreškemu primeru sledili Umag (1269), Novigrad (1270) in Sv. Lovreč (1271), kasneje pa še Motovun (1275). Benetke komunske avtonomne ureditve niso spreminjale, le podestate so mestom same določale izmed svojih plemičev.

Serenissima se ni takoj odločila nastopiti proti zvezi Koper – goriški grof, le počasi je stiskala obroč okrog njiju. Medtem je bil v letih 1267–1274 sedež oglejskega patriarha nezaseden in šele novi patriarh **Rajmond Torre** je leta 1275 podpisal v Čedadu mir z zvezo Koper – grof. Obljubili so si povračilo ujetnikov in poravnava škode, ki je nastala v letih vojne, ropov in nereda 1267–1275.

Beneška osvojitev severnoistrskih mest

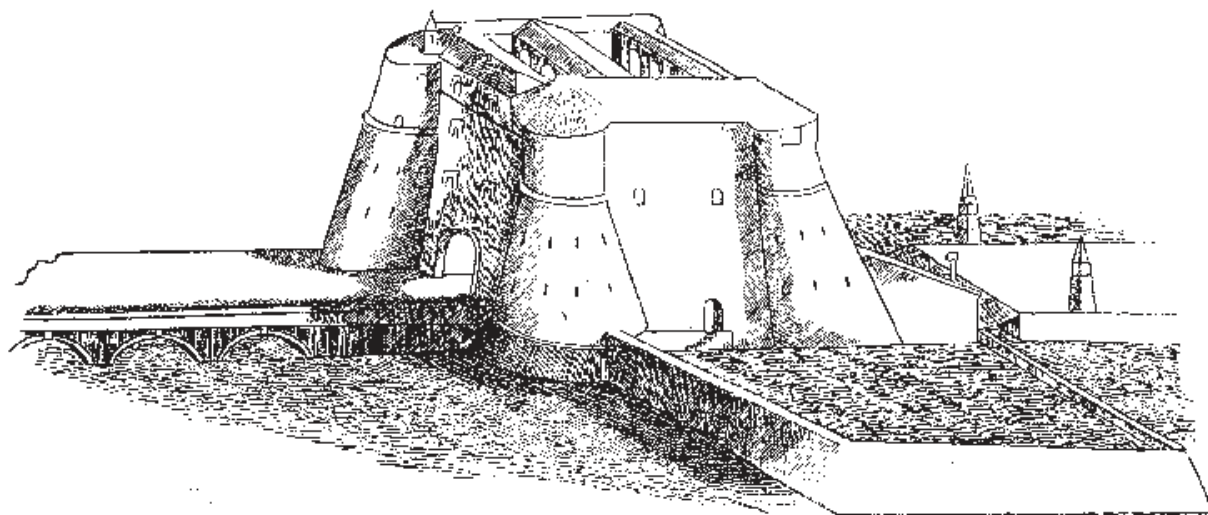
S tem mirom še ni bilo konca koprsko-goriškega nastopanja v Istri. Leta 1278 so v Pazinu grof Albert in predstavniki Kopra brez patriarha sklenili v njegovem imenu zavezništvo proti Benečanom in njihovim zaveznikom v Istri. Dogovorili so se o razdelitvi vplivnih sfer, tako da bi v primeru zmage Kopru pripadal nadzor nad obalnimi mesti, grof pa bi pridobil posesti v notranjosti Istre. Zaveznika sta izkoristila beneško zavzetost v vojni z Ancono in po obleganju Motovuna, ki se je hrabro obranil, je grof zasedel Sv. Lovreč.

Tedaj so Benečani udarili z vso močjo. Po uspešnem obleganju Izole so še Koper prisilili k brezpogojni predaji. Porušili so mu del mestnega obzidja in mestne stolpe. Kljub temu da so Koper vojaško osvojili, so z njim Benečani ravnali tako kot z drugimi istrskimi mesti, ki so se Serenissimi "podredili".

Januarja 1283 je beneški Veliki svet sprejel še "predajo" Pirana. To je pomenilo tudi konec zveze Koper – goriški grof in progresiven konec avtonomne politike istrskih mest (samostojna so ostala le še Pula, Trst in Milje), čeprav so obstajali še številni poskusi osamosvojitve.

Istrska vojna

Za Istrane pa še vedno ni bilo miru. Marca 1283 sta v Miljah sklenila zavezništvo goriški grof in oglejski patriarh, ki so se jima pridružili še Padova, Treviso in Trst. Tedaj so bila vsa istrska mesta, ki so se podredila Benetkam, na strani le-teh, celo Koper, kjer pa je bila še vedno aktivna patriarhova stran-ka. V tej vojni, ki so jo Benetke usmerjale predvsem proti Trstu kot pomorski sili, je ponovno igral vidno vlogo Koper, saj je imel v mestu sedež "**Capitaneus Istriae**", kar je pomenilo zameetek kasnejše centralizirane vojaške uprave v Istri. Vojna je trajala s premorom v letih 1285–87 vse do premirja konec leta 1291. V njej so Benečani poleg obalnih mest od Milj do Limskega kanala osvojili v notranjosti še patriarhov Tinjan, okolico Sv. Petra u Šumi, kaštel Grožnjan, last fevdalca Petrapilose, spontano pa so se predali Dvigrad, Buje in Milje (dokončno 1420). Patriarh se je za vsakoletno odškodnino odrekel

Slika 31: Koper, Levji grad (Caprin, 1905)

Slika 32: Piran, vrata Marciana (Caprin, 1905)

svojim pravicam nad izgubljenimi mesti šele leta 1307, formalnopravno pa še kasneje, tj. leta 1420.

Zadnjo tretjino 13. stoletja v Istri torej označujejo nenehni boji za ozemlja in interesne sfere, značilni za državljanske vojne, ki so pobrali mnogo več življenj kot zunanji sovražniki. Vojnam so se v tem stoletju pridružile še kuge in kolere, nemalokrat so pred nalezljivimi boleznimi pribežali v Istro iz drugih dežel. Tako so tudi po državljanski vojni 1267–1275, še posebno pa po beneško-oglejski vojni v letih 1283–1291 v Furlaniji in Istri, ki je bila še posebno prizadeta, "zdesetkana, požgana, pusta in okrutno pokradena", prihajali v pokrajino prebivalci iz bližnjih dežel, Kranjske in Koroške ter Hrvaške, predvsem na ozemlje Kopra, Izole in Pirana, ki so bili v minulih vojnah najbolj izpostavljeni.

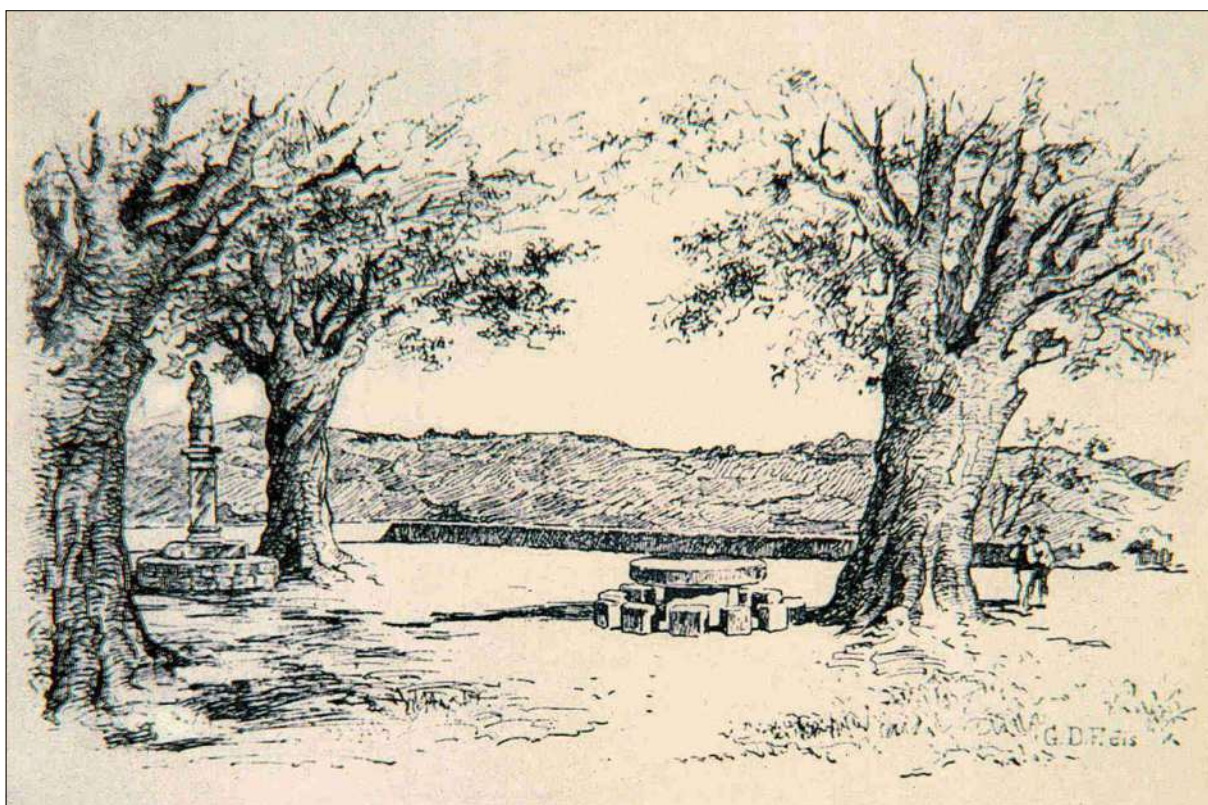
To potrjuje tudi okoli leta 1300 zapisan agrarni zakon za koprsko podeželje, ki je bil ne le plod beneške navade zapisovanja zatečenih pravnih razmerij na osvojenih ozemljih, ampak je bil namenjen tudi novodošlim, da so se seznanili z navadami in običaji dežele ter se po njih ravnali. V njem kmete s koprskega teritorija dosledno označujejo kot Slovane (*Sclauus vel Rusticus, sclauus aut Rusticus*), zato se ni čuditi Kandlerjevi ugotovitvi, da so bili v 14. stoletju Slovenci gospodarji koprskega zaledja.

Koprski agrarni zakon

Ta agrarni zakon, ki je ohranjen tudi v členih od 25 do 35 četrte knjige koprskega statuta iz leta 1423, določa, da gospodarji zemlje niso kmetje, temveč koprška občina ali posamezni plemenitaši. Svobodna zamenjava zemlje je dovoljena le sovaščanom oziroma podložnikom istega fevdalnega gospoda. Noben kmet se ne sme podrediti gospodu izven koprške občine, kakor tudi ne sme zapustiti vasi, če ni poravnal zemljiškemu gospodu vseh obveznosti. Vprašanje nepremičnin rešuje gastald (to je vaški župan), skupaj z vaškima (ponavadi dvema) sodnikoma po običajnem pravu. Za vprašanje premičnin in pritožb prizadetih strank je odgovoren koprski podestat. Kmetje ne smejo dati svoje živine na skupno pašo ali v rejo, ne smejo imeti združenega gospodarstva niti pašnikov izven občine. Dovoljene so jim njihove ženitne navade, toda morajo biti uradno potrjene in zabeležene kot splošno pravilo.

Slika 33: Čepiško jezero (Tischbein, 1842)

Slika 34: Tinjan, sodna klop (De Franceschi, 1963)

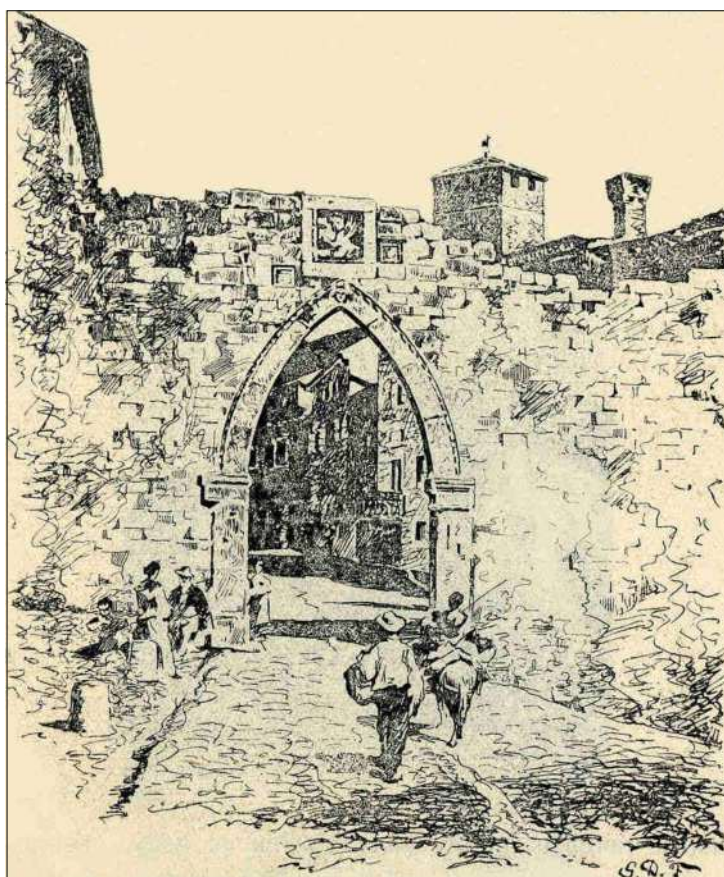
Določbe kažejo na različen razvoj v posameznih mestih, saj so se odnosi na območju Kopra oblikovali drugače kot npr. na območju Pirana (velika osebna in stvarna svoboda) in spet drugače v Puli (največja kontinuiteta z antično-bizantinskim kolonatom). Koprski agrarni zakon pa je očitno namenjen samo kmetom, kajti v drugih poglavjih koprskega statuta so v proizvodnem razmerju na podeželju omenjeni še koloni (*curtezanis*) in mlinarji (*molinariis*), za katere so veljala drugačna pravila. Zato lahko domnevamo, da so obravnavani agrarni zakoni za koprsko podeželje nastali pod vplivom sredi 13. stoletja osvojenega ozemlja ob vznožju Kraškega roba od Ospa do Rakitovca, kjer so se že pod tržaškimi škofi izoblikovala fevdalnim odnosom precej podobna razmerja; to še dodatno potrjuje omemba koprskega podestata iz leta 1251 Andrea Zena, sicer Benečana, v 28. členu četrte knjige koprskega statuta, kar pomeni, da je vsaj ta določba že nastala navedenega leta. Tudi po letu 1300 so sama mesta začela v kolonatske odnose vnašati fevdalne oblike, kar se je seveda dogajalo tudi pod vplivom novih gospodarjev – Benečanov. Ti so mestom na čelu s svojimi podestati dopuščali samoupravo in premnogim zvestim plemičem tudi posesti v mestnem zaledju. Vendar so strateško pomembna območja zadržali zase in je tako območje vasi pod Kraškim robom postalo tedaj državno zemljišče, fevdalna last Beneške republike, nekakšna "vojna krajina", in sicer pod sodno in vojaško pristojnostjo **podestata in kapitana Kopra**, kot se je glasil naziv v beneškem velikem svetu izvoljenega koprskega načelnika v vsem obdobju beneške vladavine v Istri.

Beneška uprava

Medtem ko so Benečani posameznim osvojenim mestom pustili notranjo avtonomijo z mestnim svetom in beneškim podestatom na čelu, so v vojaškem pogledu že leta 1301 ustanovili **deželni kapetanat**, najprej v Poreču, nato leta 1304 v Sv. Lovreču Pazenatiškem (= deželni). Nekateri zgodovinarje je pridevnik *deželni* zavedel tako, da so menili, da je bil deželni kapetan zadolžen le za podeželje. Čeprav so imela mesta v okviru svoje samouprave urejeno upravno in sodno oblast, so bili podestati istrskih mest v vojaškem pogledu podrejeni deželnemu kapetanu, ki je bedel tudi nad obrambnim sistemom v deželi. V njegovo pristojnost je sodilo še urjenje vojaških enot (razen koprske) in občasen obhod dežele, kjer je odredjal preiskave, vodil procese in

Slika 35: Muhograd, Zabrežec (Scussa, 1863)

Slika 36: Sv. Lovreč (Benussi, 1924)

razglašal sodbe; nekajkrat je deloval tudi kot prizivna instanca druge stopnje. Na drugostopenjsko sodišče se je bilo namreč do leta 1584 možno pritožiti le v Benetke; tedaj so v Kopru ustanovili **apelacijsko sodišče** (*magistrat*) za beneško Istro ter kvarnerska otoka Cres in Lošinj, ki sta bila pod Benečani (razen vmesnega obdobja pod madžarskimi kralji v letih 1358–1409) že od leta 1145. Apelacijsko sodišče v Kopru je bila ustanova, ki je bila bistvenega pomena za prerast Kopra v pravo glavno deželno mesto, čeprav so Benečani že mnogokrat poprej trdili, kako "*Civitas Iustinopolis est principale membrum quod habemus in Istria*".

Dolžnosti mest do Serenissime

Tako centralizirana vojaška uprava pa ni veljala za ozemlje Kopra do Dragonje – torej niti za Izolo in Piran –, za katero je bil v vojaškem in sodnem pogledu pristojen koprski podestat in kapitan. V Kopru je imel sedež tudi **deželni komornik**, ki je skrbel predvsem za vojaško blagajno. Razen Kopra, ki je sam vzdrževal vojaško posadko, so vsa druga mesta v beneški Istri morala prispevati za deželno vojsko **88 konjenikov**. Ker v deželi ni bilo dovolj izurjenih mož in ker je beneška zakonodaja sprva omejevala rekrutiranje vojakov za domačo deželo, so to obveznost spremenili v denarno, in sicer tako, da so mesta po ključu prispevala za vsakega konjenika 40 grošev.

Svoj dominantni odnos do Istre so Benečani kazali še z deželnim davkom, t. i. **carratado**. To je bil davek lastnikov volov (*bovi*), ki so morali za beneški *Arsenal* vsako leto brezplačno opraviti dve vožnji in pol lesa na glavo živine. Leta 1542 so v Istri našeli 7171 volov, ker pa je lastnike bremenila dajatev, so ti začeli vole prodajati, kar je bilo porazno za deželno kmetijstvo. Benečani so nato dajatev spremenili v za vse vaščane enak denarni prispevek. Istrani so imeli še obveznost vzdrževanja **plovil**, ki je izvirala še iz 12. stoletja in so jih sprva uporabljali proti sovražnikom na Jadranu, kasneje pa so plovila uporabljali predvsem za preprečevanje pomorskega tihotapstva.

Čeprav so Benetke nastopale kot gospodar v odnosu do podložnih istrskih mest, so Istrani dali Benečanom dva ne nepomembna doža (P. Tradonica leta 836 in P. Polanija 1130) in 91 plemiških družin.

Uprava v mestih

Beneški podestati so v **mestih** in na **ozemljih** (*terre* – nižje upravne enote, ki niso bile sedeži škofij, imele pa so pravico do avtonomne ureditve in torej tudi do podestatov) vladali s pomočjo **povelj** (*commissioni*) beneškega senata in posameznega **mestnega statuta**, ki so ga Benečani po podreditvi mesta praviloma prilagodili svojim normam. V Istri se po doslej znanih virih najprej omenja koprski statut (1239), najstarejši ohranjeni pa je piranski iz leta 1274, ki ga hrani **Pokrajinski arhiv v Kopru**. Ta je vsekakor najstarejši v Sloveniji, je pa tudi drugi najstarejši (za dubrovniškim) na vzhodni jadranski obali. Mandat podestata je trajal od 16 (npr. Koper) do 32 (Motovun) mesecev.

Aristokratski režim je v mestih po beneškem zgledu skoncentriral oblast v rokah nekaterih bogatejših in vplivnejših družin, izključujoč vsako možnost vplivanja ljudstva. Oblikovala se je oligarhija, ki so jo predstavljale plemiške družine.

Oligarhijo so nekoliko omejevali Benečani, ko so na eni strani dopuščali tudi njim lastno mestno samoupravo z mestnim svetom in izbranim načelnikom, na drugi strani pa vzpostavili centralizirano vojaško upravo. Tako so Benečani tudi uspešno izkoriščali tradicionalna nasprotja med mesti ter brzdali deželo pred neredi, ki so se porajali predvsem zaradi omejevanja pomorske trgovine.

Kljub temu pa jim leta **1348** ni uspelo preprečiti **upora Kopra**, ki so mu izdatno pomagali zaledni nemški fevdalci na čelu s Habsburžani, goriškimi grofi in njihovimi vazali Rihembergi in je bil usmerjen predvsem proti beneškemu pomorskemu monopolu. Zatrt upor je imel za Koper daljnosežne posledice, saj so mu Benečani odvzeli samoupravo, tako da so do leta 1394 ukinili vladanje po statutu in šele leta 1403 so bile mestu povrnjene municipalne pravice z obnovljenim velikim svetom. Leta 1423 je mesto dobilo nov statut, ki je bil povsem prirejen beneškim potrebam in brez določb kazenskega prava; za te prekrške so sodili neposredno po beneškem kazenskem pravu.

Na jugu polotoka je **Sergijevcem** še nekaj časa uspelo krmariti med interesnimi sferami Benečanov, goriških grofov in oglejskih patriarhov, ki so družini dali v fevd tudi mestno utrdbo, *Castrum Polae*, od koder je izviral družinski vzdevek **Castropola**. Pulo so spremenili v gospodstvo svoje družine, toda ko so se potem zapletli v spor z Benečani (1318–19) in v vojno z goriškimi grofi

(1331), so se njihovi nasprotniki uprli in mesto predali Serenissimi, ki je v Puli postavila svojega načelnika z nazivom **grofa**. Obenem so Benečani osvojili še Rovinj in Bale ter tako pridobili ves jugozahodni del polotoka. Poslej se je beneško osvajanje v Istri obrnilo v notranjost polotoka.

Leta 1358 so deželni kapetanat razdelili na dva vojaška centra, in sicer prvega s sedežem v **Sv. Lovreču** za ozemlje južno od reke Mirne ter drugega v Grožnjanu za ozemlje med Dragonjo in Mirno, s tem da je koprski podestat in kapitan ohranil prejšnje pristojnosti. Ko pa so leta 1394 Benečani pridobili **Rašpor** nad Buzetom, so oba deželna kapetanata združili v tem kraju. Čeprav je bil med beneško-avstrijsko vojno leta 1511 grad Rašpor požgan in sedež kapetanata premeščen v **Buzet**, je načelnik ohranil naziv **kapetana Rašporja**.

Koprski kapitan Slovanov

Po koprskem uporu leta 1348 so Benečani uvedli prepoved najemanja Slovanov za vojaško službo, kar daje slutiti, da so tudi ti sodelovali v upor, saj so se goriški grofi in habsburški vojvode nedvomno naslanjali na svoje ljudi med okoliškimi kmeti in posebno med svojimi baroni. Zato je verjetno posebno vlogo v vojaški organizaciji koprskega komun odigral t. i. **koprski kapetan Slovanov** (*Capitaneus Sclavorum Justinopolis*), saj ga namreč prav v času po koprskem upor, leta 1348 prvič zasledimo v dokumentih, ko to mesto zasede Benečan Viljem (Guglielmino) Rosso. To uredbo beneškega senata lahko razumemo tudi kot posledico slovanske udeležbe pri koprskem upor.

Služba kapetana Slovanov je po vzoru beneške vojaške funkcije konestabla izvirala iz podobne zadolžitve t. i. *valpotov*, ki so nastopali v vlogi davčnih izterjevalcev na fevdalnih posestvih nemških zemljiških gospodov in na cerkvenih posestvih; kapetan je bil namreč zadolžen še za nižje sodne posle, za pobiranje davkov, za vprašanje meja med vaškimi komuni ter za organizacijo obrambe na koprskem podeželju. Zato lahko upravičeno domnevamo, da se je ta funkcija prenesla v koprsko občino ravno z osvojitvijo obrambnega pasu od Ospa do Rakitovca sredi 13. stoletja, ko je bila za to območje zadolžena ustanova *valpota*.

Funkcija kapetana Slovanov na nekdanjih posestih tržaške škofije, ki so v cerkveni sferi še vedno spadale pod to škofijo, tako v župnijah v Ospu, Loki in Buzetu (Rakitovec spada pod slednjo), se je kasneje v vojaškem pogledu prenesla na vseh 40 do 44 vasi koprskega teritorija. Vendar je imel kapetan v vaseh pod Kraškim robom nalogo izključnega beneškega davčnega izterjevalca, saj je leta 1388 tedanji glavar Slovanov Zentillin Tarello od podestata in kapitana Kopra Leonarda Bemba dobil nalogo, da zaradi sprememb med prebivalstvom opravi popis in ponovno regulira dajatve, ki so se pobirale nad vsako mero in so bile za kmete hudo breme. Obenem so mu pod kaznijo 25 lir prepovedali zahtevati usluge zase in za svoje spremljevalce v 14 vaseh, ki so bile v državni lasti. Tedaj so še določili, da lahko zaradi zlorab v izterjevanju dajatev iz 44 vasi tega distrikta, ki so koprskemu podestatu in kapitanu prispevale krmo (*175 staja di biada da cavalli*), 14 državnih vasi na lastno željo namesto prejšnjih regalij v piščancih, jajcih, lesu idr. v vrednosti 1024 lir prispevajo letno 2048 lir.

Poročilo priča o še enem tedaj pomembnem procesu v koprski občini, na katerega namiguje že samo glavarjevo ime (*Žentilin*: pomanjševalnica samostalnika *gentile* = plemič). Gre za oblikovanje novega plemstva, ki se je razvilo iz neplemenitega vojaškega (ministerialnega) sloja z opravljanjem vojaških dolžnosti v raznih deželnih milicah in je v času nastajanja novega mestnega statuta, še posebno pa po letu 1403, ko je beneški dož ponovno ustanovil koprski Veliki svet, oblikovalo najvišji mestni predstavniški organ, ki je bil sestavljen iz 96 izvoljenih kandidatov iz vsega 13 družin.

Del novonastalega nižjega vojaškega plemstva v Kopru je predstavljala tudi sprva dosmrtna funkcija kapetana Slovanov, ki se je z razvojem dogodkov povsem zbirokratizirala, zlasti potem ko je beneški dož leta 1670 – proti plačilu 6.000 starov (377 ton) soli v državno blagajno ter vsakoletnemu prispevku 100 liber (52 litrov) olja beneški cerkvi Marije od zdravja – dovolil koprskim plemičem vsakoletno izbiro kapetana Slovanov. V tem dukalu se kapetan Slovanov enači z nazivom "*Procurator della Contadinanza*", kar sovpada z določbo iz agrarnega zakona, kjer s tem nazivom označujejo podeželske uradnike. Ta je poleg občinskega dohodka – ki je leta 1584 znašal 1240 lir, medtem ko je koprski podestat in kapitan prejel le 795 lir – prejemal še razne regalije podeželskega prebivalstva, zato si lahko predstavljamo ugodnosti, ki jih je ta položaj nudil še vse v dobo po propadu Beneške republike.

Konec oblasti oglejskih patriarhov v Istri in njihova upravna dediščina

Poslednje večje ozemlje so Benečani v Istri osvojili po vojni z **ogrskim kraljem** Sigmundom Luksemburškim. Že z njegovim predhodnikom so vodili ogorčen boj za posesti v Dalmaciji in v Istri, v katerega so se vmešali še **Genovčani** kot zavezniki ogrskega kralja. Genovčani, ki so bili v vojnah z Benečani od leta 1259 zaradi prevlade v pomorski trgovini, so v letu 1380 dvakrat napadli in oropali Koper. Med drugim so odnesli koprške svetinje, kar je bila najhujša kazen, ki je lahko doletela srednjeveško mesto (vrnili so mu jih leta 1423), poleg tega je arhiv zajel požar in uničena je bila serija podatkov **Vicedominaria**, pomembna za zgodovino celotne Istre.

Ker je na stran beneških nasprotnikov tedaj pristopil tudi oglejski patriarh, so mu Benetke leta 1420 odvzele še vso preostalo posest v Istri, in sicer Milje, Labin, Plomin, Oprtalj, Buzet, Roč, Hum, kot zadnji pa je pod vojaškimi udarci leta 1421 padel grad Petrapilosa nedaleč od Buzeta, ki je bil dlje časa tudi podeželski sedež oglejskih patriarhov v Istri.

Tako so poslej v **beneškem senatu imenovali podestate** tako za mesta s škofijskimi sedeži (Koper, Novigrad, Poreč in Pula) kot tudi za naslednja istrska mesta oziroma trge (*terra*): **Bale, Buje, Buzet, Grožnjan, Izola, Labin - Plomin, Milje, Motovun, Oprtalj, Piran, Rovinj, Sv. Lovreč, Umag in Vodnjan**. Kot posebne upravne enote so se v beneškem delu Istre oblikovali še **fevdi**, ki so imeli svojstveno sodno upravo: **Dvigrad** (koprski fevd), **Završje** (Contarini), **Vižinada** (Grimani), **Petrapilosa** (Gravisi), **Momjan** (Rotta), **Račice** (Boltristan ali Walterstein), **Svetvinčenat** (Grimani) in **Rakalj z Barbano** (Loredani). V 17. stoletju se oblikuje še fevd **Fontana** pri Vrsarju v rokah koprskih grofov Borisjev.

Tudi nižje upravne enote, kot **kašteli** (najštevilnejši na ozemlju Buzeta (11): Roč, Hum, Draguč, Vrh ...) in **vasi**, so imele lastne upravne ureditve, podedovane še iz časa oglejskih patriarhov. Kaštelom je načeloval iz komuna izbrani **župan**, ki mu je pomagalo **12 svetnikov**, v vaseh pa sta županu svetovala **dva sodnika**. Tu so bili še razni **biriči** tako za fevdalne kot komunske posesti. Koper je tako imel sredi 14. stoletja 17 mestnih biričev za izterjevanje dajatev na podeželju; mnogi med njimi so bili, kakor kažejo dokumenti iz piranskega arhiva, iz dežele Kranjske. Kot v upravnem so bile tudi v ekonomskem pogle-

Slika 37: Pičen (Caprin, 1905)

Slika 38: Sarkofag legendarnega koprškega škofa Nazarija, sreda 14. stoletja. Koprška stolnica (Darovec, 1999)

du vasi podrejene mestom, in sicer v podobnem razmerju, kot so bila istrska mesta podrejena Benetkam.

Pazinska grofija in fevd ob Kvarnerju

Že leta 1374 je **pazinska grofija**, oblikovana leta 1342, z dedno pogodbo prešla v fevd Habsburžanom. To se je zgodilo leta 1466 tudi nekdanji posesti **devinskih gospodov** na severovzhodu polotoka, tedaj v lasti fevdalcev Walseejevcev, ki so ozemlje od Brseča do Reke po izumrtju devinskih gospodov prejeli leta 1399.

Medtem ko so se v zahodni Istri razvijale mestne občine in so se kolonatski odnosi poglobljali, v pazinski grofiji niti plemstvo niti duhovništvo nista imela politične moči, da bi oblikovala samostojne upravne enote. V avstrijskem delu Istre so se v precejšnji meri ohranili fevdalni odnosi; meščanstva v grofiji skorajda ni bilo, tako da niti mesta (npr. Pazin in Pičen) – ki so se po upravni strukturi precej razlikovala od obalnih in so bila bolj podobna tistim v notranjosti slovenskega prostora – niso imela samostojnosti v upravi.

Že sredi 15. stoletja je pazinska grofija spadala pod Kranjsko, vendar je bila do vlade cesarja Leopolda II. (1790–92) v upravi in sodstvu samostojna. Vsa oblast je bila v rokah fevdalca oziroma **kapetana**, ki je imel kot predstavnik fevdalne oblasti sedež v Pazinu. V grofiji je bil **vrhovni sodnik**, pod čigar kompetenco so spadali tudi kraji v okolici Raše, čeprav so v okviru grofije sestavljali posebne fevde (gospodstva Lupoglav, Kozljak, Paz, Belaj, Čepić in Kršan). Nov urbar s povečanimi dajatvami je bil uveden leta 1578, ki ga je zaznamoval kmečki upor s slabim koncem za kmete.

Tu se je stoletja opravljalo **slovansko bogoslužje** in pisalo se je v **glagolici** kakor v krajih ob Kvarnerju in mnogih delih beneške Istre. V glavnem so iz tega kroga izšli glagolski duhovniki, ki so se v drugi polovici 16. stoletja navzeli reformatorskih teženj v Cerkvi in začeli širiti **protestantizem** po Sloveniji in Hrvaški.

Poseben **kapetanat** je obstajal za **območje Završja**, dokler kraj ni prišel pod Benetke (1509). Tudi v **gospodstvu ob Kvarnerju** je bil kapetan predstavnik fevdalnega gospoda. Središče je bilo v **Kastvu**. Skupaj s svetom sodnikov je sodil težje prekrške in bil prizivna instanca v sodnih sporih.

Slika 39: Pazin (Scussa, 1863)

Slika 40: Kaštel v Kršanu
(De Franceschi, 1963)

Kastavsko gospostvo so leta 1474 podredili reškemu glavarju, vendar je leta 1583 ponovno pridobilo samostojnost. Tedaj je vsa **kapetanija** pripadla Kranjski, sam Kastav pa je bil že od prej del Kranjske. Razmere v kapetaniji so se zelo poslabšale, ko je prišla v posest reškega jezuitskega kolegija (1630), ki ji je hotel vsiliti svojo oblast. S cesarskim odlokom je bil leta 1635 ukinjen star **kastavski statut**. Prišlo je do upora (1638), vendar je bil na temelju prejšnjega odloka sprejet nov statut (1640), po katerem je postal rektor kolegija na Reki gospodar kapetanije, s pravico, da imenuje ne samo kapetana, temveč tudi oba **kastavska sodnika**. Vseeno so si leta 1661 Kastavci izborili odlok notranjeavstrijske vlade, ki je v glavnem potrjeval prejšnje stanje, le da je komun dobil pravico do izbora enega sodnika, drugega pa je imenoval rektor kolegija.

Samostojno mesto Trst

Trst se je po večkratnem beneškem obleganju leta 1382 dokončno predal Habsburžanom in pod njimi v naslednjih stoletjih počasi, vendar vztrajno pridobival na pomenu. Za razliko od beneških istrskih mest je imel Trst dve vrsti plemičev: *patricije* in *nobile*, tretji stan pa je bilo kot v drugih mestih navadno ljudstvo (*plebs*).

Patriciji so bili staro tržaško plemstvo, sestavljeno iz 13 družin, katerim se niso smeli priključiti člani drugih družin. Nobili so bili novo plemstvo, oboji pa so sestavljali 180-članski mestni **veliki svet**. Izmed sebe so izbrali 40 predstavnikov v **mali svet** (v beneških mestih manjši kraji niso imeli malega sveta, temveč samo mestni svet, večja mesta pa so razpolagala z manjšim številom članov malega sveta). Ta je imel izvršilno funkcijo, medtem ko je bil veliki svet zakonodajno telo.

Podestata so Tržačani volili v velikem svetu; poverjeno mu je bilo civilno in kazensko pravo. Kot v drugih primorskih mestih so tudi v Trstu pri upravi sodelovali razni uradniki, sodniki, sindaki, prokuratorji, vicedomini, dalje upravniki raznih javnih ustanov (Fontico, Monte di Pietà), poveljniki biričev, nadzorniki cest, zdravnik, kirurg (barbriere), učitelj itd.

Iz vrst ljudstva so pri oblasti sodelovali **pisar** v mestni palači in **šest glavarjev mestnih rajonov**. Leta 1350 so na podlagi nekaterih starejših zakonov izdali mestni statut.

Slika 41: Kastav (Valvasor, 1689)

Slika 42: Lupoglav (Valvasor, 1689)

Pod Habsburžani Tržačani sprva niso uživali posebnih privilegijev, čeprav jim je morje nudilo ugodne možnosti trgovanja. Zato je Trst sam začel voditi agresivno politiko do trgovine z zaledjem in trgovce so tudi s silo vodili v svoje mesto, kar je privedlo do neštetihih sporov, spopadov ter vojn z beneškimi istrskimi mesti. Razmere so se posebno zaostrole, ko so Tržačani leta 1427 za **2000 dukatov** od goriškega grofa odkupili **Novigrad na Krasu** (Podgrad), od koder so lahko uspešno nadzirali poti v primorska mesta. Zavaljo tega je leta 1463 prišlo tudi do vojne med Trstom in Koprom oziroma Benečani, kjer je ob odsotnosti nemškega vojvode Friderika V. (kasneje kot cesar Friderik III.) v dobro Trsta, ki je bil že na kolenih, posredoval sam papež Pij II., bivši tržaški škof Enej Silvij Piccolomini.

Habsburški vojvode mestne uprave niso spreminjali, le namesto pode-stata so imenovali za vrhovnega mestnega načelnika **kapetana**, ki so mu bile zaupane poleg podestatovih upravnih in sodnih funkcij še pristojnosti vojaškega poveljnika. Trst je užival še večjo avtonomijo kot beneška istrska mesta, saj je mestni veliki svet postavljaj dva sodnika in rektorja ter druge mestne uradnike, ki jih je v beneških mestih imenoval beneški podestat. Tržaški mestni uradniki so poleg splošne izvajali tudi gospodarsko upravo. Civilno in kazensko sodstvo je izvajal **vikar** oziroma kazenski sodnik. To sodstvo prve in deloma druge stopnje (mestno apelacijsko sodišče) pa tudi vsa upravna področja so bila odvisna od notranjeavstrijskih centralnih oblasti.

Šele z ustanovitvijo *deželnoknežjega merkantilnega in meničnega sodišča* (1722), ki mu je kmalu sledila *komerčna intendantca za avstrijsko Primorje* (1731, obnovljena 1748), ter z obsežnimi reformami mestnega statuta se je avtonomija pričela krčiti. Prvi val terezijanskih reform za Trst še zdaleč ni pomenil enako globoke zarezne kot za preostale avstrijske dežele, toda postopoma je bil Trst vključen v sistem deželnoknežje administracije in iz mestne uprave je nastal mestni magistrat, ki je bil običajen tudi v drugih avstrijskih mestih.

NOVI VEK

- **Zadnje ozemeljske spremembe pod Benečani**
- **Vojne in sloga**
- **Gospodarsko stanje v beneški Istri**
- **Trgovina in interesne sfere velesil**
- **Etnografska podoba Istre v 17. stoletju**
- **Etnološki utrinki iz Istre**

NOVI VEK

Zadnje ozemeljske spremembe pod Benečani

Vojna Benetk s Cambraisko ligo (papež, Španija, Francija idr.) ter z Avstrijo v letih 1508–16 je prinesla še zadnje manjše ozemeljske spremembe v Istri do propada Beneške republike (1797). Benečani so v svojo last pridobili nemške enklave, **Hrastovlje** in **Završje** ter **Draguč** in **Barban**, izgubili pa so **Črni Kal** ter **Socerb**, **Mokovo** in **Novigrad** (Podgrad), ki so jih osvojili v vojni s Trstom leta 1463. S **tridentinskim mirom** leta 1535 so načrtali mejo, ob kateri pa so se v naslednjih stoletjih pod vplivom neprestanih političnih trenj med dvema evropskima velesilama, Benetkami in Avstrijo, bili boji za vsako ped zemlje, posekano drevo ali bližnjo vaško mlako, mejni kamen, ukradeno ovco ali požgano njivo. Istrani, ki so tako z ene kot druge strani meje govorili isti jezik, med seboj trgovali in se ženili, so postali predmet političnih spletk in intrig njim nerazumljivih višjih ideologij.

Vojne in sloga

Bili pa so tudi trenutki sloge, predvsem v obrambi pred skupnim sovražnikom – **Turki**. Turški vpadi so deželo najhuje prizadeli v zadnji četrtini 15. stoletja. V tistih trenutkih niso bili na hudi preizkušnji samo prebivalci, temveč tudi obe državi, ki sta si tedaj delili istrski polotok. Tega sta se še pravočasno zavedali in nemalokrat so v deželi organizirali skupno obrambo, predvsem z obveščanjem in utrjevanjem postojank ob pomembnih poteh. Čeprav jih je pot vodila predvsem po istrskem Kraškem robu (gorovje so Benečani imenovali *Monti della Vena*) v rodovitno Furlanijo, so Turke zamikali tudi kraji na istrskem pode-

Slika 43: Hrastovlje, deltajl s freske v cerkvi Sv. Trojice. V poznosrednjeveški in renesančni umetnosti so v prizore iz Kristusovega življenja, ki so se seveda vršili v času rimskega cesarstva, vključevali osebe, oblečene v orientalne oziroma muslimanske (turške) noše, saj je zaradi pogosto pomanjkljivega vedenja o antiki prevladovalo mnenje, da so v Sveti Deželi tedanji ljudje bili oblečeni v tovrstna oblačila. Tako so denimo v Poходу svetih treh kraljev, ki so bili trije modreci iz Jutrovega, med njihovo spremstvo vključevali figure, odete v sočasna turška oblačila in s turbani, saj je prevladovalo mišljenje, da so bili v času Kristusovega rojstva tedanji ljudje na Vzhodu tako oblečeni. Drug aspekt upodabljanja orientalne oz. turške noše pa je zrcaljenje dejanske turške nevarnosti, ki je bila tedaj prisotna v Evropi. Ta aspekt se kaže v upodabljanju Kristusovega pasijona, kjer so negativne osebe, denimo v Kristusovem bičanju, pogosto odete v orientalna oblačila s turbanom na glavi (za komentar se avtor zahvaljuje T. Vignjeviću)

želju. Do obalnih mest pa niso uspeli prodreti ravno zaradi uspešne obrambne organizacije na podeželju, ki je zato trpelo vse strahote njihovih uničevanj. O tem je precej pričevanj, kakor še obstoječe piransko obzidje, slikovito pa je to trpljenje upodobljeno na freski iz hrastovske cerkve iz leta 1490.

Vzajemnost prebivalcev ob meji se je kazala tudi ob primerih rekrutovanj, ki so jih izvajale oblasti z obeh strani. Mladeniči, ki niso želeli služiti v domačih (*černide*) in daljnih vojskah, so se pogosto tej neprijetni dolžnosti izognili tako, da so se zatekli na ozemlje sosednje države, kjer so našli gostoljubje, dokler ni minila "nevarnost". Gostoljubnost so velikokrat morali obmejni prebivalci nuditi tudi raznim ubežnikom in kriminalcem, ki so se skrivali pred roko pravice. Trenutki sloge obmejnih prebivalcev so se kazali tudi ob epidemijah kug, ki so nešteto krat pustošile podeželje.

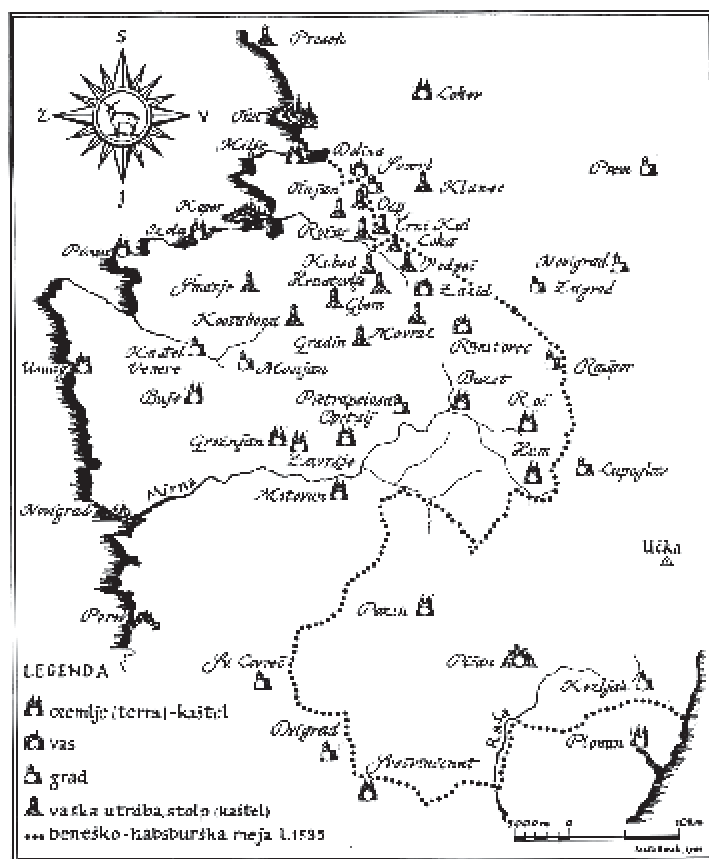
Gospodarsko stanje v beneški Istri

Največjo korist medsebojnega sodelovanja so imeli Istrani nedvomno od trgovine. V mestih se je že zgodaj v 13. stoletju pojavil kapital, izvirajoč iz pomorske pa tudi kopne trgovine. Pojavili so se razni posojevalci denarja, Židje in Florentinci, ki so razpolagali s kapitalom ter ga vlagali predvsem v pomorsko trgovino. Oblikovale so se razne pomorske trgovske družbe in posamezni vlagatelji so si delili tako dobiček kot izgubo.

Še pred beneško zasedbo je bila trgovina po morju izredno monopolizirana. Po zasedbi pa je bila regulirana na dveh ravneh: za izvoz in uvoz. Za izvoz sta zopet veljali dve pravili: trgovino po morju so urejali s t. i. povelji (*commissioni*) beneškega senata, po kopnem pa s posameznimi mestnimi statuti.

Izredna muhavost beneških predpisov se je kazala npr. pri najpomembnejšem istrskem izvoznem artiklu – vinu. Tega so pridelovali po vsej deželi, vendar je bil uvoz vina v Benetke, brez posebnega dovoljenja podestator in z visokimi davki, prepovedan. Svežo ribo so Istrani lahko prodajali vsepovsod, vendar so morali vso proizvodnjo slanikov oddati v Benetke. Tako so si Benečani zagotavljali dovolj živeža po nizkih cenah.

V poljedelstvu je bilo v prevladujoči meri uveljavljeno nadvoletno kolobarjenje. Agrarno gospodarstvo je bilo poleg vinogradništva v glavnem vezano na gojenje oljke; žita je bilo premalo in so ga morali za večji del leta uvažati.

Slika 44: Koprski obrambni stolpi in meja po letu 1535 (po strokovni predlogi D. Darovca izdelal A. Umek)

Slika 45: Beneški dož, dožinja in senatorji (Molmenti, 1905)

Na večjem delu najbolj plodne zemlje je prevladoval **kolonat**, vendar je bila odvisnost kolonov od lastnikov zemlje precej različna. Na ozemlju mestnih komunov je bilo močno uveljavljeno družabništvo in spolovinarstvo, t. i. **socida** in **mezzadria** (colonia parziaria), ob njiju je bil razširjen tudi zakup zemljišča proti določeni zakupnini in tudi t. i. **livel**, to je zakup kmetije ali dela zemljišča proti plačilu v denarju ali v naturi, katerega višino so določali na osnovi letnega donosa, vendar lahko tudi v stalnem iznosu.

V času gospodarskega upadanja Istre, opustelosti in depopulacije podeželja od okoli srede 16. stoletja dalje se je položaj kolonov poslabševal. Čeprav so bili formalnopravno osebno svobodni, so le redkokje mogli izbirati novega lastnika zemlje ali menjati zemljo, ki so jo obdelovali. Tudi novo prebivalstvo, ki so ga beneške oblasti naseljevale v Istro, predvsem iz svoje Dalmacije v 16. in 17. stoletju, je deloma prešlo v kolonatske odnose, manjši del pa je bil naseljen kot svobodni kmetje.

Iz različnih vzrokov, ki jih bomo v nadaljevanju še navedli, med drugim tudi zavoljo kužnih bolezni, je namreč od srede 16. stoletja dalje naraščala opustelost istrskega podeželja z depopulacijo, ki se je kazala tudi v mestih. Kmetijstvo je bilo v precejšnjem upadu, zato so beneške oblasti skušale stanje popraviti tako, da so vsa pusta zemljišča proglasile za državno last (1556) ter začele nanje naseljevati doseljence in begunce iz Dalmacije in drugih balkanskih dežel. Ustanovile so tudi institucijo posebnih poverjenikov ("*provveditori sopra beni inculti*"), ki so na vsaki dve leti delili prazno zemljo naseljencem, kar je trajalo vse do srede 17. stoletja. S temi ukrepi se je kmetijstvo počasi dvigalo, vendar se je ponekod precej povečal pomen živinoreje na račun poljedelstva.

V živinoreji je že tradicionalno prevladovala reja drobnice. Med živinorejci so bile zelo pogoste pogodbe o oblikovanju družbe (*socida*) med lastnikom in najemnikom za določen čas (2–5 let), v glavnem za vzrejo drobnice, goveje živine, svinj in čebel. Ponavadi sta si lastnik in najemnik živino in prirastek delila sproti, in sicer vsakemu pol, kar pa ni bilo pravilo.

Beneška primorska mesta, med temi je vsekakor prednjačil Koper, sledila pa so mu Piran, Milje in druga, so razpolagala z razmeroma številnimi prekomorskimi izdelki, ki so jih prevažali beneški in drugi trgovci, posebno pa so bili cenjeni domači izdelki, olje, vino in sol. Vsi ti izdelki so vabili bližnje istrske in kranjske trgovce, predvsem **kmete tovarnike** (*mussolati* ali *Cranzi* – kakor so tovarnike, prihajajoče v obalna mesta s konji, osli in tudi mušami, označevali beneški viri), ki so od konca 13. do začetka 17. stoletja množično tovorili in

Slika 46: Socerb (Scussa, 1863)

Slika 47: Tovorniki v burji (Valvasor, 1689)

nosili (*spalanti*) tudi svoje izdelke, pšenico, sušeno meso, kože, les, kovine, skratka vse, kar je primanjkovalo istrskim mestom, pa ne le tem, saj so izdelki večkrat nadaljevali pot tudi na nasprotno stran obale Jadranskega morja.

Precejšen upad te trgovine, ki je doživela višek konec 15. stoletja, beležimo med in po t. i. **uskoški vojni** ali vojni za Gradiško, ko sta se Beneška republika in Avstrija ponovno spopadli predvsem zaradi svobode poti v zaledju na eni ter svobode morske poti na drugi strani. Deloma je bilo upadu trgovine vzrok pravo barbarsko pustošenje v deželi v letih 1615–17, ko si nasprotnika nista prizanašala, deloma pa tudi avstrijsko nasilno favoriziranje obveznih poti trgovanja v Trstu in upadanje moči Benetk.

Trgovina in interesne sfere velesil

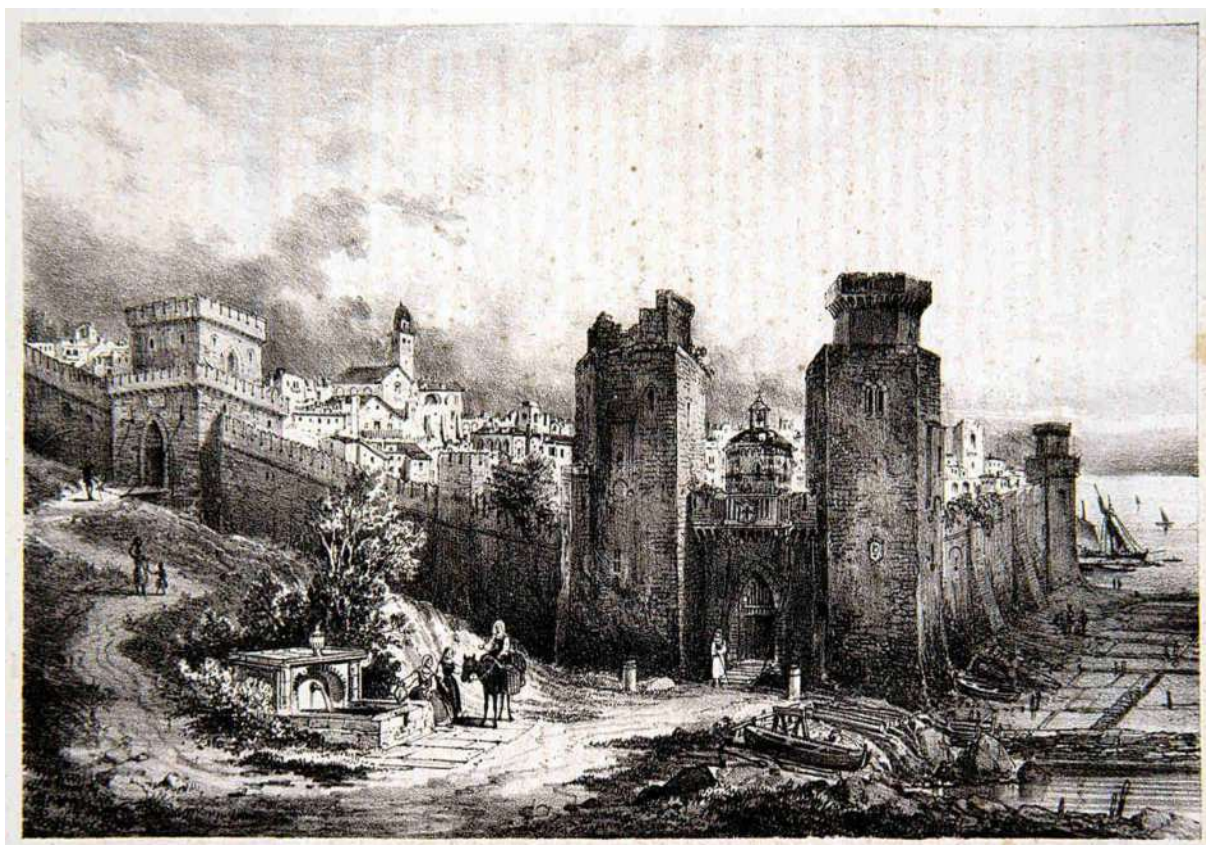
Benečani in Habsburžani so si skočili v lase, takoj ko so v 14. stoletju postali sosedje. Ozadje teh sporov so bili predvsem ekonomski interesi, in sicer svoboda poti v zaledju, za katero so si prizadevali Benečani, in svoboda plovbe, ki so jo želeli uveljaviti Habsburžani. Skoraj vse vojne in večji spopadi med tema konkurentoma na severnem Jadranu so imeli to ozadje. Tako tudi opisana zadnja vojna v Istri v začetku 17. stoletja.

Benečani so namreč vsaj od zmage nad gusarji Hrvati in Neretljani na prelomu v drugo tisočletje imeli Jadransko morje za svoje morje. Imenovali so ga kar **Golfo di Venezia**. V svojih istrskih mestih so Benečani strogo izvajali monopol nad pomorsko trgovinsko politiko in dosegli, da se je blago iz teh mest prevažalo večinoma na beneških ladjah in na njihove trge. S tem so opravljali posebno vrsto carine. Vse blago, ki je šlo iz jadranskih pristanišč, je moralo najprej v Benetke, in šele če ga niso pokupili beneški trgovci, so ga smeli lastniki s posebnim dovoljenjem odpeljati dalje. Prav tako je moralo pod enakimi pogoji iti skozi Benetke tudi blago, ki je bilo po izvoru iz nejadranskih območij. Izkupiček, napravljen v Benetkah, so morali tuji trgovci zapraviti na beneškem trgu in ne pri domačinih. Iz Trsta npr. ni mogla na odprto morje izpluti nobena ladja, ne da bi plačala določene pristojbine koprskemu podestatu in kapitanu.

Na drugi strani so Avstrijci z mitnicami in kasneje tudi nasilno s četami t. i. **liberaiterjev** (*Überreiter* – višji konjenik) ob mejah speljevali tok kopenske tr-

Slika 48: Piranska ulica v četrti Punta
(Caprin, 1905)

Slika 49: Trst, vrata Riborgo v 17. stoletju (Scussa, 1863)

Slika 50: Karta "Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia" Mateja Meriana iz leta 1649 (PMK)

Slika 51: Koprski Paolani – kmetje, ki so prebivali v mestu (PMK)

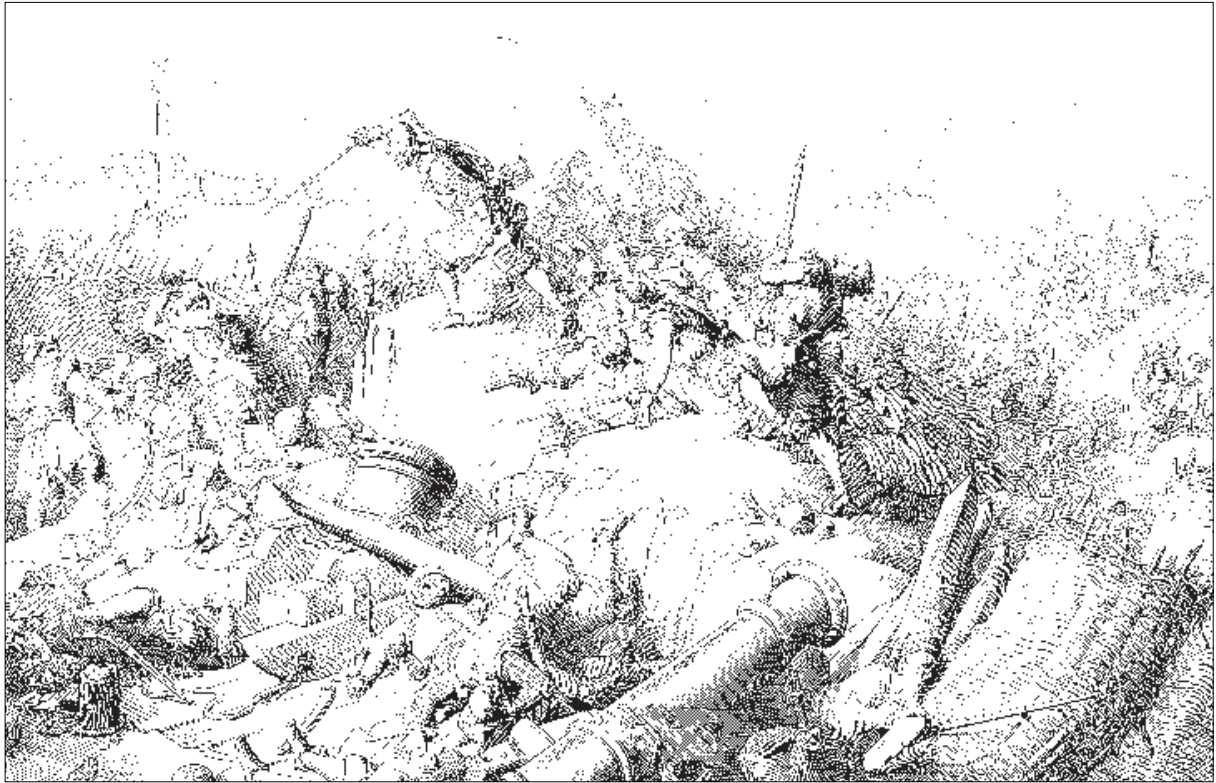
govine v tržaško mesto, ki je tudi razpolagalo z iskanimi izdelki, vinom, oljem in soljo, vendar z nekoliko višjimi cenami kot v beneških mestih. Zato je tako po morju kot po kopnem cvetelo tihotapstvo, kar odlično ponazarja slovenska povest o Martinu Krpanu.

Najpomembnejša sprememba tako v gospodarskem kot političnem pogledu pa se je zgodila leta 1719 z uveljavitvijo Trsta kot **svobodnega pristanišča**, kar je povsem nagnilo tehtnico na avstrijsko stran ter usodno vplivalo na razvoj beneških istrskih mest. Od tedaj dalje se je Trst razmeroma hitro spreminjal v eno osrednjih srednjeevropskih pristaniških mest in z neverjetno hitrim porastom prebivalstva zasedel eno najodličnejših mest med tedanjimi evropskimi velemesti.

Etnografska podoba Istre v 17. stoletju

Za nekatere Pirančan, za druge Koprčan Prospero Petronio je – še po predlogi pol stoletja starejšega opisovalca istrskih posebnosti, novigrajskega škofa Tommasinija – zanimivo opisal ljudstva (*gente*), ki so živela v deželi leta 1681. Prvi in najštevilnejši so bili **Slovani** ("*schiavi ch'altri chiamano Slavi*"), ki so prišli iz Dalmacije oziroma Schiavonije, antičnega Ilirika: to so močna in na napore navajena ljudstva ("*popoli forti et atti alle fatiche*"). Naseljeni so bili po vseh krajih, tako da je slovanski jezik postal skoraj vsem skupen jezik in ljudje v mnogih vaseh sploh niso znali italijansko. V glavnem so bili kmetje in poljedelci, zato so bivali v vaseh in na podeželju.

Drugi so bili **Karni**: obrtniki, ki so predli volno, tkali sukno in platno za preprosto ljudstvo ter opravljali dela krojačev, kovačev, čevljarjev, kamnosekov in druge ročne obrti. Bili so razumni in varčni, tako da so si mnogi v kratkem času gmotno opomogli, če že ne obogateli; bili so prijetnega videza in s svojimi pozitivnimi lastnostmi zelo koristni deželi. Naseljeni so bili po večjih vaseh, kaštelih in ozemljih (*terre*), niso pa bili v deželi dalj časa kot Slovani. Karnom – mnogi so jim pravili Karnjeli (*Cargnelli*) – so bili sorodni **Furlani**, ki so domovali nedaleč od njih. Mnogi izmed Furlanov so se za kratek čas naselili na podeželju, na ozemljih ali na posameznih posestvih, kjer so se sezonsko zaposlili, nato pa se z zaslužkom vrnili domov.

Slika 52: Prizor iz bitke na Kreti med Benečani in Turki (1668) (Gatteri, 1863)

Slika 53: Oblačila iz 17. stoletja. Izrez slike o prihodu ciprske kraljice Katarine Cornaro v Benetke 1480 (Molmenti, 1905)

Tretji rod (*generatione*) je bil iz **Gradeža**; bili so rojeni ribiči, vajeni morja in plovbe. Živel so v obalnih krajih, Umagu, Novigradu, Poreču, Vrsarju in povsod, kjer so lahko z ribami in drugimi artikli trgovali s soslednjimi Benetkami. Bili so preprosto ljudstvo, izražali so se odrezavo, v jeziku, podobnem staremu beneškemu narečju; niso bili naklonjeni hrupu in svojih pomorskih podvigov niso obešali na veliki zvon. Mnogi med njimi so s trgovino obogatili, si nakupili posesti, se združili z deželani in postali meščani v pomembnejših mestih. V Novigradu so npr. med 25 družinami našteali kar 12 družin, ki so prišle iz Gradeža.

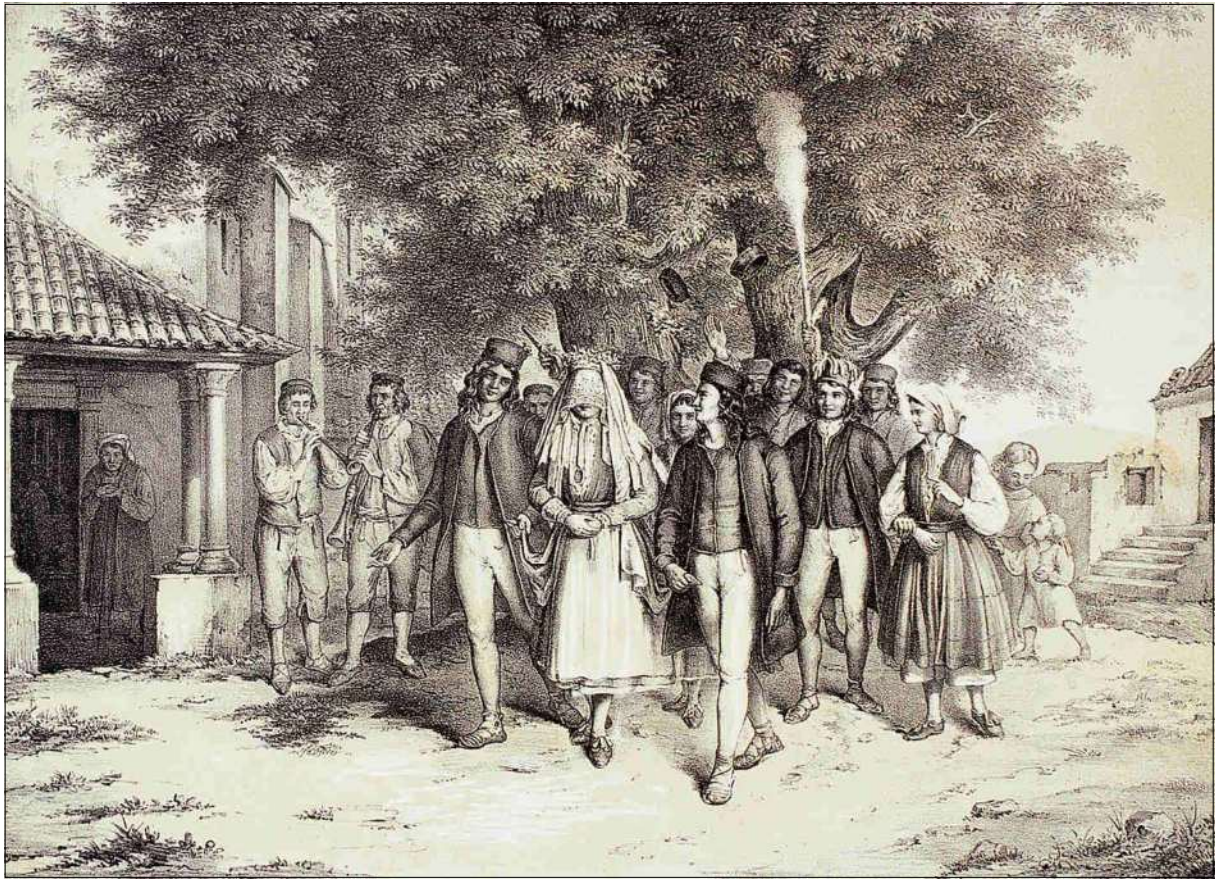
Četrto so bili **novi prebivalci**, ki so prišli iz Albanije in drugih krajev, ki so jih zasedli Turki. Te je Beneška republika načrtno zvabila v deželo. Več kot stoletje so bili v sodnem pogledu podrejeni rašporskemu kapetanu, razen tistih z ozemlja Pule, ki so bili tako kot stari prebivalci odgovorni nadzorniku (*Provveditore*); zato pa niso bili odvisni od volje načelnikov posameznih mest in kaštelov.

Nazadnje so bili tu še **domačini**, za katere pa je bilo značilno, da zaradi številnih bolezni in vojn njihove korenine niso segale dlje kot 200 let nazaj. Tako se je med domačine lahko štelo tudi prišleke, kot so Florentinci, Bergamaski, Benečani in drugi, ki so se tu hitro udomačili.

V zadnji vojni s Turki (t. i. kretska vojna 1645–1668) so v Istro prišli mnogi **Morlachi** (kot so Benečani imenovali priseljence, ki so jih od 15. do konca 17. stoletja naseljevali v Istri, op. a.), ki so jih prepeljali iz Dalmacije in Albanije (v Albanijo se je prišteval tudi del Črnogorskega primorja, op. a.). Radi so kradli in povzročali nered, vendar kaže, da so se sčasoma umirili. Tako Prospero Petronio.

Etnološki utrinki iz Istre

Toda nagli kulturni vzpon v mestih še dolgo ni naletel na podoben odziv na podeželju. Tu so kljub številnim migracijskim tokovom Istrani skozi stoletja neokrnjeno ohranjali predvsem etnološke značilnosti. Deloma je bilo to povezano s psihološkimi značilnostmi starega prebivalstva, ki je novince vselej označevalo za *forešte* in jih s tem odrinilo od pomembnih dogajanj, kar je slednje še bolj sililo k sprejemanju ustaljenih šeg in navad. Precej so k eno-

Slika 54: Slovanska poroka v zaledju Labina (Tischbein, 1842)

Slika 55: Vižinada: podoba hudiča na freski iz konca 14. ali začetka 15. stoletja v cerkvi sv. Barnabe (foto: Renco Kosinožić)

tni etnološki podobi pripomogli tudi napisani mestni statuti, ki so uzakonjali nekatere ustaljene navade, kot na primer **poroko na istrski način**, to je "kot brat in sestra" (*ut frater et soror*), kar je pomenilo, da sta soproga ostala lastnika premoženja, ki sta ga v zakon prinesla. Ta navada je bila zabeležena v skoraj vseh istrskih mestnih statutih, medtem ko je **agrarni zakon**, ki je bil zapisan le v koprskem statutu, po splošnem mnenju veljal vsaj na podeželju beneške Istre.

Mnogi običaji so se ohranjali seveda le na določenih območjih, kot je bil primer z nošami ali tudi z dialekti, ki so se razlikovali že od komuna do komuna, zato pa so bile še mnoge iz poganstva ohranjene navade in vraževerstva v ljudeh globoko zakoreninjene. Kakor ugotavlja **M. Tomšič** v svojih literarnih delih, so Istranom skupne mnoge magične pripovedke, med njimi pa vsekakor prednjačijo tiste o *štrigonih*, *štrigah* in volkodlakih. O njihovi trdoživosti, obenem pa vztrajnosti preganjalcev, priča še leta 1716 tudi kazenski sodni proces proti čarovnikom in čarovnicam iz okolice Kastva. Zelo ilustrativno je znal o teh prepričanjih povedati **J. V. Valvazor** v svoji *Slavi vojvodine Kranjske*:

Podeželsko in kmečko ljudstvo v Istri prav trdno veruje, da so čarovniki in čarodeji, ki otrokom kri pijejo. Takemu krvosesu pravijo strigon ali vedavec. Kadar tak strigon crkne, mislijo, da hodi okrog polnoči po vasi, da trka in kljuka po hišah, a v hiši, kjer je potrkal, da bo v tistih dneh kdo umrl. In če tedaj kdo iz hiše umre, pravijo kmetje, da ga je strigon požrl.

Še hujše je, ker verujejo ti lahkoverni kmetje, da se blodeči strigoni ponoči plazijo k njihovim ženam in z njimi spe, a da pri tem niti besedice ne črhnejo. Skrbi me pa, da pač često tudi pri vdovah, posebno če so še mlade in lepe, prav mesnati duhovi prav resnično in budno spiyo. Tako za trdno menijo, da jim ta strah ne bo dal miru, dokler mu ne zabijejo v telo kola iz trnovega lesa. Zategadelj se tudi napotijo najpogumnejši, da bi tako storili, in sicer vedno po polnoči, ker mislijo, da ga pred polnočjo ni v grobu, temveč da tedaj okoli hodi. Odpro grob ter mu sunejo kol, ki ima debelino pesti ali drobne roke, skozi trebuh ter ga grozotno iznakazijo. Tedaj priteče kri, truplo se zvija in krivi, kakor bi bilo živo in čutilo bolečine. Nato spet zasujejo grob z zemljo ter gredo svojo pot.

Ta postopek, da odpirajo grob in predirajo mrtvo telo s kolom, je med Istrani na deželi, namreč med kmeti, zelo navaden. Čeprav oblast, če pride na dan, s hudimi kaznimi nastopa, ker je proti veri, se kljub temu prav često primeri ...

ZGODOVINSKO OZADJE ETNOGRAFSKE PODOBE

- **Novoveške migracije in njihov vpliv na istrsko družbo**
- **Spremembe srednjeveške mestne uradniške kontinuitete**
- **Jezikovna podoba Istre v 18. stoletju**
- **Slovansko bogoslužje in glagoljaši**
- **Šolstvo, znanost in kultura**
- **Cerkvenoupravne reforme pred koncem Beneške republike (1797)**

ZGODOVINSKO OZADJE ETNOGRAFSKE PODOBE

Vojne in bolezni so bile stalnice demografskih sprememb v Istri. V času preseljevanja ljudstev v poznoantičnem obdobju so na poti v Italijo številna ljudstva opustošila predvsem kraške predele, kamor so se po umiritvi razmer postopno doseljevali Slovenci. Iz 9. in 10. stoletja so že izkopani slovanski grobovi v okolici Buzeta in Predloke, v okolico Žminja pa so se naselili predniki Hrvatov z vzhoda Balkana. O slovanski prisotnosti še vedno globoko v notranjosti na kraškem delu Istre pričajo v 11. stoletju imena krajev Cernogradus in Bellogradus (1102), na ozemlju Pazina Gologorica, leta 1030 pa se je cesta, ki je vodila od Pazina do Poreča, imenovala **via Sclava** (leta 1158 "*via Sclavorum*").

To še ni pomenilo, da bi bili ob cesti naseljeni Slovani, ampak da so po njej ti hodili trgovat v mesta. In tako se omenja leta 1145 v Puli *Petrus Sclavus* in *Petrus Sclavus cum Arpo filio suo* (1149), *A. de Stoica, Radius, J. Sclavo* idr. leta 1202 v Miljah, *Menesclavus* v Piranu (1222) itd. Leta 1234 je vas Lonjer pri Trstu zabeležena kot "**villa Sclavorum**".

Prvo večje strnjeno ozemlje v Istri, poseljeno s Slovani, je bilo nedvomno ravno ozemlje tržaške škofije od Ospa do Rakitovca, ki je sredi 13. stoletja prešlo pod koprski komun. Na to kažejo krajevna imena po rastlinah ali morfologiji tal, tako značilna za starejšo kolonizacijo, zabeležena v delu koprskega statuta, ki izhaja iz druge polovice 13. stoletja: Gabrovica, Črni Kal, Bezovica, Podpeč, Zaniograd in Rakitovec.

V prvi polovici 14. stoletja je nastal na istrskih tleh edinstveni politični in jezikovni spomenik, t. i. **Istarski razvod**; nastal je prvenstveno kot razmejitveni akt med tedanjimi istrskimi gospodarji v notranjosti Istre: oglejskimi patriarhi, goriškimi grofi in Benečani. Zapisan je bil v latinščini, nemščini in hrvaščini (glagolici), čeprav mnogi ravno hrvaškemu besedilu oporekajo izvirnost in menijo, da je bilo zapisano šele v 16. stoletju. To je v svoji študiji potrdil tudi M. Kos, vendar je ravno tako dokazal, da je bil tekst sestavljen iz starejših razmejitvenih aktov med posameznimi ozemlji, ki so nastajali od 13. stoletja

dalje, tako da mnoga krajevna in ledinska imena prve polovice 14. stoletja pričajo o skoraj enakovredni romanski in slovanski prisotnosti v osrednji Istri, ob tem pa kaže poudariti še ostanke histrskih in nemških vplivov.

Tabela: Gibanje prebivalstva v Istri in istrskih mestih.

Leto	Istra	Beneška Istra	Pazinska grofija	Trst	Koper	Pula
Histri pred Rimljani	144.000*					
pod Rimljani – V. st.	500.000*					
XIII. st.	130.000*					
1436				ok. 9.000		
1442						4.500
1519				6.–7.000		
1533					7.–8.000	
1548					10.000	
1553/4		ok. 50.000			2.300	
1575			9.500			
1583		ok. 70.000		8.000	4.800	1.250
1601		46.500				
1615			3.193	3.000		980
1623			2.380		4.065	
1631/2					2.000	347
1649		49.332		6.–7.000		
1652				4.250	5.000	550
1717				5.600	4.650	
1741		116.000				661
1758				6.400		
1773		90.000			5.225	
1785				17.600		
1799				27.300	5.075	753
1806		89.251	23.000			695
1816	172.779**			32.000		926
1846	228.035			80.300	5.500	1.126

(* *La Provincia*, 1868/145–8; ** s *Kvarnerskimi otoki*)

Slika 56: Ruševine cerkvice sv. Štefana pod Zrenjem pri današnjih Istrskih toplicah, z značilnim mlinom (Tischbein, 1842)

Slika 57: Motovun (Caprin, 1905)

Tako so se slovanski prebivalci od 12. do 15. stoletja postopoma bližali primorskim istrskim mestom, ki pa niso imela vsa romanskega značaja; tako je bilo v Labinu, kjer je od 13. do 15. stoletja prevladoval hrvaški jezik in je šele pod Benečani zopet prevladal romanski. Že v prvi polovici 15. stoletja so se v Istri pojavili emigranti z Balkanskega polotoka, bežeči pred Turki. To so bili v glavnem **Aromuni**, nomadski romanski prebivalci današnje Srbije, Hercegovine in Bosne, ter t. i. **Morlaki**, večinoma že slovanizirani Vlahi. Med njimi je bilo precej Hrvatov, Dalmatincev in Črnogorcev, kakor tudi Albancev, ki so kot pripadniki iste države že prej v Istri zasedali razne funkcije predvsem v vojaških službah.

Med vlaške prebivalce so spadali tudi **Čiči**, ki so na prehodu v 16. stoletje poselili današnjo Čičarijo. Beneški viri jih označujejo kot izredno nekulturne ter jim pripisujejo krivdo za uničevanje gozdov, saj so s svojim nomadskim načinom živinoreje (koze, ovce) uničevali mladike, drevje pa brez vsakega nadzora v pretiranih količinah uporabljali za svoje potrebe. Povrh tega so bili še tako nevzgojeni, da so nemalokrat iz gole malomarnosti povzročali ogromne gozdne požare.

Te nenačrtne priselitve so ugodno vplivale na poselitev dežele, kajti leta 1375 se je Istra omenjala kot *skoraj popolnoma opuščena*. Številne **epidemije kug**, ki so v Istri pustošile od sredine 14. pa do prve tretjine 17. stoletja, ko so se z usodnimi posledicami pojavile povprečno vsakih 10 let, vojne in malarije, so konstantno redčile istrsko prebivalstvo. Kljub temu domače prebivalstvo ni bilo naklonjeno prišlekom.

Novoveške migracije in njihov vpliv na istrsko družbo

Kolikor so se migracije v predhodnem obdobju odvijale samoiniciativno in spontano ali na željo posameznih zemljiških gospodov ali mest, zasledimo prvi poskus organiziranega naseljevanja istrskih mest in podeželja v dekretu beneškega senata iz leta 1376. Ta določa, da bodo vsi, ki bi se v roku enega leta stalno naselili v beneški Istri, oproščeni vseh bremen za nadaljnjih 5 let, posest pa bi lahko obdržali v dedni lasti, toda brez pravice odtujevanja. Dekret so kasneje povzemala tudi posamezna istrska mesta ter tako sproščala dotlej precej ostra merila za sprejem posameznikov v mesta in dodeljevanje

Slika 58: Noša Čičev (zgoraj) in tržaških vaščanov (spodaj) (Scussa, 1863)

t. i. pravic meščanstva, ne glede na premoženje, kar je bistveno popravilo demografsko stanje v deželi, ki je pretrpela tudi v tem stoletju številne epidemije kug (vključno z evropsko "črno" kugo leta 1348), vojne in elementarne nesreče. Tem se je s tem stoletjem pridružila še druga istrska stalnica, malarija, ki je bila v mnogih pogledih še usodnejša za prebivalstvo, saj je poleg umrljivosti povzročala tudi kronično delovno nesposobnost.

Ukrepi so sprva prinesli ugodne rezultate, saj je recimo Pula sredi 15. stoletja dosegla najvišje število prebivalcev, 4.500, medtem ko je njihovo število v naslednjih desetletjih krepko padlo pod 1.000 in se v stoletjih do sredine 19. stoletja nad to številko ni dvignilo. Kot kaže, je bil najodpornější tisti specifični tip ruralnega prebivalca, ki se je ukvarjal s poljedelstvom, svoje prebivališče pa si je sezidal v mestnem središču, in ne na podeželju. Tako prebivalstvo je živelo v Balah, Šišanu, Vodnjanu in Rovinju, od 13. do 15. stoletja pa ga je sestavljal kompakten stari istroromanski element; le v teh krajih, pa še v Fažani in Galežani, se je še do dandanes ohranil istriotski govor, istrska romanščina kot člen loka dalmatinsko-retoromanskih govorov, ki ga je drugod tudi v zvezi z novimi kolonizacijskimi tokovi postopno zamenjala beneška italijanščina.

K porastu ali vsaj vzdrževanju demografskega stanja v 14. in 15. stoletju je kljub opisanim nevšečnostim nedvomno pripomoglo tudi razmeroma ugodno gospodarsko stanje v deželi, kamor so se priseljevali v 14. stoletju mnogi Florentinci, ki so s trgovsko in obrtno, predvsem pa denarno-posojilno dejavnostjo pospeševali gospodarstvo v mestih. Sem so dotekali še prebivalci iz drugih italijanskih dežel, poleg Furlanov in Karnijcev tudi iz mest v Romagni, Markah in seveda z Beneškega. Benečani ali beneški podložniki iz Lombardije, Bergama, Brescie itd. so v Istri pa tudi v drugih slovenskih deželah kupovali posesti in hiše, se ukvarjali z obrtjo in trgovino, zasledimo jih tudi med lokalnim plemstvom, kot npr. v Kopru družine Badoer, Barbo, Del Bello, Besenghi, Carpaccio, Contarini, Riva, Trevisan itd.

Poleg tega pa so dokaj poceni pridobivali zemljišča, kot sledi na primer iz pritožbe Koprčanov iz leta 1597 nad namenom konfiskacije (zaplembe) zemljišč, ki so bila že stoletja v posesti mesta oziroma posameznikov. Posest, ki je bila ob predaji Benetkam skupna last koprške fiskalne komore, in torej Benetk, so namreč v 14. stoletju za 1 sold po polju dajali v najem posameznikom, ki so želeli priti v Istro in jo naseliti ter stoletja obdelovati v skupno dobro. "Tedaj je bila Istra precej manj naseljena kot je dandanes," utemeljuje svoje poslanstvo dr. Nicolò Manzuoli, ki so ga poslali v Benetke, da bi izprosil preklic konfiskacijskega odloka koprškega podestata in kapitana

Francesca Capella iz 1. oktobra 1595 za vse posesti, zapisane v dokumentih koprške fiskalne komore, ker je to povzročilo precej škandala. Nadalje Manzoli pojasnjuje, da je dežela že tako slabo naseljena "in je v Vašem interesu, da bi bila poseljena, zato bi bila storjena velika krivica tem ljudem, ki so iz neobdelanih in pogozdenih območij ustvarili plodna zemljišča, z velikimi napori in stalnimi neprijetnostmi ob mejah z drugimi gospodarji, Turki in Arciducali, so zaustavljali njihove sovražne namene, sedaj pa bi želel spoštovani koprski komornik proti nekaterim posestnikom izvajati ukrepe, ki tudi niso v skladu s sprejeto odločitvijo z dne 31. oktobra 1449, ki je priznavala tedaj ustvarjene pogoje. Zato bi tak ukrep podestatu prinesel veliko škode, saj se tudi ni pozanimal v skladu z Vašimi navodili, kakšne so pristojnosti komuna na določenih posestih." Toda nameravani ukrep je bil usmerjen tudi proti prodaji zlasti obmejnih zemljišč in nepremičnin tujcem, največkrat Kranjcem, kar se je očitno večkrat dogajalo, kot še leta 1652 beneški senat opozarja koprškega podestata in mu podeljuje pristojnosti za ostra kaznovanja v primerih takih kršitev.

Mesta pod beneško oblastjo so imela za tedanjo stopnjo pomorstva boljša naravna pristanišča in tudi veliko lažje neposredne dostope iz zaledja kakor Trst in Reka ter Devin in Štivan. Politične sile pa so odločilno usmerjale neposredno in prehodno trgovino in prav tako odločale o pomorski dejavnosti in vlogi teh mest. Benečani so s svojo kopensko trgovinsko politiko, ko so v odnosu do trenutno najmočnejše politične sile v zaledju vedno skušali uveljavljati načelo "svobode" poti in trgovine, dvignili pomen istrskih pristanišč kot središč neposredne in prehodne trgovine. Koper je od druge polovice 14. stoletja postal za daljši čas najvažnejše mesto za trgovino z zaledjem. Prav s to politiko, ki so jo narekovali tudi koristi samih Benetk, so Benečani pravzaprav v Kopru in drugih podrejenih mestih zlomili odpor proti njihovemu pomorskemu monopolu.

Z vrsto ukrepov so dvignili Koper na prvo mesto med svojimi pristanišči. Z gradnjo nove poti v letu 1361, ki je šla po dolini Rižane proti Črnemu Kalu in Klancu, in sploh z večjo skrbjo za ceste, z ustvarjanjem boljših razmer za trgovce in trgovino – kot npr. leta 1364 z graditvijo velikega gostišča in omiljeno mitninsko politiko, ki je šla v olajševanju celo tako daleč, da je npr. leta 1375 povsem oproščala mitnino za določene vrste blaga (olje, vino, sol) vsem, ki so pripeljali žito, moko in druga živila v Koper – so Benečani pritegovali trgovino v svoje favorizirano mesto. Še posebej pomembni ukrepi so se nanašali na trgovino s soljo, ki so jo poleg neovirane proizvodnje v koprskih solinah (kar

ni veljalo za piranske) celo dovažali od drugod. Benečani so se namreč dobro zavedali, da lahko prav s soljo v veliki meri pritegnejo tovarnike iz notranjosti, ki potem niso imeli razloga iti drugam. Koper je za take primere še posebej določal nižje cene soli za vse tiste, ki bi pritovorili žito v mesto.

Posledice te politike so se kmalu pokazale. Že leta 1364 nam vir govori o povečanem prometu v Kopru po novozgrajeni poti; a tudi pozneje se pot ob Rižani označuje kot važna za trgovino iz zaledja v Koper. Beneški dož Francesco Foscari je npr. leta 1430 izrecno dejal, da po njej prihajajo "*mussolati*" ali "*Cranzi*" in ustvarjajo blaginjo mestu.

Trgovina s Kranjsko je ugodno vplivala na razvoj istrskega podeželja in na njegovo poseljevanje, kajti številni Kranjci so se odločili tudi za stalno naselitev, ki je končno mnogim omogočila dvig na družbeni lestvici. Po vsej verjetnosti je bil obseg trgovine približno enak kot s Koprom vsaj še s Piranom in Trstom, o čemer so se ohranili viri v večji množini že za čas od dvajsetih let 14. stoletja dalje. Že tedaj so se namreč, enako kakor v Koper, trgovci iz notranjosti naseljevali v obe mesti, bodisi kot prebivalci (*habitatores*, kar so bili po statusu tudi prebivalci vasi) ali celo kot meščani (*cives*), in si tu kupovali zemljiško posest. V Piranu so v prvih dveh tretjinah istega stoletja posamezni priseljenci iz Ljubljane postajali celo biriči (*baroerij*, *birro*) – kot npr. Nikolaj iz Ljubljane v letih 1331–1349 ali leta 1353 Konrad, sin krznarskega mojstra Konrada iz Ljubljane, ali leta 1364 Matija, Matejev sin iz Ljubljane –, nekakšni mestni policisti v službi podestata, med drugim tudi z nalogo pobiranja dajatev med okoliškim prebivalstvom. Faktor privlačnosti je bil izrazit zlasti na gospodarskem področju, saj je v nasprotju z razmeroma trdimi fevdalnimi odnosi na Kranjskem in Koroškem v zaledju primorskih mest prevladoval zakupni odnos, z raznimi oblikami spolovinarstva in družabništva (*socida*), pri čemer so bili najemniki osebno svobodni in jih je vezala le pogodba.

Ta trgovska dejavnost, ki so jo kljub upadanju od konca 16. stoletja dalje še v naslednjih stoletjih do propada Beneške republike podestati istrskih mest v svojih poročilih beneškim oblastem označevali kot osrednjo gospodarsko dejavnost v deželi, je bila značilna zlasti za mesta na severu Istre, Milje, Koper, Izolo in Piran, zato so ta mesta od 14. do 16. stoletja doživela tudi največji vzpon in demografski razcvet. Tako je Koper z zaledjem leta 1548 štel okoli 10.000, Piran z zaledjem pa konec 15. stoletja 7.000 prebivalcev. Morda so ravno zaradi tega ta območja veljala tudi za bolj zdrava od južnoistrskih, saj je že v drugi polovici 14. stoletja Petrarka vabil Boccaccia v Koper in Trst, ker da je tu odličen zrak in razgibano okolje.

Podpiranje trgovine po kopnem s habsburškimi deželami pa je Istrane vodilo v nove konflikte in negotovosti. Kot so si Benečani lastili monopol na Jadranskem morju, tako so od druge polovice 15. stoletja Habsburžani poskušali vzpostaviti monopolno trgovino s primorskimi mesti po kopnem, zlasti preko Trsta in deloma Reke. V ozadju teženj obojih pride do neprestanih spopadov med tema tedanjima evropskima velesilama, ki so prišli najbolj do izraza v vojni leta 1463, v tako imenovani vojni s Cambraisko ligo (Avstrija, Španija, Francija, Papeška država) v letih 1508–1516 ter v (v mnogih pogledih za Istro in njeno gospodarsko in demografsko stanje usodni) vojni za Gradiško ali v "uskoški vojni", kot so imenovali ostre spopade v Istri in Furlaniji v letih 1616–1618.

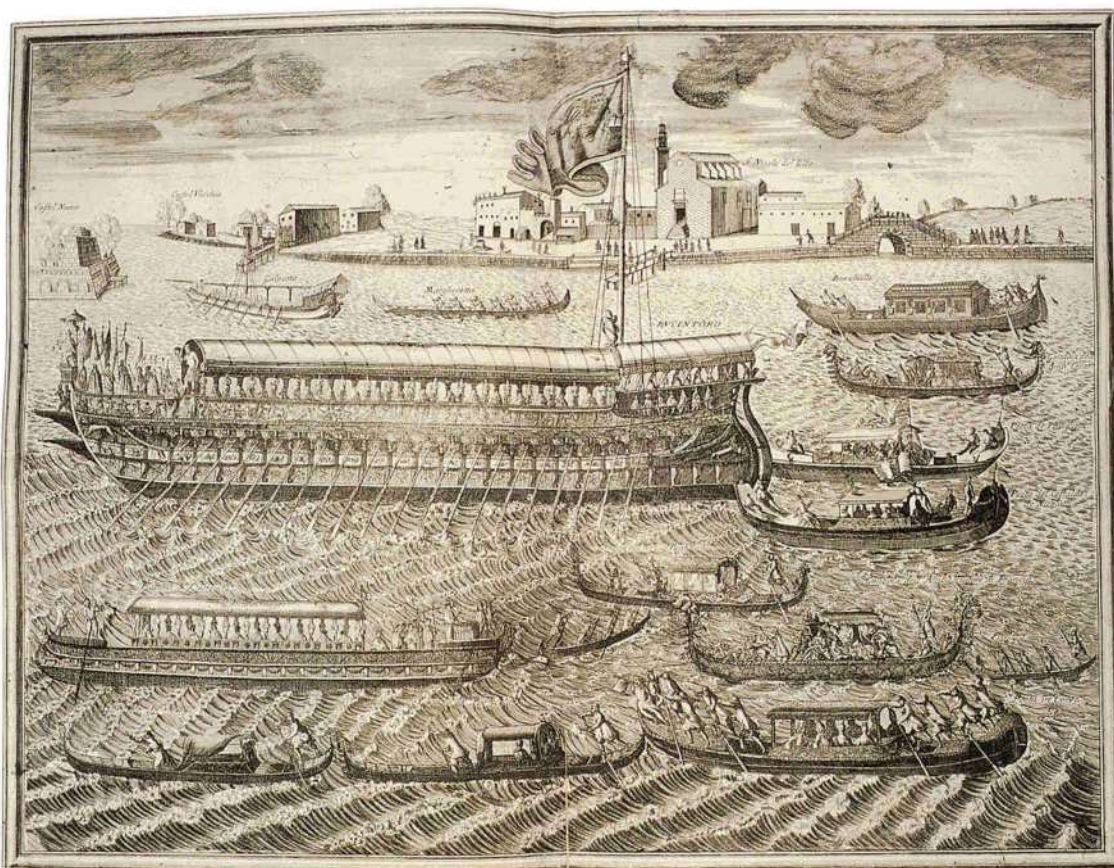
Potem ko je z osvojitvijo zahodnoistrskih mest Beneška republika pridobila pomembna oporišča na poti pomorske trgovine do drugih mediteranskih in levantinskih oporišč ter potem ko so vse do začetka 16. stoletja Benečani imeli popolni nadzor nad uvozom blaga z Vzhoda, namenjenega evropskim tržiščem, ter nad mednarodno trgovino z lastnimi in tujimi manufakturnimi proizvodi, je od tridesetih let 16. stoletja sledilo upadanje gospodarske moči Beneške republike, in sicer kot posledica geografskih odkritij in prenosa svetovne trgovine na zahodno obalo Evrope ter neprilagodljivosti beneškega gospodarstva novo nastalim razmeram.

Beneške ladje so se do tega obdobja, z izjemo ladjevja nekaterih drugih italijanskih mestnih držav (Genova, Pisa), skorajda brez konkurence gibale po Sredozemlju; za tedanje navigacijske zmožnosti so plule po najvarnejšem pomorskem itinerarju: proti zahodnoistrskim lukam, prvi etapi svojega potovanja. Po preplutju nevarnega Kvarnerja se je plovba nadaljevala ob tedaj beneški obali proti Zadru, Splitu in dalje na jug, v Egejsko, Jonsko in Sredozemsko morje, večkrat pa še proti čnomorskim lukam na vzhodu ter Španiji, Angliji, Flandriji in Nizozemski na zahodu. Ladje in trgovski konvoji so se nato po isti poti vračali nazaj. To je obdobje, ko so se beneške galeje ob povratku iz Bejruta, Aleksandrije, Cipra, Krete, Southamptona ... zaustavljale v Puli, Rovinju, Poreču, Piranu in Kopru, pretovarjale blago, popravljale svojo dotrajano opremo in čakale na ugoden veter, da bi s spretnimi rovinjskimi ali poreškimi vodniki ladij (*pedotti*) preplule *parenzano* – v pomorskem žargonu te dobe imenovano oddaljenost okoli 100 beneških milj od Istre do Benetk.

Tem nevšečnostim so se poleg običajnih lakot in epidemij bolezni, ki so si do zadnje kuge v Istri v letih 1630–32 sledile povprečno vsakih 10–12 let, v 16. stoletju pridružile še izredno neugodne klimatske razmere, poplave ter

Slika 59: Beneška galeja (PMSMP)

Slika 60: Procesija beneškega doža na t. i. ladji Bucintoro ob prazniku "Poroke z morjem", ki so ga slavili prav v čast zavzetja vzhodnojadranske obale leta 1000 (PMSMP)

zmrzali, značilne za ves evropski prostor v tem času, ki ga nekateri imenujejo kar mala ledena doba, predvsem pa zmeraj globlja gospodarska kriza Beneške republike.

Kljub temu da je Beneška republika že od osvojitve krajev v Istri vodila izredno omejevalno in monopolno politiko v pomorski trgovini – tako da so obalna mesta, ki so imela v predbeneškem obdobju že vzpostavljene tesne trgovske stike s kraji ob Jadranskem morju, s temi ukrepi gospodarsko izredno stagnirala –, istrska mesta vse do dvajsetih let 16. stoletja niso zapadala v težje gospodarske in demografske krize. Mesta so si s svojim podeželjem razmeroma hitro opomogla od občasnih padcev zaradi kužnih epidemij, zmanjšanja prebivalstva, prometnih in proizvodnih zastojev.

Spričo vseh teh pojavov, s prenosom prometnih komunikacij na Atlantik, s pojavom konkurenčne angleške, francoske, španske, portugalske in nizozemske flote v Sredozemlju, z vse globljimi turškimi prodori kriza ni zajela le beneške metropole, temveč tudi istrska mesta. Tako je opazna, sprva predvsem na jugu Istre, stagnacija prebivalstva oziroma njegovo naglo upadanje v 16. in 17. stoletju, ki ga ni mogla zaustaviti niti obsežna kolonizacijska politika, povezana z velikim priseljevanjem prebivalstva z Balkanskega polotoka. Ustvarjati so se začela obsežna območja pustot, to je zapuščenih vasi in obdelovalnih površin, značilna za ves zahodnoevropski prostor v obdobju od 13. do 17. stoletja. Nazoren prikaz tega procesa v Istri nam nudi ravno pulski teritorij, kjer je bilo nekoč 72 vasi, leta 1583, ko je o tem ob svojem povratku z dolžnosti istrskega nadzornika Urada za neobdelana zemljišča Marino Malipiero poročal beneškim oblastem, je na tem teritoriju prebivalstvo živelo le še v 12 vaseh.

Pustote so na ozemlju Pule nastale na skoraj 82 % nekoč obdelovalne površine. Beneške oblasti so tako zemljišče razglasile za državno in nanj začele naseljevati kolone, zlasti iz Dalmacije, Albanije, Bosne, ki so jih obvezale, da zemljišče usposobijo v roku 3–5 let, s tem da so jih od prve polovice 16. stoletja oprostile plačevanja vseh dajatev za dobo 20 let. Prevoz se je opravil na državne stroške, prišlekom pa so namenili tudi nekaj denarja, ki so jim ga posodili pod ugodnimi pogoji.

V drugi polovici 15. stoletja se je obstoječim težavam v Istri pridružila še ena velika nevarnost za prebivalstvo, ki je sprožila migracijske tokove, kakršnih Balkanski polotok ne pomni od preseljevanja narodov na prehodu v srednji vek. Na mejah Evrope so se namreč pojavili Turki, na katere so Benečani naleteli na svojih posestih v Grčiji in Albaniji že v začetku 15. stoletja, prvi

znani prodor preko Istre v Furlanijo pa beležimo v letu 1469. Ti vdori, povezani s plenjenji in pustošenji, so se enkrat z večjo, drugič z manjšo silovitostjo ponavljali vse do leta 1499, nato pa še večkrat v 16. stoletju. Prizadeli so predvsem istrsko podeželje, tako beneško kot avstrijsko, kajti obalna mesta so bila relativno dobro utrjena in jih Turki niti niso poskušali napadati, kljub temu pa so povzročili med ljudmi izredno negotovost in strah, tako da so se do čvrstejše vzpostavitve Vojne krajine (1578) mnogi zatekli v varnejše kraje, zlasti v Italijo.

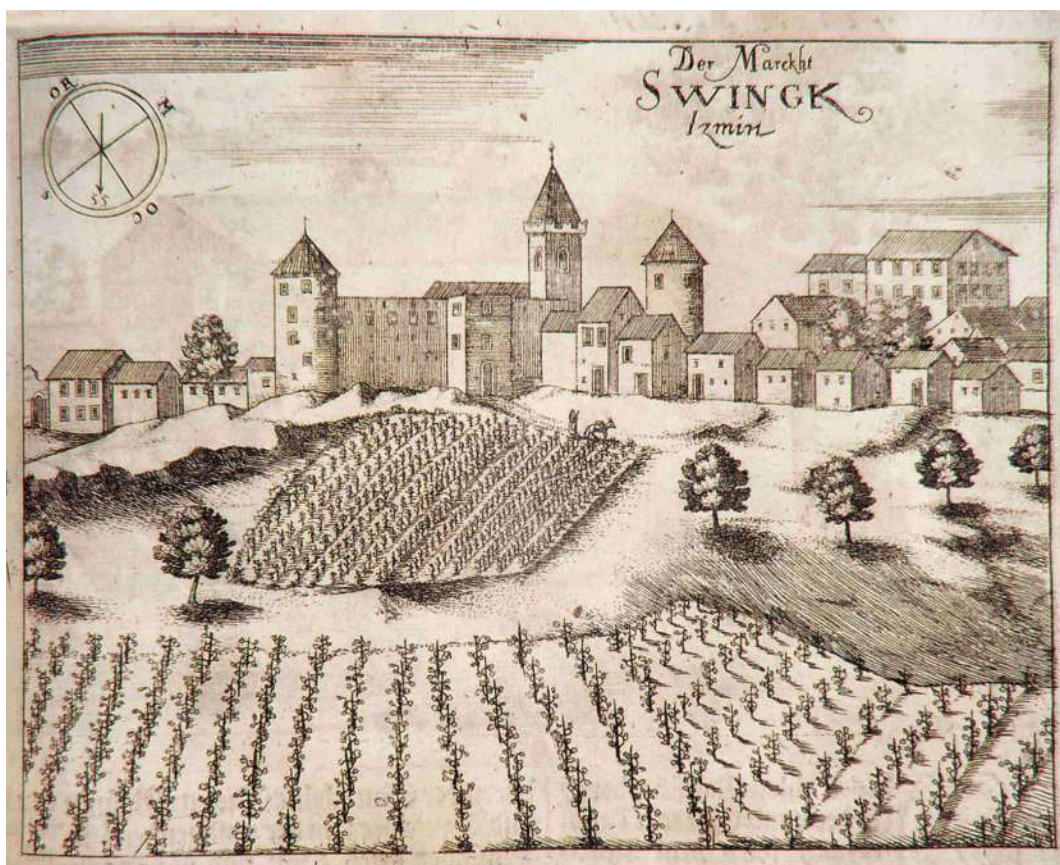
Kronologija migracij se ujema s kronologijo turških vdorov proti beneškim in avstrijskim mejnim območjem na severu Istre in v Furlaniji, saj sta obe ogroženi strani – Benetke in Avstrija – usmerjali koloniste prav v te kraje.

Že leta 1413 so nekatere skupine iz Bosne in Hrvaške naselili v Kontovelu in Proseku nedaleč od Trsta, od leta 1432 do 1463 pa so namestili prebežnike na območje Pirana, predvsem v Lucijo. Leta 1449 se kolonisti trajno naselijo v vasi Bibali pri Bujah, medtem ko večja skupina Dalmatincev leta 1463 zase- de polja okoli Savudrije. Tega leta so knezi Frankopani naselili Hrvate in Čiče v severnem delu istrskega polotoka. Do konca stoletja se je po ohranjenih arhivskih virih zgodilo še več preselitev: piranski komun je leta 1467 poskušal v Dalmaciji najti kolone, pripravljene za preselitev na njegovo ozemlje, leta 1480 je v vas Dekani pri Kopru prišla skupina albanskih priseljencev iz okolice Skadra, deset let kasneje pa so se hrvaški ubežniki naselili na Krasu v okolici Trsta in v Podgradu.

Poleg državne oblasti so nove priseljence vabili tudi privatni posestniki, ki so zaradi vojn, bolezni in pomanjkanj ostali brez delovne sile. Tako je leta 1463 Marquardo Appolonio, pripadnik stare piranske družine, sklenil dogovor z desetimi kmeti iz okolice Šibenika, da se preselijo na njegove posesti v Piranu.

Kasneje so novačenje novega prebivalstva zaupali tudi posameznikom, ki so jih za to početje nagradili. Vinčenc Kukić iz Šibenika je leta 1603 obljubil pripeljati 30 družin na ozemlje Umaga, za kar so mu beneške oblasti obljubile mesečno plačo 6 dukatov, za vsako pripeljano družino pa posojilo v višini 30 dukatov (1 dukat = 6,2 lire). Simon Chiurco, Albanec iz okolice Skadra, je za 12 albanskih družin, pripeljanih na ozemlje Poreča, leta 1612 prejel hišo v Poreču, čez 9 let pa se je zavezal, da bo pripeljal še nadaljnjih 12 družin.

Vselej pa Benečani niso imeli srečne roke pri izbiri vodnikov. Tako je Milio Lukanović leta 1634 pripeljal iz Novija v Dalmaciji 120 ljudi na ozemlje

Slika 61: Žminj (Valvasor, 1689)

Slika 62: Brseč (Valvasor, 1689)

Pule. Toda že naslednje leto se je skupaj s priseljenci, živino in 2.264 lirami (soliden konj je veljal okoli 100 lir, omenjena vsota pa je zadoščala za nakup dvonadstropne hiše v mestu s parcelno kvadraturou okoli 70 m²), ki so jim jih Benečani posodili za čimbolj nemoteno naselitev, zatekel na avstrijsko stran ter tam dobil zatočišče in dovoljenje za naselitev.

V 16. stoletju se je organizirana kolonizacija povečala tudi v avstrijskem delu Istre, kjer so se osnovne demografske in etnične značilnosti komaj kaj razlikovale od tistih v beneškem delu. Med letoma 1510 in 1525 je Krsto Frankopan naselil prebežnike v Mune in Žejane, iz Bosne so prišli leta 1511 v Lupoglav. Demografsko stanje v Pazinski grofiji se je znatno poboljšalo, ko je fevd prišel v last družine Mosconi (od leta 1532), ki je pospeševala naseljevanje slovanskega elementa iz zahodne Bosne. Medtem ko je Pazinska grofija po statističnih podatkih, zapisanih leta 1508 v t. i. *Libri memoriali della Repubblica di Venezia* v obdobju enoletne beneške zasedbe v času vojne Republike s cesarjem Maksimilijanom, štela le 1.103 "ognjišč ali družinskih enot" in 1.283 moških, sposobnih za orožje in delo, beleži popis, ki ga je izvršila komisija nadvojvode Karla leta 1571, porast za 815 ognjišč, leta 1578 pa še za nadaljnjih 172 ognjišč. To število bi bilo še večje, če se ne bi kmetje preseljevali v beneški del Istre, saj se je tako prebivalstvo v Krškli zmanjšalo za 13 družin, v Cerovljah in Grdoselu za 3, v Pičnu za 2 itd.

Te selitve niso bistveno vplivale na etnični element. Priimki, navedeni v urbarjih lupoglavskega gospostva (1560–1571), jasno kažejo na hrvaško in slovensko poreklo tamkajšnjih kmetov, kljub temu da se je v teh 11 letih spremenilo preko 55 % prebivalstva.

Posamezna priseljevanja iz Furlanije, Karnije in Beneškega – predvsem obrtnikov in manjših trgovcev – so oblikovala v mestecih in manjših naseljih avstrijske Istre sloj italijanskega in furlansko-karnijskega elementa, zlasti v Pazinu, Pičnu, Gračišču, Žminju in Tinjanu. Ta se je v 17. stoletju dopolnjeval s sporadičnim doseljevanjem italijanskega elementa tudi z območja Vidma in Bergama, od koder je izvirala družina Mosconi. V mestecih Pazinske grofije in na podeželju so torej ravno tako obstajali pogoji za asimilacijo; priseljeni Furlani in Krneli so se na podeželju hrvatizirali (Callegarich, Furlanich), Slovani v mestih pa italijanizirali (Ivich, Bellasich, Slocovich), kar se je glede na mesto bivanja v glavnem dogajalo tudi s priseljenimi Nemci in redkimi Madžari.

V tem času je bila na obronke Učke in Čičarije naseljena in samoiniciativno priseljena druga skupina aromunskih Vlahov ali Čičev, t. i. Istroromunov, ki s svojimi predhodniki iz 13. in 14. stoletja očitno ni več mogla vzposta-

viti etničnega kontakta. Potomci te kolonizacije ekstenzivnih živinorejcev in poljedelcev so še v 19. stoletju aktivno uporabljali svoj jezik, vendar se je večina že tedaj utopila v prevladujočem slovanskem etnosu. Ravno tako so se v beneška istrska mesta v 16. in 17. stoletju samoiniciativno priseljevali iz italijanskih dežel, iz Furlanije, Karnije, Beneškega, v šestdesetih letih 16. stoletja pa beležimo tudi organizirano in dobro zamišljeno kolonizacijo okoli 120 družin iz Bologne na podeželje Pule. Romagna je namreč v tem času doživljala izreden populacijski vzpon, povezan z novimi agrotehničnimi prijemi za bonifikacijo zemljišč, tako da so bili priseljeni Bolognčani namenjeni zlasti tehnični izboljšavi zemljišč in načina pridelovanja. Bolognčani so se vestno lotili dela, sestavili nekakšen kataster, ki je sploh edini nastali kataster v Istri v obdobju Beneške republike, ter se dogovorili, da bo 4 % pridelka, zraslega na vseh melioriranih zemljiščih, pripadlo njim. Toda kljub prvotnemu pristanku pulskih plemičev in mestnega sveta so kmalu za prišleke nastopile težave. Pulčani so beneškim oblastem navajali kot poglobitni razlog nesprejemanja Bolognčanov dogovorjene 4 %, toda glavni razlog je tičal v dejstvu, da so pulske družine večino neobdelanega državnega zemljišča, ki so ga morale odstopiti Bolognčanom, na tak ali drugačen način oddajale v najem za zimsko pašo podložnikom iz avstrijske Istre ter so bile tako v svojem omejenem prepričanju oškodovane zagotovljenega zaslužka. Nastopili so prepiri, enega od Bolognčanov so celo ubili, mnogi so se vrnili domov, tisti, ki so ostali, pa so se pomešali s tamkajšnjim prebivalstvom, toda zemljišča so ostala v glavnem nemeliorirana.

Prisilno so se na istrski polotok za določen čas priselili posamezniki, ki so jim bili zaradi raznih prekrškov izrečeni sodni izgoni (*banditi*), ukrepi, ki so jih tedaj predpisovali kazenski zakoniki številnih evropskih dežel. Tako so začasno prebivališče dobili mnogi Benečani, ki so se kakor koli prekršili zoper postave in jim je izgon v Istro predstavljal eno milejših kazni. Leta 1686 pa so celo razmišljali, da bi s temi izgnanci pripomogli tudi k poseljevanju Istre. Drugi primer so bili plačani vojaki, ki so jih najemale oblasti za obrambo dežele; ti so prihajali iz italijanskih, nemških, severnoafriških, španskih ter seveda balkanskih dežel, beležimo jih pa celo iz Nizozemske in Francije. Novembra 1600 rašporski kapetan Francesco Correr našteje svojo posadko, kot pravi, po nacionalnosti (... *da particolar conto del numero di quelle militie à nation per nation*): Italijanov 330, Francozov 48, Hrvatov 106, Korzičanov 90.

Glede na nestalne razmere na Balkanskem polotoku pa je bilo od tam tako organizirano kot samoiniciativno priseljevanje v Istro najintenzivnejše. Temu

so botrovale zlasti razmere v zvezi s turškimi osvajanji. Beneški načelniki iz Dalmacije in Kotorja so večkrat poročali o vzrokih tega eksodusa. Na primer zadrski knez Alvise Dolfin v poročilu senatu leta 1578 poudarja, da je zadrsko območje naseljeno, toda na njem vlada velik strah pred Turki, ki vpadajo preko meje, kradejo njihovo imetje in ugrabljajo otroke, tako da mnoge družine bežijo v Apulijo ali Istro. Osem let kasneje je zadrski knez Zuane Battista Michiel zanimivo poročal, da so mnoge vasi na območju Zadra nenaseljene, čeprav v njegovem zaledju, na turškem ozemlju, živijo "kristjani, turški podložniki", ki jih z beneške strani napadajo in ropajo Uskoki. Zato se Michiel zavzema, da bi to prebivalstvo potihoma zvalili in namestili po nenaseljenih vaseh zadrške okolice ali jih premestili v Istro. Čeprav so jim za preselitev na zadrski teritorij predlagali oprostitev vseh dajatev od obdelane zemlje za naslednjih 8 let, so se raje odločili za preselitev v daljno in razvpito Istro, kjer so bili pogoji za naseljevanje ugodnejši.

Sprva so s strani državne uprave za naseljevanje novega prebivalstva skrbeli podestati posameznih dalmatinskih in istrskih mest, razni občasni sindiki in nadzorniki (= *provveditori*; v sedemdesetih letih 16. stoletja je tudi za priseljevanje skrbel istrski *Provveditore sopra i Legni*), izvoljeni v beneškem Velikem svetu, senatu ali svetu deseterice, pa tudi častniki rednih beneških ustanov, kot sta bila kapitan Zaliva (*Capitanio in Golfo*) in generalni kapitan (Istre,) Dalmacije in Albanije (*Capitanio generale in (Istria,) Dalmazia et Albania*). Leta 1566 pa so Benečani ustanovili poseben urad za naseljevanje in obdelovanje nenaseljenih in opuščenih zemljišč, t. i. **Magistrat za neobljudene kraje** (*Magistrato sopra i Beni inculti*). Urad naj bi v teh zadevah skrbel za vso državo, toda ker je bilo njegovo delovanje v Istri neučinkovito, so leta 1578 imenovali posebnega Nadzornika v Istri (*Provveditore nell'Istria*), s sedežem v Puli. Skrbel je za kolonizacijo novih prebivalcev, in ti so bili le njemu odgovorni tako v upravnih kot sodnih zadevah. Nadzorniki v Istri so bili imenovani za dve leti vse do leta 1592, ko je te dolžnosti prevzel deželni kapetan v Rašporju (Buzet).

Iz časa delovanja tega urada se je ohranilo razmeroma obsežno arhivsko gradivo, ki osvetljuje zapleteno problematiko naseljevanja istrskega polotoka v 16. in 17. stoletju. Predvsem gre za ugotovitve, da se organizirana kolonizacija Grkov v doslej ugotovljenih 12 primerih od leta 1530 do 1669, z okoli 4.000 ljudmi iz Nauplija, Malvazije, Krete, Cipra in od drugod, ni obnesla. Mnogi so se zaradi težkih razmer v novi deželi in konfliktov s starim prebivalstvom odselili drugam ali se vrnili domov, tisti, ki so ostali, pa so se v glavnem integrirali z večinskim italijanskim elementom, saj so jih naseljevali predvsem

v mesta. Prišleki iz Albanije, med katerimi jih je bilo precej slovanskega porekla, saj se je tedaj k Albaniji štel tudi večji del Črnogorskega primorja, so se v glavnem pomešali med večinskim podeželskim slovanskim prebivalstvom. Najbolj pa so se v novi deželi obnesli številni priseljenci slovanskega porekla, ki so jih mnogi podestati in nadzorniki v svojih poročilih opisovali kot odporne, navajene vsega hudega ter vsekakor primerne za spopad s skoraj nevzdržnimi pogoji, ki so vladali v deželi.

Pri novačenju novega prebivalstva so bile beneške oblasti v duhu tridentinskega koncila (sredina 16. stoletja) pozorne zlasti na to, da so se nekatoliški novinci še pred odhodom zaobljubili, da bodo prestopili v katoliško vero. Čeprav so v Istro prihajali v prvi vrsti katoliki iz zahodne Bosne, Hercegovine, Dalmacije, otokov in sosednjih avstrijskih dežel, mnogi pod vodstvom svojih župnikov frančiškanov, so bili mnogi tudi iz pravoslavnih dežel. Sem gre šteti Grke in priseljence črnogorskega ter srbskega porekla. Med temi pa je le črnogorski skupini iz Crmnice, ki se je sredi 17. stoletja nastanila v Peroju, uspelo ohraniti pravoslavno vero. V svojih prizadevanjih so uspeli ne le zato, ker so s seboj pripeljali svojega duhovnika, marveč tudi zato, ker je že od leta 1588 v Puli obstajala edina od oblasti priznana pravoslavna župnija v Istri, cerkev sv. Nikolaja, ki so jo ustanovili grški begunci.

Kljub temu da je beneška oblast dovolila grškim družinam v Puli in črnogorskim v Peroju pravoslavni obred v pulski cerkvi sv. Nikolaja, ti niso bili zaželeni. "Vas Peroj pripada grško-shizmatičnemu obredu," se tamkajšnjemu načelniku pritožuje pulski škof Bernardino Corniani leta 1669; "sem so z odobritvijo državnih oblasti prišli prebivalci iz Črne gore, ki so obljubili, da bodo sprejeli obred Svete Rimske Cerkve, toda ko so se naselili, svoje obljube niso držali." Še več, njihov duhovnik Onofrio Sagredo naj bi poskušal vplivati celo na katoliške družine v Peroju, da bi sprejele pravoslavje, opozarja pulski škof, saj "novi Morlaki le redko obiskujejo cerkev in opravljajo krščanske dolžnosti", tako da bi ti katoliki, ki "ne poznajo drugega Boga kot svoj trebuh", kaj lahko padli pod vpliv vsiljivega Sagreda.

Večina pravoslavnih priseljencev se je s časom pokatoličnila, kajti škof Gasparo Negri leta 1748 z zadovoljstvom ugotavlja, da so "razkolniške zablude" prenehale ter da tudi "matere nekdanjih grških priseljencev vzgajajo otroke v katoliški veri".

Vendar se mnogi pravoslavni priseljenci pritiskom niso uklonili in so se tudi zaradi neugodnih gospodarskih razmer ter drugih neprijetnosti raje vrnili na svoja prejšnja domovanja, ali odšli v druge balkanske dežele ali preko mor-

Slika 63: Plesalci iz Peroja (Tischbein, 1842)

Slika 64: Lupoglav (De Franceschi, 1963)

ja ali kopnega v Italijo, nekateri pa celo na ozemlje turške države. Tak primer je bil s poskusom naselitve skupine okoli 700 bokeljskih hajdukov (med njimi je bila tudi kaka katoliška družina), ki je že po nekaj letih doživel popoln neuspeh.

Kronologijo organiziranih priseljevanj z Balkana v Istro od začetka 15. do konca 17. stoletja, torej za polnih 300 let, ko je prihajalo v skupinah po manj kot 12 in tudi več kot 120 družin, je podal v svoji monografiji o Rovinjskem selu V. Bratulić, tako za priseljence grškega kot albanskega in slovanskega porekla. Kronologijo dopolnjuje M. Bertoša s podatki, povzetimi po P. Kandlerju (*L'Istria*, a. 4, n. 11 in a. 6, n. 18–20), da se je skupina Morlakov leta 1556 naselila v Novi vasi pri Poreču, dalmatinska skupina v Rašporju leta 1606, hrvaške družine iz Dalmacije in Hrvaške pa na ozemlju od Kopra do Pule v letih 1540–1630.

Bratulić na podlagi virov iz že navedene literature našteje 117 primerov skupinske kolonizacije Slovanov z Balkanskega polotoka v času od leta 1401 do 1699, medtem ko je črnogorski zgodovinar Stanojević po še neobjavljenih virih iz beneškega Državnega arhiva izračunal, da se je v obdobju prvih 70 let 17. stoletja v Istro preselilo okoli 11.000 ljudi, in sicer iz Dalmacije in Bosne 8.300, 2.000 iz današnjega Črnogorskega primorja, 306 je bilo grških priseljencev, 362 pa Albancev z območja od Bara do Bojane.

Čeprav Stanojević trdi, da se je v njegovem obravnavanem obdobju (po tem ko tudi sam ne upošteva vse razpoložljive literature; prim. Bertoša, 1967) zgodila "ena od najmasovnejših migracij v zgodovini naših (jugoslovanskih, op. D. D.) narodov, izvedena ne naenkrat, temveč postopno", lahko na podlagi vira, ki je bil objavljen 7 let po njegovi razpravi (Bertoša, 1972), ugotovimo, da se je že v 16. stoletju iz bivših jugoslovanskih dežel v še krajšem obdobju (20 let) na istrski polotok naselilo podobno število priseljencev.

Širino tedanjega priseljevanja nazorno prikazuje prvo znano štetje prebivalstva beneške Istre iz leta 1554, ki so ga izvršili beneški sindiki Bragadin, Lando in Morosini. Iz zgornje tabele je razvidno, da so sindiki poleg popisa starega prebivalstva v popis po družinah zajeli še novo prebivalstvo, ki ga imenujejo s skupnim imenom Morlachi. Ker so Benečani sredi prve polovice 16. stoletja, da bi povečali faktor privlačnosti in s tem pospešili priseljevanje tujega prebivalstva v Istro, povišali oprostitev plačevanja davkov prišlekom s 5 na 20–25 let in s tem podaljšali tudi njihov status novih prebivalcev, lahko upoštevamo, da se je 1.945 v popisu zajetih družin Morlakov priselilo v beneško Istro v obdobju od leta 1534 do 1554; Morlaki takrat predstavljajo

Tabela: Popis starega in novega prebivalstva v beneški Istri leta 1554

kraj	mesto/terra	teritorij	skupaj	družine Morlakov
Piran	3100	–	3100	45
Buje	967	647	1614	50
Grožnjan	928	–	928	50
Oprtalj	1166	–	1166	–
Sv. Lovreč	1200	–	1200	120
Bale	904	–	904	30
Barbana	1600	–	1600	130
Labin (in Plomin)	2854	–	2854	200
Svetvinčenat	2000	–	2000	–
Motovun	1793	2470	4263	300
Buzet	4844	–	4844	–
Umag	700	–	700	25
Novigrad	1008	–	1008	40
Poreč	780	340	1120	100
Rovinj	1789	130	1919	40
Vodnjan	1845	–	1845	60
Pula	594	2654	3251	60
Izola	1600	100	1700	–
Milje	1411	137	1548	–
Koper	5706	5588	11294	180
Dvigrad				55
Vižinada in Tar				170
Završje				50

približno petino vsega tedanjega prebivalstva (52.765), če upoštevamo, da je vsaka družina štela povprečno 5 članov.

Poleg teh načrtnih naselitev so se v Istri občasno naseljevali še razni trgovci in predvsem vojaki iz drugih držav Evrope, kot Francozi, Španci, Italijani, Nizozemci, severni Afričani in drugi, ki so po 15. stoletju služili vojsko v Istri. Še med sedanjimi prebivalci se je v marsikaterih krajih ohranila zavest o tujerodni pripadnosti, kot npr. Lazarji iz Podpeči ponosno poudarjajo, da so češki cigani.

Glede na navedeno lahko stoletne kontinuirane migracije razdelimo na samoiniciativne in organizirane, posamezne in skupinske, nato na zunanje

(iz raznih krajev v Istri) ter notranje selitve prebivalstva znotraj polotoka, iz Pazinske grofije in drugih manjših fevdov in nadarbin v beneški del Istre in obratno, ali pa kar iz enega komuna v drugi, saj katastrof, ki bi nadzorovali podeljevano zemljišče novim prebivalcem, ni bilo, in so si mnogi reševali svoj zapleteni ekonomski položaj tako, da so se po preteklih 20 letih, ko naj bi začeli plačevati dajatve, preselili na ozemlje drugega komuna ter se tu priglasili kot novi prebivalci.

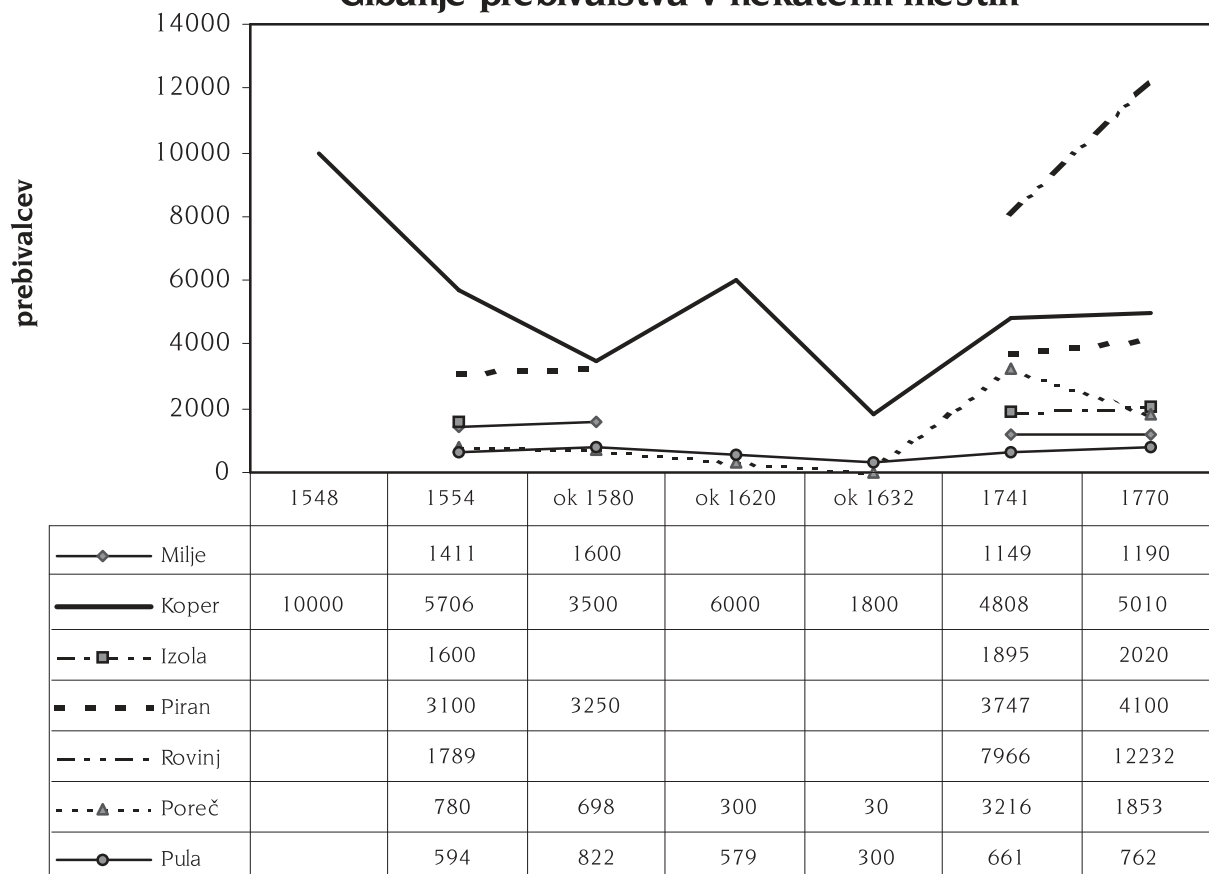
Nastalega ekonomskega in političnega stanja nekdanj gospodarsko razmerna cvetočih istrskih mest Beneška republika ni zmogla več ugodno reševati. To se najbolje odraža v padcu prebivalstva v mestih po raznih epidemijah ali vojnah v 16. in 17. stoletju, ko se prebivalstvo do konca Republike, z izjemo v Rovinju, ni več opomoglo na raven izpred prve polovice 16. stoletja. Tako je npr. Koper po kugi v letih 1553–54 izgubil več kot polovico prebivalstva, še večji upad pa je doživel po kugi v letih 1630–32, ki je ravno tako usodno prizadela vso deželo.

**Grafikoni in tabele: Fluktuacija prebivalstva v beneški Istri
(površina 2.586,92 km²) po štetjih od leta 1554 do 1807**

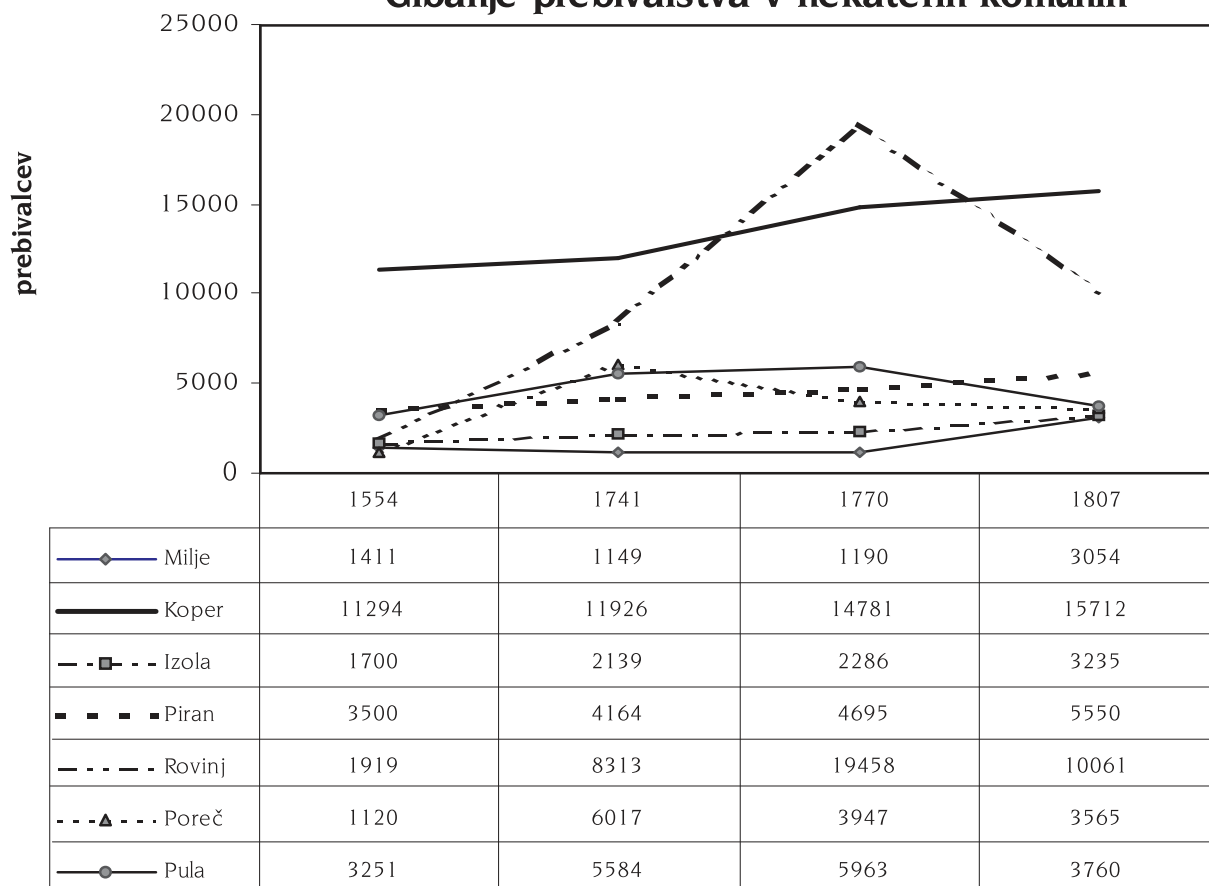
Fluktuacija prebivalstva v beneški Istri

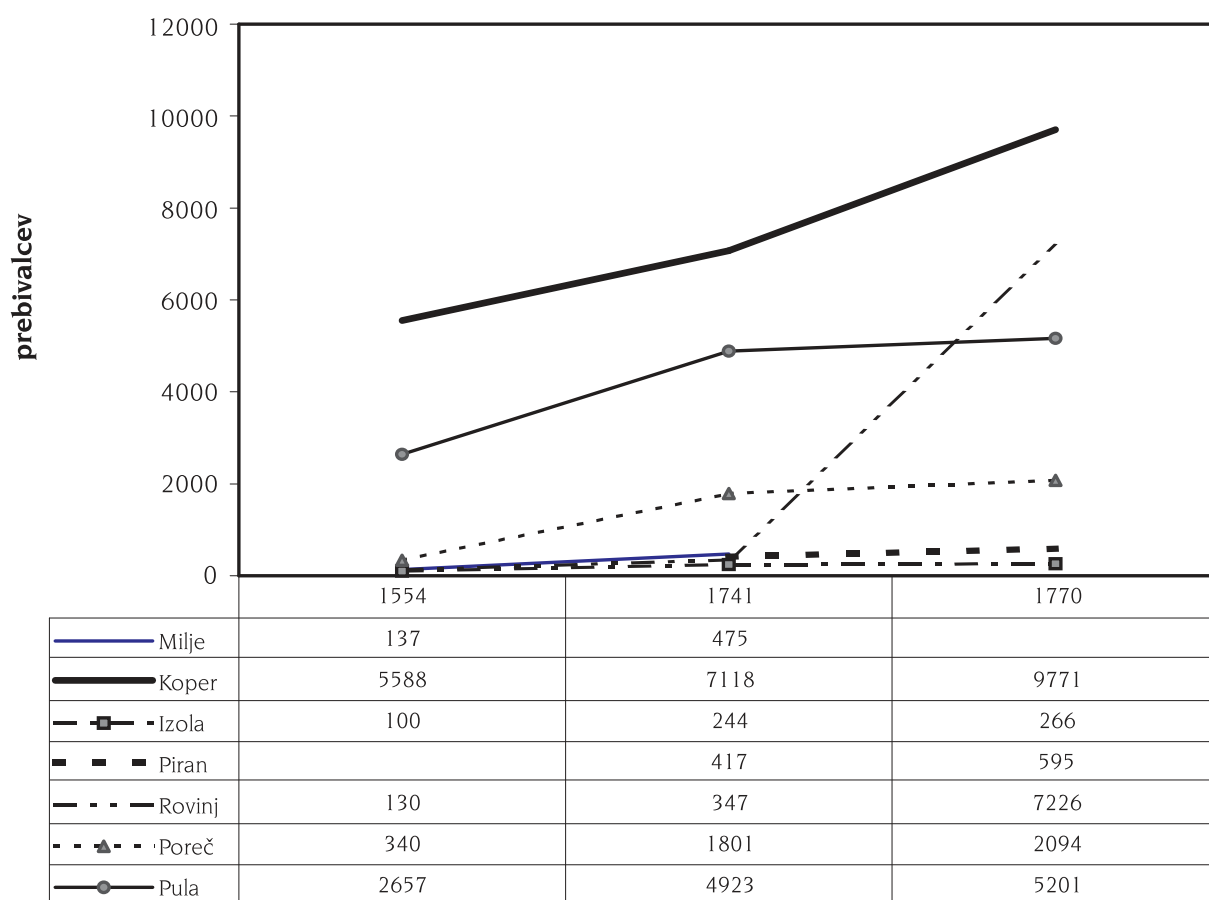
Gibanje prebivalstva v nekaterih mestih

Gibanje prebivalstva v nekaterih komunih

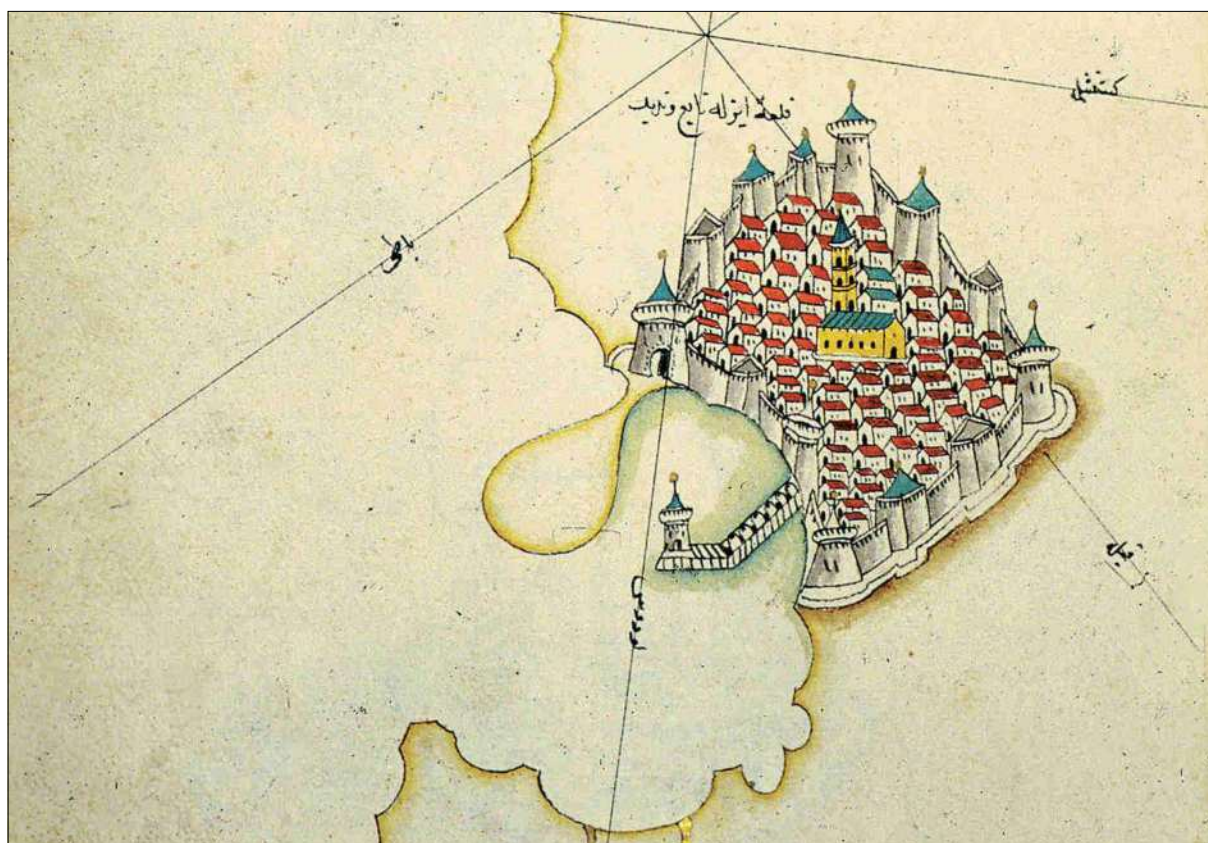

Gibanje prebivalstva na podeželju nekaterih mest beneške Istre

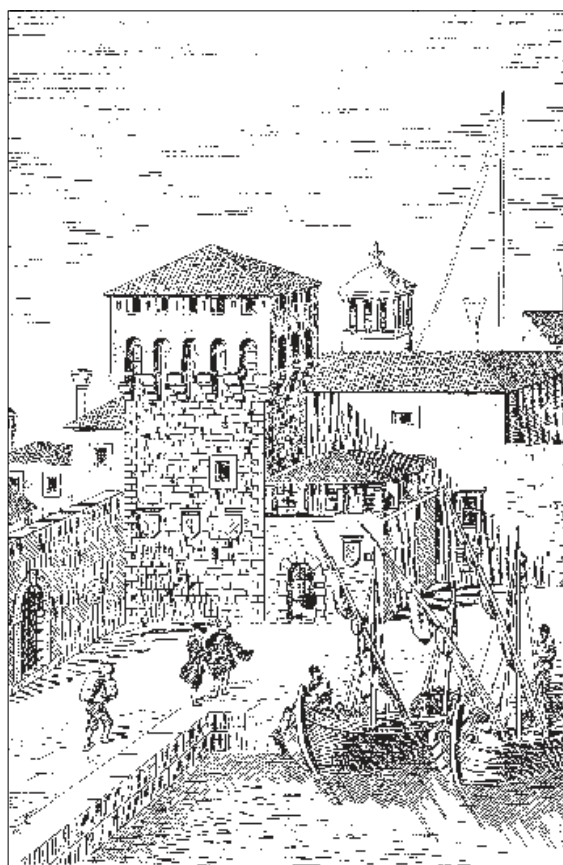

Opisano stanje je najbolj prizadelo istrska obalna mesta, kljub navedenemu primeru posledic epidemije v Kopru pa le severozahodna istrska mesta, Milje, Koper, Izola in Piran, v 16. in 17. stoletju niso izgubila tolikšnega števila prebivalstva kot druga istrska mesta pod beneško upravo. Medtem ko je Pula na primer še sredi 15. stoletja štel okoli 4.500 prebivalcev, jih je stoletje kasneje štel le še 594, v mestnem svetu je tedaj imel le 17 plemičev, v tridesetih letih 17. stoletja pa le še tri plemiške družine. Podobno usodo je doživljal tudi Poreč, ki je sredi 14. stoletja imel okoli 3.000 prebivalcev, v drugi polovici 16. stoletja manj kot 700, v tridesetih letih 17. stoletja pa vsega okoli 30 prebivalcev. Verjetno so temu botrovali zdravstveno ugodnejši geografski položaj severozahodnih istrskih mest, zlasti pa možnosti hitrejšega obnavljanja prebivalstva zaradi živahne trgovine z zaledjem.

Kadar je mesto opustošila bolezen, je zmanjkalo delovne sile, mezde so se zvišale in ponavadi pritegnile okoličane, tako da se je podeželje praznilo. Toda istrsko podeželje, ki ga je bolj kot mesta pestila malarija, v tem času – zaradi poljedelskega in živinorejskega značaja priseljencev in prizadevanj beneških oblasti za krčenje pustot – doživlja razmeroma ugodno rast prebivalstva.

Slika 65: Upodobitev Izole v pomorskem atlasu Sredozemskega morja turškega pomorščaka Sejjida Nûha, sreda 17. stoletja (PMK)

Slika 66: Poreč, stolp podestatove palače (Caprin, 1905)

Čeprav je imelo naseljevanje prvenstveno gospodarski značaj, pri čemer etnična pripadnost ni igrala bistvene vloge, je bila za Beneško republiko pomembna tudi strateška plat kolonizacije. Medtem ko so se sredi 16. stoletja zlasti zaradi upada turške nevarnosti prenehale organizirane selitve na območje severne Istre preko Dragonje, so bile te zaradi pojava uskoške nevarnosti še intenzivnejše na območju južne Istre. Posebno je to poudaril beneški nadzornik v Istri Giacomo Renier v svojem poročilu leta 1585, ko je zapisal, da so "zadrski in šibenski Morlaki, nekdanji turški podložniki, ne zgolj kremeniti in navajeni tegob, temveč tudi zelo iznajdljivi in spretni v kmečkih opravilih, sposobni ustvariti lepe prihodke. Ti ljudje so koristni v različnih opravilih, tako da bi jih Vaša Svetost lahko izkoristila v vsakem času kot vojake, galjote, delavce za izgradnjo trdnjav in v vsaki drugi službi, ravno tako pa so, glede na njihovo skromnost in vdanost, sposobni in pripravljeni braniti izpostavljene točke (južnoistrske vasi, op. D. D.) pred ropanjem in vpadi gusarjev ter podobne zlonamerne drhali."

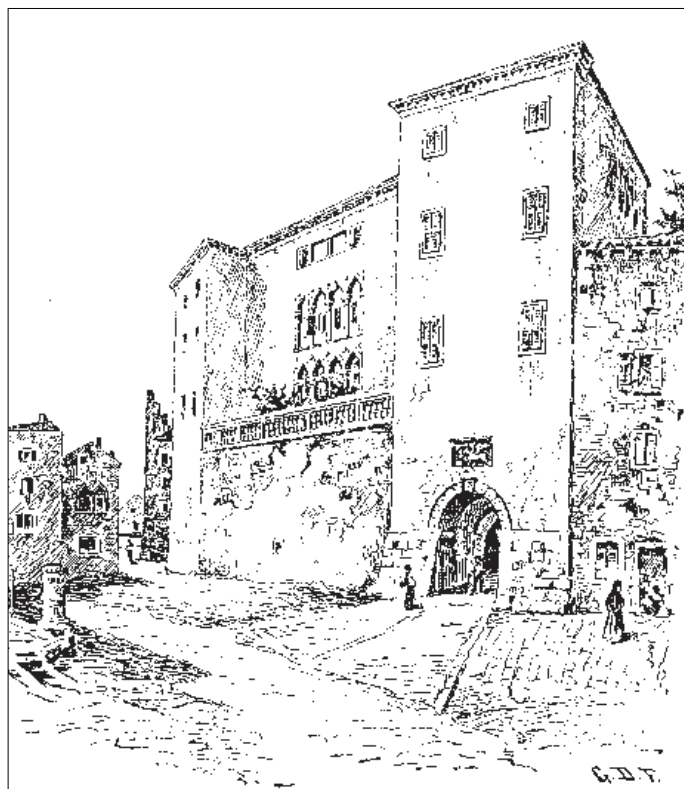
Tako avstrijske kot beneške oblasti so torej mnoge prišleke, sposobne za boj, novačile v t. i. *černide*, nekakšno kmečko vojsko, in jih nameščale na svojih mejah za obrambo države. Toda to niso bile edine težave priseljencev; poleg nevšečnosti na morju na poti v Istro so jih v novi domovini doletele še druge številne neprijetnosti.

Skupino priseljencev iz Dalmacije opisuje rašporski kapetan v svojem pismu senatu 7. februarja 1611: "Med njimi je 47 moških od 18 do 60 let. Sposobnih za delo in orožje je le 23, drugi pa so starci in otroci. Preostalih 41 oseb so žene in deklice. ... Ugotovil sem, da so vsi zdravi. Le milost Božja je lahko prizanesla 88 dušam v mali fregati, kot je ta, da so na tako dolgem potovanju, v deževnem in vetrovnem vremenu, slabo oblečeni, brez hrane in, lahko se reče, brez vsega, ostali živi in zdravi."

Tudi ko so se že nastanili na dodeljenih zemljiščih, je bilo mnogim usojeno siromašenje. "Ti ljudje so polni bede in revščine," piše javni geometer 27. marca 1611. "Ko sem jim izmerjal parcele dodeljenega zemljišča, so me obkrožali glavarji družin in mi neprestano zastavljali isto vprašanje: 'Kako in od česa bomo živeli, dokler ne privedemo to kamnito in dračasto zemljo v obdelovalno zemljišče?'" V poročilih in pismih istrskih načelnikov se nahajajo opisi lačnih in prezeblih kolonistov, ki v skupinah jedo surove olive po steblih, kradejo plodove po tujih njivah in vrtovih ali spijo pod vedrim nebom, pokriti z vejevjem.

Slika 67: Pazin (Valvasor, 1689)

Slika 68: Bale, grad Bembo
(Benussi, 1924)

Položaj novega prebivalstva poslabšuje še odpor staroselcev, ki jim je bila odvzeta zemlja in dana v obdelovanje prišlekom, povrh tega pa je vse davčno breme padlo na staroselce. Z novimi prebivalci je narasel tudi problem pitne vode. "Kjer ni dovolj vode, pijejo iz jezer, ki je onesnažena in povzroča bolezni ter kugo. Tako so naredili poskus, ko so v kozarec natočili vodo in po nekaj urah videli, da je pol kozarca blata in peska; tako se ljudje okužijo. Opazil sem, da zlasti v okolici Pule delajo take cisterne (vodnjake), ki so še vedno v navadi na Levantu. Dobro bi jim bilo poslati izvedene mojstre, da bi zgradili spodobne vodnjake, saj bi s tem tudi kaj zaslužili, zaposlili ljudi, pridelovali apno, kamenje," slikovito razmišlja rašporski kapetan Gio. Battista Basadonna leta 1638, ko opisuje težave novih prebivalcev, med katerimi vladata lakota in revščina, zato se zatekajo tudi na cesarske posesti ter kradejo za preživetje. Kljub temu pa še leta 1761 koprski podestat po obhodu dežele ugotavlja, da so glavne težave v pomanjkanju vode in v načinih, kako bi pospešili razvoj prebivalstva.

Spori se poleg spopada "mentalitet" vodijo tudi zaradi uporabe pašnikov, lokev in gozdov, kjer je bila dovoljena sečnja. V mnogih poročilih se navaja, da so kolonisti "splošno vzeto zelo osovraženi" v vsej Istri. V Puli, Poreču, Rovinju in Umagu oziroma na območju teh mest je prihajalo tudi do oboroženih spopadov. Na čelu staroselcev niso bili le njihovi župani, temveč tudi mestni plemiči, nižji komunski uradniki (kancelarji, kavalerji), pa tudi načelniki, ki so izgubili pravico pobiranja regalij, glob in drugih pristojbin od novega prebivalstva.

Večkrat so se novi naseljenci postavili v bran svojih pravic, tudi proti beneškemu načelnikom. Ko je v septembru 1607 kavaler poreškega načelnika odvezel nekim priseljencem živino, zatečeno v tujem polju, načelnik pa jim je prepovedal vstop v mesto, je skupina kolonistov, oborožena s sabljami, samostreli, pištolami in kopji, vdrla skozi mestna vrata in prišla pred pretorsko palačo. Podestat jim je moral vrniti živino.

V takih negotovih razmerah je mnogo kolonistov prestopilo na drugo stran zakona. "Mnogi novi prebivalci so postali razbojniki, krožijo po Pokrajini, kradejo, napadajo in ubijajo. Deseterico ujetih sem obsodil za veslače na galeje, enega sem obesil na *forke* in enega obglavil, kaznoval pa bi še druge hudodelce, če bi le imel moči, da jih ujamem. Očistil bi ta kraj od teh hudobnih prestopnikov, ki so storili mnoga zločinska nedela," ugotavlja leta 1631 rašporski kapetan Giacomo Contarini.

Nekateri beneški načelniki pa se začenjajo zavedati, da k takemu stanju mnogo pripomore tudi njihovo sodstvo, saj že za najmanjše prekrške predvideva izgon, zato eden med njimi, koprski podestat in kapitan Angelo Morosini, leta 1678 predlaga, da bi bilo bolje, če bi le za zares velike prekrške obsojence izganjali, in da bi jih drugostopenjsko sodišče tudi oproščalo od izgona ali da bi jih vsaj izgnali, na primer, v Novigrad, kjer je veliko pomanjkanje prebivalstva. Tri leta prej so namreč v njem našeli le 7 družin. Leta 1725 pa Giustinian Cocco, čeprav ugotavlja, da mu daleč največ težav povzročajo novi naseljenci iz Albanije, vseeno priznava, da se jih boji preveč izganjati, "saj bo tako le še več kriminala v deželi," zato naj bi izgnali le tiste, ki so obtoženi umora ali kakega drugega izjemno težkega prekrška.

O novih prebivalcih pa so se ohranile tudi mnoge pozitivne vesti. Zlasti gre za ugotovitve, da je bil vpliv kolonizacije na gospodarski napredek Istre v 16. in 17. stoletju očiten in nesporen. "Novo prebivalstvo" je bilo po mnenju mnogih načelnikov "temelj obdelovanja istrske zemlje; skrčili, meliorirali in kultivirali so velike površine ter rešili tla od erozije in propadanja".

V svojem preučevanju matičnih knjig rojenih in umrlih v Puli v obdobju od leta 1626 do 1700 Bertoša (1978, 209) ugotavlja, da bi mesto že davno izumrlo, če ne bi bilo dotokov novega prebivalstva.

Iz preučevanja istovrstnega vira za Koper v letih 1632–1708 tega sicer ne moremo trditi, zato pa se je Benussi, potem ko je potrdil značilno ugotovitev, da se je po epidemiji kuge zvišalo število rojstev in sklenjenih zakonskih zvez (kar ne velja za malarijo), dokopal do ugotovitve, da bi po razmerju rojenih in umrlih v obravnavanem obdobju morale prebivalstvo Kopra šteti leta 1709 6.658, po zanesljivem popisu Beneške republike pa je zaradi odseljevanja tedaj štelo le 4.638 ljudi.

Manko 2.020 prebivalcev je pripisal neugodnim ekonomskim razmeram, ki so kljub porastu kapitala nekaterih gospodarskih ustanov v mestu (*Fontiko*, zastavljalnica *Monte di Pietà*), razvoju izobraževalnih ustanov in drugim pridobitvam mnoge Koprčane prisilile na odseljevanje in iskanje boljših preživetvenih pogojev. Primer dokazuje, da se v Istro niso priseljevali ali izseljevali iz nje le nezadovoljni prišleki, temveč da je bila emigracija močno prisotna tudi med "staroselskim" prebivalstvom. Vsekakor so se poleg v istrske in italijanske kraje Istrani odseljevali še v druge bližnje in daljne dežele.

Vzrok temu so bili tudi tradicionalni gospodarski in produkcijski odnosi, ki so se ohranjali kljub ali pa ravno zaradi stalne mobilnosti prebivalstva v

Tabela: Rojeni in umrli v Kopru (mestu) od leta 1632 do 1708 (po Benussi, 1910, 1003)

v letih od	rojeni	umrli	mortaliteta na 100 rojenih	na 1000 preb. letno zakonov
1632–35	529	269	50,8	21,9
1636–40	645	225	34,9	10,04
1641–45	638	354	55,4	6,74
1646–50	553	468	84,6	6,88
1651–55	468	366	78,2	7,32
1656–60	492	302	61,4	7,56
1661–65	573	511	89,2	8,52
1666–70	725	352	48,5	9,34
1671–75	755	278	36,8	6,58
1676–80	712	248	34,9	7,46
1681–85	796	171	25,5	8,18
1686–90	811	442	54,5	7,96
1691–95	806	717	88,9	8,86
1696–1700	804	581	72,3	7,12
1701–05	914	695	76,1	9,24
1706–08	634	397	62,6	8,16

srednjem, še bolj pa v novem veku. V Istri se izoblikuje specifična socialna in etnična dihotomija mesta in podeželja, socialno-ekonomska struktura pa je tudi v 18. stoletju še pogojevala etnično pripadnost, čeprav razen v veroizpovedi etničnih konfliktov tedaj še ni zaslediti. Obalna mesta so povečini predstavljala trg podeželskim produktom, podeželani pa so v mestu našli proizvode za svojo domačo uporabo, presežki obeh so se prerazporejali ali preko morja v Benetke in Furlanijo ali po poteh v zaledne avstrijske dežele. Toda morda je ravno ta stalnost in neprilagodljivost novim razmeram, ki pa so ju še najbolj trmasto vzdrževali v sami beneški metropoli, privedla do še večjega nazadovanja tudi potem, ko se je istrsko prebivalstvo v 18. stoletju z raznimi ukrepi uspelo obvarovati morečih bolezni in ko je Benečanom uspelo vzpostaviti "trajen" mir na svojih mejah z Avstrijo.

Benečani, ki so bili po eni strani utesnjeni z zmagami Avstrijcev nad skupnim turškim sovražnikom, po drugi pa zaverovani v moč svoje trgovske mornarice, se sprva niso vznemirjali nad uspehi tržaškega mesta, na katere pa je bilo resda potrebno, predvsem zaradi nespretne avstrijske politike, od

uveljavitve statusa svobodnega pristanišča kar dolgo čakati. Na to najbolje kaže porast prebivalstva v Trstu: od okoli 5.000 leta 1719 je leta 1758 število naraslo le na okoli 6.500, toda že leta 1775 je Trst štel 10.000, leta 1785 pa 17.000 prebivalcev. Sorazmerno s porastom prebivalstva se je v Trstu večal tudi promet in seveda ekonomska uspešnost, ki so se ji kmalu pridružile razne gospodarske ustanove, kot je bila najprej neuspešna Vzhodna pomorska družba (*L'Imperiale privilegiata compagnia orientale*), nato borza, pa zavarovalništvo, banke.

Medtem je na primer mesto Koper v vsem 18. stoletju štel okoli 5.000 prebivalcev, prebivalstvo na koprskem podeželju, ki je merilo okoli 300 km², kar je celo nekaj večji obseg od ozemlja Mestne občine Koper v letu 1997, pa se je z okoli 7.000 v začetku 18. stoletja povzpelo na okoli 11.000 prebivalcev konec stoletja, kar je bilo končno tudi povezano z razvojem tržaškega pristanišča in z njegovo potrebo po agrarnih pridelkih. Največje mesto v beneški Istri je bil v 18. stoletju nedvomno Rovinj z okoli 12.000 prebivalci, kjer so nekateri daljnovidni mestni načelniki še v prvi polovici 18. stoletja videli možnost vzpostavitve podobnega svobodnega pretoka dobrin kot v Trstu ali na Reki, toda beneška oblast je bila gluha za take in podobne pobude.

Poljedelstvo in živinoreja vsekakor ostajata poglavitni gospodarski panogi podeželskega prebivalstva, toda tudi na tem področju je opaziti le malo sprememb. Sredi 18. stoletja so začeli sejati koruzo, vendar se zaradi večkratnih suš, zlasti v poletnih mesecih, vzgoja te rastline ni ravno obnesla, zato so mnogi prenehali s pridelovanjem te kulture in so se raje povrnili na tradicionalni sired. Predsodki kmečkega in očitno tudi mestnega prebivalstva so bili zelo prisotni tudi ob uvajanju pridelovanja krompirja, saj so še leta 1794 v koprski akademiji razpravljali o koristnosti in nujnosti prepričevanja kmetov, da bi sadili te hranilne rastline.

Kar nekaj privatnih pobud je bilo na področju merkantilizma in ob začetkih industrializacije. Taka je bila tudi predilnica Gian Rinalda Carlija, postavljena leta 1761 v Cereju ali Carlisburgu pri Kopru. V njej je zaposlil 50 delavcev, jo posodobil z barvarno, toda ko je prosil beneško oblast za davčne subvencije, mu ta ni prisluhnila.

Poleg nerazumevanja beneške oblasti je naletel še na občutno zavračanje domačega okolja, ki je poleg nekaterih nesreč, ki so spremljale njegov projekt, zlasti pa splošne gospodarske nedozorelosti pokrajine, postavilo piko na i Carlijevim razsvetljenim poskusom v Istri. Hvalevreden poskus se je tako klavrno končal.

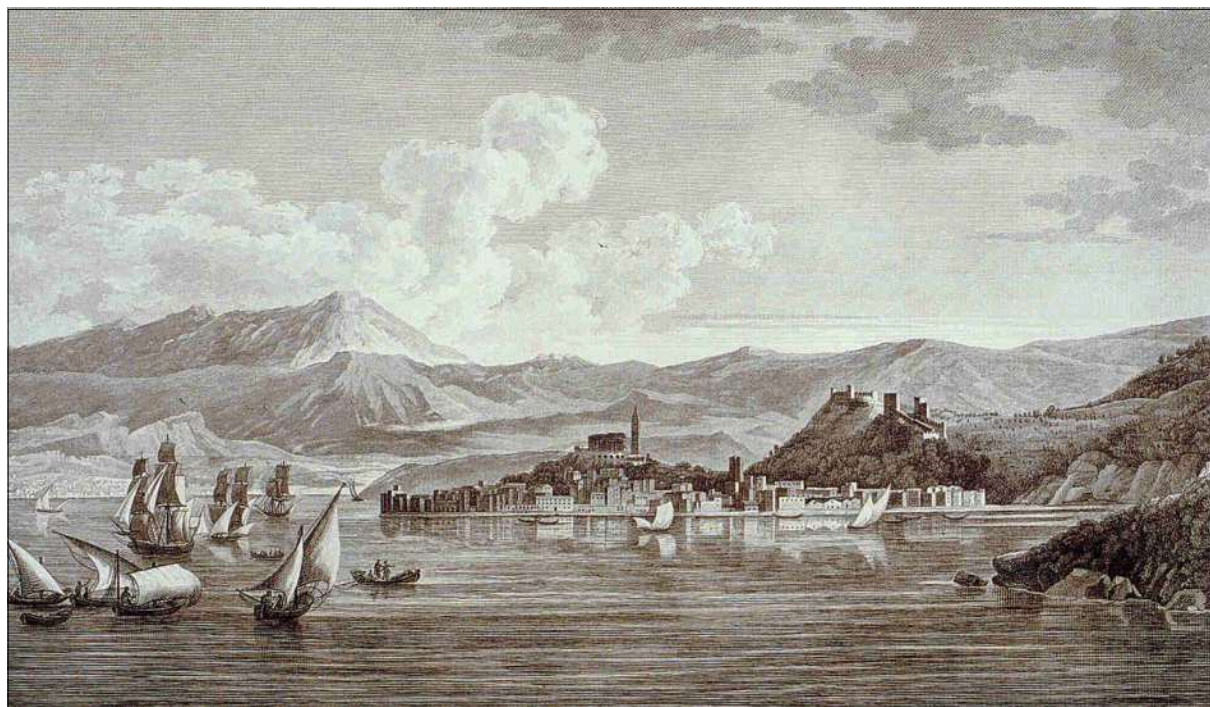
Sicer pa so v Kopru zagnali obrat za izdelavo voska, v Rovinju so leta 1748 odprli strojno usnja, fabriko likerjev in testenin, v Poreču suknarno, v Piranu leta 1764 obrat za izdelavo "morlaških" klobukov, v Labinu so začeli izkoriščati premog, v Sovinjaku pri Buzetu pa pridobivati galun (sol, raztopina, uporabljana za strojenje kož). Leta 1784 se rašporski kapetan Gasparo Moro pohvali, da imajo na Buzetskem dovolj žita in vina, tudi nekaj olja pridelajo, drugo pa da morajo priskrbeti od drugod, ker je veliko pomanjkanje obrti in trgovine, zato je dežela povsem ubožna. Le z odkritjem rudnika galuna in galice (vitriol; modra galica) ter s fabriko, ki jo je postavil Tenente Pietro Turini, lahko prispevajo kaj k razvoju, še dodaja ta načelnik. Na Koprskem so z nasadi murv poskušali že ob koncu 17. stoletja, sredi 18. stoletja pa je ta dejavnost prinesla tudi nekaj dobička. Leta 1741 so Koprčanom dovolili vzgajati ostrige.

Vsi napori na področju industrializacije beneške Istre so bili zaman v primerjavi z močno proizvodnjo avstrijskih dežel, še zlasti pa Trsta. Konkurenčnost avstrijskih izdelkov in odsotnost posluha beneških oblasti za vsesplošni gospodarski pa tudi kulturni razvoj dežele, s stalnimi izgovori o trmastem in lenem istrskem kmetu, istrskega gospodarstva niso mogle pripeljati dlje kot do kronične recesije, povečanega tihotapstva in razbojništva. O tem pričajo mnoga ohranjena poročila istrskih mestnih načelnikov, uradnikov žitnega urada (*Magistrato alle biave*) in zdravstvenih nadzornikov (*Provveditori alla sanità*).

Toda morda je ravno tihotapstvo, ki je bilo bolj značilno za severozahodna kot za jugozahodna istrska mesta, kazalo na tisto potrebno samoohranitveno težnjo Istranov ob izteku *ancien regima*, na njihovo sposobnost prilagajanja novonastalim razmeram z graditvijo Trsta kot enega najpomembnejših mediteranskih pristanišč za srednjeevropske potrebe.

Nepopustljivost beneške oblasti se je kazala zlasti v vedno višjih davkih na izdelke, ki so bili vitalnega pomena za Istrane. To so bili v prvi vrsti sol, olje, ribe, tako sveže kot soljene, ter vino, deloma še les, istrski kamen in marmor. Za večino pridelkov je bilo značilno, da so morali za prodajo najprej romati v Benetke, kjer se je tudi plačeval davek, medtem ko vina niso smeli izvažati na to tedaj eno izmed najbogatejših svetovnih tržišč. Zato se je še srednjeveška tradicija tihotapstva najbolj razbohotila ravno v 18. stoletju. O njegovem obsegu morda še najbolje priča pritoževanje koprskega podestata in kapitana leta 1750, ko je pričakoval 30.000 dukatov letnega davka od prodaje olja, v blagajno pa se je steklo le 5.000–6.000 dukatov.

Ali lahko pritegnemo razmišljanju Lucciana Pezzola (1994), da vzrokov za gospodarsko recesijo v zadnjih stoletjih Beneške republike le ne gre iskati

Slika 69: Piran, veduta (Lavalée, 1802)

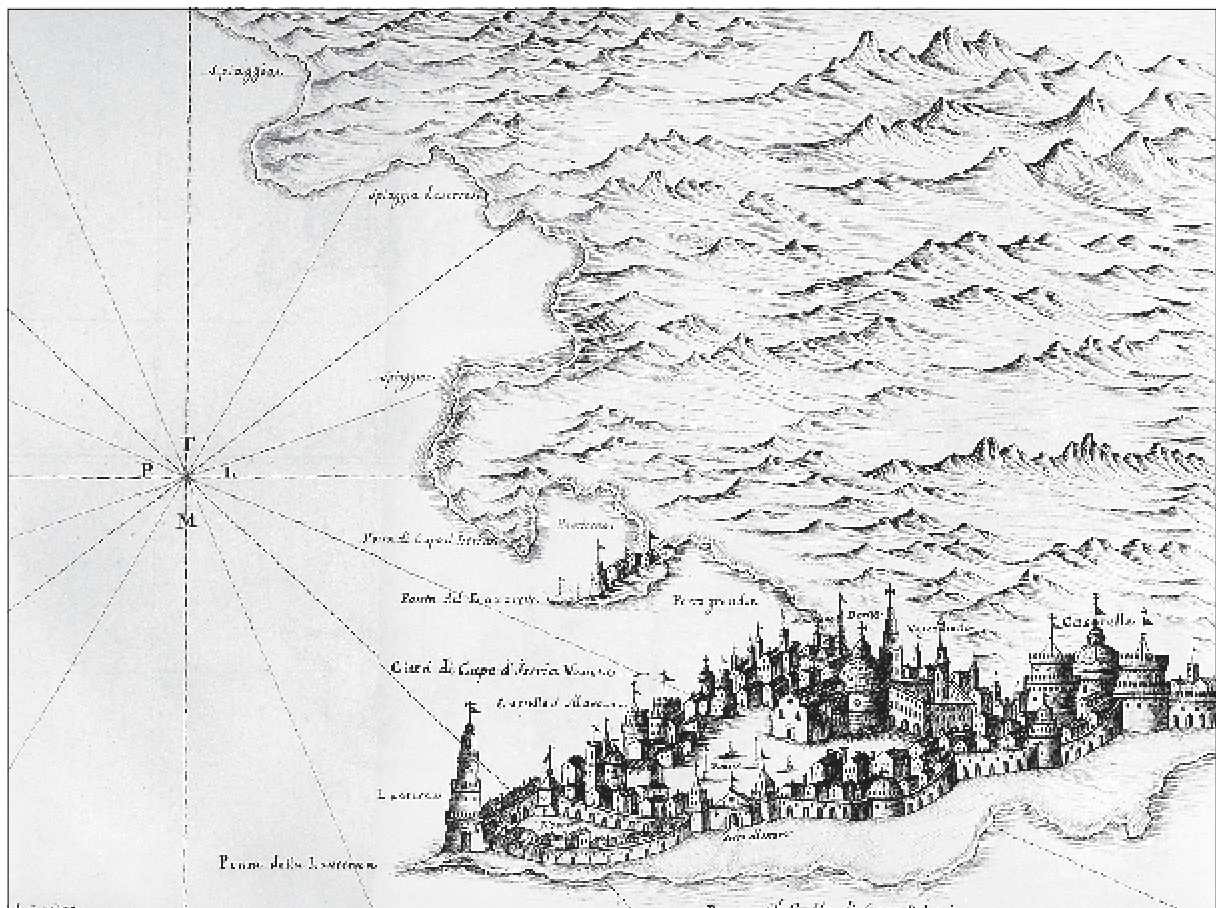

Slika 70: Piranska solinarka (Tischbein, 1842)

izključno v nepravilni in nestimulativni fiskalni politiki? Vsiljuje se nam še vprašanje, ali je v beneški Istri dejansko sploh šlo za tolikšen gospodarski zastoj in ali ni bila o njem podana le sprevržena slika razmer, na katero je vplival predvsem nagel razvoj vselej konkurenčnega Trsta, ki je bil od 18. stoletja dalje v nedosegljivem razvojnem vzponu? In ali so bili v ozadju istrskega (ne)dogajanja še drugi gospodarski vzgibi, ki jih iz uradnih fiskalnih knjig ni zaznati, so pa še kako krojili preživitvene pogoje prebivalstva?

K takemu razmišljanju nas lahko vodijo tudi rezultati raziskave popisa prebivalstva iz leta 1803, ki jih je na podlagi arhivskega gradiva prezentiral Ivan Erceg (1982, 1983). Popis je v pogledu strukturnega razvrščanja prebivalstva za tedanjo dobo nedvomno izredna redkost, saj deli prebivalstvo na plemiče, duhovnike in uradnike, obrtnike ter kmete. Iz njega sledi, da prebivalstvo tako po socialni in iz nje izvirajoči ekonomski kot demografski strukturiranosti ni prav nič zaostajalo za večino tedanjih sosednjih dežel, če seveda odmislimo Trst z neposredno okolico. Še več, v nekaterih mestih, kot v Kopru, Poreču in Piranu, je bil delež obrtnikov izredno visok (Koper in Poreč 60 %, Piran 25 %), še večji pa je bil delež oseb v neagrarnih panogah v teh mestih. Seveda gre pri tem v veliki večini za prebivalstvo v mestih, medtem ko je bil delež agrarnega prebivalstva npr. na celotnem koprskem ozemlju 77 % (Poreč 57 %, Piran 70 %), vendar ni verjetno, da bi tolikšno število obrtnikov (npr. v Kopru 2.989) izdelovalo svoje izdelke le za potrebe neposredne okolice, še manj pa, da ta struktura ne bi bila podedovana še iz časa Beneške republike. Kot sledi iz nadaljevanja, pa lahko ta razmeroma veliki delež neagrarnega prebivalstva prej kot trgovcem in obrtnikom pripišemo predvsem ribičem, mornarjem in solinarjem, ki so se prav tako ukvarjali z agrarnimi dejavnostmi.

Zato pri teh statističnih podatkih niti ne preseneča tedanje največje istrsko mesto, Rovinj, kjer naj bi v mestu živelo 10.195 oseb, na podeželju 314, od skupnega prebivalstva pa je bilo kar 9.307 oseb kmečkega stanu. Znano je, da je bil Rovinj v tem času eno največjih istrskih ribiških in mornarskih mest. Ravno ta primer pa nas pri preučevanju gospodarske strukture usmerja tudi v preučevanje lokalne upravne in finančne ureditve, ki se je z leti, pa tudi glede na vrsto posameznih obveznosti, spreminjala, saj gre na primer prav velik porast rovinjskega podeželskega prebivalstva sredi druge polovice 18. stoletja – ko so t. i. rovinjski podestariji priključili še nekatera druga območja, zlasti naselja v sklopu fevda Petrapilose – in nato padec skupnega števila v začetku 19. stoletja, pripisati spremembam v lokalnem upravnem sistemu.

Slika 71: Panorama Kopra, objavljena v "Atlante manoscritto" opata Lonatija iz Milana, 1772 (PMK)

Na podlagi navedenega lahko zaključimo, da je Istra ena izmed značilnih sredozemskih regij, ki je v svoji zgodovini doživljala veliko fluktuacijo prebivalstva iz bližnjih in tudi oddaljenejših krajev. Kljub neugodnim življenjskim razmeram je zaradi bližine morja in razvitih mest ter z njimi povezane ugodnih možnosti trgovanja, kakor tudi specifičnih družbenih odnosov, privlačila ljudi iz zalednih širših območij, značilni družbeni in politični dogodki v sredozemskem prostoru pa so narekovali migracije še iz tega območja.

Migracije so bile zlasti intenzivne v obdobju od 16. do 17. stoletja, ko so še podkrepile in utrdile že vzpostavljeno kulturno, socialno in etnično dihotomijo med mestom in podeželjem. Mesto, ki je bilo na kulturno in gospodarsko višji stopnji, je posameznikom iz neromanskega okolja z jezikovno in etnično integracijo ter asimilacijo omogočalo vzpon na družbeni lestvici, medtem ko so se na podeželju oblikovali trajni kulturni vzorci v duhu stoletne slovanske prisotnosti, ki so jih nove migracije samo še utrjevale. Gospodarska soodvisnost mesta in podeželja je pogojevala simbiozo, saj je mesto nenasitno pritegovalo proizvode s podeželja, temu pa je stik z mestom zagotavljal stik s svetom, obenem pa obema omogočal preživetje, *modus vivendi*.

Našteti dejavniki depopulacije so v Istri – poleg beneške omejevalne gospodarske politike, upada beneške gospodarske moči in avstrijskega gospodarskega prodora preko tržaškega pa tudi reškega pristanišča – vsekakor vplivali na to, da se mesta niso razvijala v moderna kapitalistična mesta, kot se je to dogajalo na Zahodu, zlasti v Italiji med 14. in 18. stoletjem; čeprav je v nekaterih mestih prihajalo do interiorizacije kot nasprotja med mestnimi četrtmi, ki na ravni mesta posredno reprezentirajo družbeno segregacijo, se je temeljni konflikt ohranjal na ravni mesta in podeželja. Tako se je socialni status šele v povezavi z okoljem, kjer je posameznik živel, in s sprejemom kulturnih vzorcev določenega etničnega elementa prelevil v to temeljno nasprotje, ki sprva ni imelo obeležij etničnih, temveč bolj socialnoekonomskih političnih konfliktov. Slednji namreč niso potekali med izrazito ekonomsko nasprotnimi sloji, ampak bolj med mestnimi plemiči in ekonomsko dobrostoječimi meščani oziroma mestnimi prebivalci (*popolari*), ki so bili nezadovoljni nad privilegiranim položajem mestnih plemičev. Ti so poleg oprostitve prenekaterih davčnih in delovnih obveznosti skoraj izključno zasedali še vse službe v mestnih upravno-političnih in finančnih ustanovah z razmeroma visokimi dohodki, ki sicer niso omogočali bogatenja, so pa zato zagotavljali dokajšnjo socialno in ekonomsko varnost ter ugled, v kolikor seveda ni prihajalo do raznih finančnih in političnih malverzacij, goljufij in kraj občinskega in cer-

Slika 73: Umag, 17. stoletje (Caprin, 1905)

Slika 74: Rovinj (Caprin, 1905)

kvenega premoženja, raznih finančnih fondov, še posebno denarja fontikov, zastavljalic (*Monte di Pietà*) in bratovščin, kar se ni redko dogajalo niti v drugih krajih tedanje Beneške republike. Prav te okoliščine so največkrat povzročale spore in nemire, saj so se tako prebivalci mest kot podeželja počutili ogoljufane na področjih zagotavljanja nekolikšne socialne varnosti, v kar so polagali precej svojih upov in čemur so bile pravzaprav namenjene upravno-politične in finančne ustanove. Tako so predstavniki ljudstva poleg zahtev po zagotavljanju pravnega reda v teh ustanovah izražali še politične zahteve po vključevanju v upravljanje mestnih struktur, kar jim je ponekod bolj, drugod pa manj uspevalo.

Spremembe srednjeveške mestne uradniške kontinuitete

V primerjavi s srednjeveškim obdobjem tako v Kopru kot v njemu sosednjih mestih nekdanje beneške Istre v 18. stoletju na videz ni prišlo do večjih sprememb v občinski upravi. Nekatere razlike se kažejo v povečanem številu imenovanih oziroma izvoljenih uradnikov, medtem ko večina že v srednjem veku vzpostavljenih mestnih upravnih organov in način volitev le-teh niso bili bistveno drugačni. Vendar je kar nekaj upravnih funkcij usahnilo, nekatere so se preoblikovale ali združile ali celo na novo oblikovale, tudi na samem vrhu mestne uprave, predvsem pa sta se razvili dve novi komunski socialni ustanovi, ki sta svoje uradnike prav tako črpali izmed članov mestnega sveta. Prva je bila t. i. *Fontik*, skladišče žita, s poslanstvom preskrbe prebivalstva z zadostno količino potrebnih žitaric, v Kopru ustanovljena leta 1394, ki sicer tako po svojem izvoru kot zgledu sega še v pozno srednjeveško obdobje, druga, ustanovljena leta 1550, pa je t. i. *Monte di Pietà*, zastavljavnica, hranilnica in posojilnica, izvirno prav tako še poznosrednjeveška, vendar po svojih značilnostih in delovanju vsekakor novoveška ustanova.

Kot še v srednjem veku je seveda na prvem mestu v komunski oblastni strukturi beneški podestat, v Kopru z nazivom podestat in kapitan, izvoljen v beneškem Velikem svetu za dobo 16 mesecev, predstavlja pa vrhovnega glavarja v sodnih, upravnih in vojaških zadevah. Prav tako je beneški Veliki svet vsakokratnemu podestatu imenoval tudi (podestatovega) kancelarja (*cancelliere*). S strani osrednje beneške oblasti pa je sprva moral za svoje uradovanje imeti soglasje tudi komornik (*cameriere*) istrske deželne fiskalne komore, ki je

Slika 75: Koper, 16. stol. (PMK)

Slika 76: Petrus Zanchi,
kapetan topničarjev v Kopru
(PMK)

imela svoj sedež v Kopru že kmalu po beneški osvojitvi leta 1279, od leta 1435 pa je bil komornik izvoljen izmed članov mestnega sveta; v drugi polovici 18. stoletja sta to funkcijo opravljala dva Koprčana, najprej grof Cristoforo Tarsia, v zadnjih desetletjih 18. stoletja pa je ta urad že skoraj poosebljal drugi koprski grof, Francesco Tacco.

Drugi mestni uradniki so bili izvoljeni v koprskem mestnem svetu izmed članov sveta. Za razliko od srednjeveškega obdobja, ko so najpomembnejšo funkcijo opravljali štirje sodniki (*iudices*), sta vsaj od 17. stoletja dalje najpomembnejšo vlogo v – pogojno rečeno – avtonomnem mestnem upravljanju opravljala dva sindika. Potem ko so se sindiki kot redni uradniki pojavili šele v začetku 15. stoletja, so med komunskimi uradniki v beneški Istri beležili nagel vzpon; ti so postopoma po svojih dolžnostih dosegli sodnike ter jih kot poglavitni komunski uradniki od 16. stoletja dalje tudi presegli.

Poleg dveh sindikov so v drugi polovici 18. stoletja vrh komunske uprave sestavljali le še naslednji uradniki, ki so bili izvoljeni v mestnem Velikem svetu in pri katerih lahko neposredno sledimo kontinuiteti s srednjeveškim obdobjem: 4 sodniki, komunski kancelar, 4 tržni inšpektorji (*iustitiani*) in 2 vicedomina.

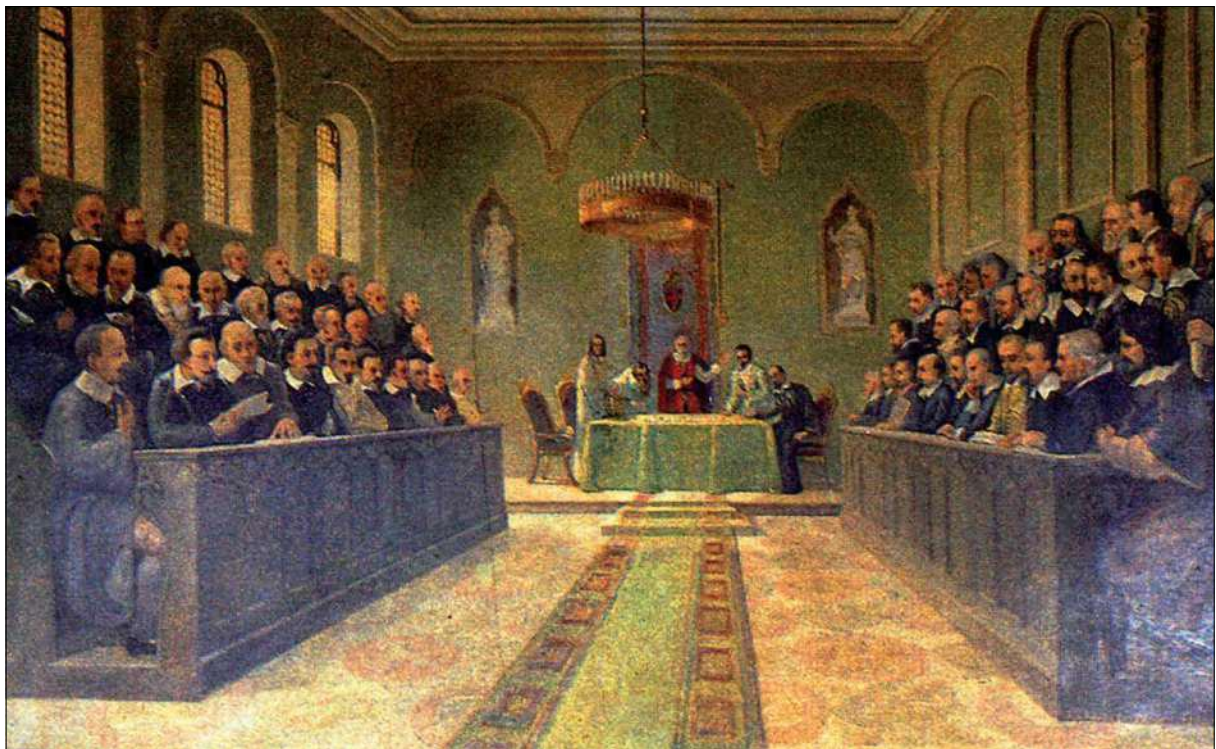
V večini istrskih mest, kjer so poznali ustanovo vicedominov (Koper, Izola, Piran, Pula), so bili le-ti v srednjeveškem obdobju zadolženi tudi za pravno varstvo sprejetih sklepov in določb mestnih oblasti, v novoveškem obdobju pa se v ta namen oblikuje poseben urad, imenovan *Contraditor alle Parti e Conservator alle Leggi*, nekakšen ustavni sodnik. Prav tako so bili vicedomini svoj čas zadolženi za nadzor nad notarskimi tarifami, v 18. stoletju pa zasledimo v ta namen v mestnem svetu izvoljene uradnike urada *Regolatori alle Scritture Civili*.

Precej podobna s srednjeveškim mestnim (*superstans interior*) in podeželjskim (*superstans exterior*) nadzornikom je bila tudi po zadolžitvah funkcija t. i. nadzornika mostov (*Soprastante alli Ponti*), kakor tudi funkcija t. i. dveh pooblaščenцев za ceste (*Due Deputati alle Strade*), na kateri sta bila za vsak urad imenovana po dva mestna svetnika.

Med komunskimi uradniki, voljenimi v mestnem svetu, pa v 18. stoletju ni več zaslediti pomembne funkcije advokatov, ki so jih v Kopru v 15. stoletju redno volili kar 6 po številu. Prav tako ni več 2 cenilcev (*extimatori*), ki sta bila zadolžena za razne cenitve, od pridelkov in izdelkov, premičnin in nepremičnin na dražbah do ocenitve škod idr., temveč so za ta opravila zadolženi

Slika 77: Piranski mestni svetniki, detajl slike D. Tintoretta (PMSMP, sedaj v piranski občinski palači)

Slika 78: Piranski Veliki svet. Strunjan, ž. c. Marijinega prikazanja (PMSMP)

razni drugi uradi, najbližji tudi po imenu sta t. i. cenilca za podeželje (*Stimadori di Campagna*), vendar so določen del obveznosti, ki so v srednjeveškem obdobju pripadale tržnim inšpektorjem in cenilcem (funkciji sta se že tedaj precej prepletali in dopolnjevali), kasneje prevzeli uradi, kot npr. trije poverjeniki za meso (*Tre deputati alle carni*), nadzornik za sadje (*Soprastante alli Frutti*), nadzornik za živež (*Proveditor sopra viveri*), poverjeniki za vino (*Deputati alli Vini*), dva tržna nadinšpektorja (*Due Sopragiusticieri*), poverjeniki za olje, sir in masti (*Deputati alle mascetarie*) in poverjeniki za rente (*Deputati alle rendite*). Tudi srednjeveški komunski nadzorniki (*proveditorum communis*) so v 18. stoletju razpoznavni v nekaterih drugih uradih, nedvomno so jim najbližji t. i. *Proveditori sopra Monasteri* in *Proveditori alla Fabrica*, vsekakor pa so izjemno pomembno vlogo z nazivom nadzornikov v novoveškem obdobju prevzeli t. i. *Proveditori alla Sanità* in kasneje še njim pridruženi posebni in večkrat le priložnostni urad *Aggiunti alla Sanità*, ki so bili zadolženi za zdravstveno-preventivno skrb za prebivalstvo, oblikovali pa so se v vsej beneški državi kot temeljni organi za organizacijo zdravstvene službe in preprečevanje razširjanja raznih bolezenskih epidemij.

Tudi sicer so večkrat raznim organom po potrebi imenovali še pomožne uradnike, tako so npr. šestim svetovalcem sindikov (*Consultori*), ki so bili očitno izvoljeni kar za dobo 4 let, leta 1790 imenovali še novih pet (*Consultori Provisionali*), s pojasnilom, da so regularno izvoljeni bolni ali odsotni, zato naj sindika ne bi mogla veljavno sklepati. Prav tako priložnostna funkcija sta bila dva sufragana, izvoljena septembra 1786, pomembna pa je bila vsekakor funkcija koprskega poslanca v Benetkah (*Nunzio stabile residente in Venezia*), ki naj bi pri osrednjih beneških oblasteh skrbel za interese koprskega komuna. Sprva je to dolžnost sporadično opravljal eden od koprskih sindikov, 22. avgusta 1790 pa so v koprskem Velikem svetu izvolili na to mesto posebnega uradnika.

Nekatere funkcije so bile vezane tudi na dosmrtno dobo ali do prostovoljnega odstopa posameznega uradnika; taka je bila dolžnost komunskega glasnika (*precones*), skrbnika za mestno fontano na trgu Muda (*Deputato alla Fontana*), mnogokrat se je v praksi ta običaj uveljavil tudi za komunskega zdravnika (*chirurgo*), čeprav ga je moral mestni svet vsaj formalno potrjevati vsaki dve leti, do leta 1670 pa je bila dosmrtna tudi funkcija t. i. koprskega kapetana Slovanov (*Capitaneus Sclavorum* ali *Capitano de Schiavi*), ki ga od tedaj kot enega najpomembnejših komunskih uradnikov vsako leto volijo izmed članov koprskega Velikega sveta.

Svojstveno vlogo v komunski upravi je še s srednjeveško tradicijo imel t. i. Žitni kolegij (*Collegio di Biave*), ki ga je v Kopru poleg podestata in kapitana kot predsednika sestavljalo še 12 članov, in sicer oba sindika, vsi štirje sodniki ter še šest članov, izvoljenih iz vrst mestnega plemstva. To je pravzaprav tisti organ, ki se ga v splošnih predstavitvah delovanja uprav srednjeveških mest z antično tradicijo največkrat označuje s terminom *Mali svet*, seveda v primerjavi z Velikim svetom (*Maggior Consiglio*), ki je dejansko deloval kot zakonodajna oblast v vseh omenjenih mestih, medtem ko Mali svet s tem poimenovanjem le redko ali ponekod sploh ne zasledimo v dokumentih. Žitni kolegij, ki ga poznajo v vseh beneških istrskih mestih oziroma trgih (slednja sta bila npr. Izola in Piran, medtem ko je imel Koper status mesta, ker je bil sedež škofije) z lokalno samoupravo, je bil torej izvršilni organ, t. i. Magistrat oziroma apelacijsko sodišče, v Kopru ustanovljeno leta 1584, pa najvišji sodni organ v deželi. Vsem trem, zakonodajni, izvršilni in sodni oblasti, je načeloval beneški podestat, koprski podestat in kapitan pa je bil torej vrhovni sodnik v deželi.

Žitni kolegij je bil poleg osnovne in izvirne zadolžitve preskrbe prebivalcev komuna z živili zadolžen še za delovanje drugih komunskih služb, predvsem pa za izvolitev uradnikov in predlaganje le-teh v potrditev mestnemu Velikemu svetu za obe osrednji komunski ustanovi, *Fontik* in *Monte di Pietà*.

Tako v spodnji tabeli, ki prinaša spisek koprskih komunskih uradnikov, izvoljenih v Velikem svetu med leti 1786 in 1790, poleg naštetih zasledimo še druge uradnike teh dveh ustanov, toda ker je prav za obdobje ob koncu 18. stoletja značilno, da so se na številnih področjih uradništva pojavljali raznovrstni problemi, ki bodo ponazorjeni tudi v nadaljevanju, v tabeli navedeni še zdaleč niso vsi uradniki teh dveh ustanov. V poseben sklop pa bi sodili še uradniki leta 1771 ustanovljenega t. i. Direktorija za reinvesticijo premoženja cerkvenih in ubožnih ustanov iz naslova donacij (*Offizio Direttorio ad Pias Causas*), ko so vse finančne operacije v beneški Istri s tem v zvezi morale potekati preko koprskega *Monte di Pietà*.

Tabela v prvem delu prikazuje tudi vrstni red posameznih uradnikov po pomembnosti, kot so jih vsakokrat volili v mestnem svetu, število uradnikov v posameznem uradu ter obdobje, za katerega so bili izvoljeni. Ob tem je potrebno poudariti, da večina ni smela zasedati še kake druge funkcije v času uradovanja v posameznem uradu ter da je bila vsaka funkcija pogojena še s t. i. kontumacem, torej z obdobjem, ko ista oseba ni smela zasedati iste funkcije, to pa je bila praviloma dvakratna doba trajanja posamezne funkcije.

Tabela: koprski uradniki, voljeni ali imenovani v Velikem svetu med 18. 4. 1786 in 22. 12. 1790.

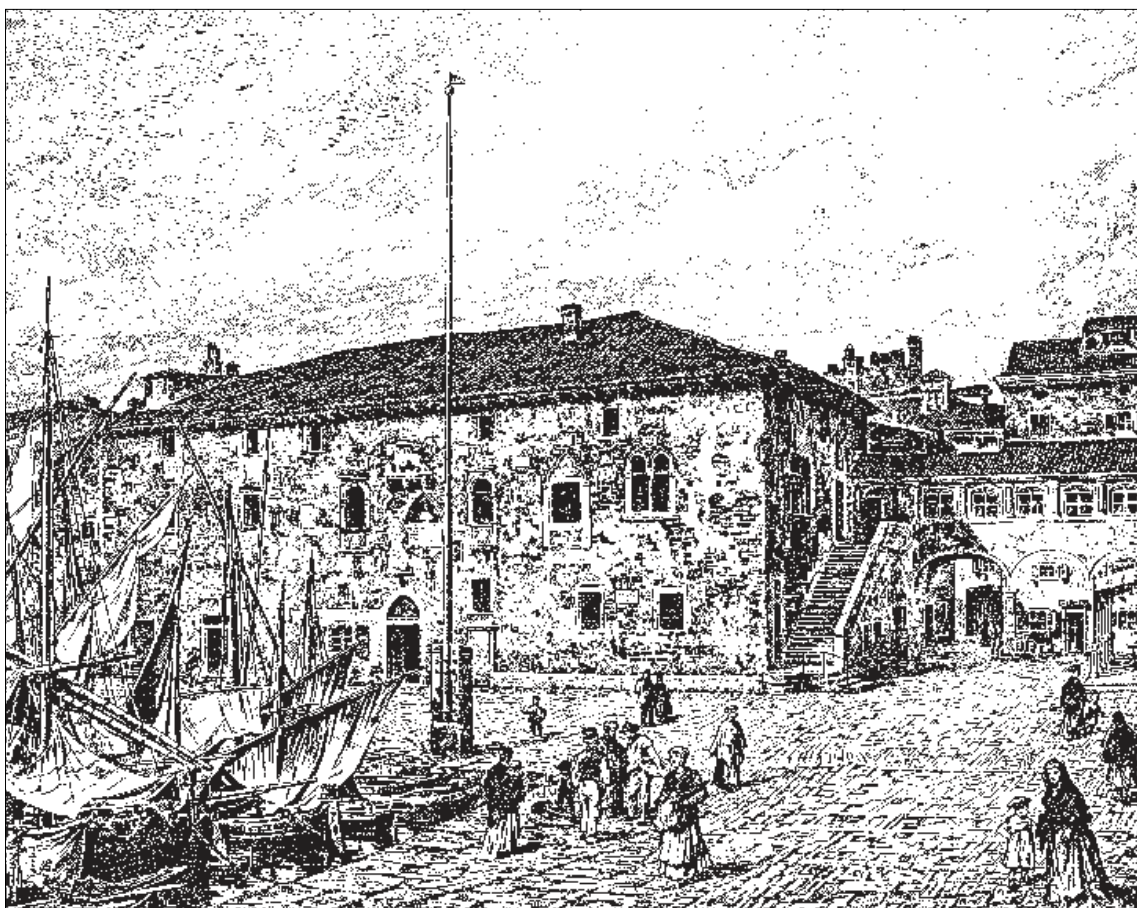
funkcija – urad	število uradnikov	doba uradovanja
Sindici	2	1 leto
Contraditor alle Parti e Conservator alle Leggi	1	1 leto
Cancellier del Sindicato	1	1 leto
Capitano de Schiavi	1	1 leto
Proveditori al Fontaco	3	4 mesece
Proveditori alla Sanità	3	4 mesece
Tre deputati alle carni	3	1 leto
Giudici (1/2/3/4)	4	4 mesece
Cancellier di Comun (5)	1	4 mesece
Soprastante alli Ponti (6/7)	2	4 mesece
Stimadori di Campagna (8/9)	2	4 mesece
Giustizieri (10/11/12/13)	4	4 mesece
Soprastante alli Frutti (14)	1	1 leto
Vicedomino (14)	2	1 leto
Giudici alli Danni dati	2	4 mesece
Consultori	6	4 leta
Consultori Provisionali	5	priložnostna
Proveditori alla Fabrica	2	določi podestat
Proveditori sopra Monasteri	2	določi podestat
Proveditor sopra viveri	2	4 mesece
Proveditor scontro in Fontaco	1	4 mesece
Fonticaro di Farina	1	1 leto
Cassiero di Formento in Fontaco	1	1 leto
Massaro di S. Monte	1	2 leti
Presidente del S. Monte	1	1 leto
Cancellier della Deput. ^{ne} ad Pias Causas nell'Ufficio Direttorio	1	1 leto
Avvocato Fiscale nell'Ufficio Direttorio ad Pias Causas	1	1 leto
Due Deputati alle Strade	2	neomejeno
Deputato alla Fontana	1	neomejeno
Deputati alle mascetarie	6	3 leta
Deputati alle rendite	3	3 leta
Deputati alli Vini	3	3 leta

funkcija – urad	število uradnikov	doba uradovanja
Regolatori alle Scritture Civili	2	2 leti
Chirurgo	1	2 leti
Sufragani	2	priložnostna
Due Sopragiusticiieri	2	1 leto
Aggiunti alla Sanità	3	priložnostna
Nunzio stabile residente in Venezia	1	1 leto

Najkrajša doba uradovanja je bila 4 mesece, najdaljša pa do 4 let. Za dolžnosti, ki so jih volili vsake 4 mesece (praviloma aprila, avgusta in decembra), se v zapisnikih mestnega sveta vselej pojavljajo tudi zaporedne številke od 1 do 14 pri posameznih uradih, kar še tedaj nakazuje, da so bile to regularne funkcije, izvirajoče še iz srednjeveškega obdobja; le pod zaporedno številko 14 se izmenjujejo volitve vicedominov in nadzornika za sadje (*Soprastante alli frutti*), s tem da je slednji izvoljen enkrat letno v aprilu, vicedomina pa eden avgusta, drugi decembra, tako da uradnika na tej enoletni funkciji svojega položaja ne zasedeta hkrati ter s tem ne trpi kontinuiteta v uradovanju. Tem sledijo drugi prej omenjeni uradniki. Kaže še omeniti, da sta bila v urad sodnikov za presojo povzročiteljev (praviloma poljske) škode (*Giudici alli Danni dati*) izvoljena dva izmed štirih sodnikov, načeloma kak mesec po izvolitvi za sodnike.

Od naštetih pglavitnih uradnikov, voljenih v mestnem svetu, le za opravljanje dolžnosti mestnega glasnika, skrbnika za mestno fontano ter za fontikarja za moko (*Fonticaro di Farina*) v mestnem Fontiku ni bilo obvezno, da je iz vrst mestnega plemstva; za slednjega je to veljalo šele po odloku beneškega senata iz leta 1760. Prav tako je zanimivo, da so ob ustanovitvi druge pomembne mestne finančno-socialne ustanove, *Monte di Pietà* leta 1550, zbornico te zastavljalnice, hranilnice in posojilnice sestavljali štirje predstavniki meščanov in štirje iz vrst ljudstva, kot je to določal prvi člen statuta, kar pa se kasneje ob ponovni ustanovitvi zastavljalnice leta 1608 ni zgodilo, kakor tudi ne ob ustanovitvi zastavljalnice v Piranu leta 1634, saj so vse funkcije prevzeli predstavniki mestnega plemstva.

Prav za Piran pa je od vseh istrskih mest morda najbolj značilno, da so si že zgodaj, vsaj od 16. stoletja dalje, premožnejši predstavniki iz vrst ljudstva prizadevali odločilneje vstopati in odločati pri upravljanju mesta in zasedanju uradniških položajev, vendar jim to do konca Beneške republike, razen redkih izjem pri manj pomembnih funkcijah, ni uspelo.

Slika 79: Piran, občinska palača, porušena leta 1877; levo mandrač, desno mestni Fontik in Monte di Pietà (Caprin, 1905)

Slika 80: Milje na litografiji iz 1820 (Caprin, 1905)

Medtem ko je Piran veljal za eno po dohodkih iz raznih dejavnosti najbogatejših istrskih mest, in so bili prav zato Pirančani še najbolj občutljivi do mestnih finančnih ustanov, pa so v Kopru kot osrednjem upravnem mestu v Istri predstavniki ljudstva v drugi polovici 18. stoletja merili kar na mesto sindika. Pred letom 1770 se je namreč vnel pravcati spor med mestnim plemstvom in pomembnejšimi predstavniki ljudstva, ki so zahtevali, da bi enega izmed dveh sindikov izvolili iz njihovih vrst, saj so se zaradi raznih gospodarskih dejavnosti po ekonomski lestvici povzpeli, po njihovem mnenju pa niso bili deležni temu ustrezne politične moči. Ta konflikt, ki je bil zaradi spremenjenih ekonomsko-socialnih razmer seveda bolj ali manj značilen za skoraj vse tedanje evropske dežele, se je z razsodbo beneškega senata leta 1770 končal neugodno za predstavnike koprskega ljudstva, je pa poleg preživetosti tedanjega sistema po eni strani opozarjal tudi na številne malverzacije vladajočega sloja, po drugi pa na še ne dovolj konsistentno in zainteresirano nastopanje širših ljudskih množic ali njihovih predstavnikov pri svojem uveljavljanju.

Če izvzamemo nekaj manjših fizičnih obračunov v Piranu in Rovinju, so se vsi ti spori reševali v glavnem po rednih legalnih sodnih procesih in v dolgotrajnih postopkih pred raznimi beneškimi uradi, z neznatnimi rezultati in morebitnim kaznovanjem najtežjih krivcev. Značilni zaključki teh pritožb so bili tudi številni začasni administrativni ukrepi, ki pa so jih tako eni kot drugi le za kratek čas tudi spoštovali, do pravih "socialnih bojov" pa sploh ni prihajalo.

Zatečeno stanje v Istri je v 19. in 20. stoletju, v duhu svobode in socialno-ekonomske enakosti, zlasti pa "prebujanja" evropskih nacionalnih "zavesti", predstavljalo že kar naravno podlago za nove konflikte, tokrat ne več med "gospodarjem in hlapcem", temveč med različnimi narodnimi skupnostmi in kulturami v mestih in na podeželju.

Jezikovna podoba Istre v 18. stoletju

Zapletena kolonizacijska zgodovina Istre je oblikovala raznovrstnost kulturnih vplivov in etničnih sprememb, ki so vplivali na nastanek razlik med jezikovno in narodnostno zavestjo istrskega prebivalstva. Migracije prebivalstva pa niso potekale zgolj s priseljevanjem, temveč so se godile tudi znotraj samega polotoka, v kar so jih silili predvsem ekonomski interesi.

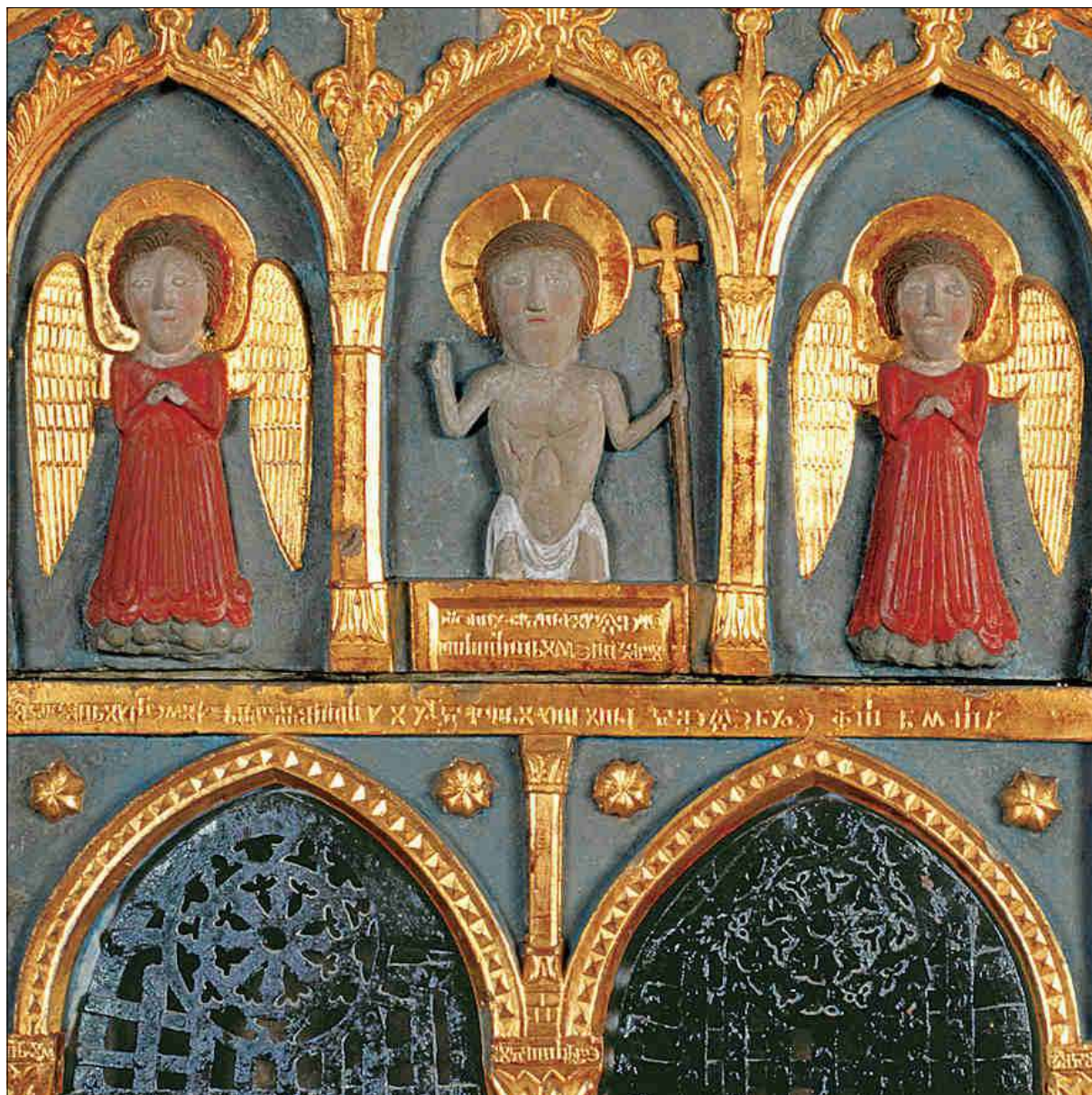
V stoletjih istrske zgodovine je veljalo, da so si z mestnimi službami prebivalci lahko pridobili uglednejši in premožnejši stan. S konstantnim zaposlovanjem nižjih mestnih služb, predvsem vojaških, ter z vključevanjem v trgovino in obrt so se prišleki s podeželja v mestih asimilirali z romanskim prebivalstvom, saj je bil v teh poklicih prevladujoč istrski romanski jezik, ki ga je tudi v zvezi z novimi kolonizacijskimi tokovi postopno zamenjala beneška italijanščina. Istrska romanščina kot člen loka dalmatinsko-retoromanskih govorov je do 19. stoletja skoraj izumrla; danes **istriotsko** govorijo (in tudi pišejo) nekateri le še v Balah, Fažani, Galežani, Rovinju, Šišanu in Vodnjanu, medtem ko sta postala nosilca genetično dveh prevladujočih najstarejših še živih istrskih jezikov slovenščina in hrvaščina; ta dva jezika sta na podeželju, kamor so se še v 18. stoletju priseljevali tudi iz italijanskih dežel, skoraj povsem prevladala.

Odločilni strukturni etnični zgodovinski rezultati modernega časa so se v Istri ustalili nekako od konca 17. stoletja naprej ter se v 18. stoletju, v obdobju konsolidacije razmer v deželi, oblikovali v tri poglobitve jezikovne skupnosti: hrvaško, italijansko in slovensko. Jezikovna pripadnost tedaj še ni pomenila narodne zavesti, temveč prej socialni status.

Postopoma se je razlika med jezikovno in narodnostno zavestjo prebivalstva manjšala, skladno z uveljavljanjem in krepitvijo moderne nacionalne zavesti od konca 18. stoletja naprej. Gotovo pa v istrskem prostoru šele 19. stoletje (in to šele njegova zadnja desetletja) pomeni čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest. Izraz etnične troedinosti se je uveljavil v spoznavanju etničnih mej posebej med Slovenci in Hrvati, medtem ko je bilo italijansko prebivalstvo bolj raztreseno po nekaterih mestih s tradicionalno romanskim značajem ter v nekaterih nepovezanih delih podeželja z večjim deležem italijanskega prebivalstva.

Slovansko bogoslužje in glagoljaši

Na skupno slovansko kulturo opozarjajo mnogi glagolski napisi tako v beneški kot avstrijski Istri, ki jih je v svojem monumentalnem delu popisal in ustrezno predstavil B. Fučić. V beneški Istri sta bili dve središči glagoljašev v okviru dalmatinsko-istrske province, in sicer v **Kopru** ter na **Božjem polju**

Slika 81: Kustodija iz Predloke, ž. c. Sv. Janeza Krstnika (Benko iz Sočeve, 1466) – detalj (PMK)

pri Vižinadi, kjer so samostan ustanovili leta 1536, medtem ko je bil koprski samostan manjših bratov tretjerednikov – glagoljašev ustanovljen leta 1467, sprva s sedežem v darovani hiši pri sv. Andreju v Bošedragi, kjer so kmalu zgradili cerkvico sv. Marije Magdalene, po letu 1530 pa v samostanu sv. Gregorja na Belvederju, kjer so domovali do ukinitve leta 1806. Žalostna je usoda tega samostana po 2. svetovni vojni, ko se je po letu 1958 moral kot edini spomenik slovanske kulture in dejavnosti v mestu umakniti vzpenjajočima se stolpnicama v središču mesta.

Ob razpustu samostana sv. Gregorja leta 1806 po odredbi francoske vlade se je zgubila tudi večina glagolskega pisnega bogastva iz samostanske dediščine; le nekaj ga je prišlo v koprski in tržaški arhiv oziroma v frančiškanski samostan sv. Ksaverija v Zagrebu. Po V. Štefaniću v Jugoslovanski akademiji v Zagrebu poleg brevirja iz leta 1688 hranijo tudi misal iz leta 1706 z rokopisno opombo z dne 26. maja 1734: "*Ovo je misal Mostira S(veto)ga Grgura u Kopru.*"

Manjši bratje tretjeredniki so bili že od nekdaj tesno povezani z glagolskim izročilom. Za benediktinci so se od 13. st. dalje iz Zadra širili po Dalmaciji, severnih jadranskih otokih in Istri ter kot uporabniki in zastopniki glagolske književnosti prispevali pomemben delež tudi k njeni ohranitvi in širitvi. Manjši bratje, pripadniki tretjega reda v samostanu sv. Gregorja v Kopru, ustanovljenem 1467 kot dar plemiča Franja de Spalatisa patru Martinu Novaku iz Zadra, so "gojili ilirski jezik", kakor navaja koprski škof Peter Morari leta 1633 v svojem poročilu Rimu. Kot "ilirski jezik" – ta oznaka je bila od 15. st. dalje zelo v rabi posebno na področju pod beneško oblastjo – je bila poimenovana stara cerkvena slovanščina hrvaške redakcije. V tem smislu je treba razumeti tudi v latinskih in italijanskih virih večkrat omenjane "črke sv. Hieronima", kar je povezano z legendo, po kateri sv. Hieronim iz Stridona velja za očeta glagolice.

O glagolici velja poudariti, da je to najstarejša slovanska pisava, ki jo je slovanskemu bogoslužju prilagodil njen sestavljavec Ciril. Po smrti svetih bratov se je glagolica (ki izvira iz glagola glagolati = govoriti) iz Moravskega prenesla v balkanske dežele, predvsem v Dalmacijo in na otok Krk. Konec 11. in v 12. stoletju jo že zasledimo v odročnih krajih Istre, v Humu in Roču. Po svoji renesansi v 14. stoletju pod vplivom čeških vladarjev pa se je ponovno s še večjim zagonom razširila po naših krajih v Dalmaciji in Istri; leta 1483 so tudi že natisnili prvo knjigo v glagolici, ki je nastala predvsem po zaslugi istrskih župnikov ali *popov*, *plovanov*, *žekanov*, kakor so se imenovali.

Benečani so spoštovali domači jezik Istranov in glagolice niso preganjali. Tako beneški dož Foscari 3. oktobra 1450 svojemu namestniku za Istro uka-

zuje, naj spoštuje običaje, navade in pravice slovanskih prebivalcev koprskega okraja, ki "so si izbrali svojim načelnikom in poglavarjem Luko Muzca iz Podpeči". Luka je, kakor njegov stanovski tovariš kapetan Slovanov Paskvale Ingaldeo v hrastovski cerkvi leta 1518, omenjen v župni cerkvi na napisu v glagolici leta 1461, ki se glasi:

· Č · U · M · A ·
VA VRIME POČTOVANOGA OCA I G(OSPO)D(I)NA G(OSPO)D(I)NA
ANT(O)NA GOPA BISK(U)PA I KN(E)ZA TRŽ(A)ČKOGA I
G(OSPO)D(I)NA PRE MIH(E)LA PLOVANA TE CR(I)KVE I PRE PA
VLA NEGA VIKARINA I KONEŠTABLA L(U)KEŽA S POTPE
ĆA I TONCA BRIDNA I PROČ(I)H DEŽELAN S TOI FARĚ MOIS'
TRI ÊKŠE I BENKO IS S(U)Č(E)RGE EZUS' VS(I)M P(O)MAGAI
AIMI'
ŠTĚF(A)N¹

Nekateri višji dušni pastirji pa so bolj nezaupljivo gledali na glagolico in jo večkrat poskušali utesniti. Tako je koprski škof Tomaž Stella leta 1565 ostro prepovedal krkavčanskemu župniku Pre Mihaelu brati sv. mašo v slovanskem jeziku. Toda še zdaleč niso bili vsi koprski škofi temu nenaklonjeni in oglejski cerkveni zbor je še leta 1596 dovolil, da smejo po Istri poleg latinskega uporabljati tudi slovanski ritual. Leta 1623 pa koprski škof Hieronim Rusca poroča papeževemu nunciju v Benetkah, "da na deželi zunaj mesta biva slovanski narod s slovanskimi duhovniki, ki v domačem jeziku sv. mašo bero, kar se trpi, da se ustreže 'divjaštvu' takih ljudi, ki bi drugače ne vzdrževali duhovnikov, a so vendar dobri in pošteni kristjani".

Manjši bratje tretjeredniki iz gregoritskega samostana v Kopru so bili namreč še najbolj primerni za prevzem dušnopastirskih dolžnosti v slovanskih farah, kajti slovanskih duhovnikov je primanjkovalo. Tako koprski škof Frančišek Zeno leta 1661 z bolečino opozarja na pomanjkanje duhovnikov, ki bi obvladali ilirski jezik. Tudi iz škofu poslane prošnje 14. maja 1653 za dispenco zaradi predčasne posvetitve v duhovniški stan je razvidno pomanjkanje slovanskih duhovnikov. Bernardo Mihić, gvardijan in provincial gregoritskega

¹ 1461. Va vrime počtovanoga oca i gospodina, gospodina Antona Gopa, biskupa i kneza tržačkoga i gospodina pre Mihela, plovana te crikve i pre Pavla njega vikarina i koneštabela Lukeža s Potpeća i Tonca Bridna i pročih deželan s toj fare. Mojstri Jakše i Benko is Sučerge. Jezus vsim pomagaj, [amen]. Štefan.

samostana, v njej izrecno poudarja "veliko pomanjkanje duhovnikov v naši cerkveni provinci". Ta prošnja, napisana v kurzivni glagolici, je obenem tudi živ dokaz, da je bila glagolska književnost v rabi ne samo v liturgiji, ampak tudi v vsakdanjem življenju. Gledano z lingvističnega vidika gre v takih dokumentih, kakor tudi splošno pri glagolskih napisih, za tedaj v Dalmaciji govoreno hrvaščino čakavskega, pretežno ikavskega narečja, ki v leksiki kaže več romanskih potez, v katero se je pa na slovenskih tleh vrnilo le nekaj redkih slovenizmov.

Da glagolsko pismenstvo zunaj samostana sv. Gregorja ni bilo v rabi samo za liturgične namene, ampak tudi v javnem življenju, se jasno kaže na primeru iz Krkavč. Tu je škof Zeno maja 1661 ob veliki vizitaciji v koprski škofiji našel tri slovanske mašne knjige in le eno latinsko – še en slovanski misal so našli v Kortah nad Izolo – in 30 let kasneje je škof Naldini župniku ukazal, naj cerkvene matične knjige, ki jih je dotlej dosledno pisal v slovanščini, dalje piše v italijanščini. Kakor se je izkazalo, brez uspeha, kajti matične knjige so do leta 1706 pisali v glagolici; zvezke iz let 1675–1688, ki sta jih pisala Mikula Smilović in Matija Svesić, zelo verjetno prav tako manjša brata tretjerednika, še danes hranijo v župnijskem arhivu v Krkavčah.

Precej natančne podatke o razširjenosti glagolice najdemo tudi v poročilih istrskih škofov. Tako koprski škof Hieronim Rusca 20. februarja 1623 piše nunciju na Dunaju: "V vaseh, kjer prebivajo Slovani, je nekaj duhovnikov tega naroda in tega jezika, ki sveto mašo in obredne molitve berejo v tem jeziku in v pisavi sv. Hieronima ... Duhovniki pridigajo krščansko vero in živijo po katoliških načelih, in vidi se, da imajo pri tem velike uspehe." In leta 1633 škof Morari sporoča v Rim: "15 far ima dušne pastirje, ki so vsi pobožni. Povečini govorijo ilirski jezik in tudi mašo berejo v tem jeziku." Po nekem vatikanskem viru iz leta 1626 je v seznamu cerkva, kjer opravljajo službo božjo v ilirskem jeziku in uporabljajo črkopis sv. Hieronima, naveden velik del istrskih škofij, saj celo v tržaški škofiji rokopisi iz dolinske fare kakor tudi napisi v Miljah, Kontovelu in v cerkvi sv. Ivana v Devinu pričajo o tamkajšnji razširjenosti glagolske pisave.

Vendar je glagolskih napisov, potem ko so v svoji pogostnosti v 16. st. dosegli nekak vrh, na splošno v 17. st. občutno manj. Glagolski napisi se torej časovno in jezikovno vključujejo v okvir glagolske književnosti v Istri, kakor je načrtan na osnovi zgodovinskih virov in napisnih ter rokopisnih spomenikov, in s svojo povezanostjo s krajem nastanka avtentično pričajo o razširjenosti vsakdanje rabe glagolskega pismenstva v 16., 17. in 18. stoletju.

Seveda je bilo to povezano tudi z razširjenostjo slovanskega prebivalstva. Zato ni čudno, da se koprski škof Pavel Naldini že nekaj let po nastopu svoje službe zave pravega pomena bogoslužja v slovanskem jeziku v koprski škofiji. Na več mestih svojega *Cerkvenega krajepisa* (1700) se navdušuje nad vizijo italijansko-slovanskega bratstva v koprski cerkvi: "Zmagoviti Bog lepo dokazuje, da mu je draga naklonjenost obeh narodov: Italijane oskrbuje s častitljivimi duhovniki, da jim ponujajo pobožne molitve, zveličavne zakramente in sve-to mašo v latinščini ter vernike v moralnih pridigah poučujejo v italijanščini, Slovanom pa dopušča (morda celo z večjimi privilegiji) svete duhovnike, ki v njihovem rodnem slovanskem jeziku ne skrbijo le za pridige, temveč tudi za molitve, maše, zakramente in vse, kar si lahko kot dobri verniki zaželi. O, kako močna je vez človeka z maternim jezikom in kako močno vpliva na srce beseda, izrečena v njem! Srečna koprška Cerkev, ki v čaščenju Boga združuje pobožne vernike tako različnih narodov."

Koprskemu škofu Pavlu Naldiniju pa gre pripisati še eno veliko zaslugo za razvoj slovanskega bogoslužja v Istri. Že v letih od 1691 do 1705 je večkrat omenjal, da je nujno potrebno semenišče za študij bogoslovcev, ki bi obvladali slovanski jezik, in da je že večkrat manjše brate tretjerednike zadolžil za poučevanje ljudstva v verskih naukih. Za časa njegovega škofovanja so tako leta 1710 v Kopru ustanovili *Ilirsko semenišče*, ki je nepretrgoma delovalo celih 108 let.

Odzivi na to dejanje so bili nedvomno mnogovrstni, toda večinoma pozitivni. Tako koprška sodna odposlanca Jakob Manzini in Inocent Gavardo leta 1788 izjavljata, "... da spoštovani manjši bratje tretjeredniki, imenovani glagoljaši, zelo hvalno in predano skrbijo za dušno službo tako teh koprskih Slovanov kakor onih narodne vojske ... in za bolne v državnih temnicah; vse preveč so potrebni in koristni kot dušni pastirji zaradi staroslovanščine". In še leta 1785 je dal koprski škof Avguštin Brutti natisniti slovenski katekizem *Dottrina Cristiana*.

Navedeno pa nedvomno ni bilo neznano niti predhodnim generacijam, saj lahko prav delovanje vélikega reformatorja, Koprčana Petra Pavla Vergerija mlajšega (1498–1565), pripišemo tudi dejstvu, da je poznal večetnično strukturo Istre in se zato zavedal, kako pomembno je bogoslužje v maternem jeziku, tako da je njegov bistven vpliv na Primoža Trubarja ovrednoten tudi z vidika razvoja slovenskega knjižnega jezika.

Večetničnost istrskega prostora je bila verjetno eden pomembnih dejavnikov, da je imelo reformacijsko gibanje na istrskem polotoku tolikšno vlogo

Slika 82: Zemljevid koprške škofije Pavla Naldinija (Naldini, 2001)

ter je z izstopajočimi posamezniki (Štefan Konzul, Matija Vlačić, Anton Dalmatin) bistveno vplivalo na razvoj tega gibanja v širšem, zlasti južnoslovenskem svetu. Nedvomno pa je na ta spoznanja pomembno vplival tudi razvoj šolstva, znanosti in kulture, ki je v istrskem prostoru pustil pomembne sledi iz preteklosti.

Šolstvo, znanost in kultura

Kratek vpogled v zgodovino šolstva, znanosti in kulture v Istri pa nam lahko vsaj v grobih obrisih odgovori tudi na vprašanje, zakaj so bila zlasti obalna istrska mesta z občega vidika družbenega razvoja v srednjem in novem veku precej pred marsikatero sosednjo deželo.

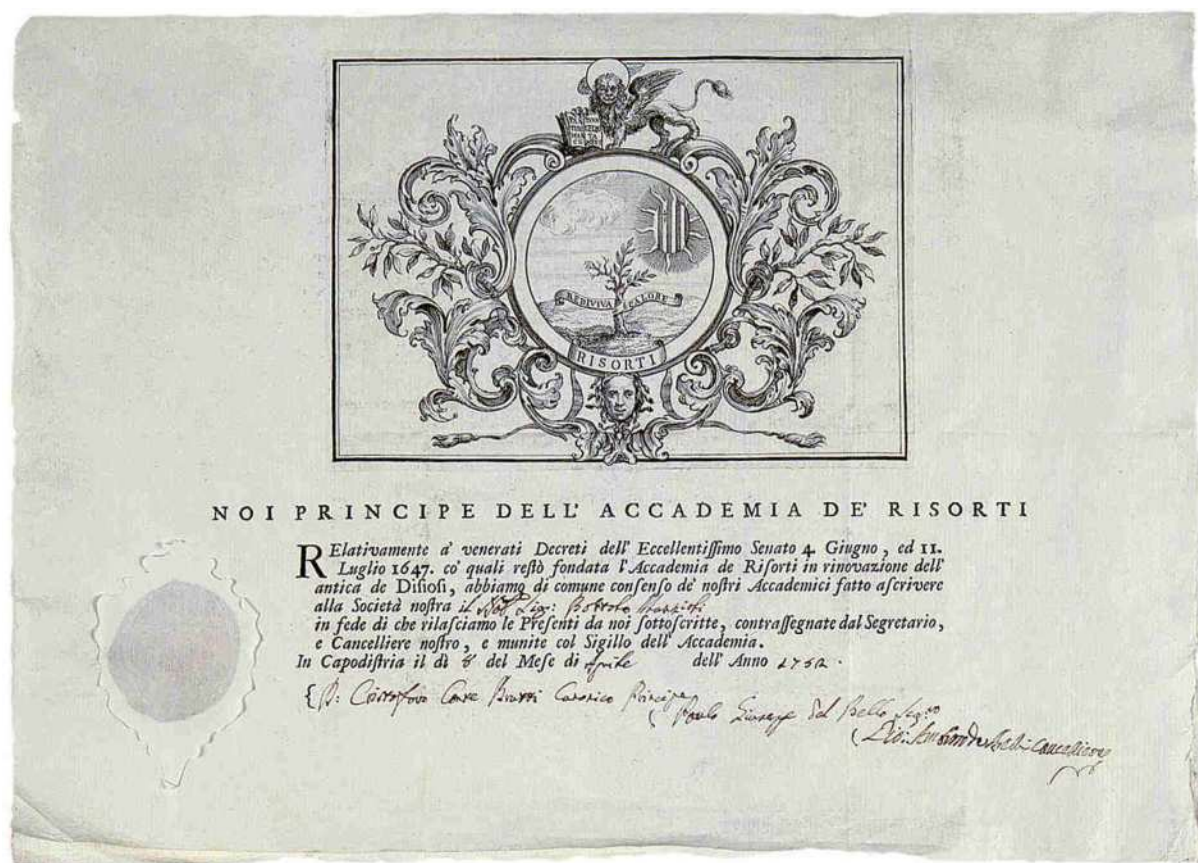
Kot ugotavlja Vlado Schmidt, avtor vsekakor ene najpopolnejših in najobsežnejših del o zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem, so prve izpričane šole stolne šole, višje šole na sedežih škofij. Te na današnjem slovenskem ozemlju nedvomno prednjačijo prav v slovenskih obmorskih mestih, v Kopru, Izoli in Piranu, saj je že v listini koprške škofije iz leta 1186 izpričan neki Bonifacius, *magister scholarum*, leta 1216 pa Joanes, *magister scholarum* in kanonik koprške škofije, v Izoli leta 1212 Peter, šolski in korni mojster (*magister scole ac chori*), v Piranu pa leta 1216 Dominik, *magister scholarum*, eden izmed klerikov piranske cerkve. Smemo soditi, da so to bili učitelji ali vodje **stolne oziroma župnijske šole** in da so te dejavnosti opravljali že pred navedenimi leti, vendar za njih nimamo ohranjenih dokumentov.

Do nastanka izobraževalnih potreb meščanstva je duhovščina šolala otroke predvsem zaradi onstranskih smotrov, ne pa toliko, da bi bolje opravljali posvetne naloge. Z nastankom meščanstva pa se je smoter šolanja bistveno spremenil: šolo pričnejo obiskovati otroci tudi zaradi praktičnih, življenjskih nalog. Osamosvajanje meščanov od cerkvenega šolstva pa je imelo pestre oblike. Ena prvih je bila v tem, da so neposredno najeli in plačevali učitelja in tako pomagali k nastanku **privatne šole** v mestu. Že pred tem je plemstvo najemalo za svoje otroke, za dečke in tudi za deklice, domače učitelje, ki so zahajali na dom ali celo kar stanovali pri družini svojega gojenca. To so si mogli privoščiti le najpremožnejši meščani. Ceneje je bilo, da jih je več plačevalo istega učitelja in mu pošiljalo otroke k skupinskemu pouku. Primeri te

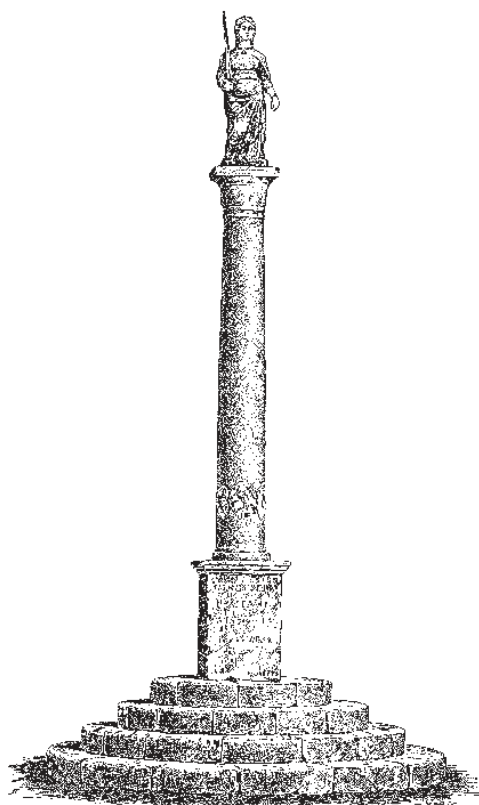
vrste so znani iz severnoistrskih mest že v začetku 13. stoletja. V Izoli je že leta 1210 poučeval od staršev direktno plačani Petrus, *magister scholae*, branje in pisanje, računstvo ter osnove pravnih in komercialnih ved; za Poreč imamo npr. tak podatek iz leta 1216, za Novigrad pa iz leta 1230. Take vsebine pouka cerkvene šole niso imele v svojem programu.

Privatne šole, ki so imele sprva napredno vlogo, ker so prispevale k posvetnemu značaju šolskega pouka, so delale v slabih pogojih, tako da se jih je pozneje po pravici oprijelo ime "zakotne šole", so pa precej pomagale pri nastajanju **mestnih šol**, za katere je glavna značilnost, da jih upravlja mesto in jih torej tudi plačuje. Če uporabimo ta kriterij, lahko ugotovimo, da je bilo največ mestnih šol prav v mestih ob morju, saj jih je zahteval razvoj trgovine. To je tudi sicer razumljivo, saj je bila tu tradicija antičnega mestnega šolstva kljub prekinitvi še najbolj živa, zaradi bližine severnoitalijanskih univerz pa tudi ni bilo težko dobiti svetnih učnih moči. Vsaj že proti koncu 13. stoletja so tu hotela mesta poudariti svojo samostojnost in veljavo tudi tako, da so med seboj tekmovala, katero bo imelo boljšo šolo in boljšega učitelja, zato so učitelje tudi dobro plačevali. V tej zvezi je v Piranu omenjen leta 1290 Albertinus, *rector et professor scholarum*, ki ga je plačeval komun, iz mestne blagajne pa je bil v Kopru plačan učitelj že leta 1278, v Puli 1348, Motovunu 1372, Miljah 1374, Vižinadi 1376, v Izoli 1419 itd.; pri slednji je zanimivo, da je tedanji učitelj Benedictus de Astulfis iz Pule, *rector et magister scholarum*, prejemal od komuna plačo v višini 60 zlatih ducatov letno, vendar so učenci morali mestu plačevati šolnino: kdor je obiskoval le gramatiko, en dukat letno, dva dukata pa, kdor je obiskoval še latinščino v prvem, drugem in tretjem letniku. Z učiteljem so to pogodbo sklenili za 3 leta, v uk pa je moral sprejeti vsakogar, ki si je to seveda lahko privoščil. Za Koper pa je po podatkih iz leta 1423 značilno, da je dobival od Benečanov letni prispevek za vzdrževanje šole in za plačevanje učiteljev ter da so poleg gramatike in latinščine poučevali še retoriko. V drugih slovenskih krajih so mestne šole izpričane šele v drugi polovici 15. stoletja (Maribor 1452, Celje 1460).

Druga polovica 15. stoletja pa je že čas, ko v duhu renesanse in humanizma začenjajo po zgledu italijanskih akademij v istrskih obalnih mestih nastajati prve akademije, najprej v Kopru leta 1478 t. i. *Compagnia della Calza*, nato *Accademia dei Desiosi* (1553–54), pa *Accademia Palladiana* (1567–1637) v 16. stoletju. Po krajšem predahu nastane leta 1647 v Kopru *Accademia dei Risorti*, že leta 1612 pa je bilo ustanovljeno Semenišče, ki se je leta 1675 preoblikovalo v *Collegio dei Nobili*, višjo šolo za vzgojo in izobraževanje domačih plemiških

Slika 83: Dokument o članstvu v koprski Akademiji Preporodovcev (SI PAK KP, Manzuoli)

Slika 84: Koper, renesančni kip Pravice na sramotilnem stebru na trgu Brolo (danes del v PMK) (Caprin, 1905)

sinov; postala je pravo kulturno in intelektualno žarišče, saj je vanjo zahajala plemiška mladina ne le iz Istre, temveč tudi iz Dalmacije in drugih dežel. Bila je najodličnejša šola v celotni beneški Istri do propada Beneške republike in edina, ki je lahko konkurirala jezuitskim kolegijem po Italiji in Avstriji. Kratko je okoli leta 1698 delovala tudi *Accademia dei Divertiti*, ki so jo verjetno ustanovili mladi študentje koprskega Collegia, v letih 1739–42 ter 1763–67 pa je v Kopru delovala še *Accademia degli Operosi*. Konec 17. stoletja tudi v Piranu ustanovijo *Accademio dei Virtuosi*, ko pa ta preneha z delovanjem leta 1706, ustanovijo *Accademio degli Intricati*. Edina tovrstna ustanova izven današnje slovenske Istre je bila leta 1762 ustanovljena *Accademia degli Intraprendenti* v Rovinju.

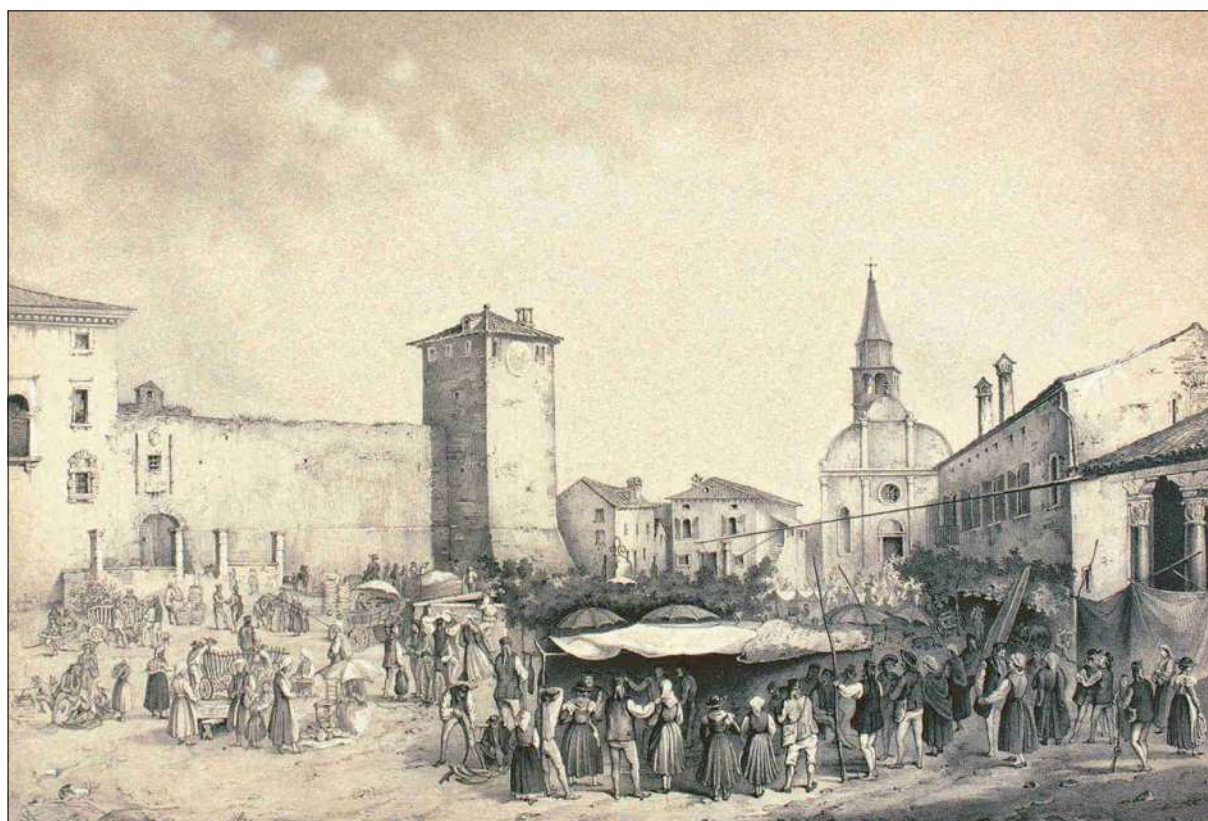
Ne le da so istrska mesta krepko prednjačila pred ustanavljanjem akademij v ostalem slovenskem oz. hrvaškem prostoru (npr. ljubljanska *Academia operosorum* ust. 1693), temveč so premogla tudi osebe, kot je bil Peter Pavel Vergerij starejši (1370–1444), eden poglavitnih svetovnih teoretikov pedagogike, ki je nedvomno postavil mnoge poglavitne osnove in izhodišča sodobnim pedagoškim procesom, ukvarjal pa se je še s humanističnim gledališčem, filozofijo, zgodovino in politiko. Med številnimi deli je zapustil tudi kratek opis in zgodovino Kopra *De situ urbis Justinopolitanae*. Med vélika imena 15. stoletja pa nedvomno lahko štejemo tudi Koprčana Giovannija de Albertisa (ok. 1400–1488), profesorja medicine na Univerzi v Padovi, ki je za cesarja Friderika III. napisal enega od tedanjih najboljših traktatov o kugi. Tesno so bili z akademijami povezani zlasti koprski humanisti v 16. stoletju, od Petra Pavla Vergerija mlajšega do Girolama Muzia, še bolj pa v 17. stoletju, ko je prva desetletja delovanja Palladie zaznamoval svetovno znameniti koprski zdravnik in znanstvenik Santorio Santorio, h kateremu pa moramo prišteti vsaj še Nicoloja Manzuolija, ki je leta 1611 izdal svoje znamenito delo *Nova descrizione della Provintia dell'Istria*. Humanističnemu domoznanstvu se je v drugi polovici 17. stoletja predajal tudi koprski zdravnik in akademik Prospero Petronio, med tedanje odlične učitelje in znanstvenike, člane Accademie dei Risorti, pa je potrebno prišteti vsaj še Aurelija de Bellija, učitelja retorike, ter filozofa in zdravnika Girolama Vergerija, ki je kot redni profesor leta 1665 prevzel medicinsko katedro v Padovi. Z Univerzo v Padovi, koprskim Kolegijem in Akademijami pa je bil tesno povezan tudi Gian Rinaldo Carli, znanstvenik, književnik, zgodovinar in ekonomist, eden poglavitnih enciklopedistov 18. stoletja, ki je za istrsko zgodovino in kulturo pustil najgloblje sledi v svojem delu *Delle antichità italiane*.

Tudi renesančna umetnost je v Istri, še posebno pa v Kopru, pustila mnogo sledov. Vse do danes so se v številnih cerkvah, zlasti pa v stolnici in muzejski pinakoteki, ohranila sijajna slikarska in kiparska dela Vittoreja in Benedetta Carpaccia, Gerolama Santacroceja, Tiziana Aspettija, Girolama Campagne in mnogih drugih. Na pragu baroka srečamo v Kopru zadrškega slikarja Zorzija Venturo, ki je postal osrednja osebnost manieristično usmerjenega slikarstva na prehodu med 16. in 17. stoletjem, medtem ko je prvo polovico 17. stoletja v istrskih mestih zaznamovala delavnica Palme ml. in Jacopa Tintoretta, kasneje pa še Paola Veroneseja. Ob izzvenevanju baročne dobe, ki je tudi na glasbenem področju pustila vrsto sledov (omeniti gre predvsem koprškega organista in komponista Antonia Tarsie), sta začela v Kopru postopno upadati ustvarjalni zagon in kvaliteta. Kljub temu je bilo baročno obdobje glede na težke gospodarske in socialne razmere še vedno dovolj razgibano in ustvarjalno, da ga lahko primerjamo z obdobjem humanizma in renesanse.

Poudariti velja, da so naštetih istrski veljaki po silno subjektivnem kriteriju le redki pomembni izbranci, s katerimi se lahko istrska zgodovina pohvali, kar mdr. morda še najbolje ponazarja tehtno delo Francesca Semija (1991). Dejstvo pa je, da je tedanje kulturno delovanje v občem pomenu seveda temeljilo na romanskih osnovah; tako so tudi v navedenih šolah in akademijah poučevali sprva v latinščini, kasneje v italijanščini. Zato je bila leta 1710 na pobudo koprškega škofa Pavla Naldinija že omenjena ustanovitev semenišča, kjer so začeli poučevati v slovenskem oziroma tedanjem slovanskem dialektu, še toliko večjega pomena za slovansko kulturo v Istri, čeprav lahko z verjetnostjo trdimo, da so vsaj v verski vzgoji otroke poučevali tudi v slovenščini, saj je konec 16. stoletja koprška škofijska sinoda zahtevala, da morajo župniki ob praznikih popoldne poučevati otroke v cerkvi krščanski nauk, kar naj store tudi kurati po vaseh. V začetku 17. stoletja je Alasia, italijanski redovnik v Devinu, določil katehetom slovenske molitvene obrazce, ki naj jih na prižnici vsako nedeljo ponavljajo, da bi se jih otroci naučili na pamet. Da so jih s pridom uporabljali tudi na podeželju koprške škofije, priča večkratna namera nekaterih koprških škofov, da bi povsod zapovedali le latinsko oziroma italijansko bogoslužje, kar pa jim je uspevalo le za kratek čas.

Slika 85: Piran, konec 16. stoletja, izrez iz slike Domenica Tintoretta, *Piranski mestni očetje* (PMSMP)

Slika 86: Svetvinčenat (Tischbein, 1842)

Cerkvenoupravne reforme pred koncem Beneške republike (1797)

Medtem ko so se v avstrijskih deželah od srede 18. stoletja dalje izvajale številne upravne reforme, je bila beneška Istra še pred Napoleonovimi vojskami deležna le državno-cerkvenih reform cesarja Jožefa II. Cesar je poskušal uskladiti cerkveno razdelitev z upravno, torej tudi z državnimi mejami.

Po ukinitvi pičenske škofije v Istri leta 1788 so njeno območje skupaj z dekanijo Pazin iz poreške škofije in dekanijama Kršan ter Kastav iz pulske škofije združili s tržaško škofijo, zato pa dekanijo Buzet vključili v poreško, Milje v koprsko in Umag v škofijo Novigrad. Na ta način so želeli doseči, da bi se jurisdikcija tržaške škofije razprostirala ne le nad mestom Trst, temveč nad vsem avstrijskim delom Istre.

Novo oblikovanje tržaških škofijskih meja se je nadaljevalo, ko so tej škofiji 1828. dodelili ukinjeno škofijo Novigrad in ji pridružili koprsko škofijo (zato so jo od 1830 imenovali tržaško-koprska škofija). Koprski škofijski sedež ni bil zaseden že od leta 1810. Leta 1830 so Buzet spet dodelili tržaški škofiji.

Taka pestrost družbenih odnosov v Istri je bila značilna za kulturno izredno razgibano 18. stoletje, ki pa je bilo po vojaških in človeških tragedijah manj burno ter po gospodarskih vsaj nekoliko uspešnejše od prejšnjih dveh. Ravno to stoletje lahko šteujemo kot najbolj povezujoče in tudi identifikacijsko, saj so izredno napredni kulturniki v Istri že v renesansi in nato z reformacijo ter razsvetljenstvom pripomogli k splošnemu dvigu kulturne in miselne ravni prebivalstva, ki je s ponovnimi spremembami na koncu 18. stoletja, tako usodnimi za stare režime, zakoračilo v še bolj razgibane tokove 19. stoletja.

DOBA MEŠČANSKIH REVOLUCIJ

- **Istra v času Napoleonovih osvajanj**
- **Prvo avstrijsko obdobje v Istri**
- **Napoleonovo Kraljestvo Italija (1805–1809) v Istri**
- **Ilirske province (1809–1813)**
- **Drugo avstrijsko obdobje v Istri**
- **Upravna ureditev po revoluciji 1848. do druge svetovne vojne**

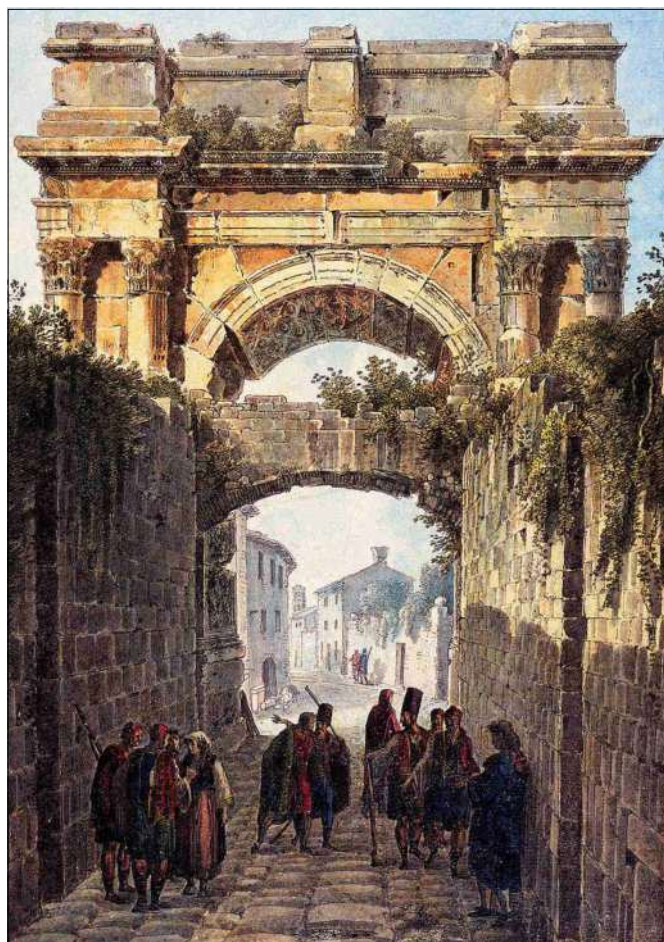
DOBA MEŠČANSKIH REVOLUCIJ

Istra v času Napoleonovih osvajanj

Francoska meščanska revolucija in njen produkt Napoleon sta na marsikaterem področju v koreninah spremenila družbeno življenje. Z nekaterimi pravimi in navideznimi zmagami se je Napoleon v Franciji utrdil na oblasti ter začel s svojimi zmagovitimi pohodi po Evropi. Prvi večji cilj so mu bile vojaško slabotne, zato pa trgovsko bogate države italskega polotoka. S spretno diplomacijo je uspel pregovoriti Avstrijce, s katerimi je 18. aprila 1797 v Leobnu sklenil tajni delitveni sporazum, ki je Avstrijcem dovolil zasedbo beneške Istre; z mirom v Campoformiju, ki je pomenil tudi dokončni propad Beneške republike, je bila Avstriji priznana oblast nad temi kraji.

Prvo avstrijsko obdobje v Istri

Nova oblast sprva ni spreminjala zatečene ureditve, le oblast nekdanjih beneških mestnih načelnikov (podestatov) je prenesla na posebne, imenovane, kasneje pa izbrane mestne organe. Avstrijci so leta 1797 v Kopru ustanovili začasno vlado (magistrat) za ozemlje bivše beneške Istre; na čelu magistrata je bil predsednik, ki je bil, tako kot v beneški dobi, tudi predsednik drugostopenjskega apelacijskega sodišča. Velika sprememba pa je bila v tem, da je nova oblast izenačila ljudstvo in plemiče v meščanskih pravicah; druga večja sprememba se je izvršila na področju administrativne razdelitve ozemlja: več bivših beneških mestnih komunov je, ne da bi spreminjala njihov obseg, združila v večje upravne enote – okrožja. Do leta 1805 so bila v Istri

Slika 87: Pulski oboroženci pred slavolokom Sergijcev v Puli, imenovanim Porta Aurea, z delom tamkajšnjega mestnega obzidja (Cassas, 1782)

Slika 88: Napoleonov slavnostni prihod v Benetke (Šumrada, 2006)

naslednja okrožja: Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Pula, Labin in Buzet, kjer so bila tudi prvostopenjska civilna sodišča.

Že leta 1803 so za notranjeavstrijske dežele že tretjič uvedli sistem **gubernijev**, prvič pa je bil ustanovljen združeni tržaško-istrski gubernij v Trstu. Koper je postal sedež istrskega okrožnega glavarstva, sedež drugostopenjskega sodišča pa so prenesli v Celovec. Avstrijska Istra, imenovana tudi Pazinska grofija, je bila kot okrožni komisariat priključena postojnskemu glavarstvu in ljubljanskemu guberniju, ki je obsegal kranjsko in goriško deželno glavarstvo.

Francosko-avstrijske vojne, ki so sledile, so imele bistvene posledice za gubernije, ker je morala Avstrija odstopiti ozemlja. Na podlagi miru v Bratislavi (dec. 1805) se je zmanjšal tržaški gubernij za bivšo beneško Istro, ki so jo priključili Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu.

Napoleonovo Kraljestvo Italija (1805–1809) v Istri

"Nikoli in nikjer nisem videl dostojnejše narodne straže, lahko sem jo primerjal z linijskimi četami. Z ljudmi se lahko naredi, kar se želi. Pomemben je le način, kako postopati; če ne uspemo, je napaka pri oblasti. V Rovinju sem srečal mladega duhovnika, ki kot da bi obžaloval, da se je zaobljubil. Vprašal sem ga, zakaj je izbral ta poklic, pa mi odgovori: 'Na žalost, gospod maršal, ideje se s časom spreminjajo: nekoč so vsi želeli postati duhovniki, kot danes želi vsak postati pripadnik narodne straže', " je v spominih na svojo prisotnost v Istri zapisal maršal Marmont.

Čeprav je bil Marmont v svojih spominih večkrat tudi kritičen do Napoleona, veje iz njegovih tekstov opisani optimizem in navdušenje nad Napoleonovo vojsko v času zasedbe Istre in vse vzhodnojadranske obale. Vendar je na tem mestu vmesno vprašanje, ali morebiti želi Marmont prikazati le obdobje svoje oziroma francoske vladavine v najlepši luči, predvsem v primerjavi s prejšnjimi oblastmi, Beneško republiko in kratkotrajno habsburško epizodo, ali pa so Istrani morebiti res bili tako navdušeni nad francosko prisotnostjo.

Na podlagi miru v Bratislavi 26. decembra 1805 je bivša beneška Istra prišla v okvir Italijanskega kraljestva do ustanovitve Ilirskih provinc leta 1809. Po uradni priključitvi nekdanje beneške Istre Italijanskemu kraljestvu, 9. maja 1806, je v njej zavladovala nova zakonodaja z Napoleonovim zakonikom (*Code*

Napoleon), ki je med drugim ukinil tudi beneške mestne statute, v Kopru pa je ponovno nastal sedež najvišjega deželnega sodišča. Svoje mesto dobijo tu civilni sodnik, finančni intendant in predstavnik policije ter prvostopenjsko in drugostopenjsko sodišče. Vsa druga sodišča, razen poreškega, se ukinejo, vrhovne sodbe pa se prenesejo v Milan, prestolnico Kraljevine Italije, v kateri je bila Istra ena od 21 pokrajin (departmajev). Na čelo te province je bil postavljen prefekt Angelo Calafati.

Kljub uvedbi Napoleonovega zakonika (1. maj 1806) pa sta v beneški Istri do uradne ukinitve Avstrijskega kazenskega zakonika jeseni 1807 še ostala v veljavi avstrijski kazenski zakonik in civilni ter kazenski postopek; še vse leto 1806 so se ohranile pri življenju tudi stare oblastne strukture.

Do notranje teritorialne ureditve Istrskega departmaja je prišlo šele spomladi 1807, ustrezeni dekret o tem pa je Napoleon podpisal decembra istega leta. Nekdanjo beneško Istro so tako razdelili na dva distrikta: koprskega, ki se je raztezal od Miljskih hribov do Limskega kanala, in rovinjskega, ki je zajemal vse ostalo ozemlje južno od njega. Distrikta sta se delila na 7 kantonov (Koper, Piran, Buzet, Poreč, Vodnjan, Rovinj in Labin), ki so v veliki meri ustrezali okrajem iz avstrijskega obdobja. Kantoni so bili nadalje razdeljeni na 22 občin, ki so po novem vključevale tudi fevdalna gospostva, katerim je novi režim odvzel njihov fevdalni značaj; ukinjeno je bilo patrimonialno sodstvo, mesta, trgi in gospostva pa niso več predstavljali upravno-vojaških in sodnih središč oblasti, temveč samo teritorialne enote v uniformiranem upravnem sistemu. Na čelu vsake občine je bil občinski načelnik (*maire*), ki mu je pri upravljanju pomagal posebni svet (*detti anche Savi*), na čelu vaških občin pa so bili *župani* oziroma *merigi*. Leta 1808 je Napoleon Istro povzdignil v vojvodino, za istrskega vojvodo imenoval maršala Bessierja ter mu odredil petnajsti del vseh javnih prihodkov v Istri, kasneje pa mu je namenil 100.000 frankov letnega dohodka.

V koprskem distriktu so bili štirje kantoni in petnajst občin. V koprskem kantonu so bile občine Koper, Izola in Milje, v piranskem kantonu Piran, Buje, Grožnjan, Umag in Novigrad, ki je sicer leta 1810 prešel v poreški kanton, v kantonu Buzet so bile občine Buzet, Draguč in Oprtalj, v poreškem kantonu pa občine Poreč, Vrsar, Motovun in Vižinada.

V rovinjskem distriktu so bili trije kantoni in sedem občin. V rovinjskem kantonu sta bili občini Rovinj in Sanvinčenti, v vodnjanskem Vodnjan, Barban in Pula, v labinskem pa Labin in Plomin.

Slika 89: Prvi konzul Bonaparte prečka Alpe na prelazu Veliki Sv. Bernard (Šumrada, 2006)

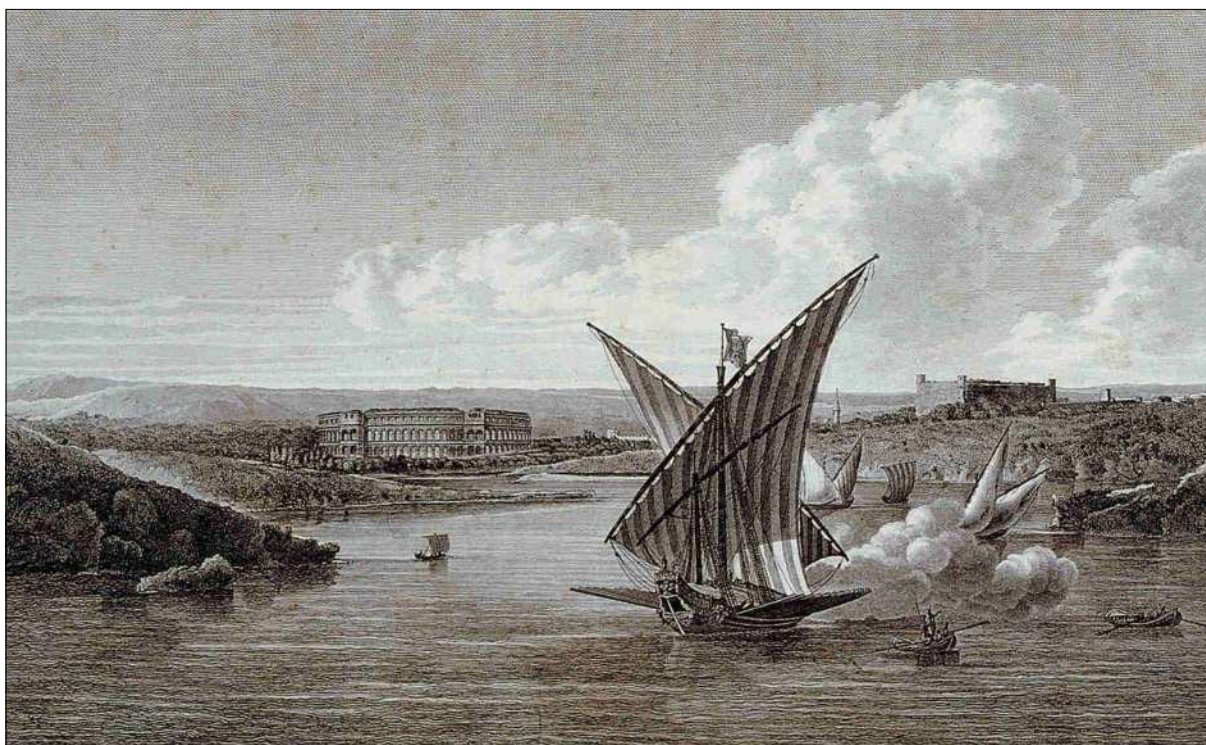

Slika 90: Napoleon kot kralj Italije (Šumrada, 2006)

Na področju sodne uprave so ukinili prvostopenjska okrožna sodišča in celo kazensko sodišče v Poreču. Sojenje manjših zadev so ponovno prepustili občinskim sodnikom in vaškim županom (*meriga*). Pri življenju je ostalo le Apelacijsko sodišče v Kopru, ki je z dekretom 17. junija 1806 pridobilo naziv in obliko Sodišča za civilno in kazensko pravo (*Corte di Giudizio civile e criminale*). Nekdanje avstrijske dežele so sicer že poznale centralistično in birokratsko državno upravo, v bivši beneški Istri in Dalmaciji pa so v prehodnem avstrijskem obdobju uspeli uvesti le malo reform.

V skladu z načeli francoskega prava je nova oblast ločila sodstvo od uprave in ga v prvi polovici leta 1806 organizirala po sistemu, ki je že obstajal v Italijanskem kraljestvu. Z razglasitvijo Napoleonovega zakonika, ki je postopno odpravil vso prejšnjo civilno zakonodajo in ustvaril povsem nov juridični položaj oziroma pravni sistem, je prišlo v sodstvu do velikih sprememb. Mrežo sodišč so po novem tvorili: 7 mirovnih sodišč (*Giudici sommari* ali *Giudici di pace*), ki so vodila postopke v civilnih in kazenskih zadevah na območju kantonov, predvsem medsebojne spore in prepire glede plačevanja davkov itd.; Civilno in kazensko sodišče v Kopru (*Corte di Giustizia civile e criminale*), ki je postalo vrhovno kolegialno sodišče Istrskega departmaja; Revizijsko sodišče v Milanu (*Tribunale di Cassazione de Regno*) in Trgovsko sodišče v Kopru (*Tribunale di Commercio*), ki je bilo pristojno za razsojanje sporov s področja trgovine na kopnem in morju, nastalo pa je predvsem kot posledica celinske zapore. Večinoma je namreč razsojalo o zaplembi britanskih ladij, požigu angleškega blaga in tihotapljenju blaga. Velike pozornosti zakonodajalca je bila deležna tudi reorganizacija notariata.

Izenačevanje državljanov pred zakonom je bilo izvršeno v tedanjem meščanskem duhu, vendar je oblast še dalje ostala v rokah privilegiranih in materialno močnih; tako je npr. podkralj imenoval občinske načelnike, njegove svetovalce pa so s tajnim glasovanjem izbirali večji posestniki iz svojih vrst. Prav tako je francoska oblast uvedla svoj davčni sistem, oblikovala davčne urade, reorganizirala zdravstveno službo in šolstvo, obenem pa reorganizirala tudi cerkev in ukinila vrsto samostanov ter cerkvenih bratovščin, ki so prej predstavljale pomembno obliko ekonomskega in socialnega povezovanja ter s tem družbene moči, saj je katoliška duhovščina imela pri ljudstvu velik vpliv. Z druge strani je oblast dopuščala svobodnejši način življenja, posebno tako, da je tolerirala t. i. divje zakonske zveze. Vse to je precej odstopalo od nekdanjih družbenih odnosov in običajev, zato so mestni patriciji in duhovščina Francozom sovražni, njihove pristaše pa najdemo le med maloštevilnimi ura-

Slika 91: Pula (Lavalée, 1802)

Slika 92: Maršal Auguste Marmont

Slika 93: Zemljevid Ilirskih provinc

dniki, oficirji in bogatejšimi trgovci, ki so se zbirali v masonskih ložah z maloštevilnim članstvom, medtem ko mali obrtniki zaradi ukinitve cehov Francozov ne marajo. Kmet stoji malemu obrtniku ob strani, ker ne mara vojaške obveznosti, davkov in kontinentalne zapore in ker je konservativen v verskih vprašanjih, toda od Francozov pričakuje, da bodo pometli s fevdalizmom, ki je še vedno najvažnejši družbeni problem. Uprava in sodstvo zemljiških gospodov sta z reformami odpravljena, obveze kmetov do zemljiških gospodov se zmanjšajo za petino (ker je le še kmet in ne več tudi gospod tisti, ki plačuje davek na kmečko posest), zgolj osebne obveznosti, zlasti tlako revežev brez zemlje, odpravijo. Toda dajatve v denarju ali naravi in celo tlaka, ki jo je kmet dolžan svojemu gospodu za svojo zemljo, še vedno obstajajo; lahko se odkupijo na podlagi svobodnega dogovora med gospodom in kmetom, kar pa je bilo mogoče že poprej. Zemljiški gospod še vedno uživa pravice do lova in do dajatev ob menjavanju posestnika podložnega zemljišča. S temi reformami si je režim odtujil zemljiške gospode, ne da bi si pridobil kmete, saj so bili ti prepričani, da bi morala francoska oblast pomeniti tudi konec fevdalizma. Odprava fevdalnega sistema brez odškodnine kakor na ozemljih prvih francoskih osvojitvev v času revolucije bi na mah pridobila kmete, toda bila bi že v nasprotju z duhom francoskega cesarstva, ki je takrat postajalo vse bolj konservativno. Vrsta novih reform, ki so jih še pripravljali nekateri francoski upravitelji, pa je tudi zaradi kratkotrajnosti francoske oblasti ostala na pol poti in tako neuresničena.

Davčni sistem, ki je sprva z ukinitvijo številnih tradicionalnih istrskih dacev nalagal nizke dajatve, je z vsakim letom pod političnimi in ekonomskimi pritiski zaradi številnih vojaških obveznosti prerasel v neznosna bremena. Prav tako je istrsko prebivalstvo težila francoska vojaška obveznost, ki so je bili sicer v nekih oblikah vajeni še z beneške dobe (černide), vendar jo Francozi uvedejo za vse družbene razrede, rekrut si lahko dobi namestnika, je pa zelo malo načelnih oprostitev od vojaške službe, ki se mnogokrat opravlja v zelo oddaljenih krajih silno nevarnih vojnih vrvežev.

Za gospodarsko življenje in za s tem seveda povezano vsesplošno (ne)zadovoljstvo pa je bila poglavitna predvsem angleška celinska zapora in njene posledice za istrski živelj. Ne le francoska prepoved uvoza angleškega in kolonialnega blaga, temveč dejstvo, da so angleške pomorske zmage na Jadranskem morju in angleške baze na Visu ter pozneje tudi na drugih otokih preprečevale podanikom francoskega Italijanskega kraljestva sleherni pomorski promet, je bil temeljni vzrok za nezadovoljstvo in propadanje obmorskih

istrskih mest in vasi, pa tudi kmetov kraških pokrajin, ki so se preživljali s prevažanjem blaga, ki je prihajalo po morju ali pa s kopnega v pristanišča. Nek popis iz obdobja od septembra 1806 do oktobra 1809 navaja več kot trideset napadov na istrske ladje, ki so jih izvedli Angleži ali njihovi zavezniki, med katerimi so se pojavljali tudi t. i. avstrijski gusarji (*Corsari austriaci*). Pa ne le na morju, tudi v pristaniščih, še posebno večjih, kot sta bili npr. rovinjsko ali poreško, so beležili v tem času številne napade, ki se jim niso izognili niti zaledni istrski kraji, čeprav naj bi vsaj te praviloma dobro branile francoske čete in nacionalna garda. Gusarstvo pa so v tem obdobju prav Angleži na veliko spodbujali, saj so tako učinkovito doprinali škodo svojim tedanjim nasprotnikom Francozom. Tako je celinska blokada od leta 1806 v veliki meri pretrgala prej tako živahen pomorski promet med obema obalama Jadranskega morja.

Naštete gospodarske nevšečnosti, nerazumljivo visoke cene za sol, ki so jo Istrani potrebovali predvsem za svojo tedanjo osrednjo gospodarsko panogo (soljene ribe), negotovost ob številnih političnih in upravnih reformah, nezadovoljstvo, izogibanje vojaški službi in nenazadnje plodna tla za razbojništvo še iz časa Beneške republike so ustvarili razmere, ki so le še krepile razbojništvo in splošno nezadovoljstvo. Maršal Marmont v svojih memoarjih nazorno zapiše: "Brezzakonje je bilo tolikšno, da si prebivalci južne Istre in Rovinja niso upali iz svojih mest, če se niso vnaprej obvezali vsako leto plačati razbojnikom prispevek v sorazmerju s svojim premoženjem." Tako se ne kaže čuditi, da je bilo tedanje največje istrsko mesto Rovinj z okoli 9.000 prebivalci tudi najtrše oporišče proti Francozom, kjer so bili ribiči, pomorci in trgovci masovno proti Francozom, saj se jim je materialni položaj drastično znižal.

V nekaterih istrskih krajih, ki so bili še vedno precej navezani na nekdanjo beneško oblast, pa je bila francoska oblast že od samega začetka dokaj osovražena. Čeprav je francoski upravnik Calafati maja 1806 izobesil na vseh javnih mestih v Istri svoj govor, v katerem je obljubljal, da bodo Istrani odslej "srečno živeli" in da "ne bodo nikoli nesrečni, ker so podložni največjemu in najboljšemu vladarju Napoleonu" ter da bodo "varni in slavni zbudili zavdanje vseh drugih ljudstev na zemlji", je bilo še istega meseca zlasti v okolici Poreča nekaj poskusov destabilizacije francoske oblasti; najbolj pa se je nezadovoljstvo izkazalo sredi leta 1809, ko so med 13. aprilom in 22. majem 1809 Avstrijci v vnovični vojni s Francozi uspeli s pomočjo Angležev okupirati Istro. Zanimivo pa je, da so se Rovinjčani paralelno z avstrijskim pohodom na Istro dvignili proti Francozom ter jih 17. in 18. aprila na čelu z Rovinjčanom Francescom Biondijem v Rovinju popolnoma držali v svojih rokah.

Slika 94: Milje, osrednji trg s podestatovo palačo in kapiteljsko cerkvijo (Tischbein, 1842)

Slika 95: Piran (Tischbein, 1842)

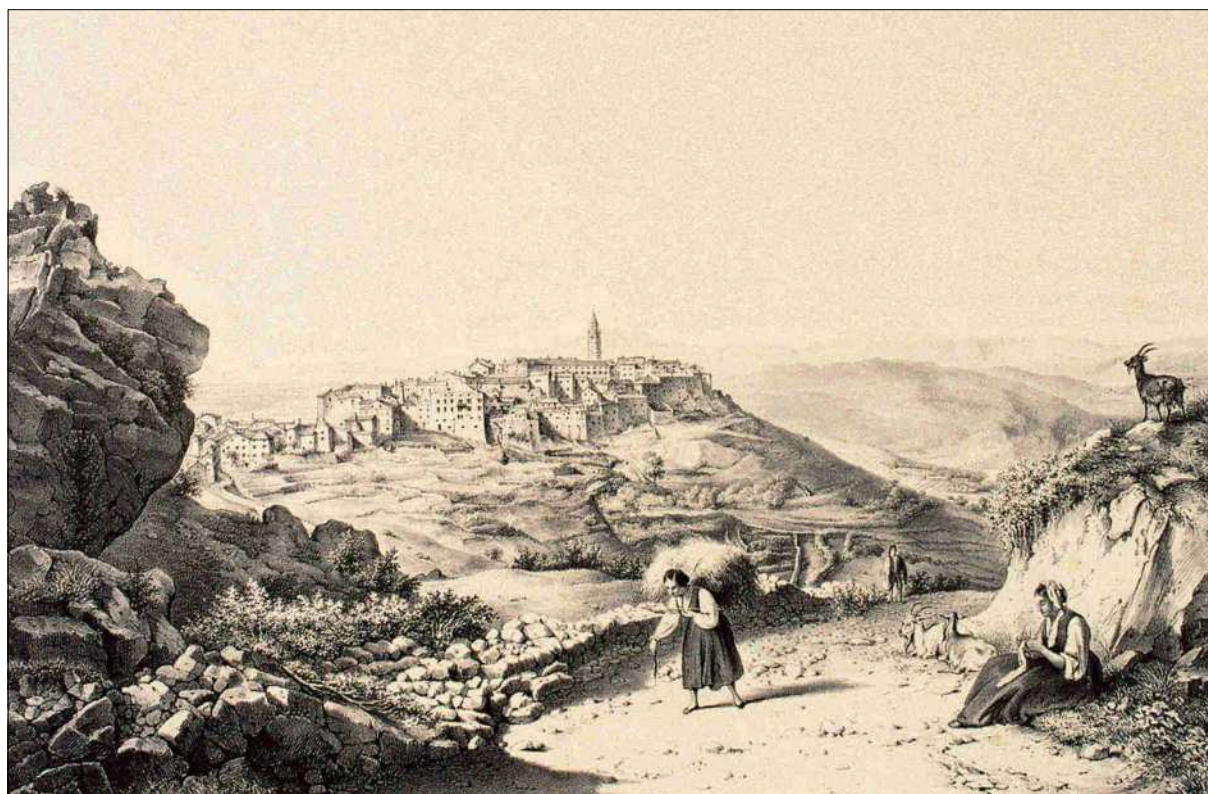
Kljub vnovični francoski zasedbi Kopra 23. maja 1809 se je protifrancoska propaganda tega leta še nadalje širila, najbolj z Reke in Pazinske grofije, veliko francoskih nasprotnikov pa je bilo še v Vodnjanu in Puli. Konec poletja je z Reke z majhno skupino upornikov preko Pazinske grofije vdrl v Istro francoski begunec Le Terrier de Manetot, ki se je proglasil za "generala Montechiaro", z namenom, da dvigne upor proti Francozom. Pridružila se mu je množica vsakršnega prebivalstva (*banda de disertori, malandrini e gentalia d'ogni fatta*), med katerimi je bil tudi tedaj znani dezertir iz istrskega kraljevega bataljona Anton Bogešić. Skupina je štela okoli 700 ljudi in uživali so veliko podporo Angležev. V začetku jeseni so vkorakali v Poreč, vendar jih je prav tam 14. oktobra 1809 doletela vest, da so Avstrijci podpisali premirje in da bo Istra ostala francoska; nato se je skupina večinoma razbežala, nekateri pa so doživeli žalosten konec, vključno z Le Terrierom, ki so ga v Trstu s skupino osmih Rovinjčanov obsodili in ustrelili.

Kljub temu pa je francoske trupe 21. oktobra 1809 na vhodu v Rovinj pričakalo veliko presenečenje; najprej je skupina rovinjskih upornikov začela na njih streljati, in v spopadu je padlo kar šestdeset Rovinjčanov. Ko pa so francoske enote vstopile v samo mesto, jih je pričakalo novo presenečenje: z vseh strani se je na njih vsul dež kamenja, loncev in kozic, delov pohištva, ženske pa so z oken na njih zlivale vroče olje. Francoski vojaki so se takoj odzvali s krajo in požiganjem po mestu, tako da je grozilo pravo uničenje mesta. Tedaj so jim nasproti stopili mestni posvetni in cerkveni veljaki z belo zastavo ter uspeli vzpostaviti premirje. Upornike so razorožili, nekatere kasneje tudi usmrtili, mesto pa je moralo plačati odškodnino v višini 24.000 florintov.

Kljub dejanski vključenosti v Italijansko kraljestvo je bila Istra v letih 1805–1809 od njenega ozemlja ločena s pasom avstrijskega ozemlja, katerega središče je bil Trst, ki je kljub celinski zaporu prosperiral in si prisvojil trgovinski promet Benetk. Po letu 1805 se je Napoleon večkrat ukvarjal z mislijo o aneksiji Trsta, predvsem v zvezi s svojo vzhodno politiko. Leta 1808 mu je zunanji minister Champagny predlagal, da anektira vse avstrijsko ozemlje južno od rek Vipave in Kolpe. Kar zadeva bodočo organizacijo avstrijskih ozemelj, ki so jih nameravali Francozi zasesti, je Champagnyjevo poročilo Napoleonu februarja 1808 nudilo dvoje možnosti: združitev z Italijo ali pa ustanovitev posebne države, ki naj bi jo sestavljale le dežele na vzhodni obali Jadrana. Ta zamisel se je uresničila šele z novo vojno proti Avstriji leta 1809 oziroma s schönbrunnskimi mirom 14. oktobra 1809 in ustanovitvijo Ilirskih provinc. Z Marmontovim odlokom iz 7. septembra 1810, ki je stopil v veljavo 1. oktobra,

Slika 96: Vaški
stražar iz Barbane
(Tischbein, 1842)

Slika 97: Labin, veduta (Tischbein, 1842)

so Francozi nekdanjo beneško Istro priključili Ilirskim provincam. Pomembna upravna reorganizacija se je na tem območju zgodila 18. septembra 1811, ko je bila bivša avstrijska Istra spojena z bivšo beneško Istro v Istrsko intendanco, v katero so spadali še Gradiška, Gorica in Trst, kjer je bil tudi sedež intendance. Istra je tedaj brez liburnijskega dela štela okoli 118.500 prebivalcev, od tega jih je okoli 23.000 pripadalo nekdanji avstrijski Pazinski grofiji.

Razmeroma korenite spremembe, ki jih je v Istro vnesla Napoleonova oblast, so dodobra pretresle istrsko tradicionalno skupnost ter tako povzročile številne družbene premike in nemalokrat odpore širših slojev prebivalstva. V kolektivni memoriji v mnogih krajih v Istri, ki sem jih pred leti v terenskem delu obiskoval, je ohranjen spomin na zadnje vojne pred drugo svetovno vojno kot na "francoske vojne", ki naj bi bile za istrsko prebivalstvo pogubne, saj naj ne bi v posameznih vaseh ostal "niti en *peteh*" (v istrskem dialektu *petelin*).

Dandanes pa marsikateri Istran in Primorec s ponosom poudarja, da izpeljanka njegovega priimka izvira iz francoskega imena, ki naj bi se tedaj zaneslo v naše kraje, kar tudi kaže na vzpostavljeno pozitivno gledanje na nekdanjo francosko oblast v teh krajih, ustvarjeno v glavnem s strani slovenske liberalne politike v drugi polovici 19. stoletja, v času t. i. narodne prebuje.

Ilirske province (1809–1813)

Po francoski zmagi pri Wagramu je z mirom v Schönbrunnu Avstrija izgubila ozemlje, na katerem je Napoleon 14. oktobra izoblikoval **Ilirske province** s sedežem v Ljubljani. Leta 1810 je Kraljestvo Italija odstopilo departma Istro Ilirskim provincam in oblikovali so **provinco Istro** z glavnim mestom Trstom, ki je obsegala še območje tržaškega mesta, pomanjšano območje Goriške, bivšo beneško Istro in od 18. septembra 1811 še območje bivše avstrijske Istre.

Provinca je bila izenačena z departmajem v Franciji, **intendant** (sprva in na koncu Ilirskih provinc – Angelo Calafati) pa je imel enake pristojnosti kakor francoski prefekt. Bil je pristojen za vsa upravna področja. Vsaka provinca je imela svojega inženirja za mostove in ceste, nadzornika davčne registracije ter državnih domen, nadzornika hipotek, davčnega direktorja, inšpektorja gozdov, carine in loterije.

Podrejene upravne enote so bili **distrikti** na čelu s **poddelegatom**. Istra je imela štiri distrikte: Gorico, Trst, Koper in Rovinj.

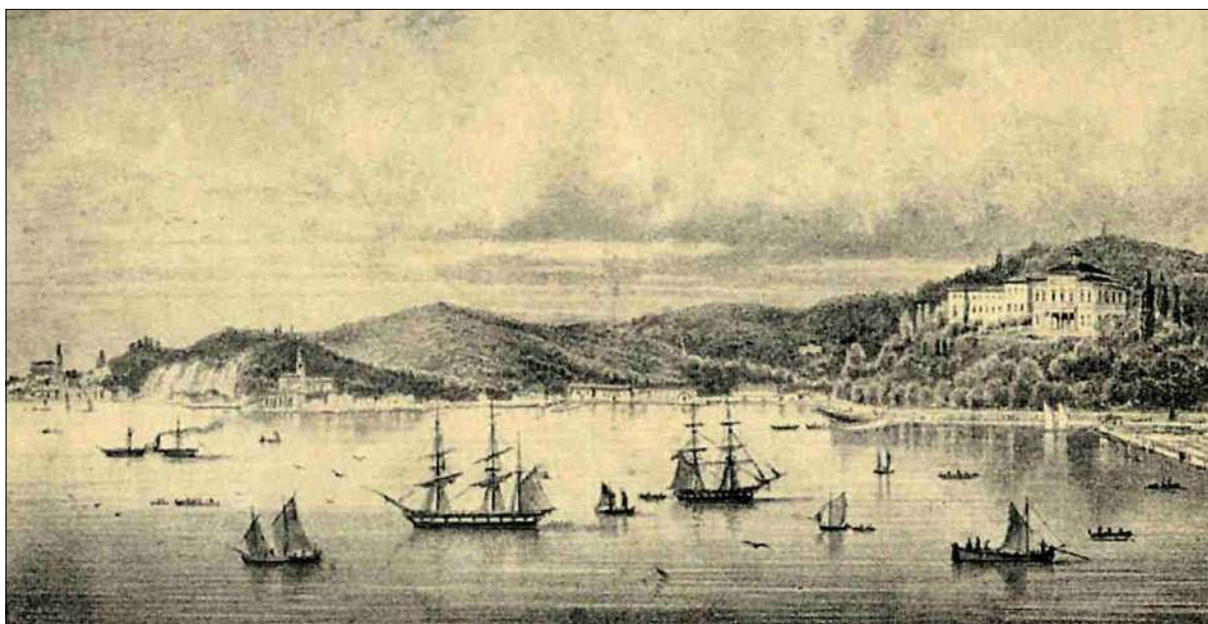
Avgusta 1813 je Avstrija napovedala Franciji vojno, kar je pripeljalo že v istem letu do zasedbe Ilirskih provinc in po sklenitvi pariškega miru leta 1814 do obnovitve organizacije avstrijskih oblastev, toda ne popolnoma takšne, kakršna je bila pred letom 1805 ali 1809.

Ker so Francozi za svoje neprestane vojaške pohode potrebovali mnogo denarja, živine in vojakov, kar je vse plačevalo ljudstvo, so se kmetje v osrednji Istri leta 1813 priključili avstrijskim četam v bojih s Francozi.

Drugo avstrijsko obdobje v Istri

Ko so bile leta 1813 Avstriji vrnjene Ilirske province – ime Ilirija so zadržali – so po obdobjučasne uprave ponovno ustanovili gubernije kot deželna oblastva. Gubernij s sedežem v Trstu je obsegal mesto in njegovo območje, Goriško in Gradiško, celotno Istro (poleg nekdanje beneške Istre tudi avstrijski del), Kvarnerske otoke in do leta 1822 Reko ter civilno Hrvaško, ki so ju tedaj vključili v sestavo Hrvaško-Ogrskega kraljestva kot dela Habsburške monarhije. Za dežele, administrativno združene v okviru tržaškega gubernija, so uporabljali ime **Primorje**; zato so tržaški gubernij imenovali tudi primorski gubernij ali Avstrijsko-Ilirsko primorje.

Kot nižje upravne enote so v primorskem guberniju ustanovili tri oziroma štiri okrožne urade: **istrsko** s sedežem v Trstu (ki mu je pripadala še širša okolica Tržaškega zaliva do Ogleja), **reško** (s Pazinsko grofijo, poznejšim okrajem Podgrad in Kvarnerskimi otoki) in **goriško** okrožje; 1816. so dodali še **karlovško** okrožje. Po izročitvi Reke in civilne Hrvaške Ogrski leta 1822 so iz ostanka reškega okrožja ustanovili **pazinsko** okrožje. Toda že 1825. so primorski gubernij skrčili le na dve okrožji: na **istrsko** s sedežem v Pazinu (ki je obsegalo avstrijsko, nekdanjo beneško Istro, sosednje slovenske okraje s Podgradom in Kvarnerske otoke) in na **goriško** okrožje. **Trst** s svojim območjem je predstavljal neposredno upravno enoto zase, zunaj okrožij.

Slika 98: Panorama Portoroža leta 1865 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5)

Slika 99: Čička (Tischbein, 1842)

Upravna ureditev po revoluciji 1848. do druge svetovne vojne

Na podlagi oktroirane ustave z dne 4. marca 1849 je cesar imenoval za posamezne kronovine **namestnike**, ki so morali kot organi izvršilne oblasti nadzirati izvajanje državnih in deželnih zakonov ter voditi notranje zadeve svojega območja. Kronovina Avstrijsko primorje je bila določena kot enotno upravno območje s sedežem namestnika v Trstu.

Z oktroirano ustavo so tudi na podlagi ustave iz leta 1848 preuredili okrožja v dežele z deželnimi zakonodajami in tako dali temelje avtonomni deželni upravi. Čeprav je bila leta 1849 formalno ustanovljena **mejna grofija** Istra v istem obsegu, je bil zanj in za Goriško in Gradiško predviden skupni deželni zbor s sedežem v Gorici. Od vseh deželnih redov je stopil tedaj v veljavo le deželni red za Trst.

Šele leta 1861 je dobila Istra svojo samoupravo s sedežem deželnega zbora v Poreču; seveda je pripadala skupini dežel Avstrijskega primorja s cesarskim namestništvom v Trstu. Ta ureditev se je ohranila do 1918/20, ko je ozemlje Julijske krajine brez manjšega dela najvzhodnejše Istre in otoka Krka pripadlo po Rapalskem paktu Italiji, oziroma do leta 1924, ko je Italija anektirala še tedanjo Reko. Tedaj je bila Istra razdeljena med tri province italijanskega kraljestva: večina polotoka je ostala v **provinci Pula**, severovzhodni del v **provinci Reka**, Milje z Dolino pa so pripadle **tržaški provinci**. Pri tem je ostalo do propada italijanske oblasti nad tem ozemljem po koncu druge svetovne vojne.

Istočasno, od leta 1943 do 1945, se hrvaški del Istre oblikuje v pokrajino oziroma področje v okviru narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) nove Hrvaške, severni del Istre pa v okviru slovenskega NOG v del nove Slovenije. Tedaj pa je poleg drugih slovenskih in hrvaških področij okupatorski **Tretji rajh** vključil tudi Istro v svojo vojaško-administrativno enoto **Jadransko primorje** s sedežem v Trstu.

OBDODBE UTRDITVE MEŠČANSTVA IN NACIONALNIH TRENJ

- **Gospodarske smernice v 19. stoletju**
- **Nacionalni odnosi v prvi polovici 19. stoletja**
- **Slovenci, Hrvati in Italijani sredi 19. stoletja**
- **Vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri**
- **Razvoj iredentizma**
- **Slovensko in hrvaško narodno gibanje**
- **Politično uveljavljanje Slovencev in Hrvatov v Istri**
- **Prva svetovna vojna**

OBDOBJE UTRDITVE MEŠČANSTVA IN NACIONALNIH TRENJ

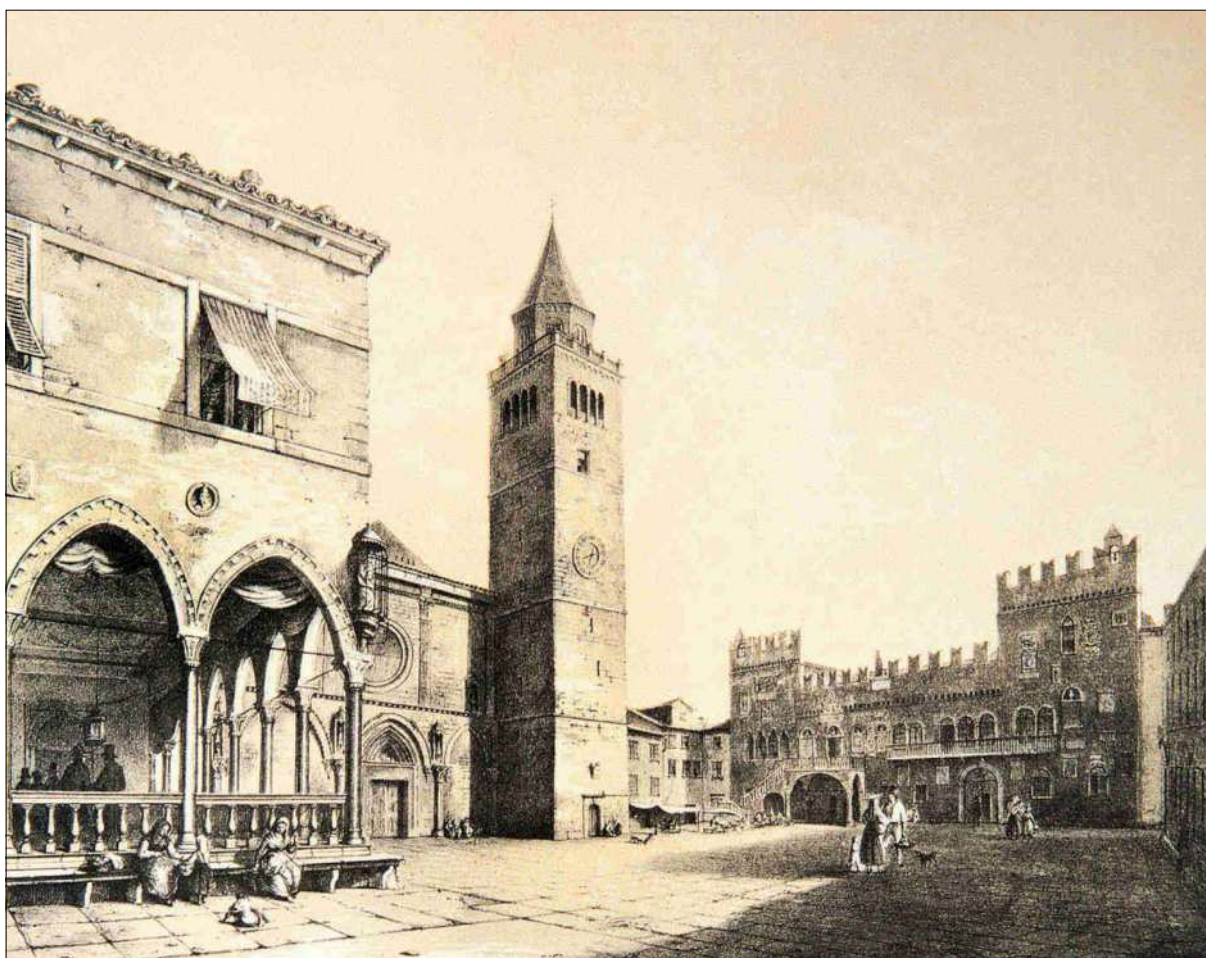
Gospodarske smernice v 19. stoletju

V 19. stoletju se v Istri oblikujeta dve poglavitni ekonomski in vojaški središči, ki sta dajali ton istrskemu življenju: **Trst** in **Pula**, ob njiju pa še **Reka**. Prvo se je že od začetka 18. stoletja naglo razvijalo ter širilo svoje gospodarske vplive in potrebe v široko istrsko zaledje. Tako je bila vsa severna Istra ekonomsko usmerjena proti in za Trst. Številni delavci iz Istre so dobili trajne, začasne in vsakodnevne zaposlitve v mestu, ki se je razvijalo v enega najpomembnejših srednjeevropskih mest, agrarno zaledje pa je pridelovalo viške skoraj izključno za to s prebivalstvom in prometom izredno razgibano mesto; iz Trsta pa so v Istro prihajali industrijski izdelki.

Pula se je oblikovala v močno vojaško mesto po letu 1853, ko je bila izbrana za vojaško luko Monarhije in ko je bil leta 1856 v Puli ustanovljen arsenal, še posebno pa po letu 1864, ko so vanj prenesli pristaniški admiralat iz Trsta. Njegovo uradno območje se je raztezalo od Savudrije do Spiča, od 1869. dalje do istrsko-ogrske meje. Z železnico do Pule je bil istrski polotok leta 1876 združen z evropsko železniško mrežo. Pod Avstro-Ogrsko je mesto preseglo število 50.000 prebivalcev. Reka se od leta 1868 razvija v glavno pomorsko in gospodarsko središče vzhodnega, madžarskega dela Monarhije ter tako pomembno vpliva na razvoj vzhodne, hrvaške in slovenske Istre, Opatija pa se tedaj razvije v enega največjih turističnih centrov Evrope.

Slika 100: Prodajalec ribe in prodajalka iz tržaškega zaledja (Tischbein, 1842)

Slika 101: Koper (Tischbein, 1842)

Nacionalni odnosi v prvi polovici 19. stoletja

Kljub ekonomskemu razcvetu kulturno življenje v prvi polovici 19. stoletja še ni povsem zaživelo. Vendar pa se kljub Metternichovemu absolutizmu, ko so bile zatirane vse narodnostne težnje, predvsem v Trstu oblikujejo pestre politične usmeritve. Te so imele svoje odzive tudi v Istri.

Eden tedanjih pomembnejših mož tržaškega političnega življenja je bil vsekakor Nemec Bruck, ki je v Trst zašel s poti v Grčijo, kjer je želel sodelovati v borbi Grkov za svobodo. V Trstu je ustanovil družbo Lloyd in bil velik zagovornik priključitve Trsta k Nemčiji. Njegova struja je bila v bistvu kozmopolitsko, avstrofilsko-germanofilsko usmerjena, sestavljali pa so jo v glavnem krogi okoli borze.

Druga pomembnejša struja je italijanska struja okoli Domenica Rossettija (1774–1842) in njegovega liberalnejšega učenca in poglavitnega zgodovinarja Istre Petra Kandlerja (1804–1872). Ti so se borili proti germanizatorskim tendencam in se zavzemali za italijanstvo Trsta ter za njegovo avtonomijo. Toda tudi ta skupina se je zavedala, da bi Trst brez svojega širnega zaledja ekonomsko propadel, zato so bili proti priključitvi k Italiji.

Ideja združene Italije se pojavi sicer šele z letom 1797 kot poseben program tedanje politične stvarnosti, ki pa v prvi polovici 19. stoletja ni našla podpore v Istri ali v Trstu. Italijansko usmerjeni intelektualci so se borili za italijansko identiteto Trsta, vendar v okviru avtonomije v Avstriji. Celo najradikalnejši nasprotniki Metternichovega absolutizma, predvsem intelektualci, zbrani okrog tednika ***La Favilla*** (Iskra) (1836–1846), med katerimi velja omeniti Francesca Dall'Ongara, Pacifica Valussija in nenazadnje Dalmatinca Niccolòja Tommasea, so se usodnega 1848. izrekli proti priključitvi Trsta in Istre k Italiji. Še več, kljub zavzemanju za italijanstvo Trsta v okviru Avstrije so imeli izreden posluh za Slované, predvsem za Slovence. Zamišljali so si zvezo svobodnih narodov proti reakciji ter se zavedali, da bi priključitev Avstrijskega primorja k Italiji pomenila nasilje za Slované.

O Trstu so razmišljali kot o italijanskem, obenem pa svobodnem mestu, kot o novi Švici. Bili so pristaši zveze Italijanov in Slovanov; v Torinu so ustanovili društvo za zvezo med Italijani in Slovani proti Avstriji, v Trstu je začel izhajati Tommaseov časopis *La Fratellanza dei Popoli*. Verjetno ni naključje, da je Giuseppe Mazzini, ki je še leta 1831 za Italijo zahteval Trst, leta 1866 pa

ne samo to, ampak tudi Istro, Kras in Postojno, v letu pred revolucijo 1848 v svoji knjigi *I Doveri dell'Uomo* postavil vzhodno mejo Italije na reko Sočo. Celo veliki tvorec združene Italije **Cavour** je leta 1848 branil pravice Slovanov na vzhodnojadranski obali. Leta 1861 je kraljevskemu komisarju v Anconi pisal, da pozna težnje italijanskega prebivalstva v Trstu, Istri in Dalmaciji, toda hkrati ugotavlja, da je vse zaledno prebivalstvo slovansko, ter svetuje, da bi bilo nespametno iz Hrvatov, Srbov, Madžarov in Nemcev narediti sovražnike, kar bi postali tudi Angleži, če bi Italija začela hlepeti po vsem Jadranskem morju. Tako je Italija vodila previdno politiko v Evropi ter se po nasvetu zahodnih velesil raje usmerila v kolonialna osvajanja; in šele s porazom Italije v Abesiniji leta 1896, ki je diskreditiral vse kolonialne ambicije italijanskega naroda, so se italijanske aspiracije usmerile na Balkan.

Slovenci, Hrvati in Italijani sredi 19. stoletja

Velikemu koprskemu razsvetljencu in enciklopedistu Gian Rinaldu Carliju lahko najbolj očitajo njegovo izjavo o koprskih podeželanih, tedaj seveda prednikih Slovencev, da so "*barbari Villi*", nekako bi to lahko prevedli kot "neotesani prostaki", "*Schiavi*", kakor so tedaj na splošno označevali njihovo etnično pripadnost. Toda tako je bilo tedaj vsesplošno mnenje med beneško-istrsko, "mestno-patricijsko" družino, vendar ne v vidu nacionalnih nasprotij, temveč socialnih odnosov, ki so se še najbolj kazali v nasprotju (morebiti pa bi lahko rekli celo dihotomiji) med tedanjim istrskim mestom in podeželjem (tako kar mrgoli oznak, da so podložniki leni in neprizadevni, da raje ždijo v senci, kot bi se poprijeli kakega dela). Tedaj vzpostavljeni odnosi in razmerja pa so se še kako odražali tudi v času izstopajočih nacionalnih konfliktov, zlasti še v obdobju po 2. svetovni vojni, ko naj ne bi bila zanemarljiva teza nekaterih tedanjih ezulov, da so se odločili oditi iz Istre zato, ker niso želeli postati "*ščavi* svojim *ščavom*". Ta oznaka za slova(e)nsko prebivalstvo je očitno še danes zelo živa in skorajda presenetljiva je ugotovitev, ki izhaja iz razsodbe tržaškega sodišča, da izraz "*ščavi de merda*" naj ne bi bil žaljivka in zato nikogar, četudi to vpije na javnih manifestacijah, ni moč preganjati na podlagi zakonov proti ščuvanju k rasnemu in nacionalnemu sovraštvu.

Toda, ali je bilo zmeraj tako?

Slika 102: Šavrinska
mlekarica s košaro
(Orbanić, 2005)

Slika 103: "Bočanje", ena najbolj
priljubljenih iger v Istri (Orbanić, 2005)

Ko npr. Milanović v svojem delu *Hrvatski narodni preporod u Istri* in podobno Kramar v delu iz leta 1991 razpravljata o razmerah v Istri in Trstu v 19. stoletju, razen splošnih ugotovitev o narodni nezavednosti Slovencev in Hrvatov, ne podajata objektivne slike razmerij v Avstrijskem primorju pred letom 1848. V njunih delih se namreč ustvarja vtis, kot da bi bili Slovenci in Hrvati od vekomaj skregani z Italijani, in sicer po možnosti ne z domačimi, temveč z onimi, ki so prihajali iz Italije, čeprav kažejo rezultati študije tega problema izpod peresa več jugoslovanskih historiografov v zbornikih *Oko Trsta* iz leta 1945 in *Slovensko Primorje in Istra* iz leta 1953, ter nepozabna kritika nacionalizmov v delu Angela Vivanteja *Jadranski iredentizem*, drugačno podobo. Tako naj bi po mnenju Milanovića in Kramarja širili italijanski nacionalizem tudi priseljenci, zbrani okoli časopisa *La Favilla* (Iskra), ki je izhajal v Trstu med letoma 1836 in 1846. Nedvomno se je tako mnenje ustvarilo predvsem na podlagi delovanja Koprčana Carla Combija in njegovih somišljenikov v drugi polovici 19. stoletja, ki so "odraščali" že v duhu prebujenih nacionalnih ali celo nacionalističnih gibanj, značilnih za tedanja stremljenja po oblikovanju nacionalnih držav v Evropi.

Čeprav se je ideja zedinjene Italije pojavila že leta 1797, se namreč med italijanskim prebivalstvom v Ilirskem oziroma Avstrijskem primorju vse do revolucionarnega leta 1848 ni razvila protislovanska nastrojenost, prej obratno. Ravno krog okoli časopisa *La Favilla* je v italijansko-slovanski slogi videl možnost lastne nacionalne osvoboditve, in sicer na temelju Mazzinijevih idej o svobodi vseh evropskih narodov. Seveda je bila ta ost uperjena proti tedanji osrednji reakcionarni evropski sili – Avstriji. Toda nedvomno je ravno objavljanje vrste prispevkov o Slovanih v tržaški Iskri med letoma 1842 in 1844 prispevalo tudi k slovenski in hrvaški narodni prebui, in to iz bližjega središča, kot so bila Gajeva Danica in druga panslavistična gibanja v tem času. Izredno natančna analiza B. Stullija *Tržaška "Favilla" in južni Slovani v Analih Jadranskega inštituta* iz leta 1956 razkriva prizadevanja naprednih italijanskih intelektualcev in njihovo navduševanje nad slovanstvom. Proučil je, da so uredniki Pacifico Valussi, Francesco Dall'Ongaro, Giovanni Orlandini, Nicolò Tommaseo idr. navezali številne plodne stike s šolajočimi se študenti iz južnoslovanskih dežel v Italiji, še zlasti z napredne padovanske univerze.

Zato ker se je večina prispevkov le malo dotikala Slovanov na splošno, in je bila vsebina v glavnem posvečena južnim Slovanom, Stulli domneva in dokaže, da si je uredništvo *Faville* pisce pridobilo izmed književnikov in publicistov iz južnoslovanskih dežel. Tu sta izstopala dubrovniška študenta, Medo Pucić in Ivan August Kaznačić, ki je kasneje, leta 1849, v svojem dubrovni-

škem časopisu *L'Avvenire* ponovno objavil sedem od petnajstih nadaljevanj o Slovanih, njihovi zgodovini, literaturi, etnografiji itd., ki so jih v tržaški *Favilli* v dobi Metternichovega absolutizma občutno cenzurirali.

Toda to ne zmanjšuje pomena Faville, kajti o južnoslovanski poeziji je pisal Italijan Dall'Ongaro že leta 1840, B. Biondelli pa je izdal delo, v katerem med drugim piše o vplivu slovanskih narodov na znanost. Njihovi nazori so se še najbolje izkazali v prelomnem letu 1848. Ne le da je Giovanni Orlandini 23. marca poskušal organizirati upor proti Avstriji in po vzoru Benetk v Trstu proglasiti republiko sv. Justa, temveč je še zanimivejše njihovo stališče do oblikovanja take skupnosti oziroma države. Ponosni so bili na svoje italijanstvo ter na to, da so tudi po njihovi zaslugi Trst smatrali za italijansko mesto; vendar ravno tako so s simpatijami ugotavljali, da v Trstu v slogi živijo pripadniki raznih narodov, predvsem Slovani, med katerimi so največ pozornosti posvečali prav Slovencem. Bili so proti priključitvi Avstrijskega primorja k Italiji, kajti slednja pristanišča naj ne bi potrebovala, saj jih ima dovolj, predvsem pa bi po njihovem mnenju to dejanje pomenilo veliko krivico za Slovane. Zavzemali so se za Trst kot svobodno mesto, za novo Švico, predvsem pa so poudarjali potrebo po sodelovanju s Slovani.

Pacifico Valussi je v časopisu *Precursore* (Predhodnik) celo napovedoval, da bosta Istra in Dalmacija morda kdaj postali slovanski. Zato je tamkajšnje Italijane pozival k strpnosti in prijateljstvu s Slovenci in Hrvati, saj bi po njegovem, dokler se ne bi razrešilo zapleteno nacionalno vprašanje, bilo koristno, ko bi se med Italijo in Avstrijo vzpostavilo nevtrarno slovansko ozemlje. V Torinu so celo ustanovili društvo za zavezništvo med Italijani in Slovani proti Avstriji, časopisu *Precursore* pa je sledil Tommaseov *La Fratellanza dei Popoli* (Bratstvo med narodi).

Ne glede na to pa je delovanje tržaških "nacionalistov in iredentistov", kot jih nekateri radi označujejo, zlasti na podlagi njihovega kasnejšega delovanja, kar nedvomno velja prav za omenjenega Valussija, pozitivno vplivalo na mnene italijanskih intelektualcev, posredno nedvomno tudi na samega Mazzinija, ki je še leta 1831 za Italijo zahteval Trst, leta 1866 pa tudi Istro, Kras in Posostojno, medtem ko je v letu pred revolucijo 1848 v svoji knjigi *I Doveri dell'Uomo* postavil vzhodno mejo Italije na reko Sočo. Tudi italijanski general Alfonso La Marmora priznava: "Na Trst nisem nikoli pomislil ..., ker če se Trst po govoru in običajih kaže bolj italijanski kot nemški, je to mesto, predvsem trgovsko, zaradi svojih koristi bolj vezano na Nemčijo, še bolj pa – mesto je obkroženo s slovanskim in nemškim prebivalstvom."

Kolikšen dejanski vpliv je imelo omenjeno prizadevanje na šele v revolucionarnem letu 1848 vzniklo organizirano slovensko nacionalno dejavnost – z ustanovitvijo Slavljanskega društva v Trstu ter njunih časopisov *Slavljanski rodoljub* (1849) in *Jadranski Slavjan* (1850) ter na Slavljansko bralno društvo, ustanovljeno 1848 v Gorici –, bo potrebno še raziskati, dejstvo pa je, da so si zbrani v obeh društvih prizadevali tako za jugoslovansko idejo kot za program Zedinjene Slovenije. Društvi pa vsekakor nista samostojen pojav, saj je za prvo polovico 19. stoletja značilno izredno razgibano laično zavzemanje za slovenske šole v Avstrijskem primorju ter izdajanje popularne književnosti z narodnobuditeljsko vsebino; med drugim je bila že leta 1811 izdana gramatika slovenskega jezika za Italijane. Tem prizadevanjem se pridružijo še zahteve za nameščanje uradnikov z obveznim znanjem slovenskega jezika v vse urade na Goriškem. Izmed petih poslancev, ki so jih na Goriškem leta 1848 izvolili v dunajski parlament, so trije slovenski poslanci zastopali ta stališča, z dvema italijanskima pa očitno niso zmogli vzpostaviti tvornih kontaktov, kakor tudi ne z italijanskimi revolucionarji, saj je slovensko gibanje ne glede na težnje po združitvi vseh Slovencev v Slovenijo ter v enakopravno skupnost narodov Avstrije ravno zato še vedno pristajalo na vodilno avstrijsko vlogo. Edino Beneški Slovenci so bili tedaj italijansko usmerjeni (še posebno pa ob plebiscitu leta 1866), saj se je pri njih ohranil še močan vpliv nekdanje beneške oblasti in s tem upanje na avtonomijo.

Skoraj vsa slovenska kulturna ustvarjalnost v Avstrijskem primorju pa je slonela na plečih Valentina Staniča (1774–1847) in njegovih učencev, ki pa se še ne more meriti s podobnim delom v tedanji Kranjski, vendar je vztrajnost in kozmopolitizem tržaškega okolja kmalu privedla do izrednega razmaha dejavnosti v tem mestu.

Središčni položaj Trsta je kljub tedanjemu nesorazmerju med dvigajočo se gospodarsko pomembnostjo in plitko kulturno dejavnostjo že začel kazati tisto kohezivno silo različnih usmeritev nacionalnih idej.

Druga pomembnejša italijanska struja je bila zbrana okoli Domenica Rossettija in njegovega liberalnejšega učenca in poglavitnega zgodovinarja Istre Pietra Kandlerja. Čeprav konservativno usmerjeni, zavedajoč se ekonomskega pomena širnega avstrijskega zaledja, so se borili proti germanizacijskim tendencam in se zavzemali za italijanstvo Trsta ter za njegovo avtonomijo, bili pa so proti priključitvi Trsta k Italiji. Toda kljub temu da so priznavali obstoj in pomen slovanskega življa v tržaškem zaledju in v zaledju poglavitnih istrskih mest ter celo polemizirali s Combijevimi stališči, izraženimi zlasti v reviji *Porta*

Slika 104: *Istrski kmetje na poti*
(Orbanić, 2005)

Slika 105: *Voz z oslovsko vprego* (Orbanić, 2005)

Orientale, slovanskemu prebivalstvu še zdaleč niso bili tako naklonjeni kot zbrani okrog časopisa *Favilla*.

Tretjo predrevolucionarno tržaško politično usmeritev pa je označeval Nemec Bruck; ta je pod kozmopolitsko pretvezo zagovarjala priključitev Trsta k Nemčiji ter bila za germanizacijo. Njeni zagovorniki so bili predstavniki velekapitala in v glavnem krogi okoli borze.

V senci tržaških dogajanj se je kristalizirala bodoča nacionalna politika na Goriškem in v Istri. Medtem ko je bilo nacionalno razmerje na Goriškem teritorialno dokaj jasno, saj je le Gorica predstavljala nacionalno mešano mesto Italijanov oz. Furlanov na eni in Slovencev na drugi strani, je bila Istra kot dežela s slovansko večino še vedno v veliko večji ekonomski, politični in kulturni odvisnosti od italijanskega oz. romanskega prebivalstva, obenem pa nacionalno precej pomešana.

Čeprav so tako v Trstu kot na Goriškem tudi kasneje v ustavni dobi Slovenci imeli sorazmerno številu prebivalstva precej manj političnih zastopnikov (kot posledica volilnega sistema in drugih nacionalno še ne dovolj razvitih komponent, kar natančno pojasnjuje Vasilij Melik v svojem delu o volitvah na Slovenskem), pa je bilo to nesorazmerje izrazito očitno prav v Istri. Tu so bili Hrvati in Slovenci pod neposredno večjim italijanskim nacionalnim pritiskom, obenem pa tudi manj narodno zavedni. Očitno je bil v Istri tudi odklonilni in podcenjujoči italijanski odnos do Slovanov na visoki ravni. V nasprotju s tržaškimi italijanskimi narodnimi buditelji, so istrski vsaj od leta 1847 zagovarjali tezo, da se bodo Slovani v Istri prej ali slej asimilirali in poitalijančili, saj da do Italijanov čutijo posebno naklonjenost, kajti slednji so na kulturno in gospodarsko precej višji stopnji od Slovanov, znano pa je, da višja kultura absorbira nižjo itd. Toda eden pglavitnih zagovornikov teh tez, zgodovinar samouk iz Gologorice pri Pazinu, Carlo De Franceschi, tudi poslanec v državnem zboru prve ustavne dobe, že v enem prvih oglašanj (1847) o tej temi posredno pojasnjuje še druge okoliščine. Snov za razmišljanje so mu namreč dajali nekateri avstrijski uradniki, ki "bi želeli, da se slovanski element dvigne zoper italijanskega" ter bi tako "izzvali med dvema narodoma, ki živita skupaj, tekmovanje in sovraštvo, namesto da bi delovali na spajanju slovenskega elementa z italijanskim".

Da ti zaključki niso bili iz trte zviti, nam pričajo tudi dogodki v revolucionarnem letu 1848, ki so bili v nacionalnem in državnopravnem vidiku vsekar prelomni za vse tri narode v tedanjem Avstrijskem primorju. V strahu pred zgledom beneške vstaje je aprila 1848 avstrijska vlada izdala razglas v sloven-

skem in hrvaškem jeziku, ki oba naroda poziva, naj ostaneta zvesta Avstriji ter se upreta separatističnim italijanskim spletkam. V razglasu je avstrijska vlada še poudarila, da je "avstrijsko Primorje, predno so ga zasedli Benečani, bilo povsem slovansko", toda ravno Benečani naj bi ga deloma poitalijančili.

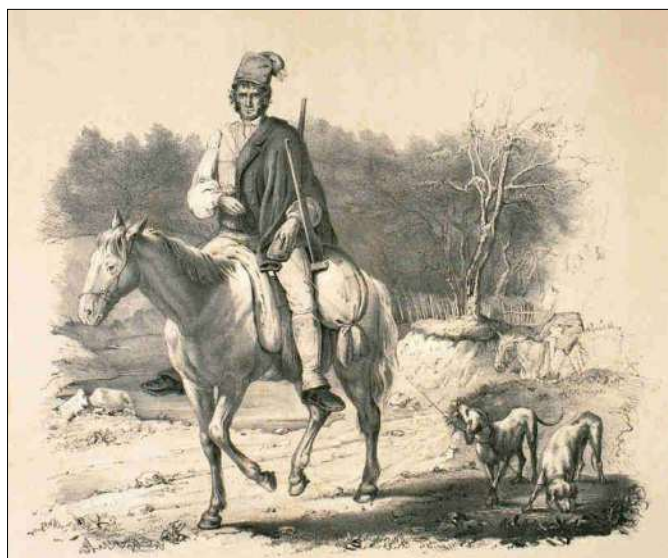
Nasprotja med italijanskim in slovanskim življenjem v Istri so se po revolucionarnem letu še poglobila, ton pa so jim dajali tudi dogodki v državnem zboru. Vanj so bili namreč na prvih volitvah iz Istre izvoljeni italijanski poslanci Antonio Madonizza iz Kopra (zanimivo je bil ravno ta poslanec leta 1836 ustanovitelj tržaške *Faville*), Michele Fachinetti iz Vižinade, Francesco Vidulich z Lošinja in Carlo De Franceschi, medtem ko je bil za okraj Podgrad - Volosko - Belaj izbran Hrvat Josip Vlah iz Kastva. Poleg že tedaj izraženih nasprotij (predvsem glede uporabe uradnega jezika v uradih ter razvoja slovenskega in hrvaškega šolstva, tém, ki so bile tudi v naslednjih obdobjih do prve svetovne vojne v prvih vrstah zajete v političnih programih raznih nacionalnih predstavnikov in ki so z vzponom slovenske in hrvaške narodne zavesti tudi praktično šle v korist slovanskim prizadevanjem v Istri), so stopila v ospredje tudi nesoglasja glede upravne pripadnosti, ki so označevala politiko italijanskih predstavnikov vsaj do leta 1866, hrvaških pa vse do prve svetovne vojne. Medtem ko se je leta 1848 iz Kranjske postavilo vprašanje upravne združitve Istre s to deželo – kar je naletelo na izredno ogorčenje predstavnikov istrskih mestnih oblasti, in bilo zato zavrnjeno –, so si italijanski predstavniki v državnem zboru pa tudi na drugih nivojih prizadevali za upravno združitev vsaj nekdanjega beneškega dela Istre z Benetkami in proti vključitvi v nemško zvezo. Tem zahtevam ob bok pa je že leta 1848 Josip Vlah v državnem zboru postavil zahtevo po priključitvi Istre vzhodno od Učke Reki in s tem Hrvaški oziroma tedaj Banski Hrvaški v okviru madžarskega dela Habsburške monarhije; to je bila ideja, ki se je nato razširila med hrvaškimi politiki tudi na ozemlje nekdanje Pazinske grofije in ki so jo zagovarjali tako Vitezić v državnem zboru kot poreški in kasneje tržaški škof Dobrila, pa Spinčić, Laginja in Mandić v istrski skupščini v drugi polovici 19. stoletja. Še dlje je šel Hrvaški sabor v Zagrebu, ki je že marca 1848 zahteval združitev s Hrvaško ne le Dalmacije in Vojne krajine, temveč vseh onih krajev, ki so bili nekdanj njeni, pa so kasneje prišli pod Avstrijo ali Madžarsko. Junija tega leta pa je sabor naslovil na kralja zahtevo, da se poleg drugih slovanskih dežel tudi Istro in Gorico vključi v "bližjo zvezo" s kraljevino Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo, ki se ji pripojijo še otoki Krk, Cres in Lošinj, ki so najprej pripadali Dalmaciji, nato pa so bili priključeni Istri.

Razmerje nacionalne politične misli v Avstrijskem primorju med Italijani, Slovenci in Hrvati je tako potekalo pod italijansko taktirko in kakor se je ta spreminjala, se je spreminjal slovenski in hrvaški odnos, primerno spodbujen ali omejen z avstrijske strani. Medtem ko so za predrevolucionarno obdobje značilne zamisli povezovanja Italijanov s Slovenci in Hrvati proti Avstriji, je porevolucionarno obdobje z italijanske strani v manjši meri v znamenju paktiranja z Nemci, v večji meri pa v znamenju odkrite borbe za odcepitev in priključitev k Italiji; ta doseže višek v letih 1861 do 1866 z znanim *Razglasom jadranskega iredentizma* (*Manifesto dell'irredentismo adriatico*), ki ga je v obliki knjižice izdal Constantino Ressmann v italijanskem in francoskem jeziku. Toda za uresničitev te ambicije bi bila potrebna popolna abstrakcija številnejšega slovenskega in hrvaškega elementa v Avstrijskem primorju, ki pa se je pod vplivom notranjega in zunanega kulturnega ter ekonomskega razvoja začel narodnostno osveščati, kar je povzročilo v razburkani habsburški monarhiji še dodatna nacionalna nasprotja.

Avstrijskim oblastem je kljub jasnejšim nacionalnim razmerjem na Goriškem in v Trstu tako kot v Istri uspevalo netiti nasprotja med italijanskim in slovanskim življenjem v Avstrijskem primorju, v smislu načela "deli in vladaj". Poleg tega so si vsi trije narodi še prizadevali za avstrijsko naklonjenost, saj je npr. italijanski iredentizem zaživel v pravi meri šele po letu 1897 (Abesinija!), Slovenci in Hrvati pa so tudi na svojih zborovanjih in taborih, na katerih so izražali podporo zedinjeni Sloveniji ali Hrvaški, obenem zelo radi prisluhnili uvodnim nagovorom avstrijskih ali domačih predstavnikov "o dobrih Slovencih, ki so tudi dobri Avstrijci" ali pa o "branikih pred Italijo in bojazni, da bi Avstrija prezrla Slovence, pomembne branitelje Avstrije na jugu". Zato lahko pritegnemo Vivantejevi ugotovitvi, da se je v ozadju borbe proti avstrijski oblasti jadranski iredentizem odvijal pravzaprav na relaciji nacionalnih nasprotij med Italijani in Slovani, ki so jih seveda Avstrijci znali ob pravih trenutkih tudi ustrezno netiti.

Vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri

Do revolucionarnega leta 1848 v Trstu proti Hrvatom in Slovencem ni bilo nezadovoljstva. V Istri je bilo le malo drugače. Beneška tradicija je še vedno prisotna, mesta po strukturi prebivalstva niso v taki meri mešana in odvisna

*Slika 106: Istrski podeželan
(Tischbein, 1842)*

Slika 107: Koprška škofija leta 1847 (Acta Histriae, 2001)

od prometa s severom kot Trst. Hrvati in Slovenci še vedno predstavljajo podložni sloj, ki narodno ni osveščen; ta zavest je novejšega datuma in do tedaj je bila odločilna pokrajinska pripadnost – vsi so bili Istrani. Tudi Pacifico Valussi, ki je tedaj zagovarjal Hrvate in Slovence in šele kasneje temeljito spremenil svoje gledišče, je o Istri menil, da bi dežela kmalu postala italijanska, če bi se osvobodila avstrijskega tutorstva.

Revolucija leta 1848 je ukinila fevdalizem, državljani pa so dobili priložnost, da na volitvah za avstrijski parlament izrazijo svoje politične težnje. Predstavniki italijanskega meščanstva v Istri so že imeli izdelane nacionalne programe, medtem ko med Slovenci in Hrvati ni bilo kakega gibanja. Rezultati volitev za dunajski parlament junija 1848 so potrdili to politično razmerje sil; izbrani so bili štirje italijanski poslanci (Antonio Madonizza, Michele Fachinetti, Carlo De Franceschi in Francesco Vidulich) in eden hrvaški (Josip Vlah), ki so ga izbrali v vzhodni Istri. Ta politični uspeh je italijanske poslance v dunajskem parlamentu privedel do zahteve, da razen za podgrajski okraj postane uradni jezik v Istri italijanščina. Čeprav je avstrijska vlada zahtevo zavrnila z utemeljitvijo, da večino prebivalstva v Istri predstavljajo Slovani (po štetju iz leta 1846: 134.455 Hrvatov, 60.040 Italijanov, 31.995 Slovencev), je to izzvalo ogorčene proteste v občinah Kastav in Lovran, kjer so zahtevali enakopravnost hrvaškega jezika in priključitev vzhodne Istre k Reki, kar je pomenilo k Hrvaški. V italijanskem časopisju se je tedaj vsul plaz obtožb na račun Slovanov kot "tujcev", ki se bodo poitalijančili. Michele Fachinetti leta 1850 v svojem glasilu *Il Popolano* trdi, da bo Istra dežela blaženega miru tedaj, ko bo v njej prevladala ena kultura, to je italijanska.

Seme neizbežnega spora je bilo vrženo in tudi slovanski časopisi, ki so začeli izhajati v Trstu (*Slavjanski rodoljub* 1849 in *Jadranski Slavjan* 1850, s članki v slovenščini in hrvaščini), so branili svoje nacionalne zahteve. Ti spori pa so šli na račun avstrijske nacionalne politike, ki je na eni strani favorizirala germanizacijo, na drugi pa strašila tako pred *iredentizmom* kot *panslavizmom* ter z dajanjem koncesij zdaj enemu, zdaj drugemu, v smislu reka "deli in vladaj", uspešno obvladovala položaj v Istri do konca svoje vladavine.

Razvoj iredentizma

Razvoj iredentizma kakor tudi panslavizma v Istri je potrebno gledati v luči evropskih gibanj tedanjega časa, kjer so še pod vplivi francoske revolucije in v okviru uveljavljajočega se kapitalističnega načina produkcije naglo rasle nacionalne težnje v političnem življenju.

Nedvomno so se iredentistične ideje italijanskih narodnjakov po zedinjenju Italije (1861) še povečale. Glavni predstavniki v literaturi so Pacifico Vallussi (v knjigi *Trieste e l'Istria: Loro diritti nella questione italiana* iz leta 1861 je v temeljih spremenil svoje poglede), Istrana Carlo Combi in Tomaso Luciani ter Sigismondo Bonfiglio. Mišljenje o Slovanih se je povsem spremenilo; ti so le kmečko ljudstvo, nesposobno oblikovati se v narod, in zato obsojeno na utopitev v italijanstvu. Meje Italije tako iredentisti vidijo na vzhodnih Julijskih Alpah in na Raši, nekateri pa že kar na Reki.

Prva javna manifestacija tržaškega iredentizma je bila leta 1865, ko je občinski svet zavrnil predlog obsodbe protesta, ki ga je tajni "tržaško-istrski komite" naslovil proti izjavi predsednika italijanske vlade Lamarmora, s katero se je le-ta svečano odrekel zahtevam za Trst. Občinski svet je bil razpuščen in na volitvah je zmagala vladna stranka, v Trstu pa so zbrali 13.000 podpisov za izjavo lojalnosti.

Tudi kasneje so liberalci večkrat obsojali iredentizem, vendar so sčasoma v tej stranki le prevladale iredentistične težnje. Od leta 1882 je bila ta stranka vedno na oblasti v Trstu, čeprav je še tedaj večkrat spretno prikrivala svoje nacionalne strasti, s čimer si je pridobila tudi naklonjenost volivcev drugih narodov v Trstu, predvsem Grkov in Nemcev. V monografiji **Oko Trsta** (1945), ki je delo več avtorjev, ugotavljajo, da je bil iredentizem prisoten predvsem med intelektualci, manj med državnimi uradniki in pri ljudeh, zaposlenih v zavarovalnih družbah, sploh pa ni bil prisoten med delavci, ki so bili socialistično usmerjeni. Vseh iredentistov je bilo v Trstu le 2 %, 5.000 od okoli četrta milijona prebivalcev. Med temi je bilo le kakih 500 aktivistov in okoli 50 dnevnih akterjev iredentizma. Center iredentistične vzgoje je bila vsekakor višja trgovska šola **Rivoltela**. Največji nasprotnik so jim bili v razrednem značaju socialni demokrati, v nacionalnem pa slovenska nacionalna stranka.

V Istri sta bila veleposest in mesta še vedno povsem v italijanskih rokah, zato je bila tu italijanska nacionalna liberalna frakcija izredno močna. Že za

prve deželnozborske volitve leta 1861 so se skrbno pripravili, na njih zmagali in v deželnem zboru ob volitvah poslancev v dunajski parlament v nasprotovanje avstrijski politiki oddali listke z besedico "nihče" (*nessuno*), nakar je bil deželni zbor razpuščen. Poleg nasprotovanja avstrijski vladi – glede teh stališč so postali kasneje mnogo bolj prilagodljivi in oportunistični – so bili proti kakršnim koli pravicam hrvaškega in slovenskega jezika v Istri in za čisti italijanski značaj vse pokrajine. Po razpustu deželnega zbora se je avstrijska vlada ob novih splošnih volitvah v septembru 1861 zelo potrudila, da deželni zbor ne bi dobil znova *nessunistične* večine, kar ji je uspelo tako, da se je oprla na konservativne in klerikalne italijanske kroge. Italijansko politiko je od leta 1884 v Istri vodila *Società politica Istriana*. Izdajali so precej časopisov, periodičnih publikacij in knjig, imeli so posebna društva za raznarodovanje slovenskih in hrvaških otrok, najprej je bilo to društvo *Pro Patria*, nato *Lega Nazionale*.

Poleg italijanske nacionalno-liberalne stranke sta obstajali v Istri še klerikalna stranka, v začetku z avstrofilskimi težnjami, ki je imela številne pristaše med istrskim kmečkim prebivalstvom, ter socialistična stranka, vendar je bila oblast v glavnem v rokah liberalne stranke.

Tudi socialistično gibanje je bilo močno v Trstu. Med pristaši kaže v tem vprašanju izpostaviti nekdanjega političnega urednika časopisa *Il Piccolo* in direktorja glasila *Il Lavoratore*, **Angela Vivanteja**, ki je leta 1912 napisal dokumentarno znanstveno delo *L'Irredentismo Adriatico*, kjer obsoja argumentacijo, da italijanska visoka kultura in civilizacija daje Italijanom pravico do asimiliranja drugih narodov.

Posebno poglavje v zgodovini italijanskega iredentizma pa je zavzel Koprčan **Nazario Sauro**, ki ga je avstrijsko vojaško sodišče med prvo svetovno vojno v Puli zaradi dezerterstva obsodilo na smrt. Iz njegove mučeniške smrti je nato v času fašizma zrasel mit o neupogljivem narodnjaku. Leta 1936 so mu v Kopru postavili mogočen spomenik, ki so ga leta 1944 Nemci porušili.

Slovensko in hrvaško narodno gibanje

V prvem obdobju parlamentarnega življenja so samo Hrvati vzhodne Istre izpričali politično opredeljenost v nacionalnem smislu. Iz svojega središča

Kastva in **Vrbnika** na otoku Krku so s premišljeno dejavnostjo začeli med Slovenci in Hrvati Istre širiti zahteve za nacionalne pravice, nenazadnje v skladu z avstrijskim Temeljnim državnim zakonom (1867). Ustanovili so **čitalnice** (prva v Kastvu 1866, v Puli 1869 in drugje); v Trstu je začelo izhajati politično glasilo *Naša Sloga* (1870–1915); *Edinost*, politično društvo za Slovence v Trstu, je razširilo svojo dejavnost tudi med istrske Hrvate in Slovence (1878), dokler niso leta 1902 ustanovili *Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri*, s sedežem v Pazinu. Po prvi veliki hrvaški politični skupščini v Kastvu (1871) so nadaljevali z organiziranjem velikih **taborov** tudi v drugih krajih Istre, med drugim tudi v slovenskem Kubedu.

Ustanovitev hranilnice v Kopru (1884) pomeni začetek združnega življenja med Hrvati in Slovenci v Istri. Vrsta različnih zadrug se je združila v zvezo s sedežem v Puli (1903). Ko so skušali italijanski meščani in njihove banke nalagati kapital v zemljišča, ki so pridobivala na vrednosti, so slovenskim in hrvaškim kmetom v tem boju za domačo zemljo priskočile na pomoč slovenske kreditne zadruge (in pozneje tudi tržaški denarni zavodi), kar je hitro krepilo slovensko narodno zavest zlasti na koprskem in piranskem področju. Podoben proces se je odvijal med Hrvati v ostalem, večjem delu Istre.

Pred organiziranjem na političnem in ekonomskem področju je nastala prebujna na prosvetnem polju z ustanovitvijo *Bratovščine hrvaških ljudi v Istri* (Kastav, 1874) in *Družbe sv. Cirila in Metoda*, najprej slovenske leta 1885, nato pa še njene hrvaške "posestrime" leta 1893. Delovali sta ena ob drugi, vendar je bila v Istri dejavnejša hrvaška. S tem se je začelo tudi organizirano šolanje hrvaške mladine ter gibanje za ustanovitev hrvaških in slovenskih ljudskih šol v krajih, kjer jih še ni bilo.

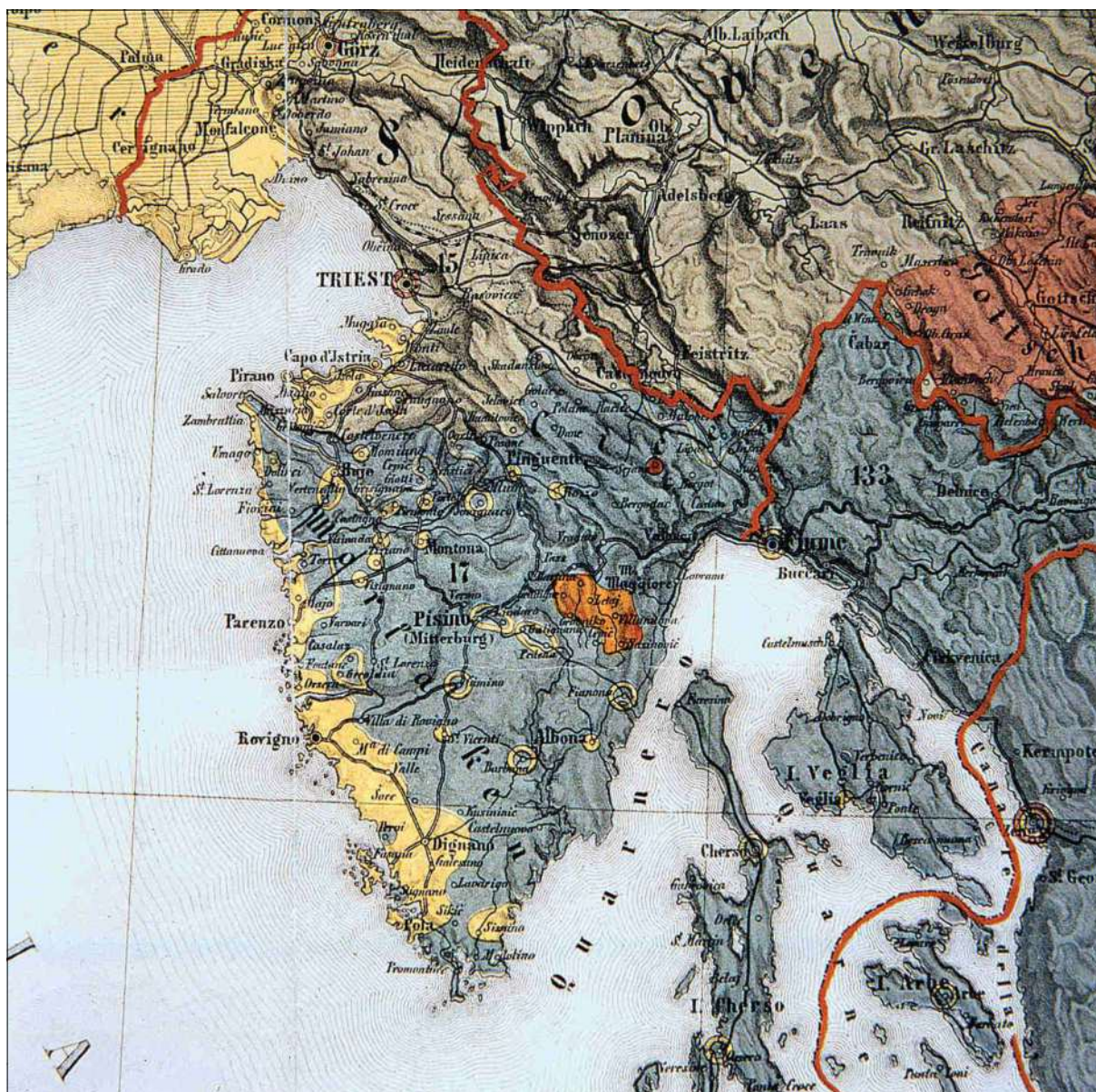
Politično uveljavljanje Slovencev in Hrvatov v Istri

Politično uveljavljanje Slovencev in Hrvatov se je začelo v občinah. Na začetku ustavne dobe (1861) so s pokrajinskim zakonom o občinah združili 360 davčnih občin v 50 političnih. Na začetku so bile vse občine v italijanskih rokah, predvsem zato, ker Hrvati in Slovenci niso imeli gospodarske in politične moči, zato pa tudi ne dovolj sposobnih in učenih mož za opravljanje občinskih služb. Edina občina v rokah Hrvatov je bila v Kastvu. Toda sčasoma

Slika 108: Portorož.

Prevoz soli v skladišča. Foto Sebastianutti & Benque, ok. 1890 (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)

Slika 109: Etnična slika Istre po popisu iz leta 1842, ki ga je opravil avstrijski uradnik Karl Czoernig, z rumeno barvo so označeni Italijani, z modro Hrvati, s sivo Slovenci, z oranžno pa Aromuni

so pridobili položaje najprej v občinah na severu Istre, kjer je živel izključno slovenski živelj (Materija, Podgrad, Jelšane, Dolina, Dekani, Klanec, Marezige in Pomjan), nato v nekaterih občinah na otoku Krku in občini Veliki Lošinj, pa v občinah v Liburniji (Volosko - Opatija, Veprinac, Lovran, Moščenice) in nazadnje v osrednji Istri, Pazinu (1886) in Buzetu (1887).

V istrskem **deželnem zboru** leta 1861, sestavljenem po kurijah iz poslancev veleposesti, trgovsko-obrtne zbornice, mest in podeželja, je bilo zaradi Hrvatov in Slovencev nenaklonjenega volilnega sistema (cenzus) in zaradi pomanjkanja narodne zavesti zastopanih 25 Italijanov, 1 Hrvat in 1 Slovenec (ki se je odrekel mandatu), poleg slednjih dveh pa so bili še 3 škofi (tržaško-koprski Bartol Legat – Slovenec, poreško-pulski Juraj Dobrila – Hrvat in krški škof Ivan Josip Vitezić – Hrvat) kot virilisti. Od sedemdesetih let 19. stoletja se je ta odnos nekoliko popravljal v korist Hrvatov in Slovencev.

Na čelu hrvaškega gibanja je bil kasnejši tržaško-koprski škof dr. **Juraj Dobrila** (Veli Ježenj, Tinjansko), v šestdesetih letih predstavnik v Cesarskem svetu in pobudnik izdajanja prvih hrvaških glasil (*Istran, Naša Sloga*), pravnik dr. **Dinko Vitezić** (Vrbnik, otok Krk), v sedemdesetih in osemdesetih letih najvidnejši istrski hrvaški politik ter dolgo časa edini predstavnik istrskih Hrvatov v dunajskem parlamentu, ter duhovnik, književnik in urednik *Naše Sloge* v Trstu **Mate Bastian** (Jugi, Kastavščina). Navedeni so bili pristaši južnoslovanske nacionalne ideologije škofa dr. **J. J. Strossmayerja** iz Banske Hrvatske in podporniki združitve hrvaške Istre s to matico – domovino.

Medtem so se odnosi med Italijani in združenimi Hrvati in Slovenci zaostrovali, tudi zaradi vse odločnejših zahtev novih istrskih politikov, Vjekoslava Spinčića, Matka Laginje in Matka Mandića, ki so zagovarjali priključitev Istre k Hrvatski na temelju radikalnega kroatizma dr. Ante Starčevića iz Banske Hrvatske; to je bila ideja, ki so si jo zamislili že politiki predhodne generacije, na čelu z Jurajem Dobrilo in Dinkom Vitezićem. Odnosi v deželnem zboru so se posebno zaostрили po poskusu Matka Laginje, da bi v poreškem zboru nastopil z govorom v hrvaščini (1883), saj je Cesarski svet tega leta priznal enakopravnost hrvaškega, slovenskega in italijanskega jezika na sodiščih v Istri. Tudi sicer so bile glavne postavke političnih programov Hrvatov in Slovencev politična enakopravnost, ukinitvev stanovskega volilnega reda, enakopravnost jezika v javnih uradih in šolah. Zato je bila pomembna tudi vladina odločitev o odprtju prve hrvaške srednje šole v Istri, klasične gimnazije v Pazinu (1899).

Hrvaško in slovensko gibanje v Istri doseže vidne uspehe na gospodarskem, političnem in prosvetnem polju. To se posebno vidi v pristanku Du-

naja, da se Istarskemu zboru doda peta, splošna kurija. Namreč, ko se je na volitvah za dunajski parlament na osnovi obče in enake volilne pravice leta 1907 pokazalo, da Hrvati in Slovenci v Istri ne predstavljajo samo večine prebivalstva, temveč tudi večino volivcev, je bila leta 1908 izvedena reforma istrskega deželnega zbora. Tedaj je bilo v deželni zbor izvoljenih 18 poslancev hrvaško-slovenske narodne stranke, 24 italijanskih nacionalnih liberalcev in 2 socialisti.

Kmalu se je pokazalo, da novi zbor ni sposoben za delo, saj se niso mogli dogovoriti o enakopravnosti jezikov, o novi razmejitvi občin po načelu narodnosti idr. Deželni zbor je bil zaradi tega leta 1910 razpuščen in ni bil nikoli več sklican.

Vsekakor so v avstrijskem obdobju Slovenci in Hrvati združeno nastopali, pa vendar je vsak narod oblikoval svojo narodno zavest, predvsem kot posledico zgodovinskih dogodkov in jezikovne pripadnosti.

Različne upravne in cerkvene organizacijske povezave, jezikovni značaj šolskih organizacij in drugi dejavniki so vplivali na to, da se je ob koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja etnična meja med Slovenci, Hrvati in Italijani v glavnem ustalila, kar deloma kažejo tudi štetja prebivalstva, čeprav je prihajalo do določenih razlik, ki jih gre pripisati predvsem načinu in merilom ljudskega štetja v habsburški monarhiji. Razen prvega štetja z upoštevanjem "jezika" (**1846 – Czoernig**), ko so še razlikovali prebivalstvo na srbsko in hrvaško, vsa nadaljnja štetja od 1880 do 1910 uporabljajo za razlikovanje narodov termin **občevalni jezik** (*Umgangssprache*), in sicer (srbo)hrvaški jezik brez razlikovanja Hrvatov, (Srbov) Črnogorcev itd.; od tega jezika so med slovanskimi v Istri razlikovali le slovenskega. Prav v zvezi s tem pa se je pojavila v Istri vrsta vprašanj, zvezanih s političnimi manipulacijami z italijanske strani, saj je opredelitev občevalnega jezika kot jezika, ki se uporablja v javnosti (in se razlikuje od družinskega ali maternega jezika), zlorabljena v avstrijskih razmerah za prikrivanje resničnega etničnega stanja v pokrajinah z neenotno narodnostno sestavo s strani tistega naroda, ki je bil premočen v političnem pogledu in "starejši" po svoji kulturni uveljavljenosti v vsakdanjem življenju. V Istri so bili to seveda Italijani. Raziskave kažejo, ugotavlja **B. Grafenauer** (*Miti o "Istri"*), da so poskušali z različnimi tehnikami števnih komisij povečati število prijav italijansko govorečih; tako je npr. leta 1910 prišlo do številnih pritožb nad števničnimi komisarji v Škofijah, Pobegih in Bertokih pri Kopru.

Vsekakor velja za najbolj verodostojno ljudsko štetje iz leta 1910, ki so ga tako angleški kot francoski, ameriški in ruski strokovnjaki za mejna vprašanja

Slika 110: Potniški vlak nad Buzetom
na progi Pula–Divača (Orbanić, 2005)

Slika 111: Eden prvih avtomobilov v
Istri (Orbanić, 2005)

Tabela: Istrsko prebivalstvo po avstrijskih štetjih 1846–1910 (v razpredelnici niso zajeti drugi občevalni jeziki, ki so predstavljali 1–4 %, in tujci; v: J. Roglič, Le Recensement de 1910, 1946, 49).

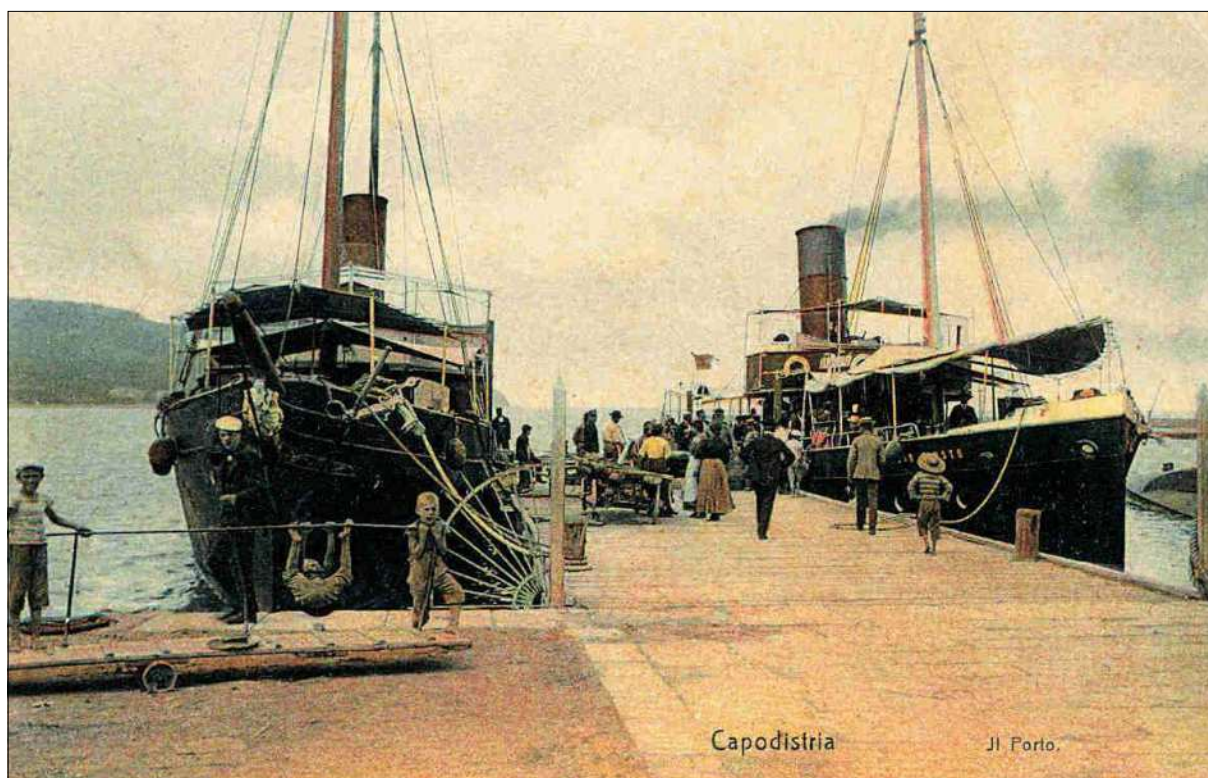
	Hrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	Skupaj
1846	134.445	59	31.995	14	60.000	26	228.035
1857	123.091	56	28.177	12	72.303	31	234.872
1880	121.732	43	43.004	15	114.281	40	284.154
1890	140.713	45	44.418	14	118.027	38	310.003
1900	143.057	43	47.717	14	136.191	40	335.965
1910	168.184	43	55.134	14	147.417	38	386.463

po drugi svetovni vojni pri ogledu terena ocenili kot poglavitno podlago za presojo etničnega stanja v Istri, kar je končno potrdil tudi italijanski zgodovinar Carlo Schiffrer z narodnostno karto Julijske krajine, ki jo je sestavil leta 1946. Italijansko štetje iz leta 1921 in jugoslovansko anketo, organizirano pod vodstvom Rogliča iz leta 1945, so kot tendenčni zavrnili.

Prva svetovna vojna

Z začetkom prve svetovne vojne (1914) so se prekinili mednacionalni spori v Istri. Izstop Italije iz zveze z Nemčijo in Avstro-Ogrsko na stran antantnih sil (1915) je bil precej jasen znak o njenih ozemeljskih pretenzijah na vzhodno obalo Jadrana, čeprav se še ni vedelo za tajni **Londonski sporazum** (1915), s katerim so zavezniki za vstop v vojno Italiji ponudili, poleg drugega, tudi avstrijska ozemlja, Istro in večji del Dalmacije.

Zaradi vojne so se morali mnogi prebivalci južne Istre, ki je bila razglašena za vojno področje, izseliti predvsem v Spodnjo Avstrijo in na Moravsko; šele pred koncem vojne so se po velikem pomanjkanju vrnili na svoje domove. Namesto istrskega deželnega zbora in deželnega odbora je bil leta 1916 ustanovljen **Komisariat**. Proti koncu vojne je prišlo tudi v Istri do prevrata. V Puli so namreč 28. 10. 1918 ustanovili **Narodni svet** po zgledu Narodnega sveta v Zagrebu, ki je postal vrhovni organ **Države Slovencev, Hrvatov in Srbov**, ustanovljene na območju razpadle Avstro-Ogrske. Sestavljali so ga predstavniki istrskih Hrvatov, sodelovali pa so tudi s predstavniki italijanskih liberalcev

Slika 112: *Koprsko pristanišče ob pristanku parnikov leta 1910 (iz arhiva Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper, št. 12245/2000)*

Slika 113: *Izolski mandrač (Annales, Ser. hist. sociol., 2005)*

in socialistov. 30. 10. so prevzeli poveljstvo nad mornarico, pri kateri so imeli številne pristaše tako med slovanskimi mornarji kakor tudi med delavci arse-nala. Oblast Narodnega sveta v Puli se je končala 05. 11. 1918 z vkorakanjem italijanske vojske v mesto. Tudi drugod po Istri so bili ustanovljeni Narodni sveti Države SHS (sedež v Zagrebu).

DOBA TOTALITARIZMOV

- **Istra pod Italijo**
- **Prepoved narodnih združenj in obeležij**
- **Zapostavljena provinca**
- **Istra med drugo svetovno vojno**
- **Diplomatski boj za Istro po drugi svetovni vojni**
- **Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954)**
- **Slovenska žrtev za Jugoslavijo**
- **Vzroki izseljevanj**
- **Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje v Istri**
- **Pomen nekdanjih lokalnih upravnih meja**
- **Oblikovanje sodobnih narodnostnih skupnosti**
- **Jezik v župnijah in šolah**
- **Moderna štetja**
- **Problemi razmejitve Slovenije s Hrvaško v Istri**
- **Piranske katastrske meje**

DOBA TOTALITARIZMOV

Istra pod Italijo

Z **Rapalsko pogodbo** med Kraljevino SHS – ki se je medtem oblikovala s prostovoljno združitvijo Države SHS, Kraljevine Črne gore in Kraljevine Srbije – in Italijo (12. 11. 1920) je pripadla Italiji skoraj vsa Istra s Trstom vred. Iz sklopa Istre sta bila izvzeta le otok Krk in del občine Kastav, ki sta pripadla Kraljevini SHS. Z Rimsko pogodbo (27. 01. 1924) je Italija dobila še tedanjo **Reko**, ki jo je medtem zasedel G. D'Annunzio in v njej preizkusil prvo fašistično vladavino na svetu, potem ko je bila prej kratek čas celo samostojna država.

Že za časa okupacije (1918–1920) je Italija iz Istre najprej pregnala skoraj vse Nemce oziroma Avstrijce, Madžare, Čehe idr., nato pa začela voditi asimilacijsko politiko nasproti Hrvatom in Slovincem. To se je kazalo z zaprtjem klasične gimnazije v Pazinu, Ženskega učiteljišča v Pazinu in male realne gimnazije v Voloskem (1918), z ukinjanjem slovenskih in hrvaških ljudskih šol in z večmesečno konfinacijo posameznih uglednih Slovencev in Hrvatov na Sardinijo ter v druge italijanske kraje. Temu so se priključila še od oblasti neovirana dejanja fašističnega nasilja, kot sta bila požiga **Narodnega doma** v Puli in v Trstu v isti noči (13. 07. 1920). Razmere so se poslabšale po priključitvi Julijske krajine k Italiji, še posebno pa po prihodu fašizma na oblast (1922). Uradna politika nacionalnega zatiranja ni bila z ničemer omejena, saj se Italija niti z mirovnimi sporazumi niti z Rapalsko pogodbo ni obvezala na spoštovanje nacionalnih manjšin, zato se je začela masovna in tudi nasilna emigracija Slovencev in Hrvatov, v glavnem v Kraljevino SHS, iz tedanje Italije pa so bežali tudi antifašistično prepričani Italijani.

Slika 114: Narodni dom (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

Slika 115: Manifestacija fašistov v Kopru med vojnoma (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 18)

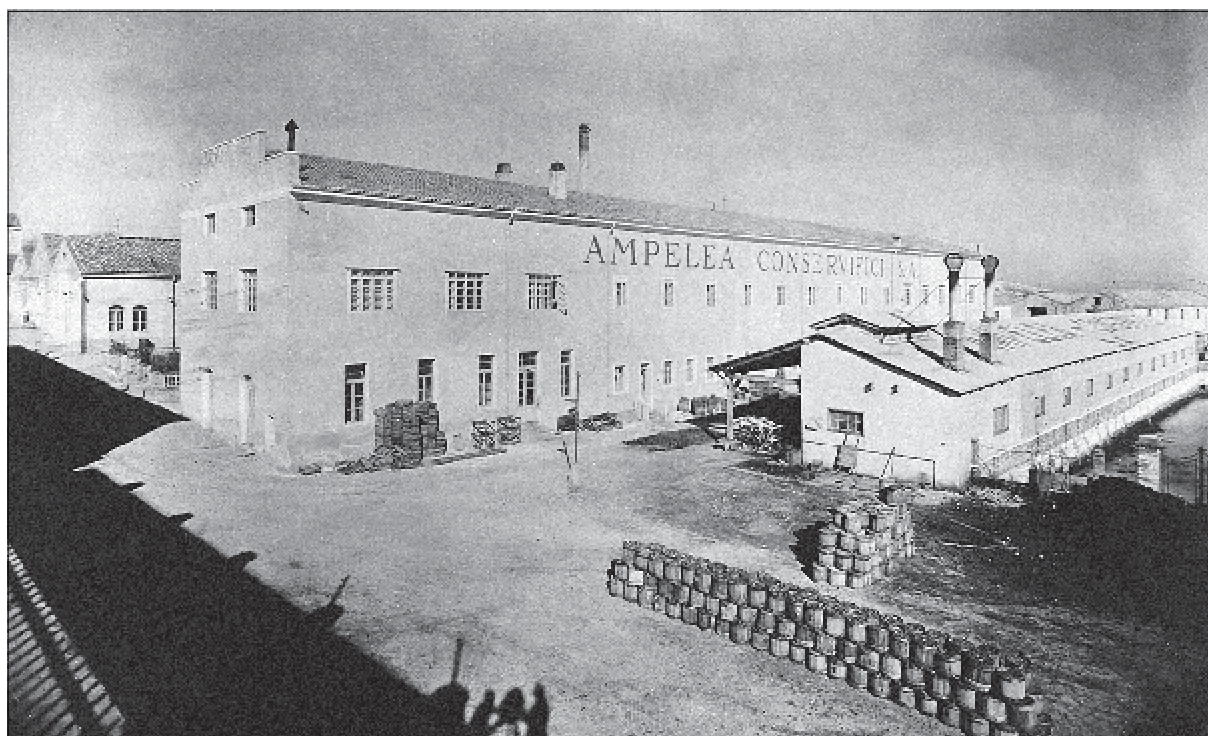
Prepoved narodnih združenj in obeležij

V Istri sta bili slovenščina in hrvaščina omejevana v upravi in sodstvu že za časa okupacije (1918–1920). Prefekt Julijske krajine je marca 1923 prepovedal uporabo slovenščine in hrvaščine v upravi, na sodiščih pa sta bila jezika prepovedana s kraljevim odlokom 15. oktobra 1925. Dokončni udarec slovenskemu in hrvaškemu šolstvu v Istri je bil zadan 1. oktobra 1923 s t. i. Šolsko reformo **ministra Gentileja**. Hrvaška in slovenska društva (Sokol, čitalnice idr.) so Italijani prepovedovali že za časa okupacije, še posebno pa na osnovi Zakona o društvih iz leta 1925, Zakona o javnih prireditvah (1926) in Zakona o javni varnosti (1926). Vsa slovenska in hrvaška kulturna in športna društva so morala prenehati z delom na podlagi odločitve fašističnih pokrajinskih sekretarjev z dne 12. junija 1927. S posebno odločbo tržaškega prefekta je bilo 19. novembra 1928 razpuščeno še politično društvo **Edinost**. Postopno so bile ukinjene tudi hrvaške in slovenske zadruge in hranilnice v Istri, ki so se sprva morale združiti s hranilnico *Cassa di Risparmio* v Puli ali Trstu.

Leta 1927 je po Tirolski tudi Julijska krajina prišla na vrsto za zamenjavo priimkov (krajevna imena so bila poitalijančena že 1923), ki naj bi jim "vrnili" izvirno obliko, če so bili prevedeni v tuj jezik, izkrivljeni s tujim pravopisom ali čudno končnico; tako so poitalijančili skoraj vsa slovenska in hrvaška imena in priimke.

Taka politika je že v letu 1921 izzvala odpor Slovencev in Hrvatov, ki je sprva imel socialno in internacionalno obeležje (jugovzhodna Istra – Proština, rudarji v Labinu in Raši), v Marezigah pa že nacionalno vsebino. Posebno se je odpor proti oblastem razmahnil po ukinitvi društev leta 1927, ko so tržaški mladinci ustanovili **Tajno organizacijo Borbo** na Tržaškem, na Goriškem pa se je oblikovala podobna organizacija, ki je nosila v sebi korenine kasneje mnogo bolj znanega gibanja z imenom **TIGR**. Prva žrtev tega organiziranega odpora slovanskega prebivalstva Julijske krajine je bil Istran **Vladimir Gortan**, Hrvat, ki je kot pripadnik organizacije Borba leta 1929 sodeloval v nameri preprečitve odhoda volivcev na fašistične volitve v Pazin, pri čemer je izstrelil enega od Gortanovih tovarišev, potem ko se je odbil od kamna, smrtno ranil domačina. Čeprav nedolžen, je bil Gortan obsojen in ustreljen v Puli kot primer.

Pripadniki organizacije **Borba** (in ne, kot se večkrat zmotno misli, TIGR-a) so bili tudi štirje **bazoviški junaki** (Franjo Marušič, Alojz Valenčič, Zvonimir

Slika 116: Pogled na tovarno s strehe direkcije. Na dvorišču so pripravljene sodi, polni slanih sardel (v ospredju je vidna senca fotografa na strehi) (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)

Slika 117: Oddelek za izdelavo večjih okroglih pločevink (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)

Miloš in Ferdo Bidovec), ki so jih septembra 1930 obsodili na smrt, številne domoljube pa obsodili na večletno služenje zapornih kazni, ker so podtaknili več bomb na raznarodovalne ustanove, odločilna pa je bila bomba, podtaknjena v uredništvu časopisa *Il Popolo di Trieste*, ki je bila usodna za življenje urednika tega fašističnega dnevnika.

Organizacija TIGR je nato v tridesetih letih delovala predvsem v povezavi z vodstvom v Jugoslaviji, kamor so mnogi Slovenci in Hrvati pribežali najprej po italijanski okupaciji, do drugega velikega vala izseljevanja iz Julijske krajine pa je prišlo ravno konec dvajsetih in v začetku tridesetih let. V Jugoslaviji so Istrani ustanovili več svojih društev, med katerimi je bilo nedvomno največje društvo **Istra**, ki je izdajalo istoimenski časopis. Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine so bili povezani v društva, ki so bila organizirana v *Zvezo jugoslovanskih emigrantskih društev* (od 1932. *Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine*) s središčem v Beogradu in z **dr. Ivanom Marijo Čokom** na čelu. S svojim glasilom, zagrebško *Istro*, so v glavnem podpirali uradno politiko Beograda, zato se je kmalu razvila opozicija, ki se je organizirala okoli zagrebškega glasila ***Istarski glas*** (1939–1940).

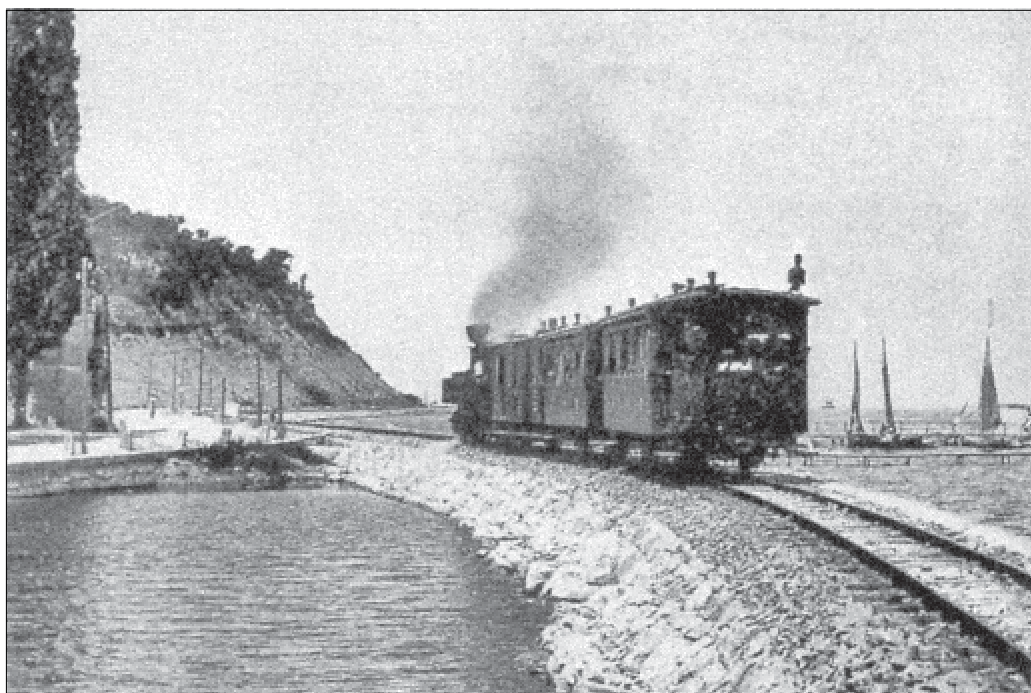
Zapostavljena provinca

Italija v Istri ni pretirano spodbujala gospodarskega razvoja. Številni priseljenci iz italijanskih dežel so bili bolj namenjeni vzpostavljanju italijanstva v Istri kot pa pomoči pri ekonomskem razvoju, pa tudi gradnja infrastrukture (kot je bila bonifikacija reke Raše in Mirne, koprskih solin, izgradnja istrskega vodovoda in asfaltiranje vseh pomembnih prometnih žil, ki jih lahko še danes na nekaterih mestih občudujemo) je bila precej bolj usmerjena k obrambni oziroma ekspanzionistični politiki proti Balkanu; taka je bila tudi gradnja obrambnega sistema ob vzhodnih mejah države.

Predvidevanja Kandlerja in drugih avtonomistov iz prejšnjega stoletja glede vloge Trsta v Italiji so se povsem uresničila, saj je promet skozi to пристanišče ob konkurenci številnih italijanskih povsem upadel. Še edino istrsko ozkotirno železnico, na katero so bili Istrani sila ponosni, so Italijani ukinili. Nekateri trdijo, da so železnico ob osvojitvi Abesinije leta 1936 prenesli v to afriško državo, drugi pa, da je pristala na odpadu starega železa nekje na Siciliji.

Slika 118: Parkirišče v Canfanaru (*Le opere del Regime in Istria nel quinquennio 1933.XI-1937.XV.*)

Slika 119: Ozkotirna proga Trst–Poreč pri Izoli (Orbanić, 2005)

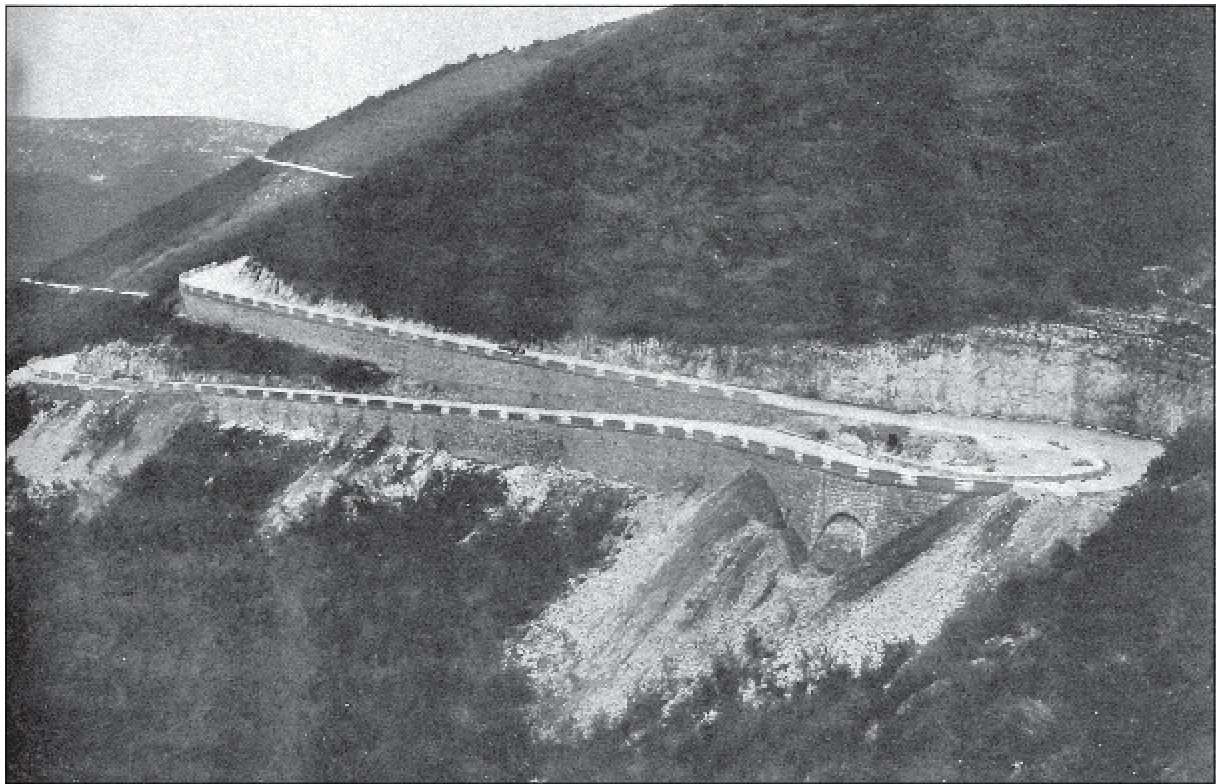
V iskanju boljših življenjskih pogojev so se številni Slovenci, Hrvati, anti-fašisti in drugi izseljevali ali v prekomorske dežele, ali v Jugoslavijo ali v notranjeitalijanske dežele oziroma v druge evropske države. Tako je bilo največ španskih antifašističnih borcev iz Italije prav iz Julijske krajine; prav tako je bilo tu tudi največ obsojenih zaradi političnih deliktov pred italijanskim sodiščem za zaščito države.

Verjetno je odveč poudarjati, kolikšen razcep je v odnosih med različnimi narodi Istre zarezal fašizem s svojo totalitarno enonacionalno politiko. Tako lahko lažje razumemo, ne moremo pa opravičevati početja kasnejšega prav tako totalitarnega režima, ki je represijo nad prebivalstvom izvajal s pomočjo ravno tako "svete" ideje komunizma.

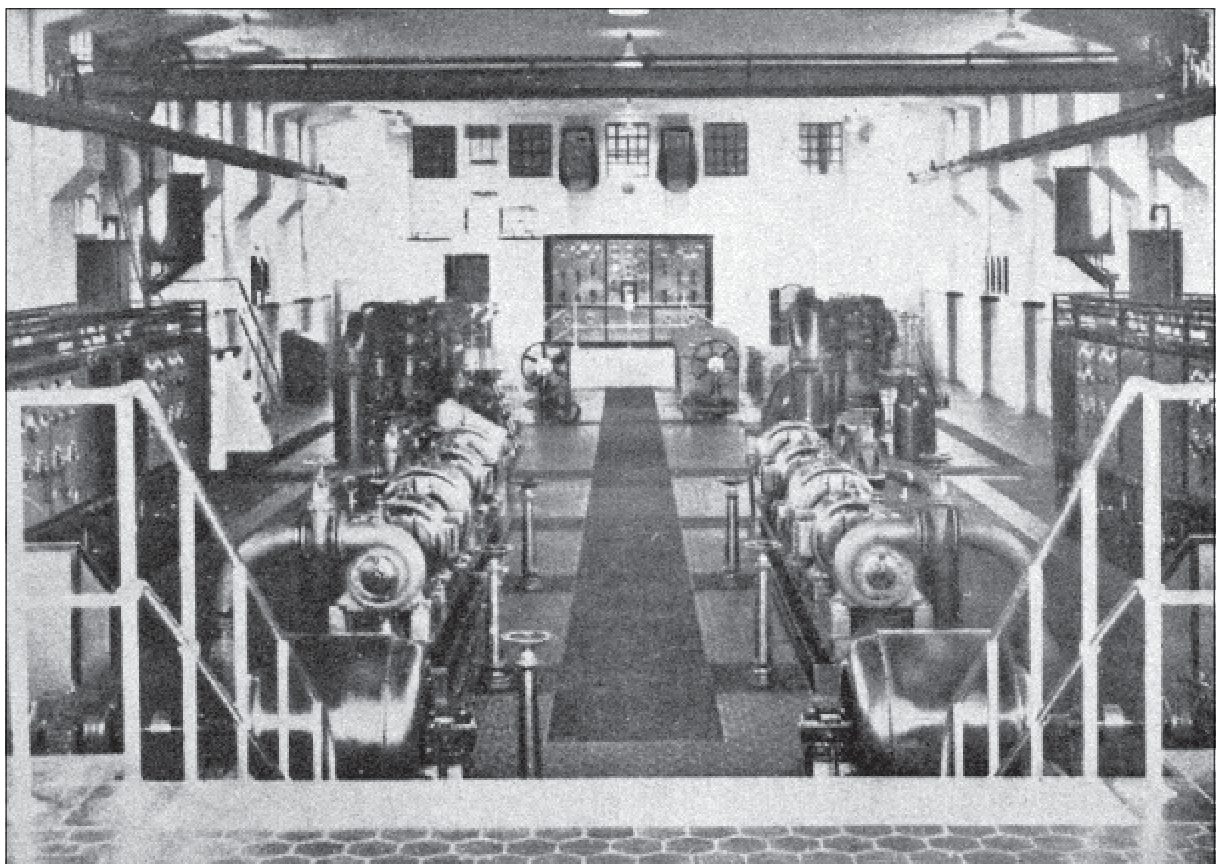
Istra med drugo svetovno vojno

Istra je skupno z Italijo zakoračila v drugo svetovno vojno. Septembra leta 1940 so Italijani zbrali, kakor piše general M. Roatta, med Trbižem in Reko dve armadi z eno v rezervi, ki so štejele skupno 37 divizij in 38 skupin težkega topništva. "To pripravljalo delo," ocenjuje Roatta, "je bilo najbolj obsežno in najbolj temeljito, kar jih je opravila italijanska vojska med vojno." Zavedali so se perečega problema "drugorodcev", ki so svojo nezvestobo kaj kmalu pokazali in se že pred, še posebno pa po kapitulaciji Italije množično vključevali v t. i. prekomorske brigade. Te so se nato skupaj z jugoslovanskimi enotami narodnoosvobodilne vojske borile proti nacifašizmu, med njimi pa je bilo tudi mnogo Istranov.

Razburljivo pa je bilo tudi na samem polotoku. Čeprav je bilo stališče Kominterne, da Istra spada pod vpliv KP Italije, sta KP Slovenije, predvsem na temelju sporazuma med KPI in KP Avstrije iz leta 1934, in KP Hrvaške kmalu prevzeli pobudo v organiziranju protifašističnega odpora v Istri. Ta je bila poldrugo leto odmaknjena od glavnih žarišč narodnoosvobodilne borbe na Hrvaškem in v Sloveniji. Postojanke tega gibanja, ki so jih v drugi polovici leta 1941 začeli vzpostavljati komunisti iz osrednjega dela Slovenije in Hrvaške, so padale pod udarci fašistične policije; zlasti hudi so bili udarci spomladi 1943 na območju Labina, v Pazinu in Buzetu. Od Brkinske čete, ki je delovala na področju slovenskih Brkinov, Ilirske Bistrice in Mašuna, se je junija del

Slika 120: Državna cesta Pula–Reka: ovinek pri Barbani (*Le opere del Regime in Istria ...*)

Slika 121: Notranjost centrale za prečiščevanje vode v istrskem vodovodu (*Le opere del Regime in Istria ...*)

Slika 122, 123: Pogled na nekdanji trg in spomenik Nazaria Saura z dveh zornih kotov, Koper (SI PAK KP 311, Družinski fond Sauro, t. e. 1). Kip na trgu je dala zgraditi italijanska država v okviru projekta akademije S. E. Attilio Salva pod vodstvom prof. arh. Enrica Del Debbia. Pod kipom je bila zgrajena konstrukcija iz istrskega kamna, ki je spominjala na podmornico in iz katere sta se dvigala en manjši in en večji ovalni steber. Pred večjim stebrom,

ki je v višino meril 10 metrov, je stal 2,5 m visok bronast kip ladijskega krmarja; za stebrom sta bili prav tako bronasti, 2,3 m visoki podobi Nazaria in njegove matere. Na večjem stebru pa je bil postavljen 6,8 m visok bronast kip glorijske pomorščakov, tako da je celotna konstrukcija v višino merila kar 17 metrov (SI PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 510). Kip so leta 1944 porušili Nemci.

borcev razdvojil in prešel v hrvaški del Istre (Slovanova skupina), kjer se je v kratkem utrdil na Planiku. Slovanovi borci so se napotili v Gorski kotar, kjer je bila oblikovana Prva istrska partizanska četa kot 5. četa II. bataljona "Vladimir Gortan" II. Primorsko-goranskega odreda V. operative zone NOV in PO Hrvaške. Do začetka septembra 1942 se je ta enota prebila v Istro, na Planik, vendar jo je kmalu razbila italijanska vojska.

Slovenski del Istre je imel od decembra 1942 svojega stalnega aktivista OF Vidka Hlaja, ki je aprila in maja ustanovil OK KPS in OO OF Slovenska Istra. Podobno je hrvaška Istra marca 1943 dobila v Karojbi prvi stalni organ – partijsko vodstvo za Istro. Med italijanskim prebivalstvom v obalnih mestih je spodbujala protifašistični odpor KP Italije. Do začetka septembra 1943 je imela hrvaška Istra svoj najvišji organ oblasti – Okrožni NOO (kasneje Pokrajinski, nato Oblastni), z nizom okrajnih in drugih nižjih organov, kot tudi časopis *Glas Istre*.

Odpor proti okupatorju se je zelo razmahnil po padcu fašizma poleti 1943, in še zlasti po kapitulaciji Italije (**8. septembra 1943**), ko je nastala prava vseljudska vstaja. Osvobojena je bila vsa Istra, italijanski upravni aparat so umaknili v Pulo in Trst, kamor je kmalu prodrla vojska III. Reicha. Prebivalstvo vseh treh narodnosti se je na mobilizacijo partizanskih enot množično odzvalo. Zanimivo je, da je 10. novembra 1943 šef t. i. Neodvisne Države Hrvaške (NDH) razglasil suverenost svoje marionetne države nad Reko, Zadrom in hrvaškim delom Istre, medtem ko je Mussolinijeva Republika Salò od Nemcev zahtevala, da njej prepustijo Istro. Nemci pa so z razglasom vrhovnega komisarja, koroškega gauleiterja Rainerja, 1. oktobra 1943 ustanovili operacijsko območje *Adriatisches Küstenland* s sedežem v Trstu, ki je obsegalo furlansko, goriško, tržaško, istrsko, reško in ljubljansko provinco, kar je bilo v skladu s pangermansko ideologijo 19. stoletja o Velikonemškem Reichu od Baltika do Jadrana. Pravni status teh območij sicer ni bil natančno opredeljen, vendar so iz kasnejših oblastvenih ukrepov dokaj jasno razvidne aneksionistične tendence. Z dvema odredbama iz konca 1943 pa so Nemci daleč presegle vpliv okupatorjeve pristojnosti po mednarodnem pravu. Ena odredba je na območju Jadranskega primorja vpeljala obvezno vojaško službo, druga pa je ustanovila domobranske oddelke pod vodstvom višjih voditeljev SS in policije.

Od avgusta 1944 so se razmere za partizanski boj v Istri slabšale zaradi krepitve sovražnih sil, gradnje obalnih utrd in obrambnih črt, ker so v deželi pričakovali izkrcanje zavezniških sil. Vse večje je bilo tudi nasilje okupatorja, v katerem so sodelovale tudi italijanske fašistične miličniške enote. Domne-

Slika 124: Prihod Jugoslovanske vojske ob koncu vojne v Trst (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

Slika 125: Predaja italijanskih vojakov (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

vajo, da je v NOB sodelovalo okoli 30.000 Istranov, mnogo jih je bilo v prekomorskih brigadah, mnogo pa tudi v delovnih četah anglo-ameriške vojske.

So se pa v Istro v drugi polovici 1944 in v začetku 1945 na begu iz drugih krajev Jugoslavije zatekali pripadniki številnih kvizlinških vojnih enot, turkestanskih, čerkeških idr. iz ZSSR, balističnih s Kosova in Albanije, četniških in ljotičevskih iz Srbije, ustaških in domobranskih s Hrvaške, belogardističnih iz Slovenije, fašističnih iz Republike Salo itd. Na področju Labina se je izkrcal manjši anglo-ameriški odred, ki se je želel nasloniti na pribegle četnike ter tako vzpostaviti zavezniško kontrolo; štab so imeli na Učki, vendar so jih enote NOV blokirale in privedle na otok Vis.

Diplomatski boj za Istro po drugi svetovni vojni

Po osvoboditvi (nekateri krogi v Italiji trdijo, da je šlo za okupacijo) Istre in Trsta konec aprila in v začetku maja 1945 se je začel diplomatski boj, po katerem je vsa Istra (razen občin Milje in Dolina) prišla pod Jugoslavijo. Trst je bil za kratek čas, do 12. junija, pod upravo JA. Nato so ozemlje **Julijske krajine** razmejili po t. i. **Morganovi liniji** ali "**modri črti**" na **cono A** pod poveljstvom zavezniške vojaške uprave (**ZVU**) in **cono B** pod poveljstvom jugoslovanske vojaške uprave (**VUJA**). Pula z ozemljem je spadala pod cono A Julijske krajine. Sedež cone B pod zasedbo in vojno upravo Jugoslovanske armade za bivšo Julijsko krajino, Reko, Istro in Slovensko primorje je bil v Opatiji. Civilna oblast v coni B je bila poverjena Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje (PPNOO) v Ajdovščini in Oblastnemu NOO za Istro v Labinu.

Na seji zunanjih ministrov štirih velesil maja 1946 je obveljal francoski predlog, ki je predvideval ustanovitev **Svobodnega tržaškega ozemlja** (STO). Šele 10. februarja 1947 so predstavniki 21 držav podpisali v Parizu mirovno pogodbo z Italijo, ki je stopila v veljavo 15. septembra 1947. Istega dne je bilo ustanovljeno STO, ki je bilo ravno tako razdeljeno na **cono A** in **B**. Meja je potekala po "modri črti" oziroma po nekoliko popravljeni meji miljske občine iz leta 1910. V južneje ležeči coni B je bila po sporazumu vojna uprava Jugoslovanske armade (VUJA STO), v coni A pa ZVU. Ostalo ozemlje Istre je pripadlo Jugoslaviji.

Slika 126: Ulične borbe v Trstu 1. maja 1945 (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

Slika 127: Junij 1945: po Beograjskem sporazumu 9. junija so se morali Jugoslovani umakniti iz Trsta, Gorice in Pule. Britanski maršal Alexander pregleduje vojaško enoto v Puli (Pirjevec et al., 2005)

Svobodno tržaško ozemlje (1947–1954)

Ozemlje cone B STO je obsegal Istrski okrožni ljudski odbor s sedežem v Kopru; delil se je še na okraja v Kopru in Bujah.

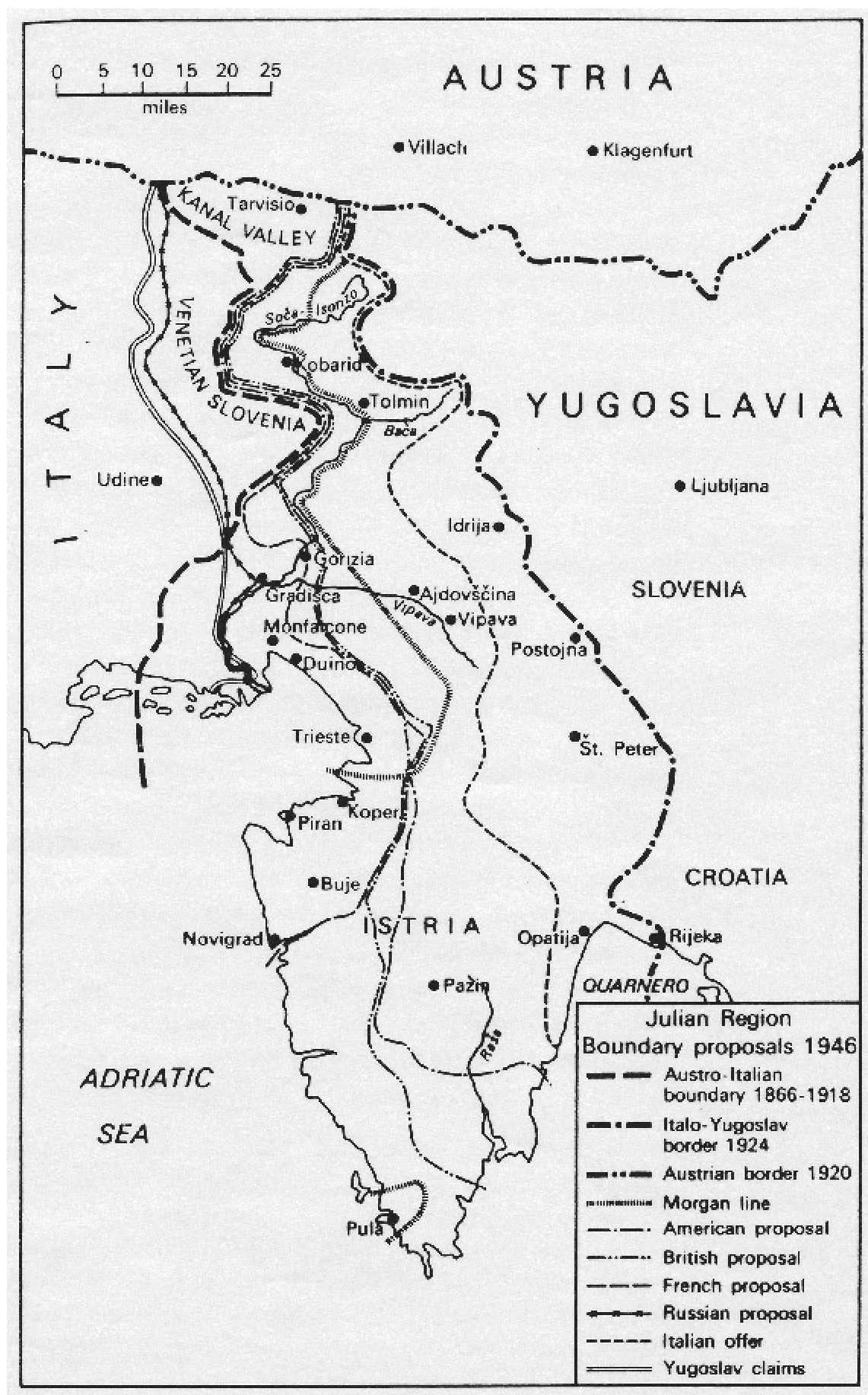
Ozemeljsko je cona B STO obsegala upravno-teritorialne enote v obsegu avstrijske upravne razdelitve Istre iz leta 1910 na občine in katastrske občine. Kot ugotavlja **L. Marin**, so to bile občine Koper, Marezige, Pomjan, Izola, Piran, Buje, Novigrad, Umag in Brtonigla v celoti. Občini Milje je bila odvzeta in pripojena coni B katastrska občina Škofije; občini Dolina sta bili odvzeti k. o. Osp in Socerb; od občine Dekani so ostale v coni B k. o. Tinjan, Sv. Anton (del), Sv. Nedelja (del k. o. Rožar) in Dekani; od občine Oprtalj k. o. Topolovec; občina Grožnjan je ostala brez k. o. Šterna in Završje.

Istrski okrožni ljudski odbor je v decembru 1948 sprejel odlok o vodenju matičnih knjig in izvrševanju matične službe. Odlok navaja mestne ljudske odbore v **koprskem okraju** v Izoli, Kopru in Piranu ter krajevne ljudske odbore Korte, Strunjan, Kampel - Šalara, Semedela, Sv. Tomaž, Vanganel, Šmarje, Koštabona, Dekani, Čezarji, Osp, Škofije, Marezige, Boršt, Sečovlje, Sv. Lucija, Portorož in Sv. Peter.

Po zgledu na upravne spremembe v Sloveniji je leta 1952 tudi Istrski okrožni ljudski odbor razdelil Istrsko okrožje na okraje in občine. V Istrskem okrožju sta bila okraja Koper in Buje razdeljena na občine. Koprski okraj je obsegal občine: Dekani, Izola (mestna občina), Izola okolica, Koper (mestna občina), Koper okolica, Marezige, Šmarje, Piran (mestna občina), Sečovlje in Portorož. Bujski okraj je imel šest občin: Buje, Umag, Brtonigla, Grožnjan, Momjan in Novigrad.

Šli so pa tako daleč, da so delili še same katastrske občine, kar je bil edinstven primer drobljenja teritorialnih enot po vojni. V ostalih delih Slovenije je bila težnja po ohranjanju celih katastrskih občin, urejenem katastru in urejenih zemljiških knjigah.

Po podatkih urada za statistiko in evidenco okrajev Koper in Buje je konec leta 1953 upravno teritorialna razdelitev Cone B STO obsegala okraj Koper z devetimi kraji (Ankaran, Izola, Koper, Piran, Portorož, Sečovlje, Semedela, Strunjan in Sveta Lucija) ter okraj Buje s šestimi kraji (Bašanija /prej k. o. Kaštel in k. o. Savudrija/, Brtonigla, Buje, Grožnjan, Novigrad in Umag).

Slika 128: Predlogi jugoslovansko-italijanske meje po drugi svetovni vojni

Ta ureditev se je obdržala do konca STO leta 1954, ko je bil podpisan **Londonski memorandum** in je bivša cona B STO (z dodatnimi 11 km² cone A – Miljski hribi – s 3.400 ljudmi; od tega jih je 2.800 takoj zbežalo v Italijo) pripadla Jugoslaviji oziroma Sloveniji in Hrvaški, cona A STO pa Italiji.

Slovenska žrtev za Jugoslavijo

Glede na sporni nastanek italijansko-jugoslovanske meje po prvi svetovni vojni (na podlagi imperialističnega Londonskega pakta iz leta 1915 in ob velikem diplomatskem pritisku Velike Britanije in Francije na vlado Kraljevine SHS za popuščanje Kraljevini Italiji) – meja namreč ni mogla biti dosežena na mirovni konferenci v Parizu 1919, marveč šele z dvostranskim paktom v Rapallu (12. 11. 1920) –, pa tudi glede na čisti slovenski in hrvaški etnični značaj skoraj vsega ozemlja, ki si ga je s tem pridobila Italija v Slovenskem primorju in Istri, je bilo to vprašanje po koncu vojne v Evropi 1945 eno izmed tistih, ki jih je bilo po splošnem soglasju treba na novo razrešiti. Že na prvi seji zunanjih ministrov štirih velesil (od 11. 9. do 2. 10. 1945), ki je imela nalogo pripraviti tudi načrt mirovne pogodbe z Italijo, sta bili sprejeti glede tega vprašanja dve načelni stališči: z ene strani naj bi se nova meja čim bolj približala etnični meji, na drugi strani pa se je pojavila ideja o "etničnem ravnotežju", se pravi, da naj bi ostalo v Italiji približno toliko Jugoslovanov, kolikor bo ostalo v Jugoslaviji Italijanov. Številke so bile seveda različne tako glede na upoštevano ozemlje (Italijani niso pristali na upoštevanje števila Beneških Slovencev, Jugoslovani pa ne na prištevanje enklave Italijanov v Zadru, pa niti na Reki, ki so si jo Italijani prisvojili v nasprotju z mednarodnimi dogovori leta 1924 in je ni bilo šteti k Italiji), kot tudi glede na razlike med štetji (avstrijsko 1910, italijansko 1921, za Istro Rogličeva jugoslovanska anketa 1945 pod hrvaškim vodstvom). Pri štetju se je komisija mednarodnih strokovnjakov odločila kot za najbolj zanesljivo štetje za avstrijsko štetje iz leta 1910.

Po "francoskem predlogu" (t. i. "Wolframova črta", po uradnem avtorju predloga) razmejitve (pozneje je postala izhodišče tudi za končno ureditev meje) pred izločitvijo STO bi ostalo po štetju 1910 v Italiji, brez upoštevanja Beneških Slovencev, ok. 114.000 Jugoslovanov (109.000 Slovencev, 5.000 Hrvatov), z Beneškimi Slovenci pa se število poveča za 35.000 na 149.000; v Jugoslaviji bi po istem štetju ostalo z všteto Reko in Zadrom 125.000 Italija-

Slika 129: Volilni plakat v Izoli leta 1950 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 8)

Slika 130: Manifestacije v Piranu leta 1953 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/8)

nov avstrijskih državljanov (tuji državljani v jezikovnem štetju niso bili upoštevani), brez Reke in Zadra 95.000; po Rogličevem štetju je bilo Italijanov v Jugoslaviji namenjenem delu Istre 56.650, v Posočju pa jih je bilo (po štetju 1910) še okrog 1.000. Razlike glede števila Italijanov v Jugoslaviji ostajajo nespremenjene tudi po izločitvah STO kot posebne državne enote zunaj Italije, število Jugoslovanov v Italiji (ostali so le Slovenci) pa se je s tem znižalo na 56.193 (na Goriškem 19.445, v Kanalski dolini 1.948, v Beneški Sloveniji 34.800). Ta končni rezultat pariških pogajanj 1946 najbrž kaže, da je uspelo jugoslovanskim pogajalcem s podporo Sovjetske zveze pri računanju "etničnega ravnotežja" izločiti Reko in Zadar, pritegniti število Beneških Slovencev, pa celo pri tem doseči pri obračunu namesto številke štetja 1910 vendarle številke Rogličeve ankete.

Tako je postal končni kompromis "francoski predlog" za razmejitev, ki ga je sprejel svet štirih zunanjih ministrov in ga je nato potrdila tudi pariška mirovna konferenca jeseni 1946. Ob njem pa je treba poudariti, da smo – pač zaradi svojega zemljepisnega položaja – plačali v smislu etničnega ravnotežja za italijansko manjšino v hrvaškem delu Istre Slovenci s svojimi ljudmi na drugi strani meje (na ozemlju tedanje Republike Slovenije je bilo po tej razdelitvi le 1.078 Italijanov po štetju 1910, kar znese ob Rogličevih številkah o italijanski manjšini v Istri le 1,86 % vseh v Julijski krajini, po štetju 1910 pa le 1,13 % skupnega števila). Na ozemlju, ki ga je leta 1947 dobila Slovenija, leta 1910 namreč Italijanov skorajda ni bilo (na Notranjskem in v Kanalski dolini nobenega, v Istri 7 in na Goriškem le 1.071!).

Po razdelitvi STO z Londonskim memorandumom 1954 se je po štetju iz leta 1910 povečalo število Italijanov v Republiki Sloveniji za 30.000 (na skupaj 31.061), na Hrvaškem pa še za okrog 20.000 (po Rogličevem štetju za 14.000), število Slovencev v Italiji pa na okrog 125.000 ob še 2.400 prebivalcih, ki so prijavili srbohrvaški občevalni jezik (v Trstu jih je del gotovo pripadal tudi Srbom, čeprav je bila večina hrvaška). Tudi s temi spremembami se razmerje pri slovenski izgubi v korist današnje Republike Hrvaške v bistvu ni spremenilo. **Osinski sporazum** je v bistvu samo potrdil dokončnost meja, ki so bile določene kot razdelilna demarkacija teoretično še obstoječega STO z Londonskim memorandumom 1954. Za Italijo se je s tem končnim obračunom po razdelitvi STO "etnično ravnotežje" nekako izteklo (po štetju 1910 z ene strani okrog 145.000 Italijanov na jugoslovanskih tleh (brez Reke in Zadra!) proti ne bistveno manjšemu številu predvsem Slovencev v mejah Italije). Hrvati so po vsakem izmed treh mogočih obračunov "etničnega ravnotežja" plačali samo

Slika 131: Protest mladink iz koprskega okrožja julija 1951 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13)

Slika 132: Manifestacija zaradi slovensko-italijanske meje 8. oktobra 1953 v Kopru (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/5)

drobiž: po Rogličevi anketi je ostalo po novi razmejitvi na Hrvaškem v Istri 71.000 Italijanov, in so pomenili govorci srbohrvaškega jezika v Trstu 1910 le 3,38 % tega števila; po štetju 1910 se dvigne število Italijanov na 115.000 in zniža delež srbohrvaških govorcev v Trstu na 2 %; s prištetim prebivalstvom Reke in Zadra bi se dvignilo število Italijanov še za ok. 30.000 in bi se zmanjšal delež lastnega srbohrvaškega "ravnotežja" na 1,65 %. Računano v jugoslovanskem okviru, se je to nekako izteklo; računano za Slovence in Italijane pa so podatki osupljivi in kažejo predvsem veliko slovensko žrtev za Jugoslavijo. Po razdelitvi STO leta 1954 je bilo končno razmerje 1 : 4 v škodo Slovencev.

Skupni račun etničnega ravnotežja smo plačali gotovo Slovenci z veliko žrtvijo za Jugoslavijo, ki pa je bila hkrati zvezana z najbrž edino možnostjo osvoboditve večine Slovenskega primorja. Že res, da je Slovenija s t. i. Obalo ali Koprskim primorjem ali Slovensko Istro dobila pas z italijansko večino, za katerega je še S. Rutar (1899) ugotovil, da tu "*govore italijanski*", toda s tem je bila zamenjana resnična stara slovenska (istrska) obala v coni A STO med Barkovljami, Opčinami in Štivanom z 90 % Slovencev.

Posledica politične razdelitve so bile velikanske spremembe etničnega stanja po 1947, ko se je zmanjšalo število Italijanov v Sloveniji do 1981 na okoli 3.000 (okoli 10 % glede na popis leta 1910, predvsem z izseljevanjem). Za obalni pas slovenskega dela Istre pomeni to precejšnjo spremembo etnične sestave na škodo avtohtonih sestavin prebivalstva.

Vzroki izseljevanj

Desetletno povojno obdobje v Istri je bilo vsekakor eno najbolj perečih v Evropi. Poleg nemškega in avstrijskega je bilo tudi tržaško vprašanje v tem obdobju dedič nekdanjega zavezništva sicer nezdružljivih družbenih sistemov: kapitalizma in socializma. V italijanski historiografiji se pogosto postavlja na prvo mesto vzrokov izseljevanj iz Istre po drugi svetovni vojni pojav t. i. **fojb**, to je metanja pobitih ali še živih ljudi v kraške jame. Vendar so tudi nekateri italijanski zgodovinarji zavrnilo množičnost tega početja po vojni, razen v prvih mesecih neposredno po njej, medtem ko naj bi to žalostno usodo doživelo precej ljudi po kapitulaciji Italije leta 1943 do leta 1945. V tem času pa ni bilo opaziti takega množičnejšega izseljevanja iz Istre, zato bi težko pristajali na

Slika 133: Prehod čez mejo med conama A in B
STO v letih eksodusa 1954–1955 (Kramar, 2002)

Slika 134: Opčine, taborišče za begunce (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

tezo, da bi to, sicer resda skrajno nehumano, vendar za medvojne in čase po vojni skorajda običajno maščevalno početje neposredno vplivalo na prebeg istrskega prebivalstva v Italijo ali druge dežele. Nedvomno pa je samo dejstvo pri ljudeh vselej zbujalo neprijetne občutke, zato je bil pojav fojb eden od psiholoških dejavnikov v obojestranskih ali večstranskih propagandnih dejavnostih. Vsekakor pa je potrebno na pojav izseljevanja, **esulstva** ali/oziroma **optantstva** gledati kompleksno in z več zornih kotov.

Priznati je treba, da je bila ovržena ugotovitev istrskega zgodovinarja De Franceschija iz 19. stoletja, da Slovani niso nikdar Istre vojaško osvojili, kar bi jim po njegovem mnenju lahko dajalo pravico do tega ozemlja. Tako nekateri zagovarjajo mnenje, da se je prebivalstvo, ki se je deklariralo za Italijane, po večstoletnem vladanju in obvladovanju vseh pomembnih funkcij v deželi nenadoma znašlo v podrejenem položaju, in to celo podrejenem *barbarom*, kot jih poimenujejo zagovorniki te teze. Zato naj bi se raje odločili za izselitev kot pa za prenašanje takega stanja.

Povrhu tega so novi gospodarji s seboj prinesli še novi sistem, ki je uradno sicer priznaval vse veroizpovedi, dejansko pa je bil izrazito proticerkveno naravnani, tako da so se mnogi verujoči katoliki dokaj upravičeno spraševali, ali bodo smeli še tako svobodno opravljati svoje verske obrede in ali ne bodo zaradi tega poniževani in zapostavljeni.

Kljub formalnemu priznavanju narodov in narodnih manjšin je nova oblast v novih razmerah nacionalnih vprašanj pod krinko komunističnega internacionalizma še ideološko izvajala pritisk nad prebivalstvom.

Jasno je, da so državne meje na mirovnih konferencah oblikovali po narodnostnem načelu, in ne po ideološkem, zato so s slednjim poskušali pridobiti na svojo stran še nacionalne manjšine. Tako se oblikujejo družbenopolitične organizacije z zvenečimi imeni, kot poglobitna Slovensko-italijanska antifašistična unija (**SIAU**), ki so ljudi po dnevnih potrebah politike mobilizirale in jih pošiljale na ulice za izvajanje "demokracije". Vsak drugače misleči ali nacionalno "nedosledni" je bil podvržen t. i. "**epuracijskim**" (it. *epurare* = čistiti) komisijam. Prvi uspeh take politike na nacionalnem področju je bil lep viden s samoizpraznitvijo Pule, ko je stopila v veljavo mirovna pogodba z Italijo (15. 9. 1947). Velik ideološki pritisk se je dogajal tudi v času spora z **informbirojem** (1948), čigar posledica je bila izselitev precejšnjega števila italijanskega in drugega prebivalstva, ki je simpatiziralo s KP, iz Istre in cone B STO.

Slika 135: Manifestacija v zvezi s sporom z Informbirojem leta 1948 v Kopru (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/5)

Slika 136: Prvi obisk Josipa Broza Tita na Brionih leta 1947 (Orbanić, 2005)

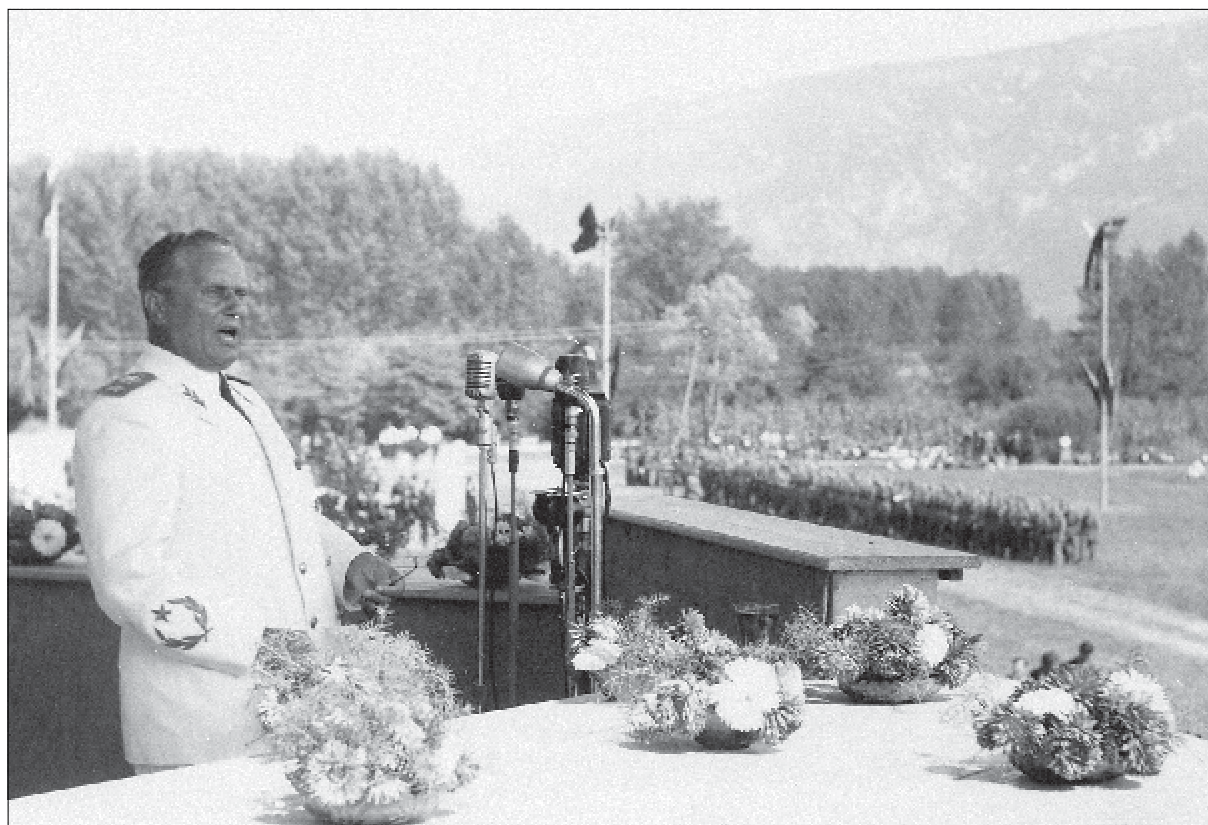
Morda tedaj res ni bilo neposrednega fizičnega nasilja (kar prepuščam nadaljnjim zgodovinskim študijam v presojo), vendar že dejstvo, da so vsakega posameznika javno prisilili na opredelitev ter javno razglašali osebe, ki so jih osumili za pristaše informbiroja, pove, kolikšen je bil pritisk nanje.

Še bolj množično je bilo izseljevanje iz Istre po letu 1953, saj je tedaj postalo povsem jasno, da Istre Italija ne bo dobila. Tedaj je Italija zagnala veliko propagandno akcijo za izseljevanje prebivalstva, medtem ko je do tedaj le nekako stremela k ohranitvi svojega prebivalstva v Istri, kar bi legitimiralo njene ozemeljske zahteve. Z italijanskim se je tudi zaradi ideološkega pritiska izselilo mnogo slovanskega prebivalstva. Zato lahko le v posrednem pomenu obvelja teorija, da poglobitni vzgib te izselitve ni bilo nasilje, marveč občutek dotlej vladajoče italijanske narodnosti, da njena podreditev manjvrednim "*Schiavom*" ni skladna z njeno vrednostjo.

Nedvomno pa je potrebno na pojav izseljevanja gledati tudi v luči splošnih evropskih dogajanj v povojnem času. V vseh državah, kjer se je na oblasti pojavil socializem, so namreč obračunavali s svojimi nasprotniki, pravimi ali izmišljenimi, pripadniki te ali one nacionalnosti ali veroizpovedi. Povsod so v imenu novega sistema izvajali podržavljanje in z njim odvezemali lastnino, to dobrino človeškega civilnega in civilizacijskega prava, za katero si je vsak posameznik v življenju toliko prizadeval in si še. Ko je porušena posameznikova gotovost o možnosti lastnega preživetja, se je seveda pripravljen odpovedati tudi domačemu ognjišču, navadam in običajem. Krivde za to dogajanje pa razumno ne moremo pripisati nikomur od protagonistov, saj so bili tudi sami le akterji določene dobe v razvoju človekove civilizacije in zgodovine, značilne po svojih krivicah, porazih in zmagoslavjih.

Po drugi strani je žal v povojnem obdobju stopilo v ospredje znano reklo, da nasilje rodi nasilje. Če tako pomislimo na vse oblike italijanske raznarodovalne politike med obema vojnama, ko naj bi pred pritiski iz celotne Julijske krajine odšlo do 100.000 prebivalcev slovenske in hrvaške narodnosti, ter na medvojne zločine italijanske vojske na zasedenih ozemljih Slovenije in Hrvaške, je tudi razumljivejše dogajanje povojnim beguncem iz Istre. Kljub temu da je bilo med temi tudi razmeroma veliko beguncev (po ocenah Volkove študije do 40 %) hrvaške in slovenske narodnosti, pa le stežka pristanemo na ocene števila beguncev na 200.000 do 350.000 iz Istre, saj je ta tedaj (1945) štela le 302.365 prebivalcev, med temi naj bi bilo 81.360 Italijanov, to je 27 %. Ker tega štetja, kar se tiče narodnosti, ne štejemo za objektivnega, vzemimo le za primerjavo odstotek italijanskega prebivalstva po štetju iz leta 1910

Slika 137: *Ena izmed številnih
povojnih projugoslovanskih
manifestacij, na katerih so
sodelovali tudi pripadniki
italijanskih partizanskih enot –
garibaldinci (fototeka Odseka za
zgodovino NŠK)*

Slika 138: *Tito na Okroglici, 6. septembra 1953 (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)*

(38,14 %), in pridemo do dobrih 115.000 prebivalcev italijanske narodnosti, kar bi okvirno ustrezalo tudi številu povojnih beguncev, če vzamemo v poštev, da je med temi bilo preko 10 % slovenskega in hrvaškega prebivalstva, saj se vsi italijanski Istrani niso izselili, kajti dobrih 30.000 prebivalcev se danes v Istri prišteva med pripadnike italijanske narodnosti.

Sicer pa je, kar se tiče ugibanj o številu izseljencev, ocenjevanje pred temeljito študijo te problematike ne le sila nevhvaležno, temveč tudi neobjektivno. Razvozlati jo bo mogoče le z natančno študijo istrskih arhivskih in statističnih podatkov o vseh prebivalcih Istre v času med obema vojnama ter v povojnem obdobju, kakor tudi s pomočjo arhiva VUJA (ki je v Beogradu) ter angleških, ameriških in italijanskih državnih arhivov, od katerih pa je še marsikateri nedostopen. Primerjalno in osnovno vrednost za izračun pa vsekakor daje ljudsko štetje iz leta 1910.

Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje v Istri

Slovensko-hrvaška meja seveda ni bila na noben način povezana z mednarodnimi pogajanjmi. Na teh pogajanjih je bila celo argumentacija izdelana za Jugoslovane kot celoto, tako pri pogajanjih 1919 kot 1945 do 1954. To je bilo ugodneje kot delitev po posameznih narodih. Le Hrvati in Slovenci skupaj smo imeli npr. v Istri absolutno večino prebivalstva, Hrvati sami pa le relativno (43,5 %), čeprav več kot Italijani. Poleg tega je bila Jugoslavija nujni okvir za spremembo meja, ki jih je določal Londonski pakt iz leta 1915.

Kot temelj je veljalo tudi za to mejo načelo narodnostne meje ("etnografski princip"), za katerega so se soglasno odločili strokovnjaki že v komisiji za meje pri Osvobodilni fronti (konec decembra 1941) in prav tako na posvetu o vprašanjih slovenskih mej, ki ga je pripravil Znanstveni inštitut 20. 3. 1944 na osvobojenem ozemlju v Semiču. Te meje niso posebej obravnavali, saj zaradi tradicije o njeni presoji v slovenski znanosti – sodeč po ohranjenem gradivu s sestanka – tudi ni bila sporna. Fran Zwitter je v svojem referatu "o mejah" tako mimogrede omenil "slovensko-hrvaško mejo ob Dragonji" in zahtevo, da "vsa obala do Dragonje spada nujno k Sloveniji" (gotovo z obmorskim začetkom južno od sečoveljskih solin kot enotnega področja finančnega monopola do črte Topolovec – Pregara – Črnica), da je bilo očitno med navzočimi o tem

Slika 139: Na Miljskih hribih na meji Con A in B v ospredju Jugoslovani, v ozadju zavezniška civilna policija, 8. 10. 1954 (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

Slika 140: Predstavniki političnih oblasti na Miljskih hribih v času razmejitve (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)

popolno soglasje. Ta vojaško območni dogovor z obeh strani je bil podlaga za upravno mejo, ki je bila uveljavljena že 1945 (v času vojaške uprave tega ozemlja!) po severni meji katastrskih občin Savudrija in Kaštel, ki ju je meja ločila od Piranske upravne občine, kamor sta do tega časa spadali. Že leta 1946 je bila tudi Dragonja speljana po novi strugi v kanalu sv. Odorika.

Ne more nas začuditi, da o poteku slovenske narodnostne meje ni bilo nobenih dvomov. Razvidna je bila po starih avstrijskih štetjih do 1910 in po novi Rogličevi preiskavi iz leta 1945, gotovo pa ni le naključje, da se s temi rezultati povsem ujema tudi mnenje C. Schiffrerja. Zagotovo pa je na oblikovanje te etnične meje vplivala obilica dejavnikov, ki jim korenine lahko najdemo in predstavimo le skozi prizmo zgodovinskih dogodkov.

Pomen nekdanjih lokalnih upravnih meja

Med zelo pomembne dejavnike pri oblikovanju slovensko-hrvaške etnične meje lahko poleg ekonomskih in demografskih, ki so že bili opisani, štejemo tudi nekdanje lokalne administrativne meje. Tako so precej ugodnejše gospodarske prilike v severnem delu Istre, zlasti na območju Kopra in Pirana, še po 16. stoletju na eni strani omogočale ohranitev dotedanje etnične strukture prebivalstva na podeželju, na drugi pa dotok novega prebivalstva iz slovenskega zaledja, ki je že tradicionalno tudi zaradi vzpostavljenih trgovinskih in drugih gospodarskih tokov gravitiralo predvsem proti današnjim slovenskim istrskim mestom. Tudi ko so Benečani leta 1578 v Istri ustanovili poseben urad, ki je bil v glavnem zadolžen za naseljevanje novega prebivalstva v Istro, je bil za to opravilo na ozemlju Kopra in koprške škofije zadolžen koprski podestat in kapitan.

Tako je svojo vlogo pri izoblikovanju slovensko-hrvaške etnične meje v Istri odigrala tudi lokalna občinska in cerkvena upravna ureditev, saj se je **ozemlje srednjeveškega koprškega komuna** do propada Beneške republike in vse do prvih avstrijskih lokalnih upravnih reform (1814) raztezalo na območje vasi pod Kraškim robom, od Ospa do Rakitovca, na Movraž, Gradin in Topolovec ter še na današnje vasi na Hrvaškem, Šterno, Kuberton, Sorbar (Marušiči), Brda, Brič, Skorušico in Merišče, medtem ko je **ozemlje koprške škofije** v okviru koprškega komuna segalo na jugu do Dragonje in skladno z obsegom

piranskega komuna vključevalo še Kaštel in Savudrijo, vse do spojitve le-te s tržaško škofijo v letu 1830. Tudi z gospodarskega vidika je bilo povsem razumljivo, da je, tako kot je komun Koper upravno zajemal celoten Koprski zaliv, tudi komun Piran obsegal celoten Piranski zaliv s Savudrijo, saj so bile v njem poleg solin, katerih pridelek je slovel v vsem severnojadranskem bazenu, tudi ribiška lovišča, ki jih je piranski komun po ohranjenih dokumentih vsaj od 13. stoletja dalje vsako leto dajal v zakup najboljšim ponudnikom.

Srednjeveško koprsko ozemlje pa se je po avstrijskih upravnih reformah leta 1814 razdelilo na več manjših upravnih enot, ki so bile vsaj v južnem delu osnova za kasnejši (1868–1945) teritorialni obseg občin. Tako so bile leta 1940 nekdej koprške vasi Merišče, Skorušica, Brda in Sorbar v občini Buje, Šterna in Kuberton v občini Grožnjan, Gradin in Topolovec v občini Oprtalj, Rakitovec, Movraž in Smokvica pa v občini Buzet, ki je obsegala še današnji slovenski vasi Sočergo in Pregaro (v beneški dobi sta sodili v okvir t. i. markizata Petrapilose, fevda koprške družine Gravisi). Zaradi oddaljenosti od italijanskih obalnih središč med kasnejšo slovensko-hrvaško etnično mejo na območju oprtaljske in buzetske občine ni bilo italijanskega prebivalstva (to je bilo le v samem Oprtalju in neposredni okolici). Pri oblikovanju kasnejše slovenske narodne zavesti prebivalcev teh vasi je svojo vlogo tako nedvomno odigrala tudi tradicionalna vezanost na koprsko zaledje.

V vaseh onkraj Dragonje, ki so bile v cerkveno-upravni ureditvi v tedanji novigrajski škofiji, se je po avstrijskih štetjih prebivalstva od 1880 do 1910 sicer velika večina izrekala za italijansko govoreče, je pa med desetletji popisovanj opaziti nihanja pri odločanju za hrvaško ali slovensko govoreče prebivalstvo. Podobno stanje se kaže v Savudriji, ki je bila vsaj od leta 1210 v okviru piranskega komuna, in v Kaštelu, ki je Piranu pripadel leta 1425.

Oblikovanje sodobnih narodnostnih skupnosti

Med pomembnimi podlagami narodnostnih meja v sodobnem svetu je na ozemlju zgodovinsko zraslih narodov (evropskih tipov) gotovo jezikovna pripadnost prebivalstva – seveda ne edina in ne v vseh podrobnostih ter vseh časih odločujoča. Prav istrska zgodovina kaže na uveljavljanje tudi drugih dejavnikov, zlasti etničnih sprememb po različnih kolonizacijskih tokovih,

Slika 141: Tako so v letih 1948–1950 delavke v tovarni Ampelea ročno čistile ribe za vlaganje v konzerve (Kramar, 2002)

Slika 142: Reklama za Tomosovo kolo z motorjem Kolibri (Orbanić, 2005)

vplivov različnih kulturnih prepletanj in v novejšem času tudi pritiskov in še posebej rezultatov nastajanja za današnji svet odločilne moderne narodne zavesti.

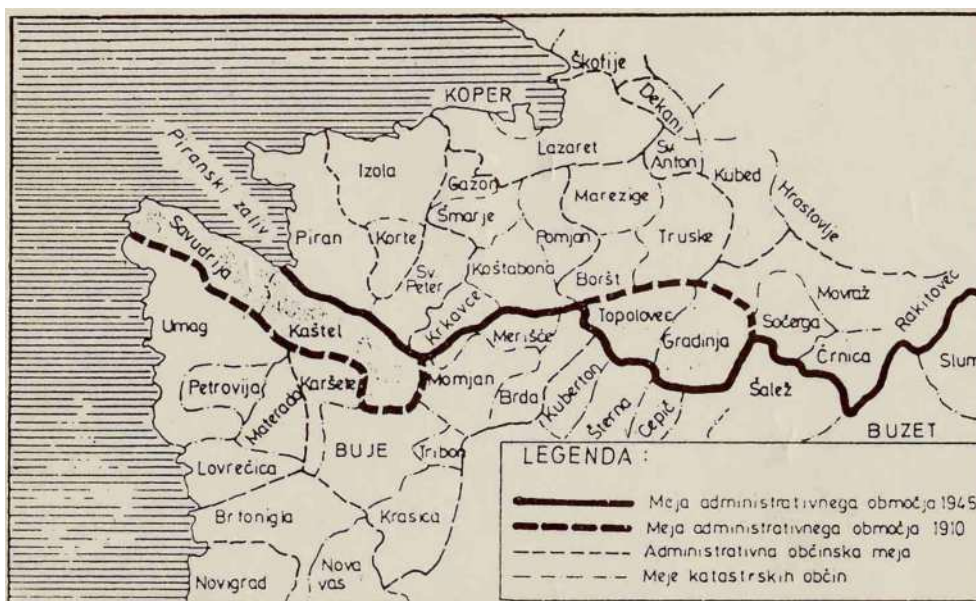
Istra je namreč do srede 19. stoletja spadala med neredke dežele srednje in vzhodne Evrope, v katerih živijo tri narodnostne skupine, od katerih dve nasproti eni zelo različni po socialni strukturi; medtem ko dve sestavljata večino podeželskega prebivalstva, ena predstavlja manjšino, sestavljeno iz pripadnikov višjih družbenih skupin (poleg plemstva znaten del meščanstva, nato novega uradništva in inteligence). Socialni dvig je bil pogosto zvezan tudi z jezikovno asimilacijo oziroma integracijo. To razliko med Slovani in Romani oziroma med Slovenci in Hrvati na eni ter Italijani na drugi strani so glede "barbarstva" in gospodarstva beneški providurji v Istri označevali včasih zelo ostro že od 16. stoletja. Kulturna neenotnost se izraža tudi že v zgodnjem prepričanju, da je za slovanske podeželane "italijanizacija pomenila civiliziranje". To poudarjanje skladnosti jezikovne in kulturne dvojnosti istrskega prebivalstva se je vse močneje poudarjalo pri Italijanih po začetku političnih bojov v drugi polovici 19. stoletja in doseglo vrhunec v fašistični Italiji med obema vojnama kot uradna politična doktrina.

Narodno prebujanje nerazvitih (t. i. "nehistoričnih") ljudstev z novimi zahtevami po jezikovnih pravicah in razmeroma hitrem upadanju asimilacijske moči vladajoče skupine je pri tem zbudilo praviloma oster odpor zoper novosti, v 19. stoletju zlasti pri liberalnih skupinah, ki so zelo poudarjale svojo kulturno premoč ter dopuščale jezik "nehistoričnega" ljudstva le v slabše razvitih osnovnih šolah in v ljudski kulturi. Ko se je izkazalo, da je to premalo, in se je "drugi deželni jezik" uveljavljal na vseh področjih, je prišlo do ostrega razkola, širjenja asimilacije s pomočjo boljših osnovnih šol in zlasti hudih bojov okrog širjenja jezikovnih pravic v uradih. Vse to velja tudi za Istro. Najbolj drastičen primer zavesti o kulturni neenotnosti so bili v avstrijski dobi nastopi hrvaških poslancev v istrskem deželnem zboru z govori v lastnem jeziku, ki niso izzvali samo besnih demonstracij italijanskih poslancev in občinstva na galerijah v deželnem zboru, marveč tudi napade na slovanske poslance v mestu (najprej v Poreču, nato tudi v Puli in Kopru, kamor se je zasedanje včasih selilo, da bi državna oblast – nezadovoljna z zaostrovanjem istrske deželne oblasti v italijanskih rokah – morda našla mirnejše okolje, kjer bi mogli v deželnem zboru sodelovati tudi hrvaški in slovenski poslanci).

V teh razmerah je gotovo oblikovanje novih narodnostnih skupnosti zahtevalo svoj čas. Najprej nam ga kažejo podatki o slovenski narodnostni meji,

merjeni po jeziku, kot so to delali sredi 19. stoletja. Vsekakor je bilo to vprašanje na severu tedanje Istre manj zapleteno kot v srednji ali južni. Prvič je bila takšna meja sporočena po zanesljivih podlagah v delu **Petra Kozlerja**, in sicer jo je leta 1853 vrisal na svoj *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin*, 1854 pa je bil opis natisnjen v njegovem *Kratkem slovenskem zemljopisu*. Oboje je bilo seveda takoj prepovedano in objavljeno šele čez deset let, 1864 v prvih publikacijah, ki jih je poslala svojim članom Slovenska matica. Opis južne slovenske jezikovne meje med morjem in kranjsko deželno mejo se glasi: "Pri Peranu se začne meja slovenskega in hrvaškega narečja in se vleče skozi dolino Dragonja ali Rukava proti gričem in selom Topolovac in Sočerg, potem med Rakitovičem in Zažidom, Jelovicami in Podgorjem, Golacem in Obrovom, Polanami in Novim gradom čez Pasjak in Jelšane, dokler se s kranjsko deželno mejo združi." V dveh sektorjih se ta meja približuje dialektični meji (Topolovec–Trebeše in Golac–Račiče) in poteka nekoliko severneje od današnje republiške meje. Pa vendar je meja, kot jo je določil Peter Kozler – še posebej pri Dragonji in v širokih potezih tudi naprej – ostala v glavnem v veljavi tudi pozneje v slovenski znanosti.

Poglavitna podlaga Kozlerjeve določitve slovenske meje so bili gotovo rezultati prve preiskave narodnostnega stanja v avstrijski polovici habsburške države. Ob štetju 1846 jo je opravil **Karl Czoernig**, ko so morale centralnemu statističnemu uradu na Dunaju lokalne oblasti (mesta, okraji, zemljiška gospodstva) k rezultatom štetja dodati označbo jezikovne pripadnosti prebivalstva posameznih krajev. Kozler je pri uporabi tega gradiva zagotovo pokazal tudi precejšnjo kritičnost in povezovanje razdrobljenih dialektičnih opredelitev v sintetična pojma slovenskega in hrvaškega "narečja". Czoernig je namreč – brez dvoma po načinu označb lokalnih oblasti (uporabile so dober ducat različnih jezikovnih označb) – delil Slovence v "Šavrince" in "Brkince", južno hrvaško ozemlje pa v "srbske" govore zahodno od Snidričev pri Sovinjaku, Čiče od tod do Podgrada ter Liburne vzhodno od tod do meje s Kranjsko. Temeljna meja med slovenskimi dialekti in srbohrvaškimi govori je bila zanj (tudi na zemljevidu) enaka Kozlerjevi (Dragonja od Škril do izvira – Topolovec – Sočerga – Rakitovič – Skadanščina – Podgrad – Jelšane), vendar pa razlikuje še tretji pas mešanega življa, na zahodu "srbsko"-slovenskega, na vzhodu "liburnsko"-hrvaškega in slovenskega ozemlja. Na zahodu mu sega ta pas (v dosti krivuljasti omejitvi) od Savudrije (skoraj po meji piranskega teritorija) do Buj, Završja in Oprtalja (ti kraji so že zunaj mešanega ozemlja), nato pa proti severu do Ogri-
nov pri Sočergi, medtem ko na vzhodu označuje kot mešano ozemlje trikotnik od Velikega Brda do Lipe (južno od Rupe) in Sušaka ob kranjski meji.

Slika 143: Zemljevid iz priloge v knjigi *Cadastre national de l'Istrie*, izsek (Darovec, 1992)

Slika 144: Izrez iz Zemljovida Slovenske dežele in pokrajin Petra Kozlerja, 1853

Meja, kakršno je ugotovil Kozler, se odtlej v 19. stoletju z malenkostnimi odtenki ponavlja v vsej slovenski znanstveni literaturi (npr. 1873 po Maksu Pleteršniku, 1891 s strani A. Klodiča Sabladolskega idr.). Neke posebnosti se kažejo le pri **Simonu Rutarju**, kjer v zahodni Istri enako postavlja "približno mejo med Slovenci in Hrvati" na Dragonjo, v severovzhodni Istri pa ob glavno cesto, ki deli "Brkine" od "Čičev", ter navaja še podrobnejše podatke o Kozlerjevi razmejitvi. Hkrati pa pravi, da je "neizrečeno težko določiti pravo mejo med Slovenci in Hrvati, ker jedno narečje v drugo prehaja". To ponazarja s primeri hrvaško vplivanega govora v nekaterih krajih severno od navedene meje in slovensko vplivanega južno od nje, hkrati pa navaja, kako so svoj čas (1861) prištevali govorce kajkavskih dialektov (npr. "fučkega" dialekta v buzetskem in oprtaljskem okraju) kar k "Slovincem". Tako je seveda lažje pojasniti nekatere nedoslednosti iz štetja leta 1880 v bujskem in poreškem okraju, pa tudi ponekod v njuni okolici.

Jezikovna meja (merjena po pripadnosti dialektov) se v Istri zahodno od srednjeveškega mejnega gozda med Klano in Rupo razlikuje od slovensko-hrvaške narodnostne meje, kot jo kažejo izjave prebivalstva ob anketi iz l. 1945, organizirane po zagrebškem profesorju Rogliču (Cadastre, 1946), in z njo, razen pri treh vaseh (Pasjak, Šapjane, Rupa), od enako potekajoče današnje državne meje. Od Slavnika na zahodu do Pasjaka in Rupe na vzhodu sega na slovensko narodnostno ozemlje (merjeno po narodnostni zavesti o pripadnosti) pas govorice čakavsko-čičkega dialekta. Navajamo le zadnjo mejo, ki sta jo ugotovila Logar in Rigler (1990): Slavnik – Skadanščina – Obrov – Podgrad – Podbežina – Račice – Starod – Pasjak – Rupa – Klana; južno mejo slovenskega notranjskega narečja kažejo kraji Markovščina – Gradna – Hrušica – Zalič pri Podbežah – Sabonje – Pavlica – Veliko Brdo – Brdce – Jelšane – Novokračine – Sušak – Lisac; avtorja sta pri tem le v majhnih podrobnostih popravila starejše raziskovalce dialektičnih meja.

Precej večji pa je prostor buzetskega govora ob zgornji Mirni (od Pregare na severu do Draguča na jugu in od Oprtalja in Motovuna na zahodu do povirja Mirne na vzhodu) ter buzetskega čičkega govora (imenovanega tudi slumski po kraju Slum, med Brestom in Lupoglavom), ki ju zaradi povezanosti s šavrinskim dialektom (buzetski govor) oz. z notranjskim dialektom (slumski govor) jezikoslovci večinoma povezujejo z razvojem slovenskega jezika oz. njegovih dialektov.

S tem opažanjem se ujemajo tudi še nekatere manjše razlike iste vrste, npr. da se dialektična pripadnost (bujskemu čakavsko-štokavskemu dialektu)

razlikuje od slovenske narodne zavesti v katastrski občini Topolovec in podobno v Gradinu (z buzetskim dialektom) v Sloveniji.

Jezik v župnijah in šolah

Slovencem je šlo na roko več prednosti. Medtem ko se je slovensko ozemlje – v globini 10 do 20 kilometrov – v širini prek 50 kilometrov naslanjalo na jedro slovenskega narodnega telesa na Tržaškem, Goriškem in Kranjskem, je bila Istra za Hrvaško nekakšno slepo črevo, zvezano na celini z matico le z 12 kilometrov širokim koridorjem med Voloskim in Lipo. Poleg tega pa so bili istrski Slovenci v istem delu dualistične države kot skoraj vsi drugi Slovenci, Hrvati pa ločeni od svojega jedra, Reka še posebej kot neposredni del Ogrske. Spričo pomanjkanja duhovniškega naraščaja v Istri so prihajali na pomoč tudi nekateri duhovniki iz slovenske notranjosti, to pa je pred nastankom državne osnovne šole v nekaj primerih vplivalo tudi na uporabo slovenščine v šolah po nekaterih hrvaških župnijah (npr. v Vodicach, Munah, Brgudu in Klani).

Že A. Vivante pa je ugotovil, da je hitro naraščanje Trsta v drugi polovici 19. stoletja povzročilo tržno preusmerjanje agrarne proizvodnje v vaseh okrog mesta za mestne potrebe; ko so skušali italijanski meščani in njihove banke nalagati kapital v zemljišča, ki so pridobivala na vrednosti, so slovenskim kmetom v tem boju za domači grunt priskočile na pomoč slovenske kreditne zadruge (in pozneje tudi tržaški denarni zavodi), kar je hitro krepilo slovensko narodno zavest na koprskem in piranskem območju. V hrvaškem delu Istre je bilo to (razen v severnem sosedstvu Pule) bistveno manj izraženo, kajti hiter razvoj mest je bil omejen v Istri le na Pulo kot glavno vojno pristanišče in skladišče pomorskega orožja (Arzenal), kjer je domače prebivalstvo zraslo med letoma 1880 in 1910 za 136 %, ter na neistrski mesti v neposrednem sosedstvu, Trst (za 148 %) in Reko (za 136,4 %), medtem ko je v vseh drugih istrskih mestecih naraslo le za tretjino, kar je zaostajalo za naraščanjem prebivalstva dežele kot celote (za 36 %). Stara deželna ("istrska") zavest se je začela umikati hrvaški zaradi jezikovnega boja glede uradnega jezika (posebej še v istrskem deželnem zboru po letu 1861), glede osnovnih šol (zlasti po 1869, ko so bile podržavljene) in zaostritve političnega boja (zlasti po 1880, ko je pri istrskih Hrvatih nastopila nova generacija politikov); ta razvoj je še posebej pospeševalo širjenje političnih pravic, ki je zahtevalo tudi intenzivnejše delo

med vedno širšim telesom volivcev. O tem procesu pričajo avstrijska štetja, in zadnje, iz leta 1910, kaže na razdelitev Istre v dva etnična bloka, na slovensko in hrvaško podeželje, skoraj natančno tako, kot sta to označila že Kozler in Rutar. Ta rezultat enako jasno kaže skica jezikovne karte M. Wutteja (1944), s podobnim obsegom mešanega slovensko-hrvaškega prostora, kot ga je opisal že K. Czoernig in tudi tržaški profesor C. Schiffrer v zemljevidu iz leta 1946 (po štetju 1910 s popravki po štetju 1921). Po Schiffrerjevi karti slovensko-hrvaška etnična meja deli Istro z začetkom južno od kanala sv. Odorika (po severni meji katastrske občine Kaštel) na zahodu, do Lipe in Klane na vzhodu, natančno po današnji etnični meji.

S takšnim njenim potekom se je ujemala tudi meja med območji slovenskega in hrvaškega učnega jezika v osnovnih šolah avstrijske dobe, pa tudi Cirilmetodova družba je ustanovila slovenske zasebne šole le severno od te črte (Rakitovec pri Buzetu 1908, Koper 1911/12, Sv. Lucija pri Portorožu 1913). Izjema je bil Kaštel, kjer je od leta 1864 delovala tudi slovenska šola. V Istri je bilo sicer v primerjavi s številom Slovencev v deželi relativno najmanj slovenskih učiteljev, pa tudi učencev in slovenskih šol, kar kaže pripisati dejstvu, da leta 1885 v Ljubljani ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda ni razširila svojega delovanja na slovenski del Istre, ampak je to prepustila leta 1893 ustanovljeni hrvaški posestrimi za Istro.

Sicer pa je med slovenskim in hrvaškim istrskim ozemljem določena razlika. Slovensko je v celoti povsem čisto, z italijanskim prebivalstvom se srečuje le ob sami obali od Milj do Pirana, predvsem v samih mestih. V hrvaških predelih je tega mešanja več na podeželju – če izvzamemo obrežna mesta od Umaga do Pule –, vendar predvsem med spodnjo Dragonjo in spodnjo Mirno ter v obrežnem pasu od Rovinja do Pule. Ta položaj je še leta 1946 potrdila tudi mednarodna komisija ekspertov štirih velesil, ko je s pregledom na terenu (od 9. 3. do 5. 4. 1946) preverjala podatke štetij, tudi ob sodelovanju strokovnjakov z obeh strani.

Republiška (državna) meja, ki se je od februarja 1944 praktično uveljavila kot ločnica med Slovenskim primorjem s slovenskim severnim delom Istre 19. stoletja (med 1849/61 in 1918/24) in večjim hrvaškim južnim delom polotoka, je nastala kot pristen in neposreden izraz dozorevanja modernih narodov v tem delu Evrope (to je vzhodno od zahodne italijanske in nemške narodnostne meje in zahodno od drugačnega prostora "orientalnega despotizma", od zahodnih meja ruskega cesarstva in osmanskega teokratskega imperija in njegovih vplivnih območij na evropskem jugovzhodu) in v uveljavljanju njihove

povezujoče množične narodne zavesti. Ta proces je v drugi polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja zajel tudi Slovence in Hrvate v Istri, kot je razvidno vsaj v času modernih štetij prebivalstva (1880–1910). Postopno ustaljevanje prostora slovenskega oz. srbohrvaškega "občevalnega jezika" izraža obenem ustaljevanje zavesti o pripadnosti enemu ali drugemu narodu. To je res včasih motila možnost italijanskih okrajnih oblasti s pomočjo imenovanih števnih komisij za izvedbo štetij na podeželju, bodisi za "podpiranje" vpisovanja italijanskega občevalnega jezika, bodisi z uvajanjem "manj nevarnih" jezikovnih kategorij, ki so zabrisovale jasnost jezikovnega stanja ("ilirski" ali "slovenski" jezik v hrvaških območjih, opredelitev "slovenski" ali "*schlaveto*" kot označbo "mešanice italijanskih, hrvaških in slovenskih besed", kar je povzročilo pritožbe in razprave med Trstom in Dunajem; navedena označba je v odgovoru istrskih italijanskih oblasti ob štetju 1910). To smeri razvoja ni moglo spremeniti, lahko pa ga je zavlačevalo, čeprav je to uspevalo bolj v hrvaškem kot v slovenskem delu Istre.

Moderna štetja

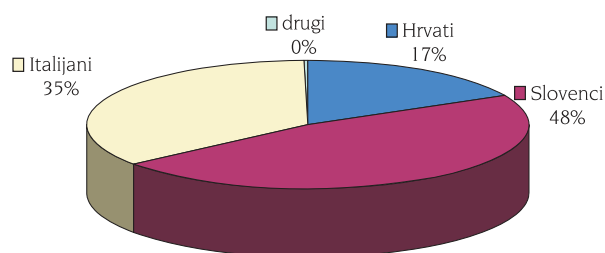
Zagotovo je v tem prostoru šele 19. stoletje (in celo njegova zadnja desetletja!) čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest. Na to zelo jasno kažejo moderna štetja prebivalstva po letu 1880. V krajih Starod, Račice, Veliko Brdo, Brdce in Pasjak južno od Ilirske Bistrice je 1880 prevladovala hrvaščina nad slovenščino, odtlej naprej pri vseh štetjih pa obratno; podobna je razlika med veljavo hrvaščine 1880/90 v Rupih, Šapjanah in Golcu ter med veljavo slovenščine po 1900. V Poljanah se uveljavi enaka sprememba statističnih podatkov med 1900 in 1910. Podoben blok sestavljajo severno od Oprtalja in Buzeta katastrske občine Topolovec (1880 hrvaški, nato poleg italijanskega deleža 1890–1910 slovenski, 1945 pol hrvaški, pol slovenski), Gradin (1880–1890 hrvaški, nato slovensko-italijanski in 1945 slovenski s hrvaško manjšino) in Rakitovec (1890 hrvaški, 1880 ter 1900–1945 slovenski). V nekaterih krajih navedbe nihajo iz desetletja v desetletja (Lipa, Lisac) ali pa le včasih (Žejane, Črnica), v nekaterih pa se prav ob koncu pokaže prevlada hrvaške opredeljenosti (npr. v Savudriji in Kaštelu južno od Dragonje). Pri tem razvoju so sodelovali vsekakor različni vplivi, od upravne in cerkvene organizacijske povezanosti do jezikovnega značaja šolske organizacije.

Katastrski občini Savudrija in Kaštel – ki sta tudi pod avstrijsko (1813–1918), italijansko (1918–1943) in nemško oblastjo (1943–1945) spadali k piranski upravni občini (oz. po stari ureditvi k piranskemu teritoriju!) – so v narodnostnem pogledu slovenski znanstveniki po prepričanju B. Grafenauerja od nekdaj šteli k italijanskemu narodnostnemu bloku, saj so italijansko govoreči ob verjetno najbolj verodostojnem popisovanju leta 1910 v Savudriji sestavljali 78,77 % prebivalstva (371), slovensko govoreči 14,1 % (66 prebivalcev), medtem ko hrvaško govorečih statistika tedaj ni izkazovala. V Kaštelu pa je bilo ob istem štetju 65,22 % italijansko (812 prebivalcev), 28,09 % slovensko (362 prebivalcev), hrvaško govorečih pa le 5,7 % (71 prebivalcev).

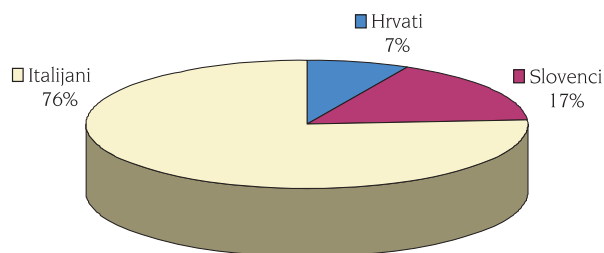
Kot kažejo navedeni avstrijski popisi, se je na skrajnih južnih mejah še beneškega piranskega in koprškega ozemlja v notranjost istrskega polotoka do Pregare na današnji slovenski in Zrenja na hrvaški strani izoblikoval ozek pas italijansko govorečih prebivalcev. Ta pojav je nedvomno posledica zgodovinskih, geografskih, gospodarskih, demografskih, upravnih, političnih in nena zadnje vojaškoobrambnih okoliščin, ki jih je s svojo plovnostjo do obronkov Buzeta nekoč predstavljala reka Mirna, saj je bilo treba ob njej poleg določenih manjših centrov utrditi tudi obrambne sposobnosti tega predela, ki se je raztezal še najgloblje v notranjost istrskega polotoka. Tako ob desnem kot levem bregu reke Mirne so se tako skozi stoletja oblikovala večja utrjena naselja, ki so sčasoma prerasla v prava mala mesta z avtonomno mestno samoupravo po zgledu večjih mest ob istrski obali; takšna so bila mesteca Buje, Grožnjan, Završje, Oprtalj, Motovun, Buzet, kjer je razen v slednjem vseskozi prevladovalo romansko prebivalstvo, ki je v kulturnem smislu tudi precej vplivalo na neposredno kmečko zaledno prebivalstvo, ki je pripadalo tem mestecem, kar vsaj v notranjih predelih drugod po Istri ni bil običaj, saj je tam prevladovalo slovansko prebivalstvo. Zato je za to problematiko smiselno vzeti v pretres območje z obeh strani meje.

Prav ta "klin" italijanskega prebivalstva, ki je zaradi in poleg naštetih dejavnikov tudi vplival na etnično razmejitev Slovencev in Hrvatov v Istri, pa s primerjanjem popisov modernih štetij za kraje tako ob severnem kot južnem toku reke Dragonje prikazuje pestro etnično sliko. Podatki zajemajo izključno katastrske občine ob levem in desnem bregu reke Dragonje od morja do Pregare oz. Zrenja, in sicer na slovenski strani k. o. Soline, Piran III. (danes Sečovelje), Sv. Peter, Krkavče, Koštabona, Boršt, Topolovec, Gradin, Pregara, na hrvaški pa k. o. Savudrija, Kaštel, Brda, Brič, Merišče, Skorušica, Sorbar, Kuperton, Šterna, Čepić, Zrenj.

Prebivalstvo po občevalnem jeziku od Sečoveljskih solin do Pregare 1880-1910

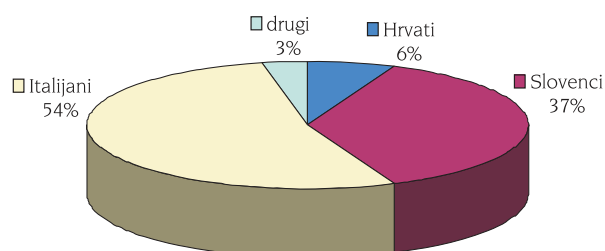
Prebivalstvo po občevalnem jeziku od Savudrije do Zrenja 1880-1910

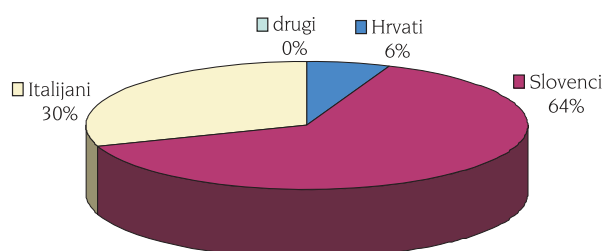
Grafikoni ponazarjajo opredeljevanje prebivalstva po pogovornem jeziku, kar je bil kriterij avstrijskih popisovalcev. Zanimivo pri tem je, da je v izbranih katastrskih občinah, v okviru katerih so se nam ti popisi tudi ohranili, do prve svetovne vojne tako na levem kot desnem bregu reke Dragonje precej italijansko opredeljenih govorcev; seveda so italijanski govorniki prevladujoči na današnji hrvaški strani, toda tako na eni kot na drugi strani je razmeroma veliko hrvaško oz. slovensko opredeljenih prebivalcev. Na slovenski strani brega reke Dragonje pa se precej poveča delež Slovencev, če primerjamo narodnostno strukturo od Sv. Petra do Pregare, torej če izvzamemo prav danes sporno k. o. Piran III. oz. k. o. Sečovelje, saj so v njej tako kot v sosednjih k. o. Savudrija in Kaštel prevladovali italijansko opredeljeni prebivalci (leta 1910 3.249 ali 79,7 % Italijanov, 680 ali 16,7 % Slovencev in 149 ali 3,6 % drugih), ki pa se v nasprotju s prebivalstvom na levem bregu reke Dragonje leta 1945 niso tako drastično "prelevili" v slovansko prebivalstvo.

Na levem bregu reke Dragonje pa se je leta 1945 v primerjavi z letom 1910 poleg izredno naraslega (za 50 %) števila hrvaško opredeljenih, ki so se, kot prikazuje črtni grafikon, "rekrutirali" predvsem iz prej italijansko opredeljenih,

Prebivalstvo po občevalnem jeziku od Sečoveljskih solin do Pregare leta 1910

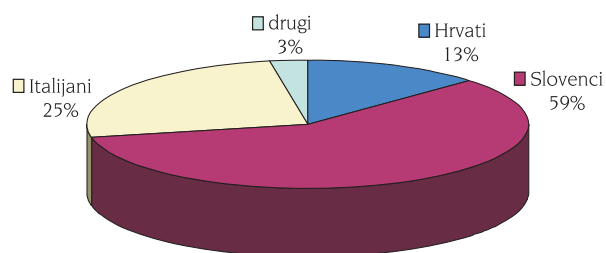

Prebivalstvo po narodnosti od Sečoveljskih solin do Pregare leta 1945

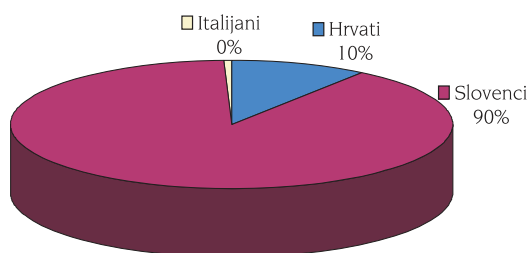

Kratka zgodovina Istre

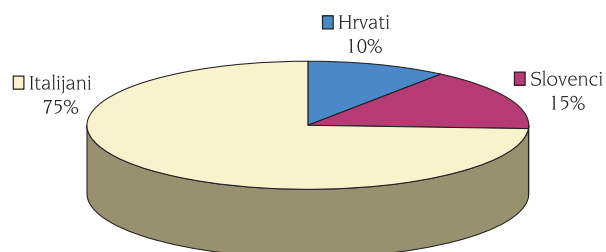
**Prebivalstvo po občevalnem jeziku
od Sv. Petra do Pregare 1910**

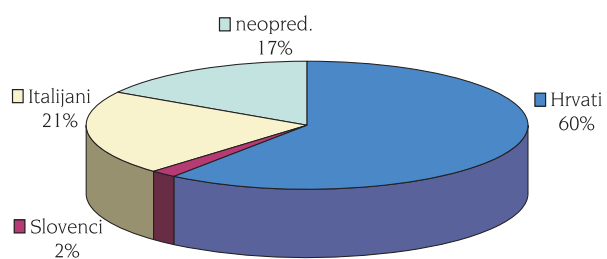
**Prebivalstvo po narodnosti od
Sv. Petra do Pregare 1945**

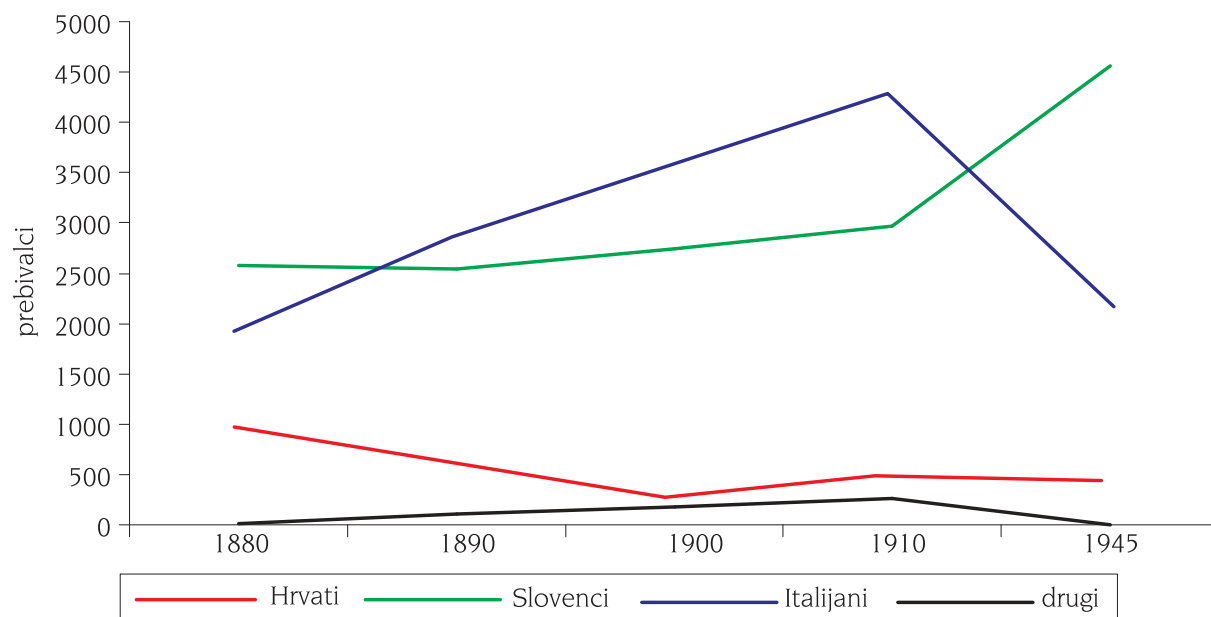
**Prebivalstvo po občevalnem jeziku
od Savudrije do Zrenja leta 1910**

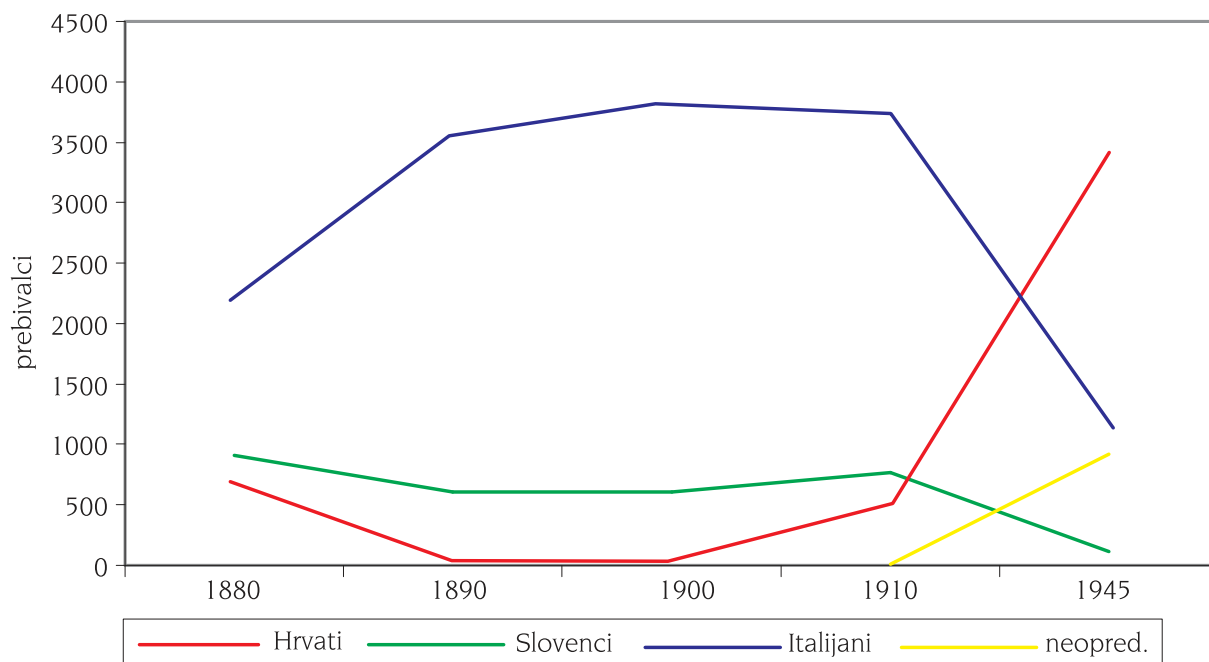
**Prebivalstvo po narodnosti
od Savudrije do Zrenja leta 1945**

**Gibanje preb. po narodnosti od Seč. solin
do Pregare 1880-1945**

**Gibanje preb. po narodnosti
od Savudrije do Zrenja 1880-1945**

izjemno povečal tudi delež neopredeljenih in zmanjšal delež slovensko opredeljenih, kar pa je bilo manj opazno na desnem bregu, kjer se je delež italijansko na račun slovensko opredeljenih zmanjšal "le" za okoli 25 %, medtem ko je odstotek hrvaško opredeljenih ostal isti (6 %).

Pri številu slovensko jezikovno opredeljenih prebivalcev na levem bregu reke Dragonje ne gre prezreti ugotovitve, da so se v času avstrijskih štetij mnogi opredeljevali za t. i. Slovince, kar pa je izviralo še iz starodavnih izpeljank poimenovanj Slovanov, tako da bi le-te le težko kar eksplicitno šteli bodisi za Slovence bodisi za Hrvate, verjetno pa je to poimenovanje zavedlo marsikaterega popisovalca v času avstrijskih štetij.

Problematika občevalnega jezika v zadnjem Avstrijskem popisu prebivalstva v letu 1910 je v tem kontekstu morda najbolj pereča prav na primeru piranske občine. Ko je konec leta 1910 avstro-ogrška država izpeljala zadnji popis svojega prebivalstva, so občinski popisovalci po opravljenem delu popisne liste obdelali (po navodilih z Dunaja) ter rezultate poslali v prestolnico. Tam so jih objavili v *Special-orts-repertoriumu* (31. 12. 1910) za Avstrijsko-Ilirsko primorje, ki je bil osnova za vse poznejše analize ekonomske in nacionalne sestave prebivalstva v obdobju pred prvo svetovno vojno. Rezultate iz *Speci-*

al-orts-repertoriuma je uporabil Josip Roglić pri izdelavi Istrskega nacionalnega katastra (*Cadastre national de l' Istrie*) v letu 1945, zavezniška razmejitvena komisija pa ga je imela za najbolj merodajnega pri določanju najjužnejšega dela železne zaves.

Popisni listi obravnavanega popisa so do sedemdesetih let dvajsetega stoletja ležali med občinskim gradivom, takrat pa jih je prevzel v hrambo piranski mestni arhiv, kjer se nahajajo še danes. Ker so ohranjeni vsi popisni listi za vse hiše v piranski občini južno od reke Dragonje, je možna primerjava med podatki, ki so jih zabeležili občinski popisovalci, in podatki, objavljenimi v *Special-orts-repertoriumu* za leto 1910.

Medtem ko se piranski in dunajski podatki o številu prebivalcev v katastrskih občinah Kaštel in Savudrija približno ujemajo, se po občevalnem jeziku precej razlikujejo. Razlike so zagrešili občinski uradniki pri prvi obdelavi popisnih rezultatov. Nekateri namerno, druge nenamerno. Največ razlik je povzročila njihova pretirana vestnost.

Kot domačini so popisovalci zelo natančno določili svoje občane po občevalnem jeziku. V Kaštelu so v 229 hišah popisali 1263 oseb. Večini (900) so kot občevalni jezik pripisali italijanščino, Slované pa so jezikovno delili na tri kategorije. Največ Slovanov (254) je govorilo t. i. slovanščino (*lingua d'uso Slava*). Značilnost slovanščine je bilo mnogo italijanizmov. Slovenska (severno od Dragonje) in hrvaška (južno od Dragonje) slovanščina sta si bili med seboj precej bolj podobni kot vsaka s svojim matičnim jezikom. Slovenščina je kot občevalni jezik pripisana 55 prebivalcem Kaštela, hrvaščina (*lingua d'uso Serbo-Croata*) pa 54. Večini hrvaško in slovensko govorečih oseb je bilo skupno to, da niso bili rojeni v Kaštelu, oziroma da so bili priseljeni.

V *Special-orts-repertoriumu* je za Kaštel navedeno, da je v 229 hišah živelo 1245 oseb. Od tega jih je 812 govorilo italijansko, 362 slovensko in 71 srbohrvaško. Slovanščina se v tem dokumentu ne pojavi, ker je dunajska uradna statistika ni predvidela kot popisovalni jezik, zato je večina "Slovanov" vpisana med Slovence. Ker so se popisovalci zavedali neskladja med dejanskim številom Slovanov v Kaštelu in številom slednjih v popisu, so namerno zmanjšali število italijansko govorečih za več kot desetino. Ravno dovolj, da jim priznamo prizadevanje za objektivnost.

Podobni procesi so se odvijali na Savudrijskem krasu. Tam so uradniki v 69 hišah popisali 486 ljudi. Italijanščino so pripisali 419 osebam, slovanščino 39, nemščino enemu, 27 delavcem kamnoloma v Kanegri pa občevalni jezik

sploh ni bil vpisan. Zbirni podatki v *Special-orts-repertoriumu* navajajo 471 oseb v 69 hišnih številkah. Italijansko govorečih je bilo 371, slovensko govorečih pa 66 oseb (34 jih ima oznako *staatsfremde*).

Primerjava rezultatov popisa iz leta 1910 za Kaštel in Savudrijo po piranskih popisnih listih in po zbirnih podatkih iz Special-orts-repertoriuma

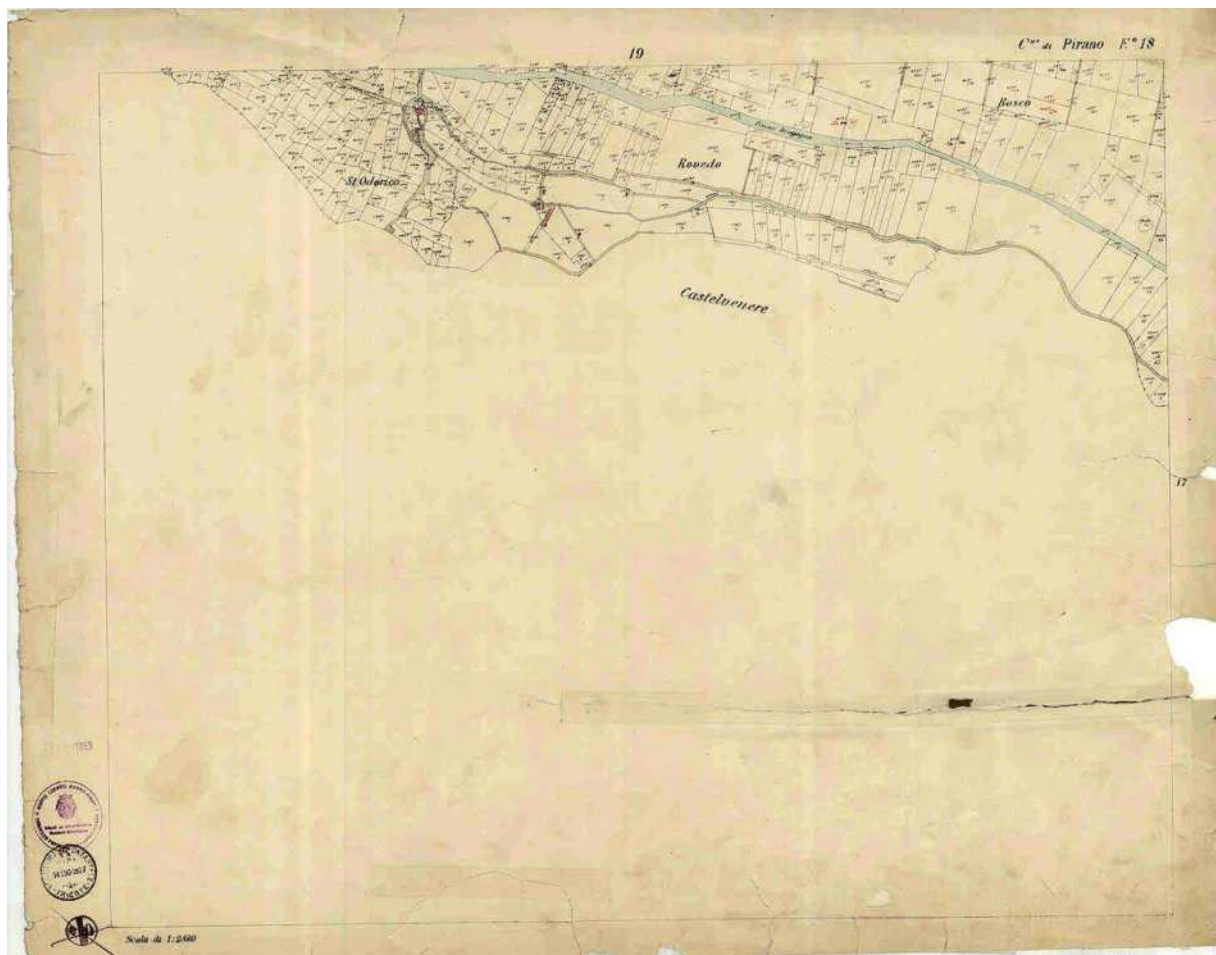
Kaštel

1910	piranski popisni listi	Special-orts-repertorium
število hiš	229	229
italijanščina	900 71,3 %	812 65,2 %
slovenščina	55 4,4 %	362 29,1 %
srbo-hrvaščina	54 4,3 %	71 5,7 %
slovanščina	254 20,1 %	/ 0 %
SKUPAJ	1263	1245

Savudrija

1910	piranski popisni listi	Special-orts-repertorium
število hiš	69	69
italijanščina	419 86,2 %	371 78,8 %
slovenščina	/ 0 %	66 14 %
srbo-hrvaščina	/ 0 %	/ 0 %
slovanščina	39 8 %	/ 0 %
drugo	28 5,8 %	34 7,2 %
SKUPAJ	486	471

Rezultati popisa iz leta 1910 ne pokažejo dejanskega števila Slovanov v obravnavanih katastrskih občinah, ker so se ekonomsko odvisni kmetje odločali za jezik gospodarsko dominantnega sloja italijanskih zemljiških posestnikov. Podajo pa število slovanskega zavednega oziroma ekonomsko neodvisnega prebivalstva.

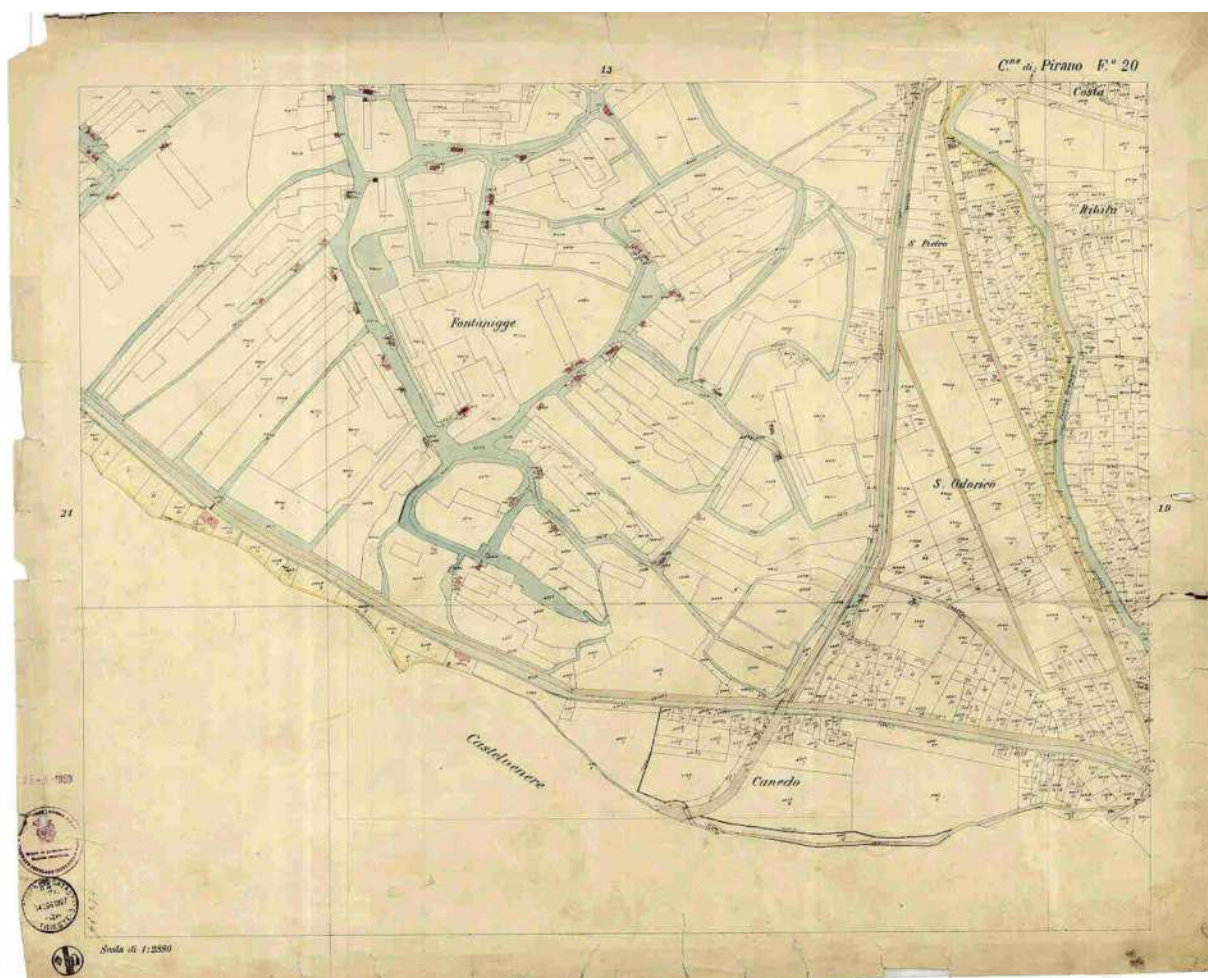

Slika 145: K. o. Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1928, št. 18

Iz zgornjih ugotovitev sledi, da je bilo območje ob reki Dragonji vse do Pregare oz. Zrenja v notranjosti istrskega polotoka narodnostno razmeroma pestro obarvano, kar pa je seveda značilnost vseh območij, kjer se oblikujejo etnične meje.

Problemi razmejitve Slovenije s Hrvaško v Istri

Že med vojno so se začela razhajanja Slovencev s Hrvati glede vprašanja meje v Istri. Hrvaške enote NOV so namreč vršile mobilizacijo na celotnem istrskem polotoku, okrožni NOO za hrvaško Istro pa je 13. 09. 1943 v Pazinu razglasil združitev hrvaške Istre z matico – zemljo Hrvaško (in ne z Jugoslavijo), kar je 20. 9. ZAVNO Hrvaške potrdil. Medtem je vrhovni plenum OF (16. 09. 1943) razglasil pridružitev Slovenskega primorja k Sloveniji. Zaradi nejasnosti v poimenovanju teh nedefiniranih območij so odločitve odpirale nova vprašanja.

Slika 146: K. o. Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1928, št. 20

Reševanju vprašanja razmejitve slovensko-hrvaških kompetenc v Istri je bil namenjen sestanek predstavnikov obeh strani 25. septembra 1943 v Pazinu. Na čelu hrvaške delegacije je bil predstavnik Centralnega komiteja Komunistične partije Hrvaške Jakov Blažević, ki ga je spremljal član Hrvatske seljačke stranke Nikola Hundrić, slovensko delegacijo pa je vodil Franc Rozman Stane. Slednja je predlagala razmejitev slovenskih in hrvaških kompetenc na Mirni, Hrvati pa na Dragonji, češ da so bile za časa Avstrije južno od nje hrvaške, severno pa slovenske šole.

Na terenu so se vrstili "kratki stiki" med slovenskim prebivalstvom in hrvaškimi partizani, ki so bili podjetnejši in so si lastili prednost pri vojaških posegih, oskrbovanju in mobilizaciji v slovenski Istri. Reševanju spornih vprašanj je bil namenjen nov dogovor o ozemeljski razmejitvi pristojnosti slovenskega in hrvaškega osvobodilnega gibanja 10. februarja 1944 na Maliji. Njegova akterja Milan Guček, tajnik Okrožnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda za slovensko Istro, in Ante Babić, zastopnik Pokrajinskega komiteja Ko-

munistične partije Hrvaške, sta, kakor slikovito opisuje v svojem zadnjem delu D. Miheličeva, v idiličnem vzdušju domačije na Maliji risala na zemljevid mejo slovenskih in hrvaških kompetenc po toku reke Dragonje. Dogajanje je vzhičeno opisal Milan Guček: *"Vse to daleč okoli mene je bila slovenska zemlja in morje. Zdelo se mi je kot nalašč izbrano, da se bom prav na tem kraju dogovarjal, kje se začne svet sosednjega naroda. /.../ Ko smo se oddahnili od poti, in ko smo se vsi trije okrepčali z vinom in ocvrtim mesom, se je gospodinja umaknila. /.../ Z Andrijo sva slonela nad geografsko karto in sva se kaj lahko sporazumela. Meja naj bo tam, kjer se konča ozemlje, ko govorijo ljudje še izrazito slovensko. Tako daleč je sedaj pravzaprav tudi segla organizacija naše Osvobodilne. /.../ In sva kar načrtala mejo in sproti ocenjevala vasi. Začela sva pri izlivu Dragonje v morje s konca sečoveljskih solin, nato sva šla ves čas po toku te rečice do pod vasi Topolovec ... Podala sva si roke. Sedaj ne bo več nesporazumov, čigavo je kaj. Morda sva tudi opravila delo za bodoče republiške meje. Kdo ve?"* (Guček, 1959, 199–200).

V mesečnem poročilu, ki ga je Okrožni odbor Osvobodilne fronte za slovensko Istro 10. februarja 1944 poslal Pokrajinskemu odboru Osvobodilne fronte za Primorsko Slovenijo, je bilo na tretji strani opisano to dogajanje in "ugotovljeni" potek meje: *"Na povabilo zastopnikov bratske hrvatske organizacije, smo se sestali na dveh sestankih vsled določitve organizacijskih mej med obema organizacijama Osvobodilnih Front. Ta meja teče približno tako-le: od morja pod piranskimi solinami je reka Dragonja do pod vasi Topolovec, nato obrne jugo-vzhodno do pod vasi Pregarje, od tam na vzhod do nad Šterpeta pred Buzetom in nato v smeri proti Vodicam. V krajih, ki leže severno od te črte in med reko Dragonjo, je prebivalstvo samo slovenske narodnosti, v nekaj obrobnihih vaseh pa v veliki večini, ostre meje ni mogoče določiti ... Prebivalstvo se šteje Slovincem in govori slovensko."* Taka razmejitev kompetenc je pomenila odstop od stališča, ki ga je slovenska stran predlagala septembra 1943 v Pazinu.

Isto poročilo je prav tam grajalo vedènje hrvaških enot, ki *"brez sodelovanja z nami in brez poznanja terena delajo akcije, ki so nam večkrat škodljive, kakor koristne. Po vaseh se vedejo precej oblastno in izjavljajo, da je vsa Istra hrvatska ..."*. Iz nadaljnjih poročil, a tudi iz še živega spomina ljudi je razvidno, da so Hrvatje izvajali mobilizacijo za svoje enote med preprostimi slovenskimi ljudmi po vaseh, ki tega niso razumeli in so se temu upirali (Mihelič, 2007, 84–99).

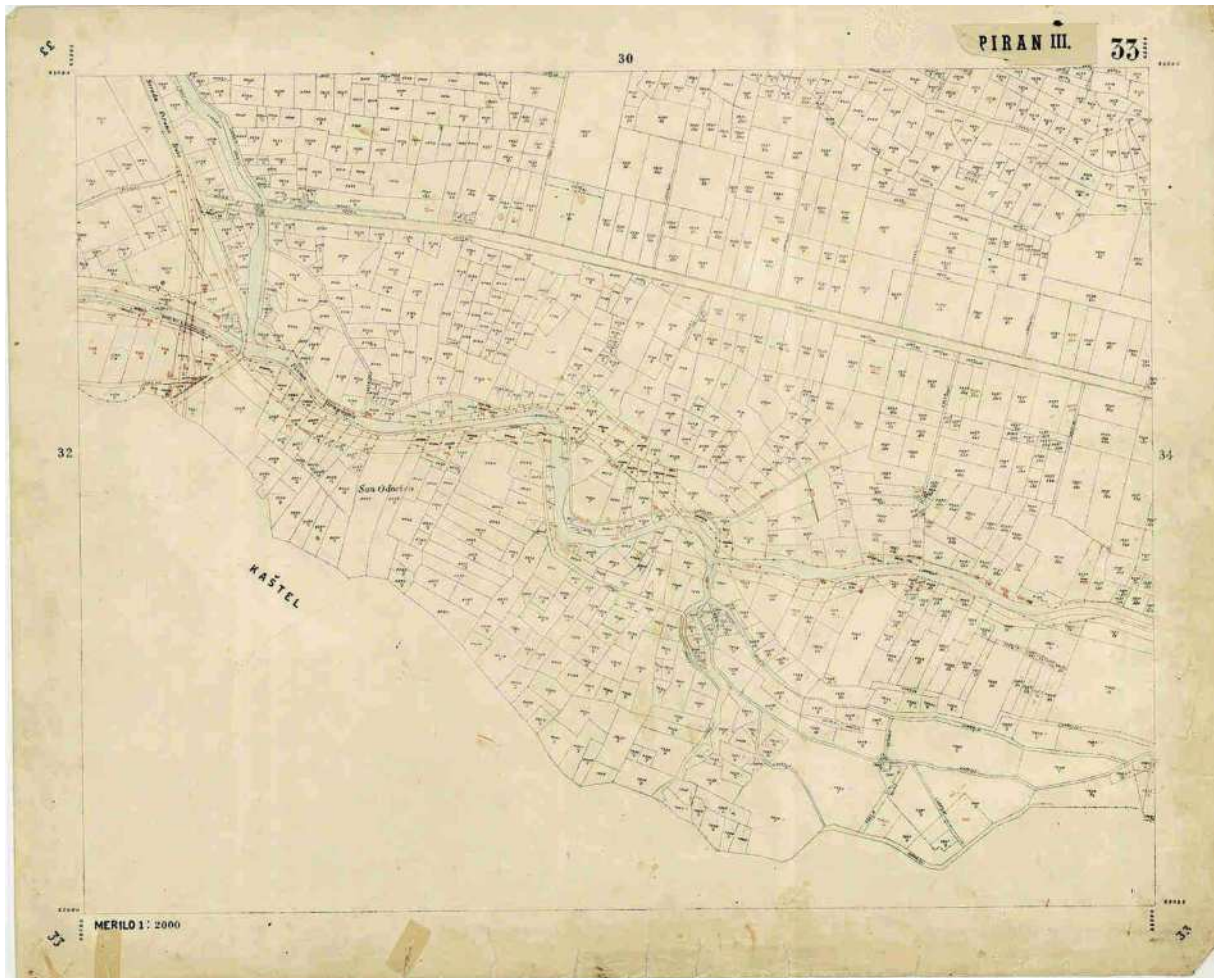
Iz povedanega je razvidno, da je Dragonja pri odločitvah na terenu služila predvsem kot "priročna" in jasno opredeljiva geografska ločnica med (rekurtacijskima) območjema, ki so ju tedaj na tem območju konkretno obvladovale slovenske enote na eni in hrvaške na drugi strani. Vendar pa je meja med slovenskim in hrvaškim delom, in sicer po Dragonji, Topolovcu, Pregari in Črnici, na severovzhodu pa na črti Obrov–Rupa, označena kot meja upravnih

okrožij že leta 1945. Sodeč po virih, ki jih je našel F. Ostanek, so se hrvaški predstavniki želeli držati dialektičnih meja in zajeti kraje jezikovno mešanega območja, toda prebivalstvo se je sklicevalo na svojo slovensko narodno zavest. S to razmejitvijo je bila tedaj v bistvu določena tudi današnja razmejitev med državama. Podrobna in zapletena linija slovensko-hrvaške etnične meje bi bila za tovrsten namen premalo jasna in neuporabna. Vsekakor ta rečica ni bila nikdar do te mere neprehodna, da bi povzročila jasno etnično različnost prebivalstva na obeh bregovih in jo tudi ohranjala. – Prav tako ni izključeno, da se je tudi nekdanjim opisovalcem etničnih ali jezikovnih mejà zdela prikladna za geografske opredelitve jezikovnih območij.

Tudi na višji ravni je bila v referatu F. Zwitterja omenjena Dragonja kot meja med Slovenci in Hrvati že na sestanku, ki ga je organiziral partizanski Znanstveni inštitut v Semiču marca 1944. Glede na tradicijo slovenske geografske, zgodovinske in jezikoslovne znanosti B. Grafenauer trdi, da v tem vprašanju tedaj tudi ni bilo nič spornega in ni potrebovalo pogajanj med politiki. Ta so bila morda potrebna le pri poznejših popravkih, ki so jih želeli sami ljudje – zaradi gospodarskih povezav (katastrske občine Črnica pri Buzetu, Pasjak, Šapjane in Rupa severno od Reke).

Piranske katastrske meje

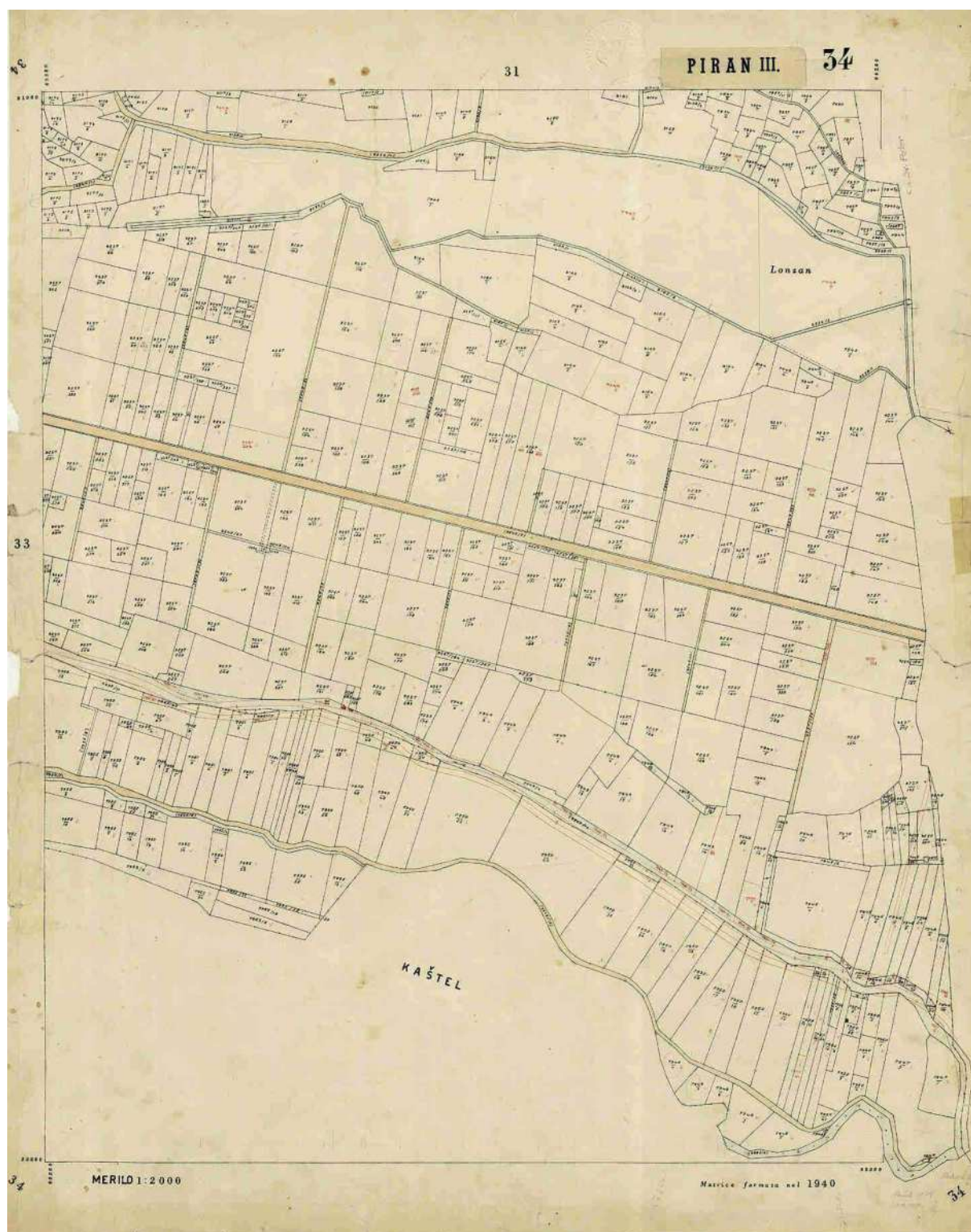
Vse to kaže, da je bila leta 1947 vzhodno od Pregare do nekdanje rapalske državne meje slovensko-hrvaška republiška meja s formalno pridružitvijo tega ozemlja Jugoslaviji, ko je bila uveljavljena pariška mirovna pogodba, samo potrjena, kot je obstojala med območji slovenskega in hrvaškega prostora boja zoper okupatorja že od začetka 1944. Prav to velja tudi za sprejem že deset let stare razdelitve piranske upravne občine iz leta 1944 po uveljavitvi londonskega memoranduma iz leta 1954. Meja je bila gotovo sprejeta kot že uveljavljena, saj je bila po 7. čl. *Specialnega statuta* STO izrecno prepovedana "sprememba meja temeljnih upravnih enot [...] z namero, da se spravi v nevarnost etnična sestava teh enot". Sprememba obsega piranske upravne občine, ki bi bila uveljavljena šele v teh okoliščinah, gotovo ne bi mogla biti uresničena brez vsake arhivske sledi v sami občini. Seveda pa po letu 1944 niso še takoj prenesli vseh služb, tako da je kataster v Piranu še nekaj časa urejal tudi spremembe lastništva (ob agrarni reformi) v obeh katastrskih ob-

Slika 147: K. o. Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1940, št. 33

činah, ki sta prešli 1944 v razdelitvi NOG v območje Buj. Kataster seveda ni razveljavljajl upravne razdelitve.

To potrjujeta tudi odlok iz druge polovice leta 1945 o volilnih okrajih, ki so se vsaj v koprskem in bujskem ujemali z upravnimi okraji, in *Odlok o razdelitvi Istrskega okrožja na okraje in občine*, ki ga je izdal Istrski okrožni ljudski odbor dne 16. septembra 1947, dan po uveljavitvi mirovne pogodbe z Italijo, ko je bilo ustanovljeno tudi Svobodno tržaško ozemlje, objavljen pa je bil v Uradnem listu Istrskega okrožnega ljudskega odbora šele leta 1952 (št. 6, 26, 74–78; izhajal v letih 1947–1954 v vseh treh istrskih jezikih, slovenščini, hrvaščini in italijanščini). Ta odlok v 4. členu natančno določa mestne občine, občine, katastrske občine in naselja, ki spadajo v posamezna okraja, koprskega in bujskega. Tako tedaj Bujski okraj obsega tako Kaštel (v občini Buje) kot Savudrijo (v občini Umag), v katastrski občini Kaštel pa sta našteta Bužin in Škudelin. Prav tako sta oba zaselka navedena v k. o. Kaštel v objavi statističnega gradiva Rogličevega štetja leta 1945; čeprav sta tedaj (1. oktobra) obe katastrski

Slika 148: K. o. Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1940, št. 34

občini še vedno navedeni pri upravni občini Piran, pa je drugače označeno na priloženem zemljevidu, ko sta k. o. Savudrija in Kaštel že vključeni v Bujski okraj. Danes še sporna zaselka Mlini in Škrile pa nista navedena v omenjenih objavah. Sicer se od naselij ob Dragonji, ki so danes kamen spotike med državama, tudi v popisu leta 1910 omenjajo samo Škodelini (Scodelini). V dveh hišah (ena je imela mlin) je živelo 18 ljudi in vsi so govorili slovanščino. Nosilca družin sta bila rojena v Padni.

Navedeno verjetno priča, da tedaj niso potegnili meje med okrajema po mejah veljavnih k. o. Piran III. in Kaštel, oziroma da se nanjo niso ozirali, saj katastrski operat iz leta 1940, ki je veljal še od avstrijske zemljiške izmere, vključuje v k. o. Piran III tako Bužin kot območje zaselka Mlini, medtem ko je bilo območje Škodelinov in Škril v tem času v k. o. Kaštel (prim. Arhiv Geodetske uprave Koper, 1940, št. 33 in 34). Katastrski operat k. o. Sečovlje iz leta 1958, ki je nasledil nekdanjo k. o. Piran III., pa že vključuje območje Škodelinov in Škril (Arhiv Geodetske uprave Koper, 1958, št. 17–19), menda na željo tamkajšnjih prebivalcev, vendar brez kakršnegakoli uradnega dokumenta o obojestranski potrditvi spremembe meje k. o. Sečovlje, ki pa je bila kljub temu vrisana tako v Pregledno karto občin Koper, Izola, Piran (izdal Geodetski zavod SRS, 1985) kot v Atlas Slovenije (1985).

Z izjemo navedenih odsekov pa se katastrska operata k. o. Piran III. oziroma k. o. Sečovlje in k. o. Kaštel v drugih podrobnostih ujemata, tako da meja med njima od meje s k. o. Sv. Peter poteka vseskozi po javni poti nekaj sto metrov oziroma kak kilometer južno od sedanjega toka reke Dragonje vse do izteka v Piranski zaliv, južno od Dragonje pa k. o. Sečovlje vključuje le zaselek Mlini in del Bužinov.

SKLEPNA MISEL

Istrski polotok je bil kot najsevernejši polotok Sredozemlja in zato po morski poti najbližji srednjeevropskemu prostoru vselej v središču svetovnih dogajanj, kakorkoli so že v posameznih obdobjih in posameznih zgodovinah pojmovali svet. Prebivalstvo je spremljalo in bilo tudi neposredno udeleženo pri poglavitnih političnih, gospodarskih in ideoloških spremembah, pa vendar vselej nekako potisnjeno v ozadje, marginalizirano in na mejah različnih civilizacij, etničnih grupacij in državnih entitet predmet interesa sfer "velikih politik" le tedaj, ko se je na njihov račun spletala ali se vsaj poskušala ustvarjati zgodovina v imenu vsakokratnih interesov velikih sil. Tako podobo kaže Istra še danes, ko na njenem ozemlju že dobro tisočletje živijo Slovani in Romani: Hrvati, Slovenci in Italijani, v zgodovini večkrat družni kot razdružni.

Zaključujem le z željo, da bo izoblikovana večetnična multikulturnost, ki smo ji v nastajanju v obrisih lahko sledili na teh straneh, privedla do tako zelenega zgleda spoštovanja, mirne koeksistence in gospodarskega razvoja istrskih narodov in držav na njenem polotoku, kajti kulturna raznolikost življenja bogati, etnocentrizem in nestrpnost pa ga pogubljata.

LITERATURA
IMENSKO IN KRAJEVNO KAZALO
SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA
SEZNAM KRATIC
RIASSUNTO
RÉSUMÉ
ABSTRACT
AUSZUG

LITERATURA

Spodaj navedena literatura še zdaleč ni vsa merodajna literatura za zgodovino Istre, vseeno pa spisek želi biti referenčen vsaj za izpostavljene tematike v pričujočem delu.

Periodika

Pomembnejša znanstvena in strokovna periodika, ki se nanaša na objave o zgodovini Istre:

ACRSR = Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno. CRS, Rovinj 1970–.

Acta Histriae. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče. Koper, 1993–.

AMSI = Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. Poreč, Trieste, 1884–.

Annales = Annales: Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 1991–1993.

Annales, Ser. hist. sociol. = Annales: Anali za istrske in mediteranske študije. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper. Koper, 1994 –.

AT = Archeografo Triestino. Società di Minerva, Trieste, 1829–.

Buzetski zbornik. Katedra Čakavskog sabora, Narodno sveučilište "A. Vivoda", IKD "Juraj Dobrila". Buzet, 1976–.

Časopis za povijest zapadne Hrvatske. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Rijeka, 2006–.

Istarski mozaik. "Glas Istre", Pula, 1963–1973.

Istra. Časopis za kulturu. Libar od grozda, Pula, 1974–.

Jadranski zbornik. Povijesno društvo Istre, Povijesno društvo Rijeke, Pula, Rijeka, 1956–.

L'Istria. Tipografia del Lloyd Austriaco, Trst, 1846–1852.

La Porta Orientale. Rivista mensile di studi sulla guerra e di problemi giuliani e dalmati. "Mutilati e combattenti", Trieste, 1931–1973.

La Provincia dell'Istria. Giornale degli interessi civili, economici ed amministrativi dell'Istria. Tipografia G. Tondelli, Koper, 1867–1894.

Liburnijske teme. Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 1974–.

L'Osservatore Triestino. Trieste, 1814–1827.

P. I. = Pagine Istriane. Koper, Trieste, 1903–.

Pazinski memorial. Zbornik za noviju povijest Istre. Katedra čakavskog sabora, Pazin, 1970–.

- Problemi sjevernog Jadrana.** HAZU, Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka, 1963–.
- Quaderni giuliani di storia.** Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, Trieste, 1980–.
- Quaderni** – Centro di ricerche storiche Rovigno. CRS, Rovinj, 1971–.
- Rijeka.** Povijesno društvo Rijeka, Rijeka, 1994–.
- Slovensko morje in zaledje.** Založba Lipa, Koper, 1977–1984.
- VHARP** = Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu. Historijski arhiv, Rijeka, Historijski arhiv, Pazin, 1965–1989.
- Vjesnik Istarskog arhiva.** Državni arhiv Pazin, Pazin, 1991–.
- Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeke.** Državni arhiv Rijeka, Rijeka, 1990–.
- Zbornik Kastavštine.** Grad Kastav, Kastav, 1978–.

Poglavitne sinteze, bibliografije in pregledna ter ilustrativna dela o zgodovini Istre

- Benussi, B. (1924):** L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trieste.
- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima. Trieste.
- Combi, C. (1864):** Saggio di Bibliografia Istriana. Koper.
- Darovec, D. (1992):** Pregled zgodovine Istre. Koper.
- Darovec, D. (1999):** Stari krajepisi Istre. Koper.
- De Franceschi, C. (1879):** L'Istria. Note storiche. Poreč.
- Dukovski, D. (2004):** Istra. Kratka povijest dugoga trajanja. Pula.
- Istarska Enciklopedija (2005).** Enciclopedia Istriana. Zagreb.
- Ivetic, E. (ur.) (2006):** Istria nel tempo. Manuale di storia regionale. Rovinj.
- Lago, L., Rossit, C. (1981):** Descriptio Histriae. Trieste - Rovigno.
- Lavalée, J. (1802):** Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie. Paris.
- Luciani, T. (1890):** Fonti per la storia dell'Istria. Trieste.
- Munić, D. et al. (ur.) (1977–1981):** Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre, I.–IV. Zagreb, Rijeka.
- Naldini, P. (2001):** Cerкви krajepisi ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper. (Red. Darovec, D.) Koper.
- Oko Trsta (1945).** Zbornik radova. Beograd.
- Orbanić, J. (2005):** Promet u Istri: od Argonauta do Ipsilona. Pula.
- Perossa, M. (1998):** Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre. Koper.
- Petronio, P. (1968):** Memorie sacre e profane dell'Istria. Trieste.
- Puschi, A. (1905):** La necropoli preromana di Nesazio. Relazione degli scavi eseguiti negli anni 1901, 1902 e 1903. AMSI 21, 3–202.
- Rutar, S. (1896):** Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana.
- Salimbeni, F. (ur.) (1993):** Istria. Storia di una regione di frontiera. Trieste.
- Scusa, V. (1863).** Storia cronografica di Trieste. Trst.
- Semi, F. (1991):** Istria e Dalmazia. Uomini e tempi. Istria e Fiume. Bologna.
- Semi, F. (1996):** La cultura istriana nella civiltà europea. Venezia.
- Sestan, E. (1965):** Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale. Bari.
- Slovensko Primorje in Istra (1953).** Boj za svobodo skozi stoletja. 1. Od najstarejših časov do druge svetovne vojne. 2. Osvobodilni boj. 3. Politično diplomatski boj, obnova in graditev. Beograd.
- Stancovich, P. (1829):** Biografia degli uomini distinti dell'Istria. Trieste.

- Tischbein, A. (1842):** Memorie di un viaggio pittorico nel Litorale austriaco. Trieste.
- Tommasini, G. F. (1837):** De' Commentarj storici-geografici della provincia dell'Istria. AT, 4.
- Valvasor, J. V. (1689):** Die Ehre des Herzogthums Krain, III, 589–599.
- Ziliotto, B. (1913):** La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria. Trieste.

Prazgodovina

- Bandelli, G., Montagnari Kokelj, E. (ur.) (2005):** Carlo Marchesetti e i castellieri 1903-2003. Trieste.
- Cassola Guida, P. (1989):** Le regioni dell'arco alpino orientale tra età del Bronzo ed età del Ferro. In: Italia - Omnium terrarum parens. Milano, 621–650.
- Cassola Guida, P. (1994):** Preistoria. In: Istria. Storia di una regione di frontiera. Brescia.
- Čović, B. (1983):** Jadransko-zapadnobalkanska regija. V: Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Brančano doba. Sarajevo, 99–241.
- Gabrovec, S., Mihovilić, K. (1987):** Istarska grupa. V: Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Sarajevo, 293–338.
- Malez, M. (1987):** Pregled paleolitičkih i mezolitičkih kultura na području Istre. V: Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/ 1. Pula, 3–47.
- Marchesetti, C. (1981):** I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia. Trieste (1. izd. 1903).
- Matijašić, R., Mihovilić, K. (1998):** Nesactium. Pula.
- Mihovilić, K. (1994):** Preistoria dell'Istria dal Paleolitico all'Età del Ferro. Atti della XXIX riunione scientifica IIPP. Firenze, 101–118.
- Mihovilić, K., Teržan, B., Hänsel, B., Matošević, D., Becker, C. (2002):** Rovigno prima dei Romani. Kiel.
- Petrić, N. (1978–1979):** Introduzione alla preistoria dell' Istria. ACRSR, IX, 187–248.
- Rosada, G. (ur.) (1999):** Oppidum Nesactium. Una città istro-romana. Treviso. Venezia Giulia.

Antika

- Bandelli, G. (1981):** La guerra istrica del 221 a. C. e la spedizione alpina del 220 a. C. Athenaeum, n. s., 59, 3–28.
- Bandelli, G. (1983):** La politica romana nell' Adriatico orientale in età repubblicana. AMSI, n. s., 31, 167–175.
- Bandelli, G. (1988):** Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina. Roma.
- Boltin - Tome, E. (1979):** Slovenska Istra v antiki in njen gospodarski vzpon. V: Slovensko morje in zaledje, 2–3. Koper, 41–61.
- Boltin - Tome, E. (1981):** Izsledki ob zaključku raziskovanj nekropole v Predloki. Slovensko morje in zaledje 4–5. Koper.

- Boltin - Tome, E. (1991):** Arheološke najdbe na kopnem in na morskem dnu v Viližanu in Simonovem zalivu v Izoli: *Annales* 1/91, 51–58.
- Bosio, L. (1991):** *Le strade romane della Venetia e dell'Histria*. Padova.
- Carli, G. R. (1791):** *Antichità Italiane*. Appendici di documenti spettanti alla parte quarta. Milano.
- Cuscito, G. (1986):** Il primo cristianesimo nella "Venetia et Histria": Indagini e ipotesi. Udine.
- Degrassi, A. (1934):** *Inscriptiones Italiae*, vol. 10, Regio X, fase. II – Parentium. Roma.
- Degrassi, A. (1954):** Il confine nord-orientale dell'Italia romana, *Ricerche storico-topografiche*. V: *Dissertationes Bernenses*, 116. Bern.
- Fischer, G. (1996):** Das römische Pola, Eine archaologische Stadtgeschichte. V: *Bayrische Akademie des Wissenschaften, Phil-historische Klasse, Abhandlungen*, N. F. Heft 110, Monaco di Baviera.
- Forlati Tamaro, B. (1947):** *Inscriptiones Italiae*, vol. 10, Regio X, fasc. I – Pola et Nesactium. Roma.
- Girardi Jurkić, V. (2005):** Duhovna kultura antičke Istre. Zagreb.
- Jurkić, V. (1983–1984):** La continuità dei culti illirici in Istria durante il periodo romano. *ACRSR*, XIV, 7–24.
- Jurkić, V. (1986):** Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba. V: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju*, 11/1, 65–80.
- Križman, M. (1997):** Antička svjedočanstva o Istri. Pula - Rijeka.
- Margetić, L. (1979–1980):** Accenni ai confini augustei del territorio tergestino. *ACRSR*, X, 75–101.
- Marušić, B. (1973–1975):** Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora. *JZ*, 9, 335–350.
- Matijašić, R. (1982):** Roman Rural Architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola. *American Journal of Archaeology*, 86/1, 52–61.
- Matijašić, R. (1988):** Il mito della romanità nell'Alto Adriatico (La storiografia dell'antichità dal '700 al '900 vista dal lato jugoslavo). *Memorie storiche foregiuliesi*, 68, 81–93.
- Matijašić, R. (1988):** Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Varo XII, 22, 23, 24). *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, 42, 363–371.
- Matijašić, R. (1991):** L'Istria tra Epulone e Augusto: archeologia e storia della romanizzazione dell'Istria (II sec. a. C – I sec. d. C). V: *Preistoria e protostoria dell'Alto Adriatico, Antichità Altoadriatiche*, 37, 235–251.
- Matijašić, R. (1998):** Gospodarstvo antičke Istre, arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr.–III. st. posl. Kr.). Pula.
- Matijašić, R., Buršić Matijašić, K. (1996):** Antička Pula s okolicom. Pula.
- Mihovilić, K. (2001):** *Nezaklij: prapovijesni nalazi 1900. – 1953*. Pula.
- Puschi, A. (1905):** La necropoli preromana di Nesazio. *AMSI*, 21, 3–202.
- Rendić Miočević, D. (1983):** Neke karakteristike histarske honornastike. *HistriaHistorica*, 412, 1981, 67–76R.
- Rosada, G. (ur.) (1999):** *Oppidum Nesactium. Una città istro-romana*. Padova.
- Rossi, F. (1972):** La romanizzazione dell'Istria. Aquileia e l'Alto Adriatico, 2. Aquileia e l'Istria, *Antichità Altoadriatiche*, 2, 65–78.

- Rossi, R. F. (1984):** Problemi di storia dell'Istria in età romana. AMSI, n.s., 32, 41–55.
- Šašel, J., Petru, P. (ur.) (1971):** *Claustra Alpium Iuliarum, I, Fontes.* Ljubljana.
- Šonje, A. (1991):** Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine. Poreč - Pazin.
- Suić, M. (1976):** Antički grad na istočnom Jadranu. Zagreb.
- Suić, M. (1988):** Rijeka u protohistoriji i antici. V: *Povijest Rijeke.* Rijeka, 41–58.
- Tassaux, F. (1983):** L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie sous le Haut Empire Romain. V: *Problemi storici e archeologici dell'Italia nordorientale e delle regioni limitrofe dalla preistoria al medioevo, Atti dei Civici Musei di storia ed arte di Trieste, Quaderno 13/1.* Trieste, 193–229.
- Vedaldi Iasbez, V. (1994):** La Venetia orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente. V: *Ricerche e studi sulla Gallia Cisalpina, 5,* Roma.
- Zaninović, M. (1994):** Apsoros, Crexa e Nesactium/Badò sulla rotta marittima adriatica. *Quaderni di Archeologia Veneta, 10,* 179–188.

Srednji vek

- Babudri, F. (1919):** Il vescovato di Cissa in Istria. AMSI, 31, 35–61.
- Baldini, M. (1999):** Parentiurn – Contributi alla lettura della cronologia urbana e l'episodio romano del martirio di S. Mauro. ACRSR, XXIX, 71–91.
- Basioli, J. (1978):** Ribarski propisi u statutima istarskih primorskih komuna. *Jadranski zbornik, Pula - Rijeka, 10,* 119–158.
- Benussi, B. (1892):** Il privilegio eufrasiano. AMSI, 8, 49–86.
- Benussi, B. (1893, 1897):** Nel Medio Evo. AMSI 9 (1893), AMSI 13 (1897).
- Benussi, B. (1922):** Del vescovato di Cissa e di Rovigno. AMSI, 34, 131–171.
- Benussi, B. (2002):** *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine.* Pula.
- Bertelli, C., Brogiolo, G. P. (ur.) (2001):** *Bizantini, Croati, Carolingi.* Milano.
- Beuc, I. (1962):** Osnovi statutarnog prava u Istri. V: *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, XII, 3–4.* Zagreb, 181–198.
- Bratulić, J. (1988):** *Istarski razvod.* Pula.
- Cesca, G. (1882):** La sollevazione di Capodistria nel 1348. 100 documenti inediti, pubblicati ed illustrati da G. Cesca, Verona - Padova.
- Cessi, R. (1981):** *Storia della Repubblica di Venezia.* Firenze.
- Chartularium Piranense.** Raccolta dei documenti medievali di Pirano. Za objavu priredil Cam. De Franceschi. AMSI, 36 (1924), 43–47 (1931–1935), 50 (1938). Poreč.
- Corbanese, G. (1983):** Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla Preistoria alla caduta del Patriarcato di Aquileia. Bologna.
- Cunja, R. (1995):** Prispevek arheologije k zgodovini vinske trte in vina. V: *Dežela refoška.* Koper.
- Cunja, R. (1996):** Poznorimski in zgodnjesrednjeveški Koper: arheološko izkopavanje na bivšem Kapucinskem vrtu v letih 1986–1987 v luči drobnih najdb 5. do 9. stoletja. Koper.
- Cuscito, G. (1971):** Hoc cubile sanctum. Contributo per uno studio sulle origini cristiane in Istria, AMSI, n. s., 19, 77–99.

- Cuscito, G. (1977):** Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria. Trieste.
- Cuscito, G. (1992):** Medioevo istriano. Vicende storiche e lineamenti storiografici. ACRSR, XXII, 147–176.
- Cuscito, G. (1992):** Medioevo istriano. Vicende storiche e lineamenti storiografici. ACRSR, XXII, 147–176.
- Cuscito, G. (1995):** Il castello di Muggia. Dal Castrum Muglae al Burgus Lauri. ACRSR, XXV, 287–300.
- Darovec, D. (1994):** Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. Koper.
- Darovec, D. (2001):** Koprška škofija in Slovani od srednjega do novega veka. Acta Histriae, 9, 73–120.
- Darovec, D. (2007):** Petrapilosa: grad, rodbina, fevd in markizat. Koper.
- De Franceschi, C. (1970):** Saggi e considerazioni sull' Istria nell' Alto Medioevo, Il episcopus Cessensis, AMSI, n. s., 18, 69–106.
- De Franceschi, Cam. (1898–1899):** I Castelli della Val d'Arsa. AMSI, 14–15, 135–198 in 337–393.
- De Franceschi, Cam. (1903–1905):** Il comune polese e la Signoria dei Castropola. AMSI, 18, 168–212 in 281–361; 19, 147–227; 20, 95–130.
- De Franceschi, Cam. (1926):** Mainardo d'Istria e le origini della contea di Pisino. AMSI, 38.
- De Franceschi, Cam. (1927):** L'antica abbazia di S. Maria del Canneto in Pola e un suo registro censuario del secolo XII. AMSI, 39.
- De Franceschi, Cam. (1938):** Il ramo dei Duinati di Momiano e il suo secolo di storia. AMSI, 50.
- De Franceschi, Cam. (1964):** Storia documentata della contea di Pisino. AMSI, 62–64.
- De Vergottini, G. (1924, 1925):** Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo, I.–II. Roma.
- De Vergottini, G. (1926, 1927):** La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio Evo. AMSI, 38, 81–127 in 39, 9–60.
- De Vergottini, G. (1934):** Il locoposito nei documenti istriani dei sec. XI fino al XIII. AMSI, Poreč, 46, 192–209.
- De Vergottini, G. (1943):** Note sulla formazione degli Statuti del Popolo. Rivista di storia del diritto italiano, 61–70.
- De Vergottini, G. (1977):** Comune e vescovo a Trieste nei secoli XII–XIV. V: Scritti di storia del diritto Italiano. Seminario giuridico della Università di Bologna LXXIV. Milano, 1375–1392.
- De Vergottini, G. (1977):** Momenti e figure della storia Istriana nell'età comunale. V: Scritti di storia del diritto italiano. Seminario giuridico della Università di Bologna LXXIV. Milano, 1147–1190.
- De Vergottini, G. (1977):** Riflessioni sulla storia politica dell'Istria. V: Scritti di storia del diritto Italiano. Seminario giuridico della Università di Bologna LXXIV. Milano, 1081–1093.
- Galliazzo, V. (2002):** Adria. Civiltà dell'Alto Adriatico dall'impero romano al dominio veneziano. Monaco.
- Gestrin, F. (1965):** Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana.
- Gestrin, F. (1978):** Pomorstvo srednjeveškega Pirana. Ljubljana.
- Goldstein, I. (1995):** Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb.

- Gorlato, L. (1997):** L'insediamento umano e la casa rurale in Istria. Venezia.
- Greco, M. (1939):** L'attività politica di Capodistria durante il XIII secolo. AMSI, 49, 1–46.
- Ibler, M., Strčić, P. (2000):** Hrvatsko-skandinavske veze u prvoj polovici XV. stoljeća (Ivan VI. Frankapan i Erik VII. Pomeranski). Starine. Knj. 61. Zagreb, 123–145.
- Ivetic, E. (2003):** Le città dell'Istria (1250–1330). V: Le città del Mediterraneo all'apogeo dello sviluppo medievale: aspetti economici e sociali. Atti del diciottesimo Convegno internazionale di studi Pistoia, (18–21 maggio 2001). Pistoia, 73–110.
- Kandler, P. (1986):** Codice Diplomatico Istriano. Trieste.
- Klen, D. (1969):** Fratrija, fevd opatijske sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI.–XVIII. st.). Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu.
- Klen, D. (1969):** Fratrija, fevd opatijske sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI.–XVIII. st.). Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu.
- Kos, F. (1902–1928):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–V. Ljubljana.
- Kos, M. (1931):** Studija o istarskom razvodu. Rad JAZU.
- Kos, M. (1950):** O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Razprave SAZU. Ljubljana.
- Kos, M. (1954):** Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega primorja. Vol. III., Ljubljana.
- Krahwinkler, H. (2003):** "... in loco qui dicitur Riziano...". Zbor v Rižani pri Kopru leta 804. Koper.
- Križman, M. (1997):** Antička svjedočanstva o Istri. Pula.
- Leicht, P. S. (1910):** Note ai documenti istriani di diritto privato dei secoli IX–XII. V: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis. Trieste, 179–201.
- L'Istria (1846–1852)** di Pietro Kandler. Trieste.
- Lenel, W. (1911):** Venezianisch-Istrische Studien. Strassburg.
- Luciani, T. (1866):** L'Istria: schizzo storico etnografico. Firenze.
- Margetić, L. (1973):** O javnoj vjeri i dispozitivnosti srednjovjekovnih notarskih isprava s osobitom obzirom na hrvatske primorske krajeve. Radovi 4, Zagreb, 5–79.
- Margetić, L. (1983):** Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici. Collana degli ACRSR 6. Rijeka, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Trieste.
- Margetić, L. (1990):** Rijeka, Vinodol, Istra. Rijeka.
- Marušić, B. (1957):** Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom primorju. Jadranski zbornik, 2, Rijeka - Pula.
- Marušić, B. (1977–1978):** Il gruppo istriano dei monumenti di architettura sacra con abside inscritta. ACRSR, VIII, 39–185.
- Marušić, B. (1980–1981):** Contributo alla conoscenza della scultura altomedievale in Istria. ACRSR, XI, 55–84.
- Marušić, B. (1982):** Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća. V: Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Pula, Hrvatsko arheološko društvo, 81–105.
- Marušić, B. (1982):** Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća. Pula, 107–124.
- Matejčić, I. (1997):** Dvije crkve (Sv. Marija Mala kod Baia i Sv. Toma kod Rovinja). Fiume - Rovigno.
- Majer, F. (1912):** Gli ebrei feneratori a Capodistria. P. I., Koper.

- Mayer, E. (1906):** La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane. AMSI, 22, 347–462.
- Mihelič, D. (1985):** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana.
- Pahor, M., Šumrada, J. (ur.) (1987):** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. Ljubljana.
- Petranović, A., Margetić, A. (1996):** Il placito del Risano. ACRSR, XXVI, 115–206.
- Pusterla, G. (1891):** I Rettori di Egida, Giustinopoli, Capo d'Istria. Cronologie, elenchi, genealogie, note ed appendice. Koper.
- Raukar, T. (1997):** Hrvatsko srednjovekovje. Zagreb.
- Šonje, A. (1981):** Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri. Rijeka.
- Štih, P. (1994):** Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem. Ljubljana.
- Štih, P. (2004):** Istra na začetku frankovske oblasti in v kontekstu razmer na širšem prostoru med severnim Jadranom in srednjo Donavo. Acta Histriae, 12, 1–20.
- Strčić, P. (1991):** Klaičev pristup fenomenu krčkih knezova Frankopana. V: Klaič, Vj.: Krčki knezovi Frankapani. Rijeka, Izdavački centar, XIII–XXVIII.
- Zar, E. (1994):** Figure apotropaiche in Istria e loro rapporti con le leggende di Attila. ACRSR, XXIV, 509–531.
- Žitko, S. (1991, 1992):** Listina rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja. Annales, Ser. hist. sociol., 1, 1, 59–68, in 2, 2, 87–108.
- Žitko, S. (1993):** Pogodba med Koprom in Benetkami iz leta 932. V: Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre (zbornik). Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, 105–116.
- Zjačić, M. (1979):** Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotolića 1492-1517. godine. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium JAZU, XIII, Zagreb.

Novi vek

- Agostini, F. (ur.) (1999):** Veneto, Istria e Dalmazia tra Sette e Ottocento. Aspetti economici, sociali ed ecclesiastici. Venezia.
- Apih, E. (1973):** Contributo alla storia dell'agricoltura istriana (1750-1830). ACRSR, 4, 119–129.
- Apih, E. (1973):** Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli. Trieste.
- Apih, E. (1973a):** Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli. Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trieste.
- Apih, E. (1974):** Sui rapporti tra Istria e Friuli nell'età moderna. ACRSR, V, 128–138.
- Apih, E. (1979):** Capodistria nel '700 in alcune lettere inedite di Gianrinaldo Carli. ACRSR, 9, 503–521.
- Apih, E. (1982):** Il rapporto sull'Istria del consigliere di Stato Giulio Cesare Bargani (1806). ACRSR, 12, 203–335.
- Babudri, F. (1909):** I vescovi di Parenzo e la loro cronologia. AMSI, 25, 170–284.
- Babudri, F. (1912–1914):** Le antiche chiese di Parenzo. AMSI, 28, 29 in 30.
- Benussi, B. (1888):** Storia documentata di Rovigno. II. izdaja. Trieste, 1977.

- Benussi, B. (1910):** Frammento demografico (Capodistria). V: Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis 2. Trieste, 985–1021.
- Benussi, B. (1910):** Parenzo nell'evo medio e moderno. AMSI, 26, 149–205.
- Bertoša, M. (1974):** La guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia istriana. ACRSR, 5, 35–127.
- Bertoša, M. (1976–1977):** L'Istria veneta nel Cinquecento e nel Seicento. ACRSR, VII, 137–160.
- Bertoša, M. (1978):** Istarsko vrijeme prošlo. Pula.
- Bertoša, M. (1986):** Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615.–1618. Pula.
- Bertoša, M. (1986):** Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću. Vol. I, II. Pula.
- Bertoša, M. (1989):** Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću. Pula.
- Bertoša, M. (1995):** Istra. Doba Venecije (XVI–XVIII stoljeće). Pula.
- Bertoša, S. (2001):** Doseljenici iz Kopra i njegove okolice u matičnim knjigama od 1613 do 1817. Acta Histriae, 12, 389–414.
- Bertoša, S. (2002):** Ubojstva i smaknuća u Puli (17.–19. stoljeće). Acta Histriae, 13, 63–80.
- Bertoša, S. (2002):** Život i smrt u Puli. Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća. Pazin.
- Bertoša, S. (2003):** Društvena povijest Istre: o konjušarima, kuharima, majordomima, nadglednicima, slugama i sobarima u gradu Puli od XVII. do XIX. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, 8, 7–28.
- Bianco, F. (1994):** Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell'Istria del '700. Acta Histriae, III., 149–164.
- Branca, V., Graciotti, S. (1983):** L'Umanesimo in Istria. Firenze.
- Bratulić, V. (1959):** Rovinjsko selo (monografija jednog istarskog sela). Zagreb.
- Bratulić, V. (1963–1964):** Urbani Pazinskog feuda (16. stoljeća). VHARP, 8–9, 139–204.
- Bratulić, V. (1965):** Urbani Pazinskog feuda (16. stoljeća). VHARP, 10, 245–290; 5.
- Braudel, F. (1949):** La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. Paris.
- Braudel, F. (1988):** Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. I–II. Ljubljana.
- Braudel, F. (1989):** Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. I–II. Ljubljana.
- Braudel, F. (1991):** Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje. I–II. Ljubljana.
- Budicin, M. (1994):** La vertenza settecentesca sulla pesca tra Chioggiotti e Istriani. ACRSR, XXIV, 205–239.
- Budicin, M. (1999):** Aspetti storico-urbani dell'Istria veneta. Trieste - Rovigno.
- Burke, P. (1993):** Revolucija v francoskem zgodovinopisju. Anali 1929–89. Ljubljana.
- Burke, P. (2007):** Kaj je kulturna zgodovina. Ljubljana.
- Cavallini, L. (1990):** Musica, cultura e spettacolo in Istria tra Cinquecento e Seicento. Firenze.
- Cavazza, S. (1983):** Umanesimo e riforma in Istria: Giovanni Battista Goineo e gruppi eterodossi di Pirano. V: L'umanesimo in Istria. Firenze.
- Cervani, G., De Franceschi, E. (1973):** Fattori di spopolamento nell'Istria veneta nei secoli XVI e XVII. ACRSR, 4, 7–118.

- Čoralić, L. (1997):** Migracije sa istočnojadranske obale u Veneciju (15.-18. st.). *Annales*, Ser. hist. sociol., 7, 10, 185–192.
- Crevatin, F. (1975):** Per una storia della venetizzazione linguistica dell'Istria. Prospettive metodologiche per una sociolinguistica diacronica. *Studi mediolatini e volgari*, 23, 59–100.
- Cuscito, G. (1975):** Sinodi e riforma cattolica nella diocesi di Parenzo. Trieste.
- Darovec, D. (1999):** Stari krajepisi Istre. Koper.
- Darovec, D. (2004):** Davki nam pijejo kri: gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike. Koper.
- De Franceschi, Cam. (1906):** La popolazione di Pola nel secolo XV e nei seguenti. *AT*, s. III, 3, 221–315.
- De Franceschi, Cam. (1907):** La popolazione di Pola nel sec. XV e nei seguenti. Trieste.
- De Franceschi, Cam. (1964):** Storia documentata della Contea di Pisino. AMSI, Venezia, 62–64, 3–492.
- De Totto, G. (1939):** Il patriziato di Capodistria. AMSI, 49, 71–158.
- De Totto, G. (1939–1940):** Feudi e feudatari nell'Istria veneta. AMSI, 51/52, 55–107.
- Erceg, I. (1980):** Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807). V: Erceg, I., Horvat, A., Mažuran I.: *Gunjačin zbornik*. Zagreb, 229–250.
- Erceg, I. (1981):** Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 9, 1–16.
- Erceg, I. (1982):** Struktura stanovništva i njegova socijalno-ekonomska osnova u bivšoj Mletačkoj Istri (1803). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 9, 29–52.
- Erceg, I. (1983):** Kretanje stanovništva u bivšoj Mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811). *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU*, Zagreb, 13, 1–50.
- Erceg, I. (1986):** Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri. *VHARP*, Rijeka, 27, 35–49.
- Ivetic, E. (1997):** La popolazione dell'Istria nell'età moderna. *Lineamenti evolutivi*. Rovigno.
- Ivetic, E. (1998):** Finanza pubblica e sistema fiscale nell'Istria veneta del Sei-Settecento. *ACRSR*, XXVIII, 151–203.
- Ivetic, E. (1998):** Religione ed economia: la diffusione delle confraternite laicali nell'Istria dell'ultimo dominio veneto. V: Agostini, F. (ur.): *L'area alto-adriatica dal riformismo veneziano all'età napoleonica*. Venezia, 449–471.
- Ivetic, E. (1999):** L'Istria moderna. Un'introduzione ai secoli XVI – XVIII. Rovigno.
- Ivetic, E. (2000):** Oltremare: l'Istria nell'ultimo dominio veneto. Venezia.
- Kalc, A. (2006):** Demografija mest pred moderno statistiko, s posebnim poudarkom na 18. stoletju in vprašanju urbanega priseljevanja. *Acta Histriae*, 14, 363–392.
- Klen, D. (1963):** Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz tereta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća. *Problemi sjevernog Jadrana*, Rijeka, 1, 199–280.
- Klen, D. (1986):** Ščavunska vesla. Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana. *Istra kroz stoljeća*, knj. 39. Pula.
- Knapton, M. (2004):** L'Istria nel Sei-Settecento. *Archivio Storico Italiano*, 599, 127–139.

- Krmac, D. (2001):** L'Istria nel primo censimento moderno: analisi statistico-demografica. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 11, 2, 343–370.
- Luciani, T. (1875):** Fonti per la storia dell'Istria.
- Manin, M. (2006):** Zapadna Istra u katastru Franje I : (1818.-1840.). Zagreb.
- Marin, L. (1991):** Upravna in teritorialna razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih. *Annales*, 1, 135–148.
- Matajc, V. (2007):** Risanje kontur. Spremna beseda. V: Burke, P.: Kaj je kulturna zgodovina. Ljubljana, 153–168.
- Miculian, A. (1979–1988):** La riforma protestante in Istria. *ACRSR*, X.–XVII.
- Pahor, M. (1972):** Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja. Ljubljana - Piran.
- Parentin, L. (1988):** Ordini religiosi a Trieste e in Istria. *AMSI*, n. s., 16, 77–96.
- Povolo, C. (1996):** Il processo Guarnieri: per stupro in vergine onesta e pudica con modi insidiosi, promesse ingannevoli, giuramenti falsi, continuazione di copula, gravidanza, tentato aborto e veneficio, parto, scandalo, mal esempio forme detestabili e gravissime conseguenze: (Buie-Capodistria, 1771). *Ko-per*.
- Radossi, G. (2003):** Monumenta heraldica Iustinopolitana. Stemmi di rettori, di jàmiglie notabili, di vescovi e della citta di Capodistria, Rovigno - Trieste.
- Schiavuzzi, B. (1888):** Le epidemie di peste bubbonica in Istria. *Notizie storiche. AMSI*, 4, 423–447.
- Schiavuzzi, B. (1889):** La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono. *AMSI*, 5, 319–472.
- Schiavuzzi, B. (1893):** Le istituzioni sanitarie istriane nei tempi passati. *AMSI*, 8, 315–407.
- Schiavuzzi, B. (1901–1904):** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria. *AMSI*, 17–20.
- Sharpe, J. (2001):** History from Below. V: Burke, P. (ur.): *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge, Oxford, 25–42.
- Starec, R. (1996):** Mondo popolare in Istria. Cultura materiale e vita quotidiana dal Cinquecento al Novecento. Trieste - Rovigno.
- Stener, F. (ur.) (1997):** Rovigno d'Istria. Vol. I, II. Trieste.
- Štefanić, V. (1952):** Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri. *Radovi staroslovenskog instituta*, Zagreb, I, 73–174.
- Štefanić, V. (1956):** Glagoljaši u Kopru g. 1467-1806. *Starine JAZU*, Zagreb, 46.
- Štefanić, V. (1969–70):** Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. Zagreb.
- Šumrada, J. (ur.) (2006):** Napoleon na Jadranu. Napoléon dans l'Adriatique. *Ko-per*.
- Trampus, A. (1990):** Tradizione storica e rinnovamento politico. La cultura nel Litorale austriaco e nell'Istria tra Settecento e Ottocento. Gorizia.
- Vrandečić, J., Bertoša, M. (2007):** Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku. Zagreb.
- Zalin, G. (1976):** Economia e produzione olearia nell'Istria nel secondo Settecento. *Economia e Storia*, Roma, 2, 177–220.
- Zalin, G. (1981):** Il sale nell'economia delle marine istriane. Produzione, commercio e congiuntura tra Cinque e Seicento. V: Di Vittorio, A. (ur.): *Sale e saline nell'Adriatico (secc. XV–XX)*. Napoli, 239–267.
- Ziliotto, B. (1906):** Salotti e conversari capodistriani nel Settecento. *AT*, s. III, 3, 317–340.

- Ziliotto, B. (1944):** Accademie e accademici di Capodistria (1478–1807). AT, s. IV, 7, 115–279.
- Ziliotto, B. (1965):** Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del settecento. P. I., Trieste, 14, 7–59.
- Žitko, S. (1997):** Carlijevo delovanje v koprskih akademijah 18. stoletja. Acta Histriae, V, 59–78.

Novejša zgodovina

- Andri, A., Mellinato, G. (1994):** Scuola e Confine. Le istituzioni educative della Venezia Giulia 1915–1945. Trieste.
- Apih, E. (1966):** Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia 1918–1943. Bari, Laterza.
- Apollonio, A. (1992):** Autunno istriano. La "rivolta" di Pirano del 1894 e i dilemmi dell'irredentismo. Trieste.
- Apollonio, A. (1998):** L'Istria veneta dal 1797 al 1813. Gorizia.
- Apollonio, A. (2001):** Dagli Asburgo a Mussolini, Venezia Giulia 1918–1922. Gorizia.
- Ara, A. (2001):** Italiani e Sloveni nel Litorale austriaco, 1880–1918. Rivista Storica Italiana, 93, 397–409.
- Ballinger, P. (2003):** History in exile. Memory and identity at the borders of the Balkans. Princeton.
- Barbalić, F. (1954):** Prvi istarski sabori (1861–1877). V: Rad – Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 300, 281–429.
- Benussi, B. (1923–1924):** Il '48 nell'Istria. Atti del reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 83, 482–523.
- Bertoša, M. (1985):** Etos i etnos zavičaja. Pula.
- Beuc, I. (1975):** Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. Zagreb.
- Bianchini, S. (1984):** La diversità socialista in Jugoslavia. Trieste.
- Bianchini, S. (1999):** La questione jugoslava. Firenze.
- Bilandić, D. (1999):** Hrvatska moderna povijest. Zagreb.
- Blasina, P. (1995):** Chiesa e problema nazionale giuliano, 1870–1914. V: Ara, A., Kolb, E. (ur.): Regioni di frontiera nell'epoca dei nazionalismi, Alsazia e Lorena / Trento e Trieste, 1870–1914. Bologna. 129–158.
- Bonelli, A. (1994):** Fra Stalin e Tito, Cominformisti a Fiume 1948–1956. Trieste.
- Bratulić, V. (1969):** Političke stranke u Istri za Narodnog Preporoda. V: Ravlić, J. (ur.): Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb, 289–334.
- Bratulić, V. (1987):** Istarske književne teme. Pula.
- Capuzzo, E. (1996):** Dall'Austria all'Italia. Aspetti istituzionali e problemi normativi nella storia di una frontiera. Roma.
- Cattaruzza, M. (1998):** Socialismo adriatico. La socialdemocrazia di lingua italiana nei territori costieri della Monarchia asburgica: 1888–1915. Manduria - Bari - Roma.
- Cattaruzza, M. (2003):** Nazionalismi difrontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Messina.
- Cattaruzza, M. (ur.) (2003):** Nazionalismi di frontiera. Identità contrapposte sull'Adriatico nord-orientale 1850–1950. Messina.

- Cattaruzza, M., Dogo, M., Pupo, R. (2000):** Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo. Napoli - Roma.
- Čermelj, L. (1965):** Slovenci in Hrvatsje pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana.
- Cernecca, D. (1970):** Pietro Stancovich. ACRSR, I, 161–175.
- Cervani, G. (1997):** Il Risorgimento. V: Istria. Storia di una regione di frontiera. Brescia.
- Collotti, E. (1974):** Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–1945. Milano.
- Collotti, E., Sala, T. (1974):** Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941–1943. Milano.
- Colummi, C. et al. (1980):** Storia di un esodo. Istria 1945–1956, IRSML. Trieste.
- D'Alessio, V. (2003):** Il cuore conteso. Il nazionalismo in una comunità multietnica. L'Istria asburgica. Napoli.
- Dukovski, D. (2005):** Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća. Zagreb.
- Darovec, D. (2002):** Slovensko-hrvatska etnička granica u Istri. Pula, Tabula, 5, 121–142.
- Dassovich, M. (1989):** I molti problemi dell'Italia al confine orientale, I. Dall'armistizio di Cormons alla decadenza del patto Mussolini – Pafie, 1866–1929. Udine.
- Dassovich, M. (2003):** L'impero e il golfò. Una ricerca bibliografica sulla politica degli Asburgo verso le province meridionali dell'impero negli anni 1815–1866. Udine.
- De Castro, D. (1981):** La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Trieste.
- Del Bello, N. (1890):** La provincia dell'Istria. Studi economici. Capodistria.
- Drndić, Lj. (1981):** Le armi e le libertà dell'Istria. Rijeka.
- Dukovski, D. (2002):** Rat i mir istarski. Modeli povijesne prijelomnice (1943–1955). Pula.
- Duroselle, J. B. (1966):** Le conflit de Trieste 1943-1954. Bruxelles.
- Enciklopedija Jugoslavije (1988).** Vol. 5. Zagreb.
- Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (2002):** Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi, Il Friuli-Venezia Giulia. Torino.
- Galimberti, S. (1989):** Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra Otto e Novecento (Diocesi di Parenzo – Pola). AMSI, n. s., 37, 149–242.
- Ghisalberti, C. (2001):** Da Campofòrmio a Osimo. La frontiera orientale tra storia e storiografia. Napoli.
- Giuricin, L. (1997):** Il settembre '43 in Istria e a Fiume. Quaderni, 11, 9–115.
- Giuricin, L. (1999):** La difficile ripresa della resistenza in Istria e a Fiume (autunno 1943 – primavera 1944). Quaderni, 12, 5–60.
- Giuricin, L. (2001):** Istria, teatro di guerra e di contrasti internazionali (estate 1944 – primavera 1945). Quaderni, 13, 155–246.
- Grafenauer, B. (1993):** Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. Acta Histriae, I., Koper -Milje, 9–52.
- Guček, M. (1959):** Počakaj do prihodnje pomladi. Koper.
- Il Confine mobile.** Atlante storico dell'Alto Adriatico 1866–1992. Austria, Croazia, Italia, Slovenia. Istituto Regionale per la Storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia. Trieste, 1996.

- Ibler, V. (1994):** Državna granica na moru između Republike Hrvatske i Republike Slovenije. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 44, 5/6, 469–478.
- Ivetic, E. (2005):** Il 'prima'. Sui contrasti nazionali italo-slavi nell'Adriatico orientale (1848–1918). V: Ventura, A. (ur.): Storicizzazione dell'esodo giuliano-dalmata. Padova.
- Jeri, J. (1961):** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja. Ljubljana.
- Kacin - Wohinz, M. (1972):** Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921. Maribor - Trst.
- Kacin - Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928, 1–2. Zgodovina Slovencev 1918–1945. Koper - Trst.
- Kacin - Wohinz, M. (2004):** Vivere il confine: Sloveni e Italiani negli anni 1918–1941. Gorizia.
- Kacin - Wohinz, M., Troha, N. (ur.) (2001):** I rapporti italo sloveni 1880–1956. Relazione della Commissione storico-culturale italo-slovena. Ljubljana.
- Kramar, J. (1991):** Narodna prebuja istrskih Slovencev. Koper - Trst.
- Kramar, J. (2002):** Izola: 1945–1991: iz zgodovine občine od osvoboditve izpod fašizma do ustanovitve samostojne Republike Slovenije 25. junija 1991. Koper.
- Kristen, S. (2006):** Meje in misije. Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metazu II. svetovne vojne. Ljubljana.
- La Perna, G. (1993):** Pola, Istria, Fiume 1943–1945. Milano.
- La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848–1849 (1949).** Studi e documenti pubblicati a cura del Comitato Triestino per le celebrazioni del centenario. Vol. I–III. Udine.
- L'Istria fra le due guerre (1985).** Contributi per una storia sociale. Trieste - Roma.
- Mandić, D. (2004):** Istra u historiografskome europskome kontekstu: (XX. stoljeće). Rijeka, 9, 2, 83–91.
- Manin, M. (2002):** Hrvatska historiografija XX. stoljeća o Istri. Historijski zbornik, 55, 217–230.
- Manin, M. et al. (ur.) (2006):** Identitet Istre – ishodište i perspektive. Zagreb.
- Marin, L. (1992):** Upravna in teritorialna razdelitev slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih – II. Del. Annales, 2, 159–174.
- Mellinato, G. (2001):** Crescita senza sviluppo. L'economia marittima della Venezia Giulia tra Impero asburgico ed autarchia (1914–1936). San Canzian d'Isonzo (Go).
- Mezulić, H., Jelić, R. (2005):** O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji 1918.–1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta. Zagreb.
- Mihelič, D. (2007):** Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno območje skozi čas. Koper.
- Mihelič, D., Pocajt, J., Mihelič, F. (1996):** Piran, mesto in ljudje pred sto leti. Koper.
- Mikolić, M. (2003):** Istra 1941–1947. Godine velikih preokreta. Zagreb.
- Milanović, B. (1991):** Hrvatski narodni preporod u Istri.. Pazin.
- Moscarda Oblak, O. (2003):** Contributo all'analisi del potere popolare in Istria e a Rovigno (1945). Quaderni CRSR, 15.
- Moscarda, O. (1997):** La giustizia del popolo: sequestri e confische a Fiume nel secondo dopoguerra (1946–1948). Qualestoria, 1.

- Nazionalismo e neofascismo (1978)** nella lotta politica al confine orientale 1945-1975. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Nemec, G. (1998):** Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria 1930–1960. Gorizia.
- Novak, B. C. (1973):** Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica e ideologica. Biblioteca di Storia Contemporanea 8. Milano.
- Orbanić, S., Marušić, D. (1999):** Antropolingvistički opis hrvatsko-slovenskih doticaja na primjeru Kozlerove granice u Istri. V: Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji. Ljubljana, 227–256.
- Ostaneck, F. (1991, 1992, 1993):** Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956. Annales, Ser. hist. sociol., 1, 1, 213–222; 2, 2, 245–254 in 3, 3, 177–196.
- Padjen, J., Žuljić, S. (1973):** Istra i njeni razvojni putevi. Zagreb.
- Padoan, G. (ur.) (1993):** Istria e Dalmazia nel periodo asburgico: dal 1815 al 1848. Ravenna.
- Pagnini, C. (1994):** Risorgimento e irredentismo nella Venezia Giulia. Gorizia.
- Perselli, G. (1993):** I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume, e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936. Trieste - Rovigno.
- Petranović, B., Zečević, M. (1988):** Jugoslavija 1918.–1988. Beograd.
- Pirjevec, J. (1993):** Il giorno di San Vito. Jugoslavia 1918–1992. Storia di una tragedia. Torino.
- Pirjevec, J., Bajc, G., Klabjan, B. (2005):** Vojna in mir na Primorskem. Koper.
- Pirjevec, J., Kacin - Wohinz, M. (1998):** Storia degli Sloveni in Italia, 1866–1998. Venezia.
- Pupo, R. (1994):** L'età contemporanea. V: Salimbeni, F. (ur.): Istria. Storia di una regione di frontiera. Brescia.
- Pupo, R. (2002):** Gli esodi e la realtà dal dopoguerra ad oggi. V: Storia d'Italia, Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli-Venezia Giulia. Vol. I. Torino.
- Pupo, R. (2005):** Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio. Milano.
- Pupo, R., Spazzali, R. (2003):** Foibe. Milano.
- Quarantotti, G. (1930):** Figure del Risorgimento in Istria. Trieste.
- Quarantotti, G. (1936):** Istria del Risorgimento. Storia della Dieta del Nessuno. AMSI, 48, 3–212.
- Quarantotti, G. (1954):** Trieste e l'Istria nell'età Napoleonica. Firenze.
- Quarantotti, G. (1971):** La seconda Dieta provinciale istriana (1861–1867). AMSI, 71, 193–235.
- Radetić, E. (1944):** Istra pod Italijom, 1918-1943. Zagreb.
- Roglić, J. (1946):** Cadastre national de l'Istrie d'après le recensement du 1er Octobre 1945. Sušak.
- Rožac - Darovec, V. (1999):** Posledice spora med KPJ in partijami Informacijskega urada na Svobodnem tržaškem ozemlju leta 1948. Annales, Ser. hist. sociol., 9, 2, 371–390.
- Rožac - Darovec, V. (ur.) (2005):** Meje in konfini: Rakitovec, vas kulturnih, družbenih in naravnih prepletanj. Koper.
- Sala, T. (1983):** Fascismo e Balcani. L'occupazione della Jugoslavia. Storia della società italiana, XXII. La dittatura fascista. Milano.

- Salimbeni, F. (1989–1990):** Gli studi di storia medievale e moderna negli 'Atti e Memorie' della Società istriana di archeologia e storia patria. Tra politica e storiografia. ACRSR, XX, 313–332.
- Schiffner, C. (1946):** Sguardo storico sui rapporti fra italiani e slavi nella Venezia Giulia. Trieste.
- Schiffner, C. (1986):** La Venezia Giulia nell'eta del Risorgimento. Udine.
- Schiffner, C. (1990):** La questione etnica ai confini orientali d'Italia. Trieste.
- Spazzali, R. (2000):** Epurazione di frontiera. Le ambigue sanzioni contro il fascismo nella Venezia Giulia, 1945–1948. Gorizia.
- Stener, F. (ur.) (1997):** Rovigno d'Istria. Vol. I, II. Trieste.
- Stranj, P. (1989):** La comunità sommersa. Gli sloveni in Italia dalla A alla Z. Trieste.
- Strčić, M. (1994):** Temelji književne epohe. Svećenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i Kvarnerskih otoka. Pazin.
- Strčić, M., Strčić, P. (1996):** Hrvatski istarski trolist: Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka.
- Strčić, P. (1971):** Prvi hrvatski tabor u Istri i na kvarnerskim otocima. Pazinski Memorijal, 2, 201–264.
- Strčić, P. (1991):** Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija pedesetih i šestdesetih godina 19. stoljeća. Annales, Ser. hist. sociol., 1, 1, 155–160.
- Strčić, P. (1994):** Povijesni okvir za donošenje odluka za sjedinjenje Istre s maticom-domovinom Hrvatskom 1943. Vjesnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 3, 3/4, 25–32.
- Strčić, P. (1997):** Pravaška ideologija i politička praksa u Istri. U: Ante Starčević i njegovo djelo: zbornik radova. Zagreb, 121–131.
- Strčić, P. (1998):** Prilog o hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima (1943.–1947.). Acta Histriae, VI., 45–70.
- Strčić, P. (2000):** Gospodarska osnovica hrvatskog pokreta Istre (prvo razdoblje od 40.–80. godine XIX. st.). Starine. Knj. 61. Zagreb, 147–187.
- Strčić, P. (2005):** Južnoslavenstvo/jugoslavenstvo u Istri i na kvarnerskim otocima u doba biskupa J. Dobrile. Starine. Knj. 63. Zagreb, 163–193.
- Stulli, B. (1984):** Istarsko okružje 1825–1860. Pazin - Rijeka, Historijski arhiv.
- Sussi, E. (1984):** L'assimilazione silenziosa. Trieste.
- Šepić, D. (1970):** Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje. 1914-1918. Zagreb.
- Šepić, D. (2004):** Hrvatski pokret u Istri XIX. i na početku XX. stoljeća. Buzet - Zagreb.
- Šetić, N. (1989):** Napoleon u Istri. Istra za francuske uprave 1805.–1813. Pula.
- Šidak, J., Gross, M., Karaman, L., Šepić, D. (1968):** Povijest hrvatskoga naroda g. 1860–1914. Zagreb.
- Šiklič, J. (ur.) (1999):** Hrvatska gimnazija u Pazinu 1899–1999. Pazin.
- Terčon, N. (2004):** Z barko v Trst: pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta: (1850–1918). Koper.
- Udina, M. (1979):** Gli accordi di Osimo. Trieste.
- Valdevit, G. (ur.) (1995):** La crisi di Trieste. Maggio–giugno 1945. Quaderni di Qualestoria, 9. Trieste.
- Valiani, L. (1966):** La dissoluzione dell'Austria-Ungheria. Milano.
- Verginella, M. (2004):** Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper.

- Verginella, M., Volk, S., Colja, K. (1995):** Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Koper.
- Vinci, A. (2002):** Il fascismo al confine orientale. V: Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli-Venezia Giulia. Vol. I. Torino.
- Visintin, A. (2000):** L'Italia e Trieste. L'operato del governo militare italiano nella Venezia Giulia 1918–1919. Gorizia.
- Vivante, A. (1912):** Irredentismo Adriatico. Firenze.
- Volk, S. (2003):** Istra v Trstu : naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966. Koper.
- Vršaj, E. (1970):** La cooperazione economica Italia–Jugoslavia. Trieste.
- Worsdorfer, R. (2004):** Italiani e Sloveni: concetti d'identità nazionale nell'area alpina e adriatica tra metà Ottocento e metà Novecento. Memoria e Ricerca. Rivista di storia contemporanea, 15.
- Worsdorfer, R. (2004):** Krisenherd Adria 1915–1955. Kontruktion und Artikulation des Nationalen im Italienisch-jugoslawischen Grenzraum. Paderborn.
- Ziller, P. (1997):** Giuliani, istriani e trentini dall'impero asburgico al regno d'Italia: società, istituzioni e rapporti etnici. Udine.

IMENSKO IN KRAJEVNO KAZALO

A

Aachen 57
Abesinija 188, 196, 215
Adalberon, vojvoda 57, 63
Ajdovščina 42, 51, 222
Alasia de Sommaripa, Gregorij 162
Albanija 100, 115, 120, 121, 132
Albert, goriški grof 69, 70
Albertinus, rector et professor scholarum 159
Albertis, Giovanni de 161
Aleksandrija 113
Alpe 27
Ancona 70, 188
Andechs, Bertold 68
Anglija 113
Ankaran 224
Apeninski polotok 29
Appolonio, Marquardo 116
Apulija 120
Ariès, Philippe 20
Aspetti, Tiziano 162
Atlantik 115
Avgust, cesar Oktavijan 41
Avstrija 59, 89, 95, 113, 116, 133, 161, 167, 169, 177, 179, 180, 187, 190–192, 195, 196, 206, 217, 255
Avstrijsko-Ilirsko primorje 180, 251

Avstrijsko primorje 86, 182, 187, 190–192, 194–196
Avstro-Ogrska 185, 206

B

Babić, Ante 255
Balderik, mejni grof 57
Bale 42, 78, 80, 110, 124, 151
Balkan 22, 29, 105, 123, 188, 215
Balkanski polotok 29, 108, 115, 119, 123
Baltik 29
Bar 123
Barban 89, 170
Barbana 80, 124
Barkovlje 230
Basadonna, Gio. Battista 131
Bašanija 224
Bastian, Mate 203
Bavarska 57
Bejrut 113
Bela Istra 24
Belaj 82, 195
Belli, Aurelio de 161
Bellogradus 105
Belveder 153
Bembo, Leonardo 79
Benečija 41, 44, 46, 51
Benedictus de Astulfis, rector et magister scholarum 159

- Beneška republika 74, 79, 89, 95, 100, 112, 113, 115, 119, 125, 129, 132, 135, 137, 141, 148, 161, 164, 167, 169, 175, 238
- Beneško 29, 44, 110, 118, 119
- Benetke 62, 64, 66, 69, 70, 76, 80, 82, 89, 91, 95, 100, 110, 111, 113, 116, 133, 135, 145, 154, 177, 191, 195
- Benko iz Sočerge 154
- Benussi, Bernardo 17, 33, 132, 133
- Beograd 215, 236
- Beram 31, 59
- Bergamo 110, 118
- Bertoki 204
- Bertoša, Miroslav 17, 123
- Bertoša, Slaven 17, 123, 132
- Bessier, Jean-Baptiste 170
- Bezovica 105
- Bianco, Furio 10
- Bibali 116
- Bidovec, Ferdo 215
- Biondelli, Bernardino 191
- Biondi, Francesco 175
- Bizanc 51, 54, 55, 60, 62
- Blažević, Jakov 255
- Bloch, Marc 19
- Boccaccio, Giovanni 112
- Bogešić, Anton 177
- Bojana, reka 123
- Bolgarija 27
- Bologna 119
- Bonfiglio, Sigismondo 199
- Bonifacius, magister scholarum 158
- Boršt 224, 248
- Bošedraga 153
- Bosna 108, 115, 116, 118, 121, 123
- Bragadin, Marco Antonio 123
- Bratislava 169
- Bratož, Rajko 46
- Bratulić, Vjekoslav 123
- Braudel, Fernand 18–21
- Brda 63, 238, 239, 248
- Brdce 244, 247
- Brescia 110
- Brest 244
- Brgud 245
- Brič 63, 66, 238, 248
- Briden, Tonec 154
- Brkini 217, 244
- Brseč 82
- Brtonigla 224
- Bruck, Karl Ludwig von 187, 194
- Brutti, Avguštin 156
- Buje 69, 70, 80, 116, 124, 170, 224, 239, 242, 248, 258
- Buršić Matijašić, Klara 17
- Buzet 39, 46, 51, 53, 59, 69, 78–80, 105, 120, 124, 135, 164, 169, 170, 203, 217, 239, 246–248, 257
- Bužin *glej* Bužini
- Bužini 258, 260
- C**
- Calafati, Angelo 170, 175, 179
- Campagna, Girolamo 162
- Campoformio 167
- Candiano IV, dož 62
- Capello, Francesco 111
- Carigrad 54
- Carli, Gian Rinaldo 15, 134, 161, 188
- Carpaccio, Benedetto 162
- Carpaccio, Vittore 162
- Cassiodor Senator 49
- Cavour, Camillo Benso 188

Celovec 169
 Cerej 134
 Cernogradus 105
 Cerovlje 118
 Cezar, Gaj Julij 41
 Champagny, Jean-Baptiste de Nompère
 de 177
 Chaunu, Pierre 20
 Chiurco, Simon 116
 Ciper 113, 120
 Ciril, apostol 153
 Cissa 46
 Cocco, Giustinian 132
 Combi, Carlo 15, 190, 192, 199
 Contarini, Giacomo 131
 Corniani, Bernardino 121
 Correr, Francesco 119
 Cres 76
 Crmnica 121
 Cunja, Leander 10
 Cunja, Radovan 10
 Czoernig, Karl 204, 242, 246

Č

Čedad 54, 69
 Čepić 82, 248
 Čežarji 224
 Čičarija 24, 29, 46, 51, 53, 108, 118,
 244
 Čok, Ivan Marija 215
 Črna gora 121
 Črnica 236, 247, 256, 257
 Črni Kal 44, 89, 105, 111
 Črnogorsko primorje 100, 121, 123
 Črno morje 27, 29
 Črvar 42

D

Dacija 27
 Dall'Ongaro, Francesco 187, 190, 191
 Dalmacija 41, 46, 53, 63, 80, 93, 98,
 100, 115, 116, 120, 121, 123,
 129, 153, 155, 161, 172, 188,
 191, 195, 206
 Dalmatin, Anton 158
 Decarli, Lauro 10
 Dekani 116, 203, 224
 Devin 111, 155, 162
 Dioklecijan, cesar 44
 Dobrila, Juraj 195, 203
 Dobrudža 27
 Dolfin, Alvise 120
 Dolina 203, 222, 224
 Dominik, magister scholarum 158
 Donava 27
 Dragonja 41, 42, 53, 63, 76, 78, 129,
 236, 238, 239, 242, 244,
 246–252, 254–257, 260
 Draguč 80, 89, 170, 244
 Drava 57
 Država SHS 208, 211
 Dubrovnik 68
 Duby, Georges 20
 Dukovski, Darko 17
 Dunaj 155, 204, 242, 251
 Dvigrad 42, 69, 70, 80, 124

E

Egejsko morje 113
 Eppenstein, Henrik 58
 Eppenstein, Markvard 58
 Epul, kralj 37
 Erceg, Ivan 137
 Evropa 29, 44, 113, 115, 124, 167, 188,
 190, 226, 230, 241, 246

F

Fachinetti, Michele 195, 198
Faverija 37
Fažana 42, 110, 151
Febvre, Lucien 19, 20
Firmin, škof 55
Flandrija 113
Fortunacijan, škof 44
Foscari, Francesco 112, 153
Franceschi, Carlo De 17, 194, 195, 198,
232
Francija 89, 113, 119, 167, 179, 180,
226
Frankopan, Krsto 118
Friderik III. Habsburški, cesar 86, 161
Fučić, Branko 151
Furlanija 57, 69, 72, 89, 113, 116, 118,
119, 133

G

Gabrovica 105
Galežana 110, 151
Galija 29, 39
Gavardo, Inocent 156
Genova 113
Gentile, Giovanni 213
Gestrin, Ferdo 17
Girardi Jurkić, Vesna 17
Golac 242, 247
Gologorica 17, 105, 194
Gop, Anton 154
Gorica 179, 180, 182, 192, 194, 195
Goriška 179, 180, 182, 192, 194, 196,
213, 228, 245
Gorski kotar 220
Gortan, Vladimir 213, 220
Gračišće 59, 118
Gradež 46, 54, 64, 100

Gradin 238, 239, 245, 247, 248
Gradiška 95, 113, 179, 180, 182
Gradna 244
Gradonico, poveljnik 64
Grafenauer, Bogo 57, 204, 248, 257
Grčija 29, 115
Grdoselo 118
Gregor I., papež 51
Grožnjan 70, 78, 80, 124, 170, 224,
239, 248
Guček, Milan 255, 256

H

Habsburška monarhija 180
Hekatej iz Mileta 29
Henrik III., cesar 57
Hercegovina 108, 121
Hieronim, Sofonij Evzebij 46
Hlaj, Vidko 220
Hrastovlje 89
Hrušica 244
Hrvaška 11, 12, 41, 59, 72, 82, 116,
123, 180, 182, 195, 196, 198,
203, 217, 220, 226, 228, 230,
234, 238, 245, 254
Hrvaško-Ogrsko kraljestvo 180
Hrvoji 63
Hum 80, 153
Hundrić, Nikola 255

I

Ilirija 180
Ilirik 44, 98
Ilirska Bistrica 217, 247
Ilirske province 169, 177, 179, 180
Irska 22
Isk'r 27

Istra 9–12, 15, 17, 24, 27, 29, 31, 33,
37, 39, 41, 42, 44, 46, 49, 51,
53–55, 57–60, 62, 66, 68–70,
72, 74, 76–78, 80, 82, 89, 91,
93, 95, 98, 100, 102, 105, 106,
108, 110, 112, 113, 115, 116,
118–121, 123–125, 129, 131–
135, 137, 139, 141, 143, 146,
150, 151, 153–156, 158, 161,
162, 164, 167, 169, 170, 172,
175, 177, 179, 180, 182, 185,
187, 188, 190–192, 194–196,
198–201, 203, 204, 206, 208,
211, 213, 215, 217, 220, 222,
224, 226, 228, 230, 232, 234,
236, 238, 241, 242, 244–248,
254–256, 261

Italija 11, 12, 27, 37, 41, 44, 49, 51, 57,
59, 105, 116, 123, 139, 161,
177, 182, 187, 188, 190–192,
196, 199, 206, 211, 215, 217,
220, 222, 226, 228, 230, 232,
234, 241, 258

Ivetič, Egidio 17

Izola 63, 64, 70, 72, 76, 80, 112, 124,
127, 143, 146, 155, 158, 159,
170, 224, 260

J

Jadransko morje 27, 29, 54, 55, 62, 63,
76, 95, 113, 115, 174, 175,
177, 188, 206

Jadransko primorje 182, 220

Jakše iz Sočerge 154

Janez, škof 55, 66

Janez, vojvoda 58, 59

Janez IV., papež 53

Jejčič, Stojan 10

Jelovice 242

Jelšane 203, 242, 244

Joanes, magister scholarum 158

Jonsko morje 113

Jožef II., cesar 164

Jugi 203

Jugoslavija 11, 215, 217, 222, 226, 228,
230, 236, 254, 257

Julijska krajina 182, 206, 211, 213, 215,
217, 222, 228, 234

Julijske Alpe 199

Justinijan, Flavius Petrus Sabbatius 54

K

Kampel 224

Kanalska dolina 228

Kandler, Peter 15, 60, 72, 123, 187,
192, 215

Kanegra 252

Karantanija 57, 62

Karel, nadvojvoda 118

Karel Veliki 57, 58

Karnija 118, 119

Karojba 220

Kastav 42, 53, 60, 82, 84, 102, 164,
195, 198, 201, 211

Kaštel 224, 238, 239, 246–249, 252,
258, 260

Kaznačič, Ivan August 190

Khios 29

Klana 41, 42, 244–246

Klanec 111, 203

Klen, Danilo 17

Klodič Sabladolski, Anton 244

Kolpa 177

Konrad, vojvoda 57

Konrad II., cesar 63

Konrad iz Ljubljane 112

- Konstantin Porfirogenet 59
Kontovel 116, 155
Konzul, Štefan 158
Koper 18, 39, 46, 55, 58, 60, 62–64,
66, 68–70, 72, 74, 76, 77, 79,
80, 86, 93, 106, 110–113, 116,
123–125, 127, 132–135, 137,
141, 143, 146, 150, 151, 153,
154, 156, 158, 159, 161, 162,
167, 169, 170, 172, 177, 180,
195, 200, 201, 204, 224, 238,
239, 241, 246, 260
Koprski zaliv 239
Koprsko primorje 230
Koroška 72
Korte 155, 224
Kos, Franc 17
Kos, Milko 17, 105
Koštabona 224, 248
Kotor 120
Kozler, Peter 242, 244, 246
Kozljak 82
Kraljestvo Italija 169, 172, 177, 179
Kraljevina Črna gora 211
Kraljevina Italija 170
Kraljevina SHS 211, 226
Kraljevina Srbija 211
Kramar, Janez 190
Kranjska 57, 72, 80, 82, 84, 102, 112,
192, 195, 242, 245
Kras 42, 57, 60, 116, 188, 191
Kraški rob 74, 79, 89, 238
Kreta 113, 120
Krk 153, 182, 195, 201, 203, 211
Krkavče 155, 248
Krmin 54
Kršan 82, 164
Kršikla 118
Kubed 201
Kuberton 238, 239, 248
Kukić, Vinčenc 116
Kvarner 68, 82, 113
Kvarnerski otoki 27, 180
Kvarnerski zaliv 27, 41
Kvarnersko primorje 17
- L**
Labin 39, 42, 59, 68, 80, 108, 124, 135,
169, 170, 213, 217, 222
Labrouss, Ernest 21
Laginja, Matko 195, 203
Lando, sindik 123
Legat, Bartol 203
Le Goff, Jacques 20
Lenel, Walter 17
Leoben 167
Leopold II., cesar 82
Le Roy Ladurie, Emmanuel 20, 21
Lesbos 29
Levant 131
Liburnija 41, 203
Limski kanal 39, 42, 70, 170
Lipa 42, 242, 245–247
Lisac 244, 247
Livij, Tit 37
Ljubljana 41, 42, 112, 179, 246
Logar, Tine 244
Loka 59, 79
Lombardija 110
Lonjer 105
Lopar 66
Lošinj 76, 195
Lotar I. Karolinški, cesar 57
Lovran 198, 203
Luciani, Tomaso 15, 199
Lucija 116

Ludvik Nemški, kralj 57
 Lukanović, Milineo 116
 Lukež s Potpeča 154
 Lupoglav 82, 118, 244

M

Madonizza, Antonio 195, 198
 Maksimilijan, cesar 118
 Malija 255, 256
 Malipiero, Marino 115
 Malvazija (Monemvasia) 120
 Mandić, Matko 195, 203
 Manetot, Le Terrier de 177
 Manzini, Jakob 156
 Manzuoli, Nicolò 110, 111, 161
 Marano 54
 Marchessetti, Carlo 33
 Marezige 203, 213, 224
 Margetić, Lujo 17
 Marin, Leon 224
 Marke 110
 Markovščina 244
 Marmont, Auguste Frédéric Louis Viesse
 de 169, 175, 177
 Marmora, Alfonso La 191
 Martin, opat 53
 Marušić, Branko 17
 Marušič, Dario 10
 Marušič, Franjo 213
 Marušiči 238, 239, 248
 Mašun 217
 Matej iz Ljubljane 112
 Materija 42, 203
 Matija iz Ljubljane 112
 Matijašić, Robert 17
 Maurijevo 63
 Mayer, Ernesto 17
 Mazzini, Giuseppe 187, 190, 191

Melik, Vasilij 194
 Meranija 60
 Merišče 238, 239, 248
 Metternich, Klemens Wenzel von 187,
 191
 Michelet, Jules 21
 Michiel, Zuane Battista 120
 Mihael, župnik 154
 Mihelič, Darja 10, 12, 17, 256
 Mihić, Bernardo 154
 Mihovilić, Kristina 17
 Milan 170, 172
 Milanović, Božo 190
 Milje 66, 69, 70, 80, 93, 105, 112, 124,
 127, 155, 159, 164, 170, 182,
 222, 224, 246, 309, 310
 Miljski hribi 170, 226
 Miloš, Zvonimir 215
 Mirna 39, 41, 42, 53, 78, 215, 244, 246,
 248, 255
 Mlini 260
 Mokovo 89
 Momjan 63, 80, 224
 Monkas 33
 Montelongo, Gregor 69
 Morari, Peter 153, 155
 Moravska 153, 206
 Moro, Gasparo 135
 Morosini, Angelo 132
 Morosini, poveljnik 64
 Morosini, sindik 123
 Moščenice 60, 203
 Moščeniška Draga 53
 Motovun 59, 69, 70, 77, 80, 124, 159,
 170, 244, 248
 Movraž 238, 239
 Mune 118, 245
 Mussolini, Benito 220

Mutila 37
Muzec, Luka 154
Muzio, Girolamo 161

N

Naldini, Pavel 155, 156, 162
Nanos 41, 57
Napoleon Bonaparte 167, 169, 170,
175, 177, 179, 309
Nassinguero Sergijevec 68
Nauplij (Navplion) 120
Negri, Gasparo 121
Nemčija 60, 187, 191, 194, 206
Nikolaj iz Ljubljane 112
Nizozemska 113, 119
Notranjska 228
Novak, Martin 153
Nova vas 123
Novi 116
Novigrad 39, 41, 46, 55, 58, 62–64,
66, 69, 80, 100, 124, 132, 159,
164, 170, 224
Novokračine 244

O

Obala 230
Obrov 42, 242, 244, 256
Oglej 37, 42, 44, 46, 180
Ogrini 242
Ogrska 180, 245
Opatija 203, 222
Opčine 59, 230
Oprtalj 69, 80, 124, 170, 224, 239, 242,
244, 247, 248
Orlandini, Giovanni 190, 191
Orseolo, Peter 63
Osp 69, 74, 78, 79, 105, 224, 238

Ostanek, France 257
Oton I., kralj 57
Oton II., cesar 63

P

Padna 66, 260
Padova 70, 161
Pahor, Miroslav 17
Palma, Jacopo, ml. 162
Panonija 31, 44, 46, 55, 57
Pariz 222, 226
Pasjak 242, 244, 247, 257
Pavlica 244
Pavlin, škof 54
Paz 82
Pazin 17, 59, 60, 70, 82, 105, 118, 164,
180, 194, 201, 203, 211, 213,
217, 254, 256
Pazinska grofija 60, 82, 106, 118, 125,
169, 177, 179, 180, 195
Peran *glej* Piran
Peroj 121
Peršič, Janez 10
Perun 53
Peter, šolski in korni mojster 158
Petrapilosa 70, 80, 137, 239
Petrarka, Francesco 112
Petronio, Prospero 98, 100, 161
Petrus, magister scholae 159
Pezzolo, Lucciano 135
Piccolomini, Enej Silvij 86
Pičen 39, 46, 59, 66, 82, 118
Picugi 31
Pij II, papež 86
Piran 39, 63, 66, 68–70, 72, 74, 76, 80,
93, 105, 112, 113, 116, 124,
127, 135, 137, 143, 146, 148,

150, 158, 159, 161, 169, 170,
224, 238, 239, 242, 246, 248,
249, 257, 260
Piranski zaliv 239, 260
Pisa 113
Planik 220
Planina 49, 51
Pleteršnik, Maks 244
Plomin 39, 42, 80, 124, 170
Pobegi 204
Podbežina 244
Podgorje 242
Podgorski Kras 24
Podgrad 86, 89, 116, 180, 195, 203,
242, 244, 303, 304, 306, 307,
309, 310
Podpeč 105, 124, 154
Polani, Pietro 76
Poljane 242, 247
Pomjan 203, 224
Ponte Portone 42
Poreč 15, 39, 41, 42, 46, 58, 59, 63, 64,
66, 68, 69, 74, 80, 100, 105,
113, 116, 123, 124, 127, 131,
135, 137, 159, 169, 170, 172,
175, 177, 182, 241
Porfirogenet, Konstantin, cesar 41
Portorož 224, 246
Posavje 53
Posočje 228
Postojna 188, 191
Povolo, Claudio 10
Predloka 105
Pregara 236, 239, 244, 248, 249, 254,
256, 257
Prem 42
Premantura 64
Primorje 180

Primorska 11, 12, 18, 220
Prosek 116
Proština 213
Ptuj 49
Pucić, Medo 190
Pula 17, 27, 31, 39, 41, 42, 46, 58, 63,
64, 66, 68, 70, 74, 77, 78, 80,
100, 105, 106, 110, 113, 115,
118–121, 123, 124, 127, 131,
132, 159, 169, 170, 177, 182,
185, 200, 201, 206, 208, 211,
213, 220, 222, 232, 241, 245,
246

R

Rab 68
Račice, Brkini 242, 244, 247
Račice, Istra 80
Rainer, Friedrich 220
Rakalj 80
Rakitovec 69, 74, 78, 79, 105, 238, 239,
242, 246, 247
Ranke, Leopold von 19
Rapallo 226
Raša 29, 31, 41, 42, 51, 53, 57, 82, 199,
215
Rašpor 78, 120, 123
Ravena 51, 55
Rdeča Istra 24
Reka 17, 42, 53, 57, 60, 82, 84, 111,
113, 134, 177, 180, 182, 185,
195, 198, 199, 211, 213, 217,
220, 222, 226, 228, 230, 245,
257
Renier, Giacomo 129
Republika Salò 220
Ressmann, Constantino 196
Rialto 62

- Rigler, Jakob 244
Rim 37, 39, 41, 54, 153
Rižana 41, 42, 53, 58, 111, 112
Roatta, Mario 217
Robinson, James Harvey 19
Roč 39, 80, 153
Rodik 31
Roglić, Josip 226, 228, 230, 238, 244,
252, 258
Romagna 110
Romunija 27
Rossetti, Domenico 15, 187, 192
Rosso, Viljem 78
Rovinj 33, 42, 62, 64, 68, 78, 80, 110,
113, 124, 125, 131, 134, 135,
137, 150, 151, 161, 169, 170,
175, 177, 180, 246
Rovinjsko selo 123
Rožar 224
Rozman, Franc Stane 255
Rupa 242, 244, 247, 256, 257
Rusca, Hieronim 154, 155
Rutar, Simon 17, 230, 244, 246
- S**
- Sabonje 244
Sagredo, Onofrio 121
Santacroce, Gerolamo 162
Santorio, Santorio 161
Sardinija 211
Sauro, Nazario 200
Sava 27, 57, 170
Savudrija 64, 116, 185, 224, 238, 239,
242, 247–249, 252, 258, 260
Schiffre, Carlo 206, 238, 246
Schmidt, Vlado 158
Schönbrunn 179
Schwarzenberški, Majnhard 60
Sečovlje 224, 248, 249, 260
Semedela 224
Semi, Francesco 162
Semič 236, 257
Senator, škof 66
Sever, patriarh 55
Sever, škof 55
Sicilija 215
Sigmund Luksemburški, kralj 80
Sikard, grof 62, 63
Sikard, patriarh 58
Simoniti, Vasko 10
Sipar 59, 60, 62
Sirija 29
Siva Istra 24
Skadar 116
Skorušica 63, 238, 239, 248
Slavnik 244
Slovenija 11, 18, 31, 77, 82, 182, 192,
196, 217, 224, 226, 228, 230,
234, 236, 245, 254, 260
Slovenska Istra 220, 230
Slovensko primorje 222, 226, 230, 246,
254
Slum 244
Smilović, Mikula 155
Smokvica 239
Snežnik 41, 57, 303, 307
Soča 188, 191
Socerb 44, 89, 224
Sočerga 154, 239, 242
Soline 248
Southampton 113
Sovinjak 135, 242
Sovjetska zveza 228
Spalatis, Franjo de 153
Spič 185
Spinčić, Vjekoslav 195, 203

Split 68, 113
 Spodnja Avstrija 206
 Srbija 59, 108
 Sredozemlje 29, 261
 Sredozemsko morje 113
 Srmin 66
 Stanič, Valentin 192
 Stanojević, Stanoje 123
 Starčević, Ante 203
 Stari trg pri Ložu 49
 Starod 46, 244, 247
 Stella, Tomaž 154
 Stipčević, Ennio 31
 Strabon, polihistor 29, 31
 Strčić, Petar 10, 17
 Stridon 46, 49, 153
 Strossmayer, Josip Juraj 203
 Strunjan 224
 Stulli, Bernard 190
 Sušak 242, 244
 Sv. Anton 224
 Sv. Lovreč 69, 70, 74, 78, 80, 124
 Sv. Lucija 224, 246
 Sv. Nedelja 224
 Sv. Petar u Šumi 70
 Sv. Peter 224, 248, 249, 260
 Sv. Tomaž 224
 Svesić, Matija 155
 Svetvinčenat 80, 124, 170
 Svobodno tržaško ozemlje 17, 222,
 224, 226, 228, 230, 232, 257,
 258

Š

Šalara 224
 Šapjane 46, 244, 247, 257
 Šepić, Dragovan 17
 Šibenik 116

Šišan 110, 151
 Škodelini 258, 260
 Škofije 204, 224
 Škrile 242, 260
 Škudelin *glej* Škodelini
 Šmarje 224
 Španija 89, 113
 Štefanić, Vjekoslav 153
 Šterna 224, 238, 239, 248
 Štivan 111, 230
 Švica 187, 191

T

Tacco, Francesco 143
 Tar 124
 Tarello, Zentillin 79
 Tarsatika 53
 Tarsia, Antonio 162
 Tarsia, Cristoforo 143
 Tesalija 27
 Thasos 29
 Thompson, Edward Palmer 21
 Timav 29, 39, 41, 53, 57, 307
 Tinjan 70, 118, 224
 Tinjansko 203
 Tintoretto, Jacopo 162
 Tirolska 213
 Tommaseo, Niccolò 187, 190
 Tommasini, Giacomo Filippo 15, 98
 Tomšič, Marjan 102
 Topolovec 224, 236, 238, 239, 242,
 245, 247, 248, 256
 Torino 187, 191
 Torre, Rajmond 69
 Tradonico, Pietro 76
 Trbiž 217
 Trebeše 242
 Treviso 70

Triglav 41, 57

Trsat 41, 42, 49, 51, 307

Trst 39, 41, 42, 44, 46, 53, 55, 57, 58,
60, 66, 69, 70, 84, 86, 89, 95,
98, 105, 106, 111–113, 116,
134, 135, 137, 164, 169, 177,
179, 180, 182, 185, 187, 188,
190–192, 194, 196, 198–201,
203, 211, 213, 215, 220, 222,
228, 230, 245, 247

Trubar, Primož 156

Tržaška kotlina 51

Tržaški zaliv 180

Tržaško 213, 245

Turini, Tenente Pietro 135

U

Učka 24, 51, 53, 118, 195

Umag 59, 60, 62, 64, 69, 80, 100, 116,
124, 131, 164, 170, 224, 246,
258

V

Valenčič, Alojz 213

Valussi, Pacifico 187, 190, 191, 198, 199

Valvazor, Janez Vajkard 102

Vanganel 224

Veli Ježenj 203

Velika Britanija 226

Veliki Lošinj 203

Veliko Brdo 242, 244, 247

Ventura, Zorzi 162

Veprinac 60, 203

Vercelli 42

Vergerij, Peter Pavel, ml. 156

Vergerij, Peter Pavel, st. 161

Vergerio, Girolamo 161

Vergottini, Giuseppe de 17

Veronese, Paolo 162

Videm 54, 118

Vidulich, Francesco 195, 198

Vilar, Pierre 20

Vipava 42, 177

Vipavska dolina 57

Vis 174

Visače (Nesactium) 31, 33, 37, 39, 42

Vitezić, Dinko 195, 203

Vitezić, Ivan Josip 203

Vivante, Angelo 190, 196, 200, 245

Vižinada 80, 124, 153, 159, 170, 195

Vlačić, Matija 158

Vlah, Josip 195, 198

Vodice 245

Vodnjan 42, 80, 110, 124, 151, 170, 177

Vojna krajina 116, 195

Volfger, patriarh 68

Volosko 195, 203, 211, 245

Vovelle, Michel 20, 21

Vovk, Andrej 10

Vrbnik 201, 203

Vrh 80

Vrhnika 27

Vrsar 46, 80, 100, 170

Vzhodnofrankovska država 57

W

Wagram 179

Weimar - Orlamünde, Popon 58

Weimar - Orlamünde, Udalrik 58

Weimarski, Udalrik 57, 58

Winter, grof 62

Wutte, Martin 246

Z

Zadar 113, 120, 153, 220, 226, 228,
230

Zagreb 153, 195, 206, 208

Zalič 244

Zanigrad 105

Završje 80, 82, 89, 124, 224, 242, 248

Zazid 242

Združene države Amerike 22

Zeno, Andrea 74

Zeno, Frančišek 154, 155

Zrenj 46, 248, 254

Zwitter, Fran 236, 257

Ž

Žejane 46, 118, 247

Žitko, Salvator 17

Žminj 105, 118

Župančič, Matej 10

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

- Slika 1:** P. Coppo, Karta Istre, 1525 (PMSMP)
Slika 2: Pregledni zemljevid Istre (izdelal Miha Staut)
Slika 3: Pot Argonavtov (Darovec, 1999)
Slika 4: Dionizovo potovanje na grški ladji, slika na posodi iz Vulcija, 6. stoletje pr. n. š. (Cunja, 1995)
Slika 5: Prazgodovinska ljudstva
Slika 6: Kaštelir (Benussi, 1924)
Slika 7: Najdba iz Nezakcija; ženska med porodom (Puschi, 1905)
Slika 8: Arheološko najdišče v Nezakciju (foto: Renco Kosinožić)
Slika 9: Slikani enoročajni vrč iz Nezakcija iz okoli 500 pr. n. š. (Cunja, 1995)
Slika 10: Pokol v Nezakciju (Scussa, 1863)
Slika 11: Trst kot rimska kolonija (Scussa, 1863)
Slika 12: Rimska meja v Istri na Rižani in na Raši
Slika 13: Izgubljeni rimski nagrobnik. Vzidan je bil v obzidju v predelu Bošadrage v Kopru (Carli, 1788)
Slika 14: Istra na t. i. Peuntigerjevi karti (Tabula Peuntigeriana), srednjeveški (12./13. stol.) kopiji rimskega itinerarja iz 3. stoletja (Darovec, 1999)
Slika 15: Pula, veduta (Tischbein, 1842)
Slika 16: Tržaški anfiteater (Scussa, 1863)
Slika 17: Poreč, skulpturi svetnikov, 11. stoletje (Caprin, 1905)
Slika 18: Begunci pred Atilo (Darovec, 1999)
Slika 19: Cassiodor Senator
Slika 20: Evfrazijeva bazilika v Poreču iz 6. stoletja (foto D. Podgornik)
Slika 21: Slonokoščena skrinjica iz bizantinskega obdobja (9.–12. stol.), zakladnica stolnice v Kopru (Darovec, 1999)
Slika 22: Novigrad, 17. stoletje (Caprin, 1905)
Slika 23: Frankovski vojaki v boju (risba iz druge polovice 8. stoletja)
Slika 24: Pazinski kaštel (Benussi, 1924)
Slika 25: Rialto v Benetkah na sliki V. Carpaccia
Slika 26: Grafična upodobitev bitke pri Savudriji (PMSMP)
Slika 27: Pula, slavolok Sergijevcev, imenovan Porta Aurea (Tischbein, 1842)
Slika 28: Absalon, prvi koprski škof (Darovec, 1999)
Slika 29, 30: Istrski kažuni (Perossa, 1998)
Slika 31: Koper, Levji grad (Caprin, 1905)
Slika 32: Piran, vrata Marciana (Caprin, 1905)
Slika 33: Čepiško jezero (Tischbein, 1842)
Slika 34: Tinjan, sodna klop (De Franceschi, 1963)
Slika 35: Muhograd, Zabrežec (Scussa, 1863)

- Slika 36:** Sv. Lovreč (Benussi, 1924)
Slika 37: Pičen (Caprin, 1905)
Slika 38: Sarkofag legendarnega koprskega škofa Nazarija (Darovec, 1999)
Slika 39: Pazin (Scusa, 1863)
Slika 40: Kaštel v Kršanu (De Franceschi, 1963)
Slika 41: Kastav (Valvasor, 1689)
Slika 42: Lupoglav (Valvasor, 1689)
Slika 43: Hrastovlje, detajl s freske v cerkvi Sv. Trojice (foto D. Podgornik)
Slika 44: Koprski obrambni stolpi in meja po letu 1535
Slika 45: Beneški dož, dožinja in senatorji (Molmenti, 1905)
Slika 46: Socerb (Scussa, 1863)
Slika 47: Tovorniki v burji (Valvasor, 1689)
Slika 48: Piranska ulica v četrti Punta (Caprin, 1905)
Slika 49: Trst (Scussa, 1863)
Slika 50: Karta "Karstia, Carniola, Histria et Windorum Marchia" Mateja Meriana iz leta 1649 (PMK)
Slika 51: Koprski Paolani (PMK)
Slika 52: Prizor iz bitke na Kreti med Benečani in Turki (1668) (Gatteri, 1863)
Slika 53: Oblačila iz 17. stoletja. Izrez slike o prihodu ciprske kraljice Katarine Cornaro v Benetke 1480 (Molmenti, 1905)
Slika 54: Slovanska poroka v zaledju Labina (Tischbein, 1842)
Slika 55: Vižinada: podoba hudiča na freski iz konca 14. ali začetka 15. stoletja v cerkvi sv. Barnabe (foto: Renco Kosinožić)
Slika 56: Ruševine cerkvice sv. Štefana pod Zrenjem (Tischbein, 1842)
Slika 57: Motovun (Caprin, 1905)
Slika 58: Noša Čičev (zgoraj) in tržaških vaščanov (spodaj) (Scussa, 1863)
Slika 59: Beneška galeja (PMSMP)
Slika 60: Procesija beneškega doža ob prazniku "Poroke z morjem" (PMSMP)
Slika 61: Žminj (Valvasor, 1689)
Slika 62: Brseč (Valvasor, 1689)
Slika 63: Plesalci iz Peroja (Tischbein, 1842)
Slika 64: Lupoglav (De Franceschi, 1963)
Slika 65: Upodobitev Izole v pomorskem atlasu Sredozemskega morja turškega pomorščaka Sejvida Nûha, sreda 17. stoletja (PMK)
Slika 66: Poreč, stolp podestatove palače (Caprin, 1905)
Slika 67: Pazin (Valvasor, 1689)
Slika 68: Bale, grad Bembo (Benussi, 1924)
Slika 69: Piran, veduta (Lavalée, 1802)
Slika 70: Piranska solinarka (Tischbein, 1842)
Slika 71: Panorama Kopra opata Lonatija iz Milana, 1772 (PMK)
Slika 72: Karta "Istria olim Iapidia" Giovannija Blavia iz 1663 (PMK)
Slika 73: Umag, 17. stoletje (Caprin, 1905)
Slika 74: Rovinj (Caprin, 1905)
Slika 75: Koper, 16. stol. (PMK)
Slika 76: Petrus Zanchi, kapetan topničarjev v Kopru (PMK)
Slika 77: Piranski mestni svetniki, detajl slike D. Tintoretta (PMSMP)
Slika 78: Piranski Veliki svet (PMSMP)
Slika 79: Piran, občinska palača, porušena leta 1877 (Caprin, 1905)
Slika 80: Milje na litografiji iz 1820 (Caprin, 1905)

- Slika 81:** Kustodija iz Predloke (PMK)
- Slika 82:** Zemljevid koprške škofije Pavla Naldinija (Naldini, 2001)
- Slika 83:** Dokument o članstvu v koprski Akademiji Preporodovcev (SI PAK KP, Manzuoli)
- Slika 84:** Koper, renesančni kip Pravice na sramotilnem stebru (Caprin, 1905)
- Slika 85:** Piran, konec 16. stoletja, izrez iz slike Domenica Tintoretta, Piranski mestni očetje (PMSMP)
- Slika 86:** Svetvinčenat (Tischbein, 1842)
- Slika 87:** Pulski oboroženci pred slavalokom Sergijcev v Puli (Cassas, 1782)
- Slika 88:** Napoleonov slavnostni prihod v Benetke (Šumrada, 2006)
- Slika 89:** Prvi konzul Bonaparte prečka Alpe na prelazu Veliki Sv. Bernard (Šumrada, 2006)
- Slika 90:** Napoleon kot kralj Italije (Šumrada, 2006)
- Slika 91:** Pula (Lavalée, 1802)
- Slika 92:** Maršal Auguste Marmont
- Slika 93:** Zemljevid Ilirskih provinc
- Slika 94:** Milje (Tischbein, 1842)
- Slika 95:** Piran (Tischbein, 1842)
- Slika 96:** Vaški stražar iz Barbane (Tischbein, 1842)
- Slika 97:** Labin, veduta (Tischbein, 1842)
- Slika 98:** Panorama Portoroža leta 1865 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5)
- Slika 99:** Čička (Tischbein, 1842)
- Slika 100:** Prodajalec ribe in prodajalka iz tržaškega zaledja (Tischbein, 1842)
- Slika 101:** Koper (Tischbein, 1842)
- Slika 102:** Šavrinska mlekarica s košaro (Orbanić, 2005)
- Slika 103:** "Bočanje", ena najbolj priljubljenih iger v Istri (Orbanić, 2005)
- Slika 104:** Istrski kmetje na poti (Orbanić, 2005)
- Slika 105:** Voz z oslovsko vprego (Orbanić, 2005)
- Slika 106:** Istrski podeželan (Tischbein, 1842)
- Slika 107:** Koprška škofija na karti iz leta 1847 (Acta histriae, 2001, 1)
- Slika 108:** Portorož. Prevoz soli v skladišča (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)
- Slika 109:** Etnična slika Istre po popisu iz leta 1842, ki ga je opravil avstrijski uradnik Karl Czoernig; z rumeno barvo so označeni Italijani, z modro Hrvati, s sivo Slovenci, z oranžno Aromuni
- Slika 110:** Potniški vlak nad Buzetom na progi Pula–Divača (Orbanić, 2005)
- Slika 111:** Eden prvih avtomobilov v Istri (Orbanić, 2005)
- Slika 112:** Koprsko пристanišče ob pristanku parnikov leta 1910 (iz arhiva Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper, št. 12245/2000)
- Slika 113:** Izolski mandrač (Annales, Ser. hist. sociol., 2005)
- Slika 114:** Narodni dom (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 115:** Manifestacija fašistov v Kopru med vojnama (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 18)
- Slika 116:** Pogled na tovarno s strehe direkcije (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)
- Slika 117:** Oddelek za izdelavo večjih okroglih pločevink (Annales, Ser. hist. sociol., 2001)
- Slika 118:** Parkirišče v Canfanaru (Le opere del Regime in Istria nel quinquennio 1933.XI-1937.XV.)

- Slika 119:** Ozkotirna proga Trst–Poreč pri Izoli (Orbanić, 2005)
- Slika 120:** Državna cesta Pula–Reka: ovinek pri Barbani (Le opere del Regime in Istria ...)
- Slika 121:** Notranjost centrale za prečiščevanje vode v istrskem vodovodu (Le opere del Regime in Istria ...)
- Slika 122, 123:** Pogled na nekdanji trg in spomenik Nazaria Saura z dveh zornih kotov, Koper (SI PAK KP 311, Družinski fond Sauro, t. e. 1)
- Slika 124:** Prihod Jugoslovanske vojske ob koncu vojne v Trst (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 125:** Predaja italijanskih vojakov (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 126:** Ulične borbe v Trstu 1. maja 1945 (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 127:** Britanski maršal Alexander pregleduje vojaško enoto v Puli (Pirjevec et al., 2005)
- Slika 128:** Predlogi jugoslovansko-italijanske meje po drugi svetovni vojni
- Slika 129:** Volilni plakat v Izoli leta 1950 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 8)
- Slika 130:** Manifestacije v Piranu leta 1953 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/8)
- Slika 131:** Protest mladink iz koprskega okrožja julija 1951 (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13)
- Slika 132:** Manifestacija zaradi slovensko-italijanske meje 8. oktobra 1953 v Kopru (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/5)
- Slika 133:** Prehod čez mejo med conama A in B STO v letih eksodusa 1954–1955 (Kramar, 2002)
- Slika 134:** Opčine, taborišče za begunce (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 135:** Manifestacija v zvezi s sporom z Informbirojem leta 1948 v Kopru (SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 5, a. e. 13/5)
- Slika 136:** Prvi obisk Josipa Broza Tita na Brionih leta 1947 (Orbanić, 2005)
- Slika 137:** Ena izmed številnih poveljnih projugoslovanskih manifestacij (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 138:** Tito na Okroglici, 6. septembra 1953 (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 139:** Na Miljskih hribih na meji Con A in B (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 140:** Predstavniki političnih oblasti na Miljskih hribih v času razmejitve (fototeka Odseka za zgodovino NŠK)
- Slika 141:** Delavke v tovarni Ampelea (Kramar, 2002)
- Slika 142:** Reklama za Tomosovo kolo z motorjem Kolibri (Orbanić, 2005)
- Slika 143:** Zemljevid iz priloge v knjigi Cadastre national de l'Istrie, izsek (Darovec, 1992)
- Slika 144:** Izrez iz Zemljovida Slovenske dežele in pokrajin Petra Kozlerja, 1853
- Slika 145:** KO Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1928, št. 18
- Slika 146:** KO Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1928, št. 20
- Slika 147:** KO Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1940, št. 33
- Slika 148:** KO Piran III, Arhiv Geodetske uprave Koper, 1940, št. 34

SEZNAM KRATIC

AMSNT: Archivio del Museo di Storia Naturale, Trieste

CRSR: Centro di ricerche storiche di Rovigno

HAZU: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

IIPP: Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria

I.R.C.I.: Istituto Regionale per la Cultura Istriano - fiumano - dalmata

IRSML: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli
- Venezia Giulia

JA: Jugoslovanska armada

JAZU: Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti

k. o.: katastrska občina

KP: Komunistična partija

KPI: Komunistična partija Italije

NDH: Neodvisna država Hrvaška

NOB: narodnoosvobodilni boj

NOG: narodnoosvobodilno gibanje

NOO: narodnoosvobodilni odbor

NOV: narodnoosvobodilna vojska

NŠK: Narodna in študijska knjižnica v Trstu

OF: Osvobodilna fronta

OK KPS: Okrožni komite Komunistične partije Slovenije

OO OF: Okrožni odbor Osvobodilne fronte

PAK: Pokrajinski arhiv Koper

PMK: Pokrajinski muzej Koper

PMSMP: Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran

PO: pokrajinski odbor

PPNOO: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje

SAZU: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

(Država) SHS: (Država) Slovencev, Hrvatov in Srbov

(Kraljevina) SHS: (Kraljevina) Srbov, Hrvatov in Slovencev

SIAU: Slovansko-italijanska antifašistična unija

SRS: Socialistična Republika Slovenija

SS: Schutzstaffel (slo. zaščitni vod)

STO: Svobodno tržaško ozemlje

TIGR: Trst, Istra, Gorica in Reka

VUJA: Vojaška uprava Jugoslovanske armade

ZAVNOH: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

ZVU: zavezniška vojaška uprava

Darko Darovec

BREVE STORIA DELL'ISTRIA

RIASSUNTO

L'autore presenta un quadro completo dei più importanti cambiamenti politici, amministrativi ed etnici registrati nella penisola istriana. Costata ad esempio che i primi abitanti di cui si abbia notizia certa furono gli Histri, dai quali la penisola prende il nome. Nel 178 p.e.n. vennero sconfitti e sottomessi dai Romani. Ai Romani succedettero nel 476 i Goti, quindi i Bizantini (nel 539) ed i Franchi (788). Sotto il dominio degli imperatori romano-tedeschi la regione venne inclusa in vari conglomerati politico-amministrativi, dai principati alle contee, sino a divenire a sua volta una contea di confine autonoma attorno al 1060. Suoi signori furono i Patriarchi di Aquileia, che assunsero anche tutti i poteri in campo religioso, e furono rimossi soltanto nel 1420 dalla completa espansione di Venezia su gran parte della penisola. La parte centrale della cosiddetta Contea di Pisino rimase nelle mani degli Absburgo dal 1374 al decadimento della repubblica di Venezia (1797).

Il periodo di Napoleone portò profondi mutamenti in campo sociale ed amministrativo. Conseguenza diretta delle sue conquiste fu il dominio austriaco in Istria durato un secolo (1797–1805/6 e 1813–1918). Dopo la prima guerra mondiale l'Istria passò all'Italia, che però dopo il secondo conflitto mondiale mantenne soltanto una minima parte della regione (Muggia e San Dorligo), più vasto il territorio affidato alla Slovenia (Capodistria, Isola, Pirano e Podgrad, la maggior parte spettò invece alla Croazia).

Attraverso i secoli è cambiato anche l'ordinamento geografico amministrativo dell'Istria. Ai tempi dei romani e nel Medio Evo l'Istria comprendeva i territori a sud del fiume Timavo fino a Vipava, i monti Trstenik – presso Postumia – e Snežnik e si estendeva lungo il fiume Arsia fino al golfo del Quarnero. Un tempo – nel 6 e 7 secolo – con il termine Istria si usava indicare tutto

lo stato bizantino nell'Adriatico settentrionale (l'Istria, Aquileia e Venezia). Poi con i disgregamenti portati dal feudalesimo nel periodo più sviluppato del Medio Evo (dall'11 al 13.esimo secolo) e nel tardo Medio Evo (14.esimo – 15.esimo secolo) l'Istria vede ridursi il suo territorio fino a rimaner ristretta nei confini della contea di confine già esistente ai tempi dell'Austria ossia alla fine del 19.esimo secolo. A quei tempi il suo confine settentrionale combaciava con il confine del comune di Muggia, di San Dorligo e di Podgrad. Da qui poi la linea di demarcazione proseguiva in semi-cerchio fino a Fiume. Trieste rimase fuori dal territorio amministrativo dell'Istria sino al 10.esimo secolo. Dopo la seconda metà dell'11.esimo secolo dell'Istria entra a far parte anche il territorio ad est del fiume Arsia fino a Fiume o più precisamente a Tersatto. Dopo la seconda guerra mondiale è divenuta opinione comune che l'Istria inizi nel comune di Capodistria.

I secoli di storia istriana sono caratterizzati da altri numerosi cambiamenti etnici dettati dagli avvenimenti politico-economici dei vari periodi. Quasi sette secoli di dominio romano portarono ad una costante colonizzazione con il trasferimento di popolazioni dalle regioni italiche e da altre regioni conquistate da Roma. Si giunse così alla completa romanizzazione della popolazione autoctona. Un'altro mutamento etnico decisivo per l'Istria si verificò con l'emigrazione dei popoli e soprattutto con l'arrivo degli slavi nei Balcani nel sesto secolo. Nei secoli successivi scalzarono più o meno costantemente le popolazioni romaniche che comunque continuavano ad aumentare con l'arrivo di nuovi immigrati dalle regioni italiche. Decisivo per il soppravvento degli slavi a partire dal 17.esimo secolo furono probabilmente le pressioni provenienti da est nei secoli precedenti e parzialmente anche le difficili condizioni di vita in Istria come le malattie endemiche e le epidemie, nonchè l'eterno flagello della guerra che permise di soppravvivere soltanto ai più resistenti e alle popolazioni rotte a qualsiasi esperienza.

Le pressioni provenienti da est (la difesa e la fuga dai turchi) hanno influito sulla definizione dei confini nazionali tra le principali popolazioni slave dell'Istria, gli sloveni ed i croati. Già a partire dal secolo scorso gli esperti di varie materie umanistiche fissavano la linea di demarcazione tra i due gruppi etnici sul Dragogna. Gli italiani erano invece in maggioranza nei centri commerciali della costa, formando così una stretta fascia mononazionale a ridosso delle coste istriane. In campo economico l'artigianato ed il commercio delle città prevalevano sull'agricoltura dell'entroterra. Da qui derivano anche le differenze patrimoniali e culturali tra gli italiani e le popolazioni slave dell'Istria,

che con il cambiare delle situazioni nel secolo scorso ed in questo secolo fecero esplodere nazionalismi ed odii tra le etnie che culminarono con gli esodi delle popolazioni.

Darko Darovec

HISTOIRE BRÈVE DE L'ISTRIE

RÉSUMÉ

L'auteur nous brosse un tableau des plus importants changements politiques, administratifs et ethniques enregistrés dans la péninsule istrienne. Il constate, par exemple, que les premiers habitants desquels existent notices certaines ont été les Histres, qui à la péninsule ont donné son nom. En 178 av. J.-C. ils ont été battus et soumis par les Romains. En 476 aux Romains ont succédé les Goths, ensuite les Byzantins (en 539) et les Francs (en 788). Sous la domination des empereurs du Saint Empire Romain Allemand, la région a été incluse dans plusieurs groupements politiques et administratifs, principautés et comtés, jusqu'à devenir vers 1060 à son tour un margraviat autonome. Ses seigneurs étaient les Patriarches de Aquilée, qui ont assumée aussi tout le pouvoir spirituel et ont été destitués seulement en 1420 par l'expansion de l'influence vénitienne sur une grande partie de la péninsule. Sa partie centrale, la soi-disant Comté de Pazin, est resté sous la domination des Hasbourg de 1374 à la chute de Venise en 1797.

La période napoléonienne a apporté des changements profonds dans le domaine social et administratif. La conséquence directe des conquêtes napoléoniennes a été la domination autrichienne sur l'Istrie, durée plus d'un siècle (de 1797 à 1806 et de 1813 à 1918). Après la première guerre mondiale, l'Istrie est passée sous la domination de l'Italie, qui toutefois après la seconde guerre mondiale a gardé seulement une partie très petite de la région (les villes de Muggia et San Dorligo), alors que la Slovénie a eu les arrondissements de Kopar, Izola, Piran et Podgrad, et la partie restante, plus grande, l'a obtenu la Croatie.

À travers les siècles a changé aussi l'organisation géographique-administrative de l'Istrie. Au temps des Romains et au Moyen Age l'Istrie comprend

le territoire au sud des fleuves Timav et Vipava, de Mont Trstenik – près de Postojna – et Mont Snežnik, jusqu'à le fleuve Rasa et le golfe du Kvarner. Au VI et VII siècle, avec le terme Istrie il était usage d'indiquer tous les territoires byzantins dans le haut-Adriatique (Istrie, Aquilée et Venise). Plus tard, avec la désagrégation intervenue à l'époque de la féodalité en plein développement (de XI au XIII siècle) et au bas Moyen Age (du XIV au XV siècle), l'Istrie a vu réduire son territoire jusqu'à rester restreinte dans les limites du margraviat existant déjà du temps des seigneurs allemands et plus tard sous la domination autrichienne jusqu'à XIX siècle. En ce temps-là ses limites septentrionales concordaient avec ceux des communes de Muggia, San Dorligo et Podgrad, là où la frontière tourne vers Rijeka. Trieste est resté hors du territoire administratif de l'Istrie jusqu'à X siècle. Depuis la moitié du XI siècle est entré à faire partie de l'Istrie aussi le territoire à l'est du fleuve Rasa jusqu'à Trsat. Après la seconde guerre mondiale, habituellement on admet que l'Istrie commence par la commune de Koper.

Les siècles de l'histoire istrienne sont caractérisés de nombreux changements ethniques, dictés par les événements politiques et économiques. Presque sept siècles de domination romaine ont apporté à une costante colonisation, c'est-à-dire à un transfert de population des régions italiques a'autres régions conquises par les Romains. Ainsi la population autochtone a été complètement romanisée. Un autre changement ethnique, décisif pour l'Istrie, a été l'arrivée des Slaves dans les Balkans au VI siècle. Dans les siècles suivants les Slaves ont déchaussé la population romane qui de toute façon a continué à augmenter par l'arrivée de nouveaux immigrants des régions italiques. Le moment décisif pour le dessus des Slaves est sorti des pressions provenant de l'est et en partie aussi des conditions difficiles de vie en Istrie (maladies endémiques, épidémies et guerres) qui ont permis de survivre seulement à la partie plus résistante de la population.

Les pressions provenant de l'est (la défense et la fuite devant les Turcs) a exercé une influence sur la définition des limites nationales entre les principales populations slaves de l'Istrie, les Slovènes et les Croates. Déjà à partir du dernier siècle, les experts de différentes matières humanistes fixaient la ligne de démarcation entre les deux groupes ethniques sur le fleuve Dragonja. Les Italiens au contraire étaient en majorité dans les centres commerciaux de la côte et formaient ainsi une étroite bande mononationale le long de la côte istrienne. Dans le domaine économique l'artisanat et le commerce des villes l'emportaient sur l'agriculture de l'hinterland. D'ici dérivent aussi les

différences patrimoniales et culturelles entre les Italiens et les populations slaves istriennes, qui par l'évolution de la situation au siècle passé et dans notre siècle ont fait exploser les nationalismes et les haines entre les ethnies, lesquelles ont abouti en exodes de la population.

Darko Darovec

A BRIEF HISTORY OF ISTRIA

ABSTRACT

The author draws up an outline of the most important political, administrative and ethnic changes in the history of the Istrian Peninsula.

It is stated that the first recorded inhabitants, known as *Histri* – and who gave the peninsula its name, were defeated and subjugated by the Romans in 178/7 B.C. The Goths succeeded the Romans after the year 476, then (539) the Byzantines followed and after them (788) the Franks. Under the rule of the Roman–German emperors, this region was incorporated into different administrative–political formations, duchies and margraviates until it eventually became a margraviate itself (about 1060). As such it was ruled for several centuries by Aquileia's patriarchs, who also exercised temporal power, until 1420 when the Venetian Republic ultimately subjugated most of the peninsula. The central part with the so–called *Pazin* margraviate remained under the rule of the Hapsburgs from 1374 until the decline of the Venetian Republic (1797). The Napoleonic Period was not only characteristic of social but also of numerous administrative changes. One of the consequences of Napoleon conquering this region was also the century–long Austria's rule in Istria (1797 – 1805/6 and 1813 – 1918). After World War I Istria went to Italy, but after World War II only a minor part around Trieste was annexed to Italy (the communes *Milje* and *Dolina*); a bigger part fell to Slovenia (*Koper, Izola, Piran, Podgrad*), and the biggest to Croatia.

Darko Darovec

KURZE GESCHICHTE ISTRIENS

AUSZUG

Der Autor liefert eine Übersicht der wichtigsten politischen, administrativen und ethnischen Veränderungen in der Geschichte der Halbinsel Istrien.

Dabei stellt der Autor fest, daß die ersten bekannten Einwohner – die *Histri*, denen die Halbinsel ihren Namen zu verdanken hat – im Jahre 178/7 v.Ch. von den Römern besiegt und untergeordnet wurden. Den Römern folgten nach dem Jahr 476 die Goten, dann (539) die Byzantiner und danach (788) die Franken. Unter der Herrschaft der römisch–deutschen Kaiser gehörte das Gebiet zu verschiedenen politischen und administrativen Bildungen, Herzogtümern und Markgrafschaften, bis es schließlich selber zu einer wurde. Als solche blieb sie jahrhundertlang unter der Herrschaft der Patriarchen von Aquileia, an die auch die weltliche Macht ging, bis zur endgültigen venezianischen Beherrschung des Großteils der Halbinsel im Jahre 1420. Der zentrale Teil mit der sogenannten *Pazin* Markgrafschaft blieb bis zum Niedergang der Republik Venedig (1797) seit dem Jahre 1374 unter der Herrschaft der Habsburger.

Die napoleonische Zeit brachte nicht nur gesellschaftliche, sondern auch zahlreiche Verwaltungsänderungen mit sich. Eine der Folgen seiner Eroberungen war auch die hundertjährige österreichische Herrschaft in Istrien (1797–1805/6 und 1813–1918). Nach dem Ersten Weltkrieg fiel Istrien an Italien; nach dem Zweiten Weltkrieg wurde Italien nur ein kleiner Teil um Triest (die Gemeinden *Milje* und *Dolina*) wieder einverleibt, während ein größerer Teil an Slowenien (*Koper, Izola, Piran, Podgrad*) und der größte an Kroatien fiel.

